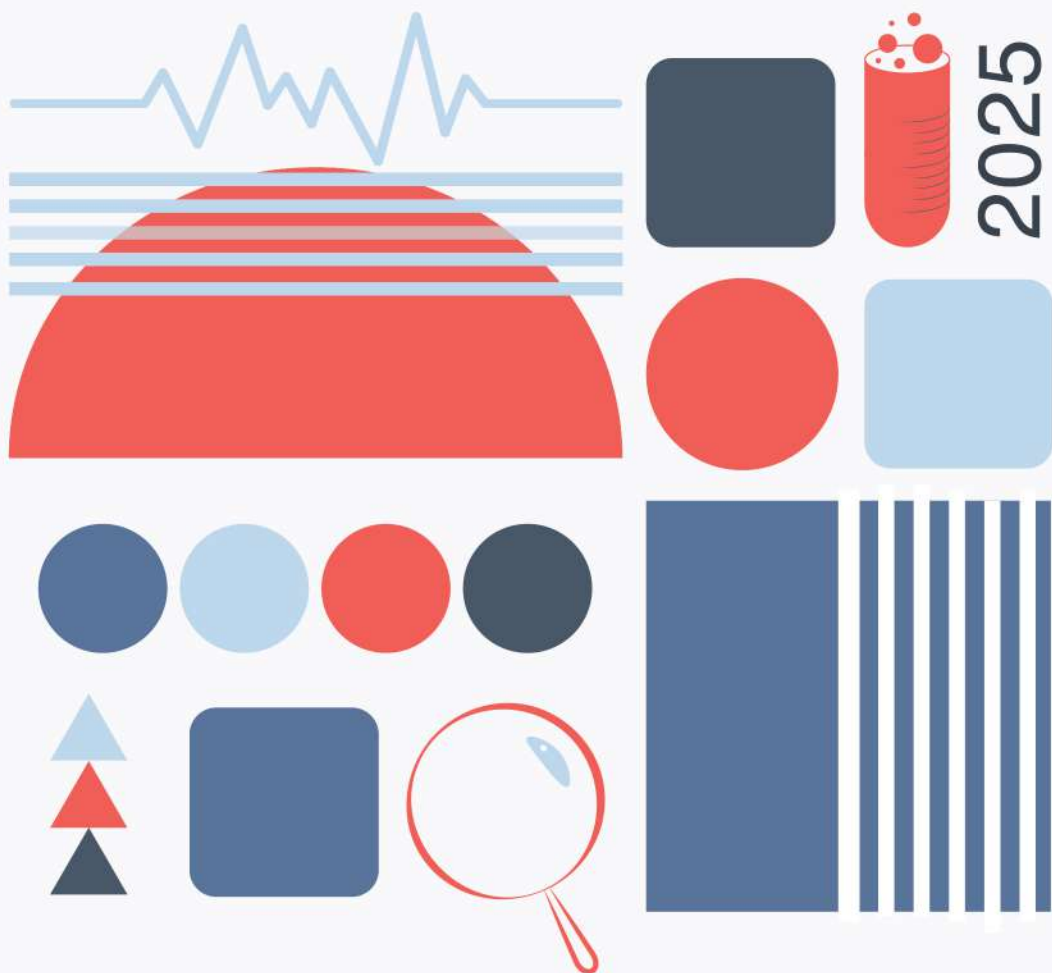

VEŠTAČENJE U KAZNENIM POSTUPCIMA

NACIONALNI NAUČNI SKUP

Nacionalni naučni skup

VEŠTAČENJE U KAZNENIM POSTUPCIMA

Palić, 12 – 13. jun, 2025.

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Beograd, Srbija, 2025.

Izdavač

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd

Za izdavača

Dr Ivana Stevanović

Urednice

Dr Milica Kolaković - Bojović, viši naučni saradnik, Institut za
kriminološka i sociološka istraživanja
Dr Ivana Stevanović, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja

Recenzenti

Akademik prof. dr Stanko Bejatović, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu,
Srbija

Prof. dr Nataša Mrvić Petrović, naučni savetnik, Instituta
za uporedno pravo, Srbija

Dr Ana Batrićević, naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka
istraživanja, Srbija

Tehničko uređivanje

MA Maša Marković

Dizajn korica

Dr Ana Batrićević

Kompjuterska obrada teksta

Milka Raković

ISBN: 978-86-80756-78-3

DOI: 10.47152/Palic2025

Štampa

BIROGRAF COMP D.O.O. Beograd

Tiraž

200

Objavljivanje zbornika radova sa naučnog skupa finansiralo je
Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

NACIONALNI NAUČNI SKUP - PALIĆ, 2025

Veštačenje u kaznenim postupcima

PROGRAMSKI ODBOR

Prof. dr Milan Škulić, sudija Ustavnog suda Republike Srbije, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Miroljub Tomić, sudija Vrhovnog suda Srbije

Jugoslav Tintor, advokat

Prof. dr Slađana Jovanović, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Srbija

Prof. dr Angelina Stanojoska, Pravni fakultet Sv. Kliment Ohridski, Bitolj, Makedonija

Prof. dr Zoran Pavlović, Pravni fakultet Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad, Srbija

Prof. dr Elizabeta Ivičević Karas, Pravni fakultet, Zagreb, Hrvatska

Dr Ivana Stevanović, direktorka Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Srbija

Dr Milica Kolaković- Bojović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Srbija

Prof. dr Zdravko Grujić, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici

Doc. dr Ivana Miljuš, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Dr Marina Matić Bošković, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Srbija

Dr Emir Ćorović, advokat

ORGANIZACIONI ODBOR

Dr Ivana Stevanović, direktorka Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Dr Milica Kolaković - Bojović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

MA Maša Marković, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Milka Raković, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
Milan ŠKULIĆ VEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI EKSPERTIZA I KAO PREDMET VEŠTAČENJA U KRIVIČNOM POSTUPKU	9
Zoran PAVLOVIĆ AKUSTIČKA VEŠTAČENJA U KAZNENOM POSTUPKU DE LEGE LATA ET DE LEGE FERENDA	45
Marko LAKIĆ PRIMENA DIGITALNE FORENZIKE U INFORMACIONO-TEHNIČKIM I FINANSIJSKIM ISTRAGAMA	61
Dejan MALINIĆ, Savka VUČKOVIĆ MILUTINOVIĆ DOPRINOS FORENZIČKE ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA PROCESIMA OTKRIVANJA I PROCESUIRANJA PREVARA.....	73
Sladana JOVANOVIĆ ZNAČAJ PSIHOLOŠKOG VEŠTAČENJA U NOVOM KONCEPTU KRIVIČNOG DELA SILOVANJA	97
Dijana JANKOVIĆ STRUČNI SAVETNIK - KRIVIČNOPROCESNI POLOŽAJ I SUDSKA PRAKSA.....	107
Tijana KOSTIĆ UTICAJ PSIHIJATRIJSKOG VEŠTAČENJA NA OSTVARIVANJE PRAVA ŽRTAVA U KRIVIČNOM POSTUPKU	125
Mladen JELIČIĆ ZNAČAJ NALAZA I MIŠLJENJA CENTRA ZA ZAŠTITU ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U KRIVIČNOM POSTUPKU	139
Ivana JOSIFOVIĆ ULOGA VEŠTAČENJA U DONOŠENJU ODLUKE O IMOVINSKOPRAVNOM ZAHTEVU U KRIVIČNOM POSTUPKU	161
Slobodan SAVIĆ THE IMPORTANCE OF MEDICAL EXPERTISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF MURDER	175

Suzana MATEJIĆ	
ULOGA SUDSKE MEDICINE U RASVETLJAVANJU	
SUDBINE NESTALIH LICA.....	189
Radmila SPARIĆ	
SUDSKOMEDICINSKO VEŠTAČENJE U GINEKOLOGIJI	
I AKUŠERSTVU	203
Vera LUKIĆ	
VOŽNJA POD UTICAJEM PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI: IZAZOVI	
TOKSIKOLOŠKOG VEŠTAČENJA	213
Đorđe ALEMPIJEVIĆ	
TRZAJNE POVREDE VRATA: MEDICINSKI I PRAVNI IZAZOVI	231
Gorica SEKULIĆ Leonida POPOVIĆ	
SPORNA PITANJA SAOBRAĆAJNO-TEHNIČKIH VEŠTAČENJA U	
PREKRŠAJNOM POSTUPKU	245
Milan BOŽOVIĆ	
UTICAJ KVALITETA PREGLEDA VOZILA NA IZLAZNI REZULTAT	
SAOBRAĆAJNO-TEHNIČKOG VEŠTAČENJA	263
Dragan OBRADOVIĆ	
POJEDINI ASPEKTI TEHNIČKOG PREGLEDA OD ZNAČAJA ZA ANALIZU	
SAOBRAĆAJNE NEZGODE – POGLED JEDNOG SUDIJE.....	283

PREDGOVOR

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije i Pravosudne akademije iz Beograda, organizuje i ove godine XXXVI nacionalnu naučnu tematsku konferenciju *Veštačenje u kaznenim postupcima*. Tradicionalno, konferencija će biti organizovana na Paliću od 12. do 13. juna 2025. godine a radovi prezentovani na konferenciji biće publikovani u istoimenom tematskom zborniku.

Veštačenje u kaznenim postupcima, predstavlja jednu od ključnih dokaznih radnji, od čijeg kvaliteta, zakonitosti i efikasnosti zavisi sudska odluka. Specifična stručna znanja koja poseduju sudski veštaci obezbeđuju komplementarnu nadogradnju pravničkim znanjima i veštinama sudija i javnih tužilaca.

Iako je kazneno procesno zakonodavstvo u poslednje dve decenije pretrpelo višestruke izmene, a profesionalci u sistemu pravosuđa, kao i naučna zajednica, ukazivali na brojne izazove skopčane sa procesom veštačenja, izmene Zakona o sudskim veštacima nisu se našle na dnevnom redu zakonodavca punih 15 godina.

Imajući sve navedeno u vidu, predstojeći naučni skup će okupiti predstavnike naučne zajednice, sudije koje postupaju u krivičnoj i prekršajnoj materiji, javne tužioce, sudske veštace i predstavnike ministarstva pravde, psihologe, socijalne radnike i advokate koji će razmeniti iskustva i znanja iz sledećih tematskih oblasti: Uloga veštačenja u kaznenim postupcima i status sudskih veštaka i stručnih lica; Digitalna i finansijska forenzika i veštačenje u kaznenim postupcima; Medicinsko veštačenje u kaznenim postupcima; Psiho-socijalno veštačenje u kaznenim postupcima; Saobraćajno-tehničko veštačenje u kaznenim postupcima.

Beograd, 13. maj, 2025.

Dr Milica Kolaković - Bojović
Dr Ivana Stevanović

VEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI EKSPERTIZA I KAO PREDMET VEŠTAČENJA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Milan ŠKULIĆ*

U radu se objašnjavaju osnovni oblici korišćenja veštačke inteligencije u kriminalne svrhe. Već sada se neki oblici veštačke inteligencije upotrebljavaju kao sredstvo izvršenja određenih krivičnih dela ili kao segment načina izvršenja (modus operandi) nekih vrsta krivična dela, često u sferi kompjuterskog kriminaliteta. Veštačka inteligencija je kao sredstvo izvršenja veoma značajna i kada se radi o krivičnim delima čiji su sadržinski element specifični oblici kreiranja tzv. lažne stvarnosti, kao što je slučaj sa foto-montažom i video-montažom nastalom upotrebom sredstava i metoda u domenu veštačke inteligencije. U praksi su, kada je reč o zloupotrebi određenih oblika i sistema veštačke inteligencije u kriminalne svrhe, posebno značajne Deep Fake manifestacije, onda kada su kriminalnog karaktera, kao na primer, ukoliko se radi o takvom načinu kreiranja dečije pornografije, korišćenja te vrste „lažiranja“ i vizuelnog obmanjivanja, kao elementa ucene, proganjanja, u cilju podstrekavanja na izvršenje određenih krivičnih dela itd.

Izvesno je da će u relativno skoroj budućnost nastati i oblici veštačke inteligencije koji će biti značajno usavršeni, te moći da postupaju čak i potpuno autonomno, te će samim tim, biti sposobni i da čine određena krivična dela. To se pre

* Doktor pravnih nauka, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu; sudija Ustavnog suda Republike Srbije, <https://orcid.org/0000-0002-4515-1852> E-mail: skulic@ius.bg.ac.rs.

svega, može očekivati u domenu militarizovane veštačke inteligencije, kada bi neki oblici te vrste veštačke inteligencije, mogli da izvrše u ratu/oružanom sukobu međunarodna krivična dela, kao što su ratni zločini. Odgovornost za takva krivična dela bi samo delimično mogla da se rešava na de lege lata nivou, te će svakako biti potrebno razvijati i neke potpuno nove koncepte krivične odgovornosti, što je već u de lege ferenda domenu.

Međutim i tada, kada krivično delo izvršava sama veštačka inteligencija (što je još uvek u domenu futuristike), kao i onda kada se veštačka inteligencija (što je već sada slučaj), koristi kao sredstvo izvršenja određenih krivičnih dela, ili kao segment njihovog načina izvršenja, sama veštačka inteligencija može da bude predmet određenih tehničko-tehnoloških veštačenja u krivičnom postupku. Pored toga, veštačka inteligencija može biti i važno tehničko-tehnološko sredstvo koje koristi veštak u krivičnom postupku, ali sam po sebi, ni jedan oblik veštačke inteligencije, ma koliko bio sofisticiran, ne može samostalno da bude u funkciji veštaka u krivičnom postupku.

Ključne reči: veštačka inteligencija, veštačenje, veštak, krivični postupak, krivično procesno pravo, kriminalistika, Zakonik o krivičnom postupku

UVOD

Veštačka inteligencija ubrzano postaje svakodnevica u čitavom nizu oblasti života. Njen razvoj je po svemu sudeći, izuzetno ekspanzivan. Brojni su primeri korišćenja raznovrsnih oblika veštačke inteligencije u legitimne društvene svrhe, nekada i u svrhe povezane sa primenom krivičnog prava, ali i radi otkrivanja, razjašnjavanja dokazivanja krivičnih dela. Ovo je pre svega, u domenu kriminalistike, kao nauke koja je i inače, a što je povezano i sa njenim istorijskim razvojem, veoma sklona da brzo usvaja sva najnovija tehničko-tehnološka dostignuća u cilju suzbijanja kriminaliteta (Aleksić, 1996, str. 17).

Kada se radi o upotrebi veštačke inteligencije u legitimne kriminalističke i krivičnoprocesne svrhe, moguće je (ali ne u limitativnom smislu, već više primera radi), pre svega, sledeće:

1) korišćenje veštačke inteligencije u cilju identifikovanja osumnjičenih, gde je posebno veliki značaj biometrijskih metoda identifikacije, koje se zasnivaju na upotrebi biometrijskih kamera,

2) upotreba veštačke inteligencije u cilju kriminalističke analitike, a posebno radi profilisanja nepoznatih učinilaca krivičnog dela, na temelju analize svih relevantnih podataka, poput karakteristika načina izvršenja krivičnog dela, osobina žrtve, obeležja mesta događaja itd.;

3) korišćenje veštačke inteligencije kao elementa određenih kriminalističkih evidencija i baza podataka, poput *AFIS-a* (*Automatic Fingerprints Identification System* - elektronska i digitalizovana zbirka otisaka prstiju/papilarnih linija, uz mogućnost brze komparacije uzoraka sadržanih u elektronskim zbirkama sa spornim otiscima sa mesta događaja, žrtve, itd.), *MOS-a* (jedna od najvažnijih kriminalističkih evidencija/baza podataka koja se vodi prema kriterijumu načina izvršenja krivičnog dela, kako poznatih, tako i nepoznatih učinilaca krivičnih dela, poznata kao „modus operandi sistem“, elektronskih zbirki registrovanih balističkih tragova, poput onih na zrnu projektila ispaljenih iz vatrenog oružja, uz mogućnost brzog poređenja takvih već registrovanih tragova sa onim koji se tiču nekog aktuelnog krivičnog dela izvršenog upotrebom vatrenog oružja, koje je predmet istrage itd;

4) upotreba veštačke inteligencije kao instrumenta za utvrđivanje određenih kriminalistički/krivičnoprocesno/krivičnopravno relevantnih činjenica koje se tiču konkretnih krivičnih dela, kao kada se na takav način preliminarano utvrđuje originalnost/autentičnost potpisa, postojanje određenih oblika falsifikata i sl;

5) korišćenje veštačke inteligencije kao sredstva određenih veštačenja;

6) upotreba određenih kompjuterskih „alata“, najčešće u sferi veštačke inteligencije, podobnih za brzu analizu podataka pribavljenih određenim specijalnim istražnim tehnikama, naročito kada se radi o tajnom audio i video nadzoru, a na temelju izdvajanja „ključnih reči“ sadržanih u komunikaciji i analizi relevantnog sadržaja, kao i kada se radi o „presretanju“ tzv. kriptovane/šifrovane komunikacije, korišćenjem posebnih uređaja i aplikacija za tajno komuniciranje (Škulić, 2024a, str. 3-4), te

7) korišćenje veštačke inteligencije prilikom procene opasnosti od bekstva ili opasnosti od ponovnog izvršenja krivičnog dela, kada se radi o oceni (ne)postojanja takvih razloga za određivanje pritvora u krivičnom postupku, odnosno drugih mera poput jemstva ili tzv. kućnog

prtvora kao supstitucije „klasičnog“ prtvora, što se svodi na specifičnu „analizu rizika“ (Miljuš, 2024, str. 449).

Pored svega prethodno nabrojanog, moguća je upotreba veštačke inteligencije i prilikom vrednovanja značaja određenih okolnosti za odmeravanje kazne, pri čemu naravno, treba uvek imati u vidu da svaku krivičnu sankciju, pa i kaznu, izriče sud u okviru prava države na krivično sankcionisanje/kaznjavanje (*ius puniendi*). To onda, uvek podrazumeva ključnu ulogu čoveka, kao sudije. Veštačka inteligencija može u tom pogledu biti od koristi sudiji tako što mu omogućava lakšu analizu svih relevantnih okolnosti, daje prikaz sudske prakse i sl., ali ona ne sme nikada da suštinski zameni čoveka, isto kao što ni sama kazna ne sme biti „goli“ matematički rezultat, već se i ona zasniva na delovanju načela slobodne ocene dokaza i slobodnog sudijskog uverenja, ispoljenih naravno, u zakonskim okvirima, gde je presudno zasnivanje kazne na relevantnim pravilima Krivičnog zakonika koja se tiču svih okolnosti (olakšavajućih/otežavajućih), koji utiču na njenu meru. Inače, ove okolnosti koje su relevantne za odmeravanje kazne (olakšavajuće/otežavajuće okolnosti) ne mogu kada je reč o srpskom krivičnom pravu, isto kao ni u većini drugih savremenih krivičnopravnih sistema, biti mehaničke i matematičke vrednovane, kao što je to obeležje poznatih obavezujućih „smernica za odmeravanje kazni/krivičnih sankcija“ u nekim uporednopravnim sistemima, koje se takođe, mogu zasnivati i na posebnim algoritmima u domenu veštačke inteligencije (Škulić, 2024b, str. 15). Na nivou Evropske Unije je ovde od posebnog značaja *Rezolucija Evropskog parlamenta o veštačkoj inteligenciji u krivičnom pravu i njenoj upotrebi od strane policije i pravosuđa u krivičnim stvarima*, od 6. oktobra, 2021. godine.

Kao što je objašnjeno u prethodnom tekstu, jedan od načina korišćenja veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka, jeste njena upotreba kao sredstva određenih vrsta veštačenja, kada su određeni oblici veštačke inteligencije u funkciji pomoći veštaku. Pored, toga i ostali prethodno navedeni oblici korišćenja veštačke inteligencije za potrebe krivičnih postupaka, ali i u cilju otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela, radi identifikacije osumnjičenih itd., kao i obrnuto u cilju izvršenja krivičnih dela, mogu imati i relevantne veze sa veštačenjima u krivičnom postupku, kada veštačka inteligencija može da bilo u funkciji takvih ekspertiza, bilo predmet određenih veštačenja koja se vrše u krivičnom postupku ili za potrebe krivičnog postupka.

Oblici veštačke inteligencije u funkciji ekspertiza u krivičnom postupku

Smatra se u teorijskom smislu da veštak pomaže sudu prilikom rasuđivanja u odnosu na konkretno dokazno pitanje, što se čini na tri načina: 1) tako što sudu stavlja na raspolaganje opšta znanja koja su rezultat poznavanja konkretne naučne discipline, 2) utvrđivanjem konkretnih činjenica na temelju posebnih znanja koja poseduje, kao i 3) zaključivanjem na temelju primene opštih stručnih znanja u odnosu na specifičnosti konkretnog slučaja, što predstavlja kombinaciju prethodna dva načina (Roxin, Schünemann, 2017, str. 225). Osnovnom faktičkom karakteristikom veštaka smatra se njegovo posedovanje posebnih stručnih znanja, koja nema sudija¹, a koja su od značaja za dokazivanje određenih relevantnih činjenica u krivičnom postupku (Beulke, Swoboda, 2020, str. 160).

Pravno regulisanje veštačenja, propisano relevantnim pravilima Zakonika o krivičnom postupku (2021), ograničeno je na određivanje uslova za njegovo vršenje, određivanje uloge suda/organa postupka i stranaka pri tome, kao i prava, odnosno dužnosti veštaka u krivičnom postupku, dok je samo veštačenje podređeno pravilima određene naučne discipline ili veštine (*lege artis*) (Jekić, 2001, str. 321). Definisanje pravca i obima veštačenja spada u rukovođenje veštačenjem, što spada u nadležnost organa pred kojim se vodi postupak (Aleksić, Škulić, 2020).

Veštak u krivičnom postupku po definiciji i u krajnjoj liniji, može biti samo čovek koji raspolaze odgovarajućim stručnim znanjima i veštinama neophodnim za konkretnu ekspertizu. Naime i onda kada se veštačenje poverava u skladu sa krivičnoprocesnim pravilima, odgovarajućem pravnom licu i tada se u okviru njega, relevantna i konkretno određena fizička lica, pojavljuju kao veštaci. Samo veštačenje obuhvata po pravilu, „dve operacije: otkrivanje činjenica važnih za krivični postupak posebnim stručnim znanjima ili naročitim tehničkim veštinama (nalaz veštaka) i davanje stručnog mišljenja o otkrivenim činjenicama, takođe

¹ Kao i kada se radi o teorijskom stavu nemačke krivičnoprocesne doktrine (Roxin, Schünemann, 2017), citiranom u prethodnom tekstu, i ovde se (Beulke, Swoboda, 2020), ističe odnos veštaka i suda/sudije, ali treba imati u vidu da se sa stanovišta našeg krivičnog postupka, radi o odnosu veštaka i organa postupka, što osim suda u sudskim fazama postupka, može biti i javni tužilac u onim procesnim stadijumima koje on vodi, a to su istražne faze krivičnog postupka Srbije, tj. predistražni postupak i istraga.

na osnovu posebnih stručnih znanja ili naročite tehničke veštine (mišljenje veštaka)” (Bejatović, 2019, str. 335).

Naravno, razvoj tehnike i tehnologije omogućava i da taj konkretan čovek u funkciji veštaka u krivičnom postupku, bilo direktno, bilo indirektno u okviru pravnog lica kao subjekta veštačenja, ima na raspolaganju čitav niz novih i efikasnih tehničko-tehnoloških „alata“ i sredstava, čijim korišćenjem može uspešnije izvršiti konkretno veštačenje. Ipak, tehnika i tehnologija nikada ne mogu zameniti samog čoveka kao subjekta i učesnika krivičnog postupka, te samim tim, nosioca/imaoca određenih prava i dužnosti u krivičnom postupku, iz čega proizlazi i njegov procesni položaj. To se tiče i veštaka, a isto je i sa stručnim savetnikom, koji predstavlja neku vrstu „paralelnog veštaka“ u krivičnom postupku.²

Naime, stručni savetnik formalno nema svojstvo veštaka, ali je njegova uloga vrlo slična funkciji veštaka i predstavlja neku vrstu „paralelnog veštaka“ kojeg je angažovala stranka, a to će po logici stvari, pre svega da bude stranka u funkciji odbrane, odnosno okrivljeni protiv kojeg se postupak vodi jer javni tužilac u istrazi i inače ima svojstvo organa postupka, odnosno on vodi istragu u okviru koje može određivati i veštačenje. To znači da bi u praksi do angažovanja stručnog savetnika po pravilu moglo doći od strane odbrane ili eventualno od strane optužbe koja nije oficijelna, tj. kada krivično goni oštećeni kao tužilac ili privatni tužilac (Škulić, Bugarski, 2015, str. 157).

Stručni savetnik je lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje što znači da bi stručni savetnik načelno morao imati isti nivo stručnosti u odnosu na konkretno vanpravno pitanje čije rešavanje zahteva posedovanje specifičnih znanja i veština. Pored toga, treba imati u vidu i da je osnovna funkcija stručnog savetnika kontrolnog karaktera u odnosu na veštačenje koje se sprovodi od strane subjekta kojem je to povereno odlukom organa koji vodi krivični postupak.

Čitav niz veštačenja u krivičnom postupku, poput biometrijsko-identifikacionih ekspertiza, saobraćajnih veštačenja, balističkih ekspertiza, građevinskih i drugih tehničko-tehnoloških veštačenja itd.,

² Naime, isti stručnjaci koji se u krivičnom postupcima angažuju kao veštaci, mogu naravno, u drugim krivičnim postupcima, a vezano za stručnost kojom raspolažu, da budu u funkciji stručnih savetnika.

U nešto „slobodnijem“ terminološkom smislu, stručni savetnik bi stoga, mogao da se označi kao svojevrsni „paraveštak“ ili što je možda adekvatnije – „paralelni veštak“. Više o tome vidi u Škulić, Ilić (2012).

može se realizovati korišćenjem između ostalog, i odgovarajućih softverskih „alata“ i uopšte, upotrebom tehničkih sredstava sa elementima veštačke inteligencije ili čak korišćenjem od strane veštaka za potrebe konkretnog veštačenja i nekih veoma razvijenih i kompleksnih oblika veštačke inteligencije. Kako je razvoj tehnike i tehnologije u ovoj oblasti veoma ekspanzivan, nema sumnje da će to, odnosno budući i realno očekivani razvoj veštačke inteligencije, svakako imati određene veoma upadljive konsekvence i kada se radi o veštačenjima u krivičnom postupku, koja će se neminovno, značajno „oslanjati“ na korišćenje između ostalog, i novih velikih mogućnosti veštačke inteligencije.

Oslanjanje veštaka na veštačku inteligenciju, koje će svakako biti još daleko veće i rasprostranjenije sa budućim sasvim izvesnim razvojem sve složenijih formi veštačke inteligencije, koje će imati i značajno veće kapacitete, nego što je to danas slučaj, ipak ima svoje jasne granice. Naime, konkretni oblici veštačke inteligencije su uvek samo i isključivo vrsta tehničko-tehnološke „pomoći“ veštaku/veštacima prilikom vršenja određenih analiza, selekcije i vrednovanja relevantnih činjenice itd., ali ni u kom slučaju ne mogu sami oblici veštačke inteligencije, ma koliko razvijeni i napredni u tehničko-tehnološkom smislu bili, da zamene ljudsko rezonovanje/zaključivanje koje je imanentno i veštacima u svakom konkretnom slučaju. Drugim rečima objašnjeno, veštačka inteligencija može biti i već sada često i jeste u funkciji pomoći veštaku, te je u funkciji tehničko-tehnološkog sredstva kojim se radi ostvarenja svojih zadataka u skladu sa relevantnim krivičnoprocesnim pravilima, kao svojim „alatom“ služi veštak, ali sama ta veštačka inteligencija, svakako ne može sama po sebi, da bude veštak.

Veštačka inteligencija u funkciji virtuelne rekonstrukcije kao elementa određenih vrsta veštačenja u krivičnom postupku

Virtuelna rekonstrukcija („3D rekonstrukcija“) predstavlja poseban tehnički način ilustrovanja određenih elemenata nekih veštačenja, odnosno njome se vizuelno i virtuelno prikazuju zaključci sadržani u ekspertizama, kao i u raznovrsnim kriminalističkim verzijama koje se formulišu na operativnom nivou.

Veštačka inteligencija može da se koristi kako za samo kreiranje različitih verzija koje se *vizuelizuju* posebnim programima, te kao takve, služe kao ilustracija zaključaka veštaka u različitim verzijama ili kao finalna verzija sadržana u nalazu i mišljenju veštaka. Ona može da se

koristi i na operativnom nivou opet za ilustraciju različitih verzija, ali ne kao elemenata određenih krivično-procesnih dokaznih radnji, kao što je veštačenje.

Virtuelna rekonstrukcija, osim što terminološki ima karakter rekonstrukcije u stvari, uopšte ni ne predstavlja „pravu“ rekonstrukciju u „fizičkom“ smislu, a takođe, ona nije ni rekonstrukcija kao dokazna radnja u krivičnoprocesnom smislu, već se radi o specifičnom virtuelnom i vizuelnom „rekonstruisanju“ i „oživljavanju“ krivičnog dela ili pojedinih njegovih stadijuma i sadržinskih segmenata (Škulić, 2024c, str. 155). To se čini u vidu specifičnog filma/video snimka kreiranog korišćenjem posebnih kompjuterskih programa/softvera, uz unosenje bitnih elemenata događaja, po pravilu u različitim varijantama.

Sušтина virtuelne rekonstrukcije je da ona nije fizičkog/realnog karaktera, već se svodi na vizuelni/virtuelni prikaz događaja u različitim verzijama. Ona ima vizuelnu formu, što znači da se svodi na svojevrstan „filmski“ rekonstruktivni prikaz događaja, najčešće u različitim verzijama slično pravoj/fizičkoj rekonstrukciji, ili pak u samo jednoj verziji, kada se radi o ilustraciji na takav način nalaza i mišljenja veštaka.³

Virtuelna rekonstrukcija realizuje se pre svega, u okviru određenih veštačenja, kao ilustracija nekih zaključaka veštaka, odnosno kao „ilustrativni element“ njegovog nalaza i mišljenja. Slično kao i prava/fizička rekonstrukcija, koja jeste dokazna radnja i virtuelna rekonstrukcija se može svesti na proveravanje različitih verzija izvršenja krivičnog dela, odnosno virtuelno kreiranje vizuelnog i dinamičkog prikaza mogućih varijanti na koje je izvršeno krivično delo, ili koje su tipične za pojedine bitne elemente krivičnog dela i stadijume njegovog izvršenja.

Ponekad se virtuelna rekonstrukcija označava i kao *3D rekonstrukcija*, što je samo drugi izraz za tu vrstu „rekonstrukcije“. Radi se o specijalnoj kompjuterskoj grafici, kojom se virtuelno i trodimenzionalno u vizuelnom smislu, prikazuju oblici i pojave stvarno postojećih objekata, bilo stvari, bilo ljudi ili kombinovano, određenih predmeta i osoba i to na dinamičan način, tako što se virtuelno/vizuelno simulira izvršenje konkretnog krivičnog dela.

³ Inače, samo iz određenih terminoloških razloga, jer je u izrazu *virtuelna rekonstrukcija*, a isto važi i za već žargonski poznatu „3D rekonstrukciju“ (koja je samo drugi naziv za virtuelnu rekonstrukciju), kao ključan - sadržan pojam „rekonstrukcija“, virtuelna rekonstrukcija, koja *nije samostalna dokazna radnja*, može se objašnjavati povezano sa rekonstrukcijom, kao jednom od opštih dokaznih radnji propisanih u Zakoniku o krivičnom postupku.

Virtuelna rekonstrukcija koja ima odgovarajući kriminalistički značaj, je u stvari, kao i većina video materijala koji se uobičajeno koristi, *de facto* dvodimenzionalna i svodi se na kompjutersku animaciju događaja koji je predmet odgovarajućih kriminalističkih postupaka ili se povodom njega vodi istraga/predistražni postupak, odnosno najčešće određenih detalja događaja koji se istražuje. Slično kao i neki 3D filmovi i ovaj video materijal se vizuelno prikazuje faktički dvodimenzionalno na ekranu računara ili drugim vrstama ekrana, a samo vizuelno deluje kao trodimenzionalni prikaz, čime se postiže viši stepen rekonstruisanja krivičnog dela, po pravilu u različitim verzijama. Kada se radi o predmetima i tragovima krivičnog dela kao elementima virtualne rekonstrukcije, oni se u video oblik prebacuju korišćenjem posebnih 3D skenera.

Takva animacija kojom se postiže virtualna rekonstrukcija, koja se sprovodi zahvaljujući posebnim softverskim programima je neka vrsta „filma“, odnosno kompjuterski generisanog video materijala, koji se po pravilu, pravi u različitim verzijama, slično kao i prava/fizička rekonstrukcija koja je dokazna radnja, a s obzirom na različite informacije sadržane u raspoloživim dokazima ili indicijama, tj. u različitim varijantama utemeljenim na različitim izvorima informacija i dokazima. Kao što je objašnjeno, virtualnom rekonstrukcijom se može ilustrovati i nalaz i mišljenje veštaka, kada ona predstavlja vizuelni prikaz ekspertske verzije događaja/krivičnog dela.

Verzije koje se virtualno u animiranoj formi prikazuju/emituju kao vid virtualne rekonstrukcije, se razlikuju s obzirom na različite iskaze pojedinih svedoka, samog okrivljenog ili oštećenog, kao i prema zaključcima veštaka ili stručnog savetnika, što može biti prikazano i u različitim varijantama. Takav virtualno kreiran sadržaj je najčešće deo određenih veštačenja, kao ilustracija nalaza i mišljenja veštaka, odnosno njegovih ekspertskih zaključaka, gde se po pravilu, jedna od više verzija koje su virtualno i vizuelno kreirane, označava kao ono što se smatra istinom, dok se ostalim verzijama ilustruje zaključak veštaka da druge varijante nisu moguće, ne poklapaju se sa drugim dokazima, protivrečne su i sl.

Za razliku od video materijala kao kriminalističko-tehničkog priloga uz zapisnik koji se tiče prave/fizičke rekonstrukcije kao dokazne radnje, a koji predstavlja samo način fiksiranja/dokumentovanja radnji, postupaka i položaja aktera prave/fizičke rekonstrukcije tokom njenog sprovođenja, takav materijal, kreiran posebnim kompjuterskim

programom u vidu animacije, je kada se radi o virtuelnoj rekonstrukciji, sam po sebi osnovna sadržina takve radnje rekonstruktivnog karaktera.

Virtuelna rekonstrukcija je moguća u pogledu većine krivičnih dela koja se pojavljuju kao predmet krivičnog postupka, odnosno u pogledu kojih je usmereno kriminalističko istraživanje u predistražnom postupku, kada virtuelna rekonstrukcija pretežno ima operativan karakter, a u praksi je ona najčešća kada se radi o saobraćajnim deliktima, ali se taj vid „rekonstrukcije“ primenjuje i kada je reč i nekim krivičnim delima protiv života i tela, krivičnim delima terorizma itd.

Virtuelna rekonstrukcija ima određeni kriminalistički značaj, ali je on prilično limitiran, odnosno njega ne treba precenjivati, niti je dobro mistifikovati tu „rekonstrukciju“ kao takvu (a u praksi se uglavnom označava kao 3D rekonstrukcija), neosnovanim tvrdnjama i nerealnim očekivanjima da se na taj način praktično rutinski ili bar mnogo jednostavnije, može razjasniti neko komplikovano krivično delo. Tako je jer se virtuelna rekonstrukcija svodi pre svega, na ilustraciju elemenata određenih veštačenja putem odgovarajuće animacije koju proizvode posebni softveri.

Virtuelna rekonstrukcija u pogledu veštačenja u vezi kojih se realizuje, je najčešće neka vrsta kriminalističko-tehničkog priloga uz odgovarajuću ekspertizu, a i onda kada virtuelna rekonstrukcija ima operativan karakter, ona sama po sebi, nije neka posebna sazajna metoda u odnosu na krivično delo koje je predmet konkretne kriminalističke istrage. Suština je da se virtuelnom rekonstrukcijom kao takvom, iako ona u praksi može biti veoma korisna, ništa samo po sebi niti utvrđuje, niti dokazuje. Njena svrha nije niti može biti dokazivanje, već se njome samo animatorski ilustruju zaključci, verzije i druge varijante događaja i njegovih posebnih/bitnih elemenata, što je najčešće sadržano u određenim veštačenjima, poput na primer, saobraćajnih ekspertiza i balističkih veštačenja.

Virtuelne rekonstrukcije nisu isključivo mogući sadržaj određenih nalaza i mišljenja veštaka, te ilustracija verzija koje veštak formuliše obavljajući neke vrste veštačenja, te objašnjavajući koja je ona verzija koju smatra realnom/mogućom/verovatnom/isključenom i sl., u okviru nekih vrsta ekspertiza, već one mogu biti i operativnog karaktera, kada služe kao odgovarajuća vizuelna „podloga“, virtuelno/kompjuterskom grafikom kreirana, na temelju specijalnih softvera, nekada i sa elementima veštačke inteligencije, radi preispitivanja i proveravanja postavljenih kriminalističkih verzija ili pojedinih njihovih segmenata, te u

cilju efikasnog planiranja daljih kriminalističkih aktivnosti radi celovitog razjašnjavanja i dokazivanja krivičnog dela.⁴

Oblici veštačke inteligencije kao predmet određenih vrsta veštačenja u krivičnom postupku

Veštačenje predstavlja utvrđivanje činjenica koje su relevantne u krivičnom postupku a nisu pravnog karaktera, kao i davanje nalaza i mišljenja od strane lica koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem i veštinama (ekspert iz odgovarajuće stručne oblasti), koje je načelno procesno nezainteresovano, a do čega dolazi na osnovu pisane naredbe organa koji vodi postupak, kojom se konkretnom pravnom ili fizičkom licu poverava sprovođenje ekspertize i u kojoj se određuju pravac i obim veštačenja, ona kada organ krivičnog postupka za utvrđivanje ili ocenu neke relevantne činjenice ne raspolaže potrebnim stručnim znanjem (Škulić, 2024d, str. 265). Dakle, veštačenje je dokazna radnja kojom se organu postupka pomaže u rešavanju pitanja u pogledu kojih su potrebna specifična znanja i veštine koje veštak poseduje (Škulić, Buha, 2024, str. 174).

Pitanja na koja se traži odgovor od veštaka, kao i definisanje zadatka veštaka, što se sve tiče posedovanja stručnih znanja koja nema organ postupka, određuju se naredbom o veštačenju (Simonović, 2014, str. 331-332). Sam ZKP ne definiše niti kakvo je procesno dejstvo veštačenja, niti veštaka koji će biti „nosilac“ tog procesnog dejstva, već samo u opštem smislu propisuje da se veštačenje određuje kada je za utvrđivanje ili ocenu kakve važne činjenice u krivičnom postupku potrebno pribaviti nalaza ili mišljenje od lica koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem (Matovski, Lažetić-Bužarovska, Kalajdžijev, 2011, str. 208). Kada je to slučaj, predstavlja naravno, u svakom konkretnom slučaju/krivičnom postupku, odgovarajući *questio facti*, utemeljen pre svega na načelima slobodne ocene dokaza i slobodnog uverenja organa postupka.

Određene vrste veštačenja u krivičnom postupku usmerene na veštačku inteligenciju kao predmet ekspertize, moguće su u dve osnovne situacije: 1) onda kada su određeni oblici *modus-a operandi-a* nekih vrsta krivičnih dela, povezani sa upotrebom nekih oblika veštačke

⁴ Inače, u Republici Srbiji se Nacionalni centar za kriminalističku forenziku između ostalog, bavi i virtuelnom rekonstrukcijom, te raspolaže i specijalnim 3D skenerima sa posebnim softverom za animaciju i rekonstrukciju.

inteligencije, ili 2) kada su javni oblici nekih krivičnih dela nastali delovanjem veštačke inteligencije ili u vezi sa njom.

Prva situacija je u praksi često moguća kada se radi o nekim oblicima kompjuterskog kriminaliteta, poput kompjuterskih prevara, zloupotreba interneta itd. Kada je reč o drugoj situaciji, ona je posebno tipična ukoliko se radi na primer, o utvrđivanju autentičnosti izgleda određene osobe ili njenog glasa, ukoliko postoji mogućnost da su izgled/glas „veštački kreirani“, što je moguće kada se radi o tzv. *deep fake* tehnologiji. Takođe su odgovarajuća veštačenja moguća u slučajevima postojanja sumnje da se u nekom konkretnom slučaju radi o fotomontaži ili video-montaži, korišćenjem specijalnih softverskih „alata“ u domenu nekih oblika veštačke inteligencije, iako inače, sama fotomontaža, a donekle i videomontaža, predstavljaju daleko starije fenomene (nekada i kriminalnog karaktera), od pojave i svojevrsne ekspanzije kako već aktuelne, tako i realno očekivane buduće ekspanzije fenomena veštačke inteligencije.

Odgovarajuća veštačenja prilikom kojih u funkciji pomoći veštaku mogu biti i određeni oblici veštačke inteligencije, vrše se i kada je reč o utvrđivanju autentičnosti rukopisa, potpisa i drugih pitanja u domenu grafoskopskih i grafoloških ekspertiza.

Fotomontaža i videomontaža kao predmet veštačenja u krivičnom postupku

Fotomontaža je vrsta falsifikovane fotografije, koja nastaje postupkom kojim se od dve ili više fotografija, ili od dva ili više druga video materijala, *sastavlja nova fotografija* sa željenom sadržinom, dok je videomontaža kreiranje lažnog i neautentičnog video sadržaja, a to se teže može učiniti „uklapanjem/preklapanjem“ dva ili više druga video materijala, što bi bila „klasična video-montaža“, već se to pretežno postiže korišćenjem „IT“ sredstava i specifičnih kompjuterskih „alata“ iz domena tzv. veštačke inteligencije (Škulić, 2024c, str. 321). U praksi je najčešće daleko lakše uočiti da se radi o videomontaži, nego o fotomontaži, jer tehnologija videomontaže još uvek nije tako (u)savršena, kao što je to nekada slučaj sa nekim, na prvi pogled veoma uverljivim fotomontažama.

Fotomontaža, kao i videomontaža mogu se sačiniti iz raznovrsnih pobuda, nekada i bezazlenih, kada se to čini u šali, radi plasiranja zabavnog sadržaja u medijima (što je nekada i na granici dobrog ukusa, a nekada i tada mogu postojati elementi određenih krivičnih dela), a u

kriminalističkom smislu su pre svega, značajne fotomontaže/videomontaže napravljene u cilju opstruisanja dokaznog postupka, odnosno da bi se time postigla tzv. dokazna destrukcija, radi uništavanja reputacije konkretne osobe, njegovog javnog sramoćenja, čak kriminalizacije određenog lica, odnosno njegovog lažnog prijavljivanja/optuživanja, tzv. montiranja dokaza i sl. Takođe fotomontaža/videomontaža može biti element ucene, kada se foto-montiranom fotografijom, odnosno foto-montiranim video materijalom koja/koji za određeno lice ima ponižavajući ili degradirajući karakter, teži da se ono uceni, ili se na takav način, kada je učinilac motivisan ličnom mržnjom, ruini ugled žrtve, ona javno ponižava i moralno degradira, naročito kada se takav sadržaj plasira na Internetu i društvenim mrežama, anonimno šalje porodici, poslovnim saradnicima i kolegama i sl.

Postojanje mogućnosti fotomontaže/videomontaže se obavezno mora uzeti u obzir kod ocene dokazne vrednosti fotografskih snimaka i uopšte video materijala, posebno onih koji su nastali izvan okvira krivičnog postupka (Aleksić, Škulić, Žarković, 2004, str. 415). Naime, usavršena tehnologija, a posebno izuzetno velike mogućnosti korišćenja kompjuterski generisane *veštačke inteligencije*, te široka dostupnost tih novih tehnika i tehnologija, pružaju velike mogućnosti na planu manipulisanja fotografskim/video materijalom, iz čega proizlazi nekada realna mogućnost kreiranja i veoma uverljivih fotografija/video materijala koje/koji, na prvi pogled, ne pobuđuju sumnju u njihovu autentičnost. Stoga, uvek kada se pojavi sumnja u autentičnost fotografije/video materijala, trebalo bi sprovesti odgovarajuću stručnu ekspertizu, a takve potencijalne dokaze, kao i inače ceniti i dokazno vrednovati u skladu sa načelima slobodne ocene dokaza i slobodnog uverenja suda/organa postupka, te to činiti kako pojedinačno, tako i u njihovoj vezi sa drugim dokazima.

Korišćenje kompjuterski generisane veštačke inteligencije u raznovrsne kriminalne svrhe i veštačenja povezana sa tom vrstom krivičnih dela

Veštačka inteligencija se očigledno ubrzano razvija u raznovrsnim oblastima života, ili se bar nagoveštava da će u čitavom nizu životnih situacija, početi da se pojavljuju objekti/subjekti veštačke inteligencije, počev od autonomnih automobila, do „robota – kućnih pomoćnica“, „robota – vođitelja TV emisija“, pa naravno i do „robota – vojnika“, čak „robota policajca“, „robota čuvara“ itd. Već danas neki oblici

kompjuterski generisane veštačke inteligencije nalaze svoju primenu i u kriminalne svrhe, pre svega primenom specifičnih koncepta i načina tzv. dubinske obmane/dubinskog lažiranja, što se tiče nečijeg veštački kreiranog lica, kompletne pojave, govora, ponašanja itd. Naime, ovi oblici svojevrstne „dubinske“ (suštinske) obmane ili radikalnog „lažiranja“ i stvaranja „veštačke stvarnosti“, odnosno „produbljene lažne predstave“ (*Deep fake*), ostvarene korišćenjem posebnih i veoma složenih kompjuterskih programa i sofisticiranih tehnologija sa elementima veštačke inteligencije, svode se na kreiranje fotografija, video ili audio materijala koji u stvari, predstavlja vrstu falsifikata, jer se ne radi o pravom, realno postojećem čoveku koji je na fotografiji/video snimku ili koji nešto zaista govori/izgovara (svojim originalnim glasom izražava svoje originalne misli), već je u pitanju veštački realizovana imitacija realnog čoveka, koja na prvi pogled, kada je reč o vrhunskim kreacijama ove vrste, izgleda kao realan/stvarno postojeći čovek, odnosno kreira se glas koji neodoljivo liči na glas konkretnog/originalnog (pravog) čoveka. Ovo nekada može biti zabavno, kada se to radi u nekim medijima kao vid specifične „medijske igre“, realizovane bez malicioznosti, nekada može biti samo neukusno, ili na granici dobrog ukusa i kada se radi o medijskom sadržaju, a nekada to može da bude i veoma opasno, pa čak biti i kriminalnog karaktera, odnosno poslužiti kao sredstvo/način vršenja određenih krivičnih dela ili samo po sebi, biti određeno krivično delo.

Najčešće se bez posebnih audio/video veštačenja ni ne može sa sigurnošću utvrditi da je reč o fotografiji/video snimku/glasu koji nije originalan/stvaran, već je kreiran veštačkom inteligencijom. Ovo se nekada koristi u zabavne, humorističke ili satirične svrhe, kao element tzv. pop kulture, u nekim medijima i sl., što je u osnovi najčešće legitimno, iako još uvek nedovoljno regulisano zakonskim propisima i mada često na samoj „granici dobrog ukusa“, ali je ta tehnologija našla svoje mesto i u kriminalnom miljeu. Korišćenjem ovakvih kreacija veštačke inteligencije, odnosno nekih oblika takvih kreacija, izvršavaju se nekada i krivična dela, a izvesno je da će daljim razvojem veštačke inteligencije, ona svakako svoju primenu sve šire imati i kao sredstvo/način izvršenja krivičnih dela. Veštačka inteligencija se na takav način, tj. kao vid kreiranja „lažne stvarnosti“ i „uverljivog privida“, najčešće koristi za izvršenje nekih krivičnih dela koja imaju element falsifikata, nekada i za određene vrste ucena, ali i kao element nekih kompjuterskih, ali i klasičnih prevara.

Sama „fotomontaža“, stara inače, skoro koliko i sama fotografija, nalazila je naravno, svoju primenu i u sferi kriminaliteta, ali ona nikada ranije pre razvijanja moderne tehnologije, zasnovane na konceptu i sistemima veštačke inteligencije nije dostigla takav stepen „savršenstva“, a to je posebno upadljivo kada se radi o video materijalu i glasu/govoru kreiranim/kreiranom veštačkom inteligencijom. Sve ovo naravno, već sada nalazi svoju sve ekspanzivniju primenu i u sferi vršenja nekih krivičnih dela, a u praksi se najčešće radi o sledećim pojavnim oblicima kriminaliteta ove vrste:

1) *ucena* zasnovana na kreiranju lažnih fotografija/video materijala/glasa/govora konkretnih ljudi, koji se na takvim „imidžima“, odnosno u takvim audio/video materijalima prikazuju na način koji je za njih sramotan ili ih kriminalizuje (što može imati i elemente krivičnog dela lažnog prijavljivanja, ispoljavati dokaznu opstrukciju i sl.) , uništava im reputaciju itd.;

2) *prevara*, bilo kompjuterska, bilo klasična prevara, koja se realizuje na različite načine, poput one koja je utemeljena na lažnim glasovnim pozivima za pružanjem novčane pomoći veštački kreiranim glasom konkretnog čoveka, ili se veštačkom inteligencijom „kreiraju“ poznate ličnosti (tzv. celebrities), koje u audio/video snimcima pozivaju građane da uplate novčane iznose u tobož humanitarne svrhe i sl;

3) *krađa identiteta* primenom veštačke inteligencije, što se potom koristi za vršenje/prikriivanje drugih krivičnih dela;

4) *kreiranje pornografskog materijala* korišćenjem veštačke inteligencije (što je kada je reč o našem zakonodavstvu, samo po sebi krivično delo, samo kada se „akteri“ takvog materijala maloletna lica) (Škulić, 2017, str. 394), pri čemu se tada takvi snimci mogu koristiti i za učenjivanje stvarnih ljudi, čije su verne „kopije“, tj. veštačkom inteligencijom stvorene imitacije postali akteri pornografskog snimka ili se na takav način ljudima prema kojima se iz bilo kojeg razloga oseća mržnja, visok stepen zavisti i druga negativna osećanja (što je pretežno u sferi patologije), koji su poslovni konkurenti, ili politički protivnici, drastično ruini ugleđ, a u praksi su najčešće na ovakav način neke poznate „zvezde“ iz industrije filma i zabave, ili iz sveta politike, postajali „akteri“ takvog veštačkom inteligencijom kreiranom pornografskog materijala;

5) *proganjanje* ljudi i drugi oblici sistematskog uznemiravanja, najčešće na Internetu,⁵ tako što se veštačkom inteligencijom kreira i na

⁵ Više o tome vidi u Škulić (2019a, 213-214).

društvenim mrežama emituje materijal koji je za njih uvredljiv, ili ih ponižava, moralno degradira, grubo im vređa čast i dostojanstvo i sl.;

6) *podstrekavanje/podsticanje* putem društvenih mreža ili u medijima, veštačkom inteligencijom kreiranih fotografija/video materijala/govora, na vršenje određenih krivičnih dela, poput terorizma, tzv. zločina iz mržnje prema ljudima koji pripadaju određenoj naciji, rasi, veri, ili zbog nekih njihovih drugih ličnih osobina/opredeljenja, propagiranje rasnih teorija, širenje šovinizma itd.;

7) *ostvarenje drugih kriminalnih ciljeva*, sa elementima niza drugih krivičnih dela raznih vrsta, poput izvršenja bilo klasične špijunaže, bilo industrijske špijunaže, zahvaljujući izdavanju potčinjenima u određenom hijerarhijskom lancu, lažnih naređenja/naloga glasom nadređenog koji se kreira veštačkom inteligencijom, čime je moguće podstrekavanje na krivično delo, ali i realizacija drugih kriminalnih ciljeva i sl.

Konačno, izvesno je da će dalji razvoj sistema veštačke inteligencije brzo dovesti i do daljeg značajnog širenja polja i (po)rasta mogućnosti za korišćenje raznovrsnih oblika i vrsta veštačke inteligencija za vršenje krivičnih dela i uopšte, u raznovrsne i brojne kriminalne svrhe, tako da „spisak“ krivičnih dela, koja je moguće izvršiti korišćenjem oblika veštačke inteligencije, kao i načini na koje se veštačka inteligencija može koristiti u kriminalne svrhe, svakako nisu limitativnog karaktera.

Veštačka inteligencija u funkciji kompjuterskog kriminaliteta

U praksi je česta upotreba nekih oblika veštačke inteligencije u funkciji izvršenja određenih oblika *kompjuterskog kriminaliteta*, pod kojim se inače, podrazumeva oblik kriminalnog ponašanja, kod koga se korišćenje kompjuterske tehnologije i informatičkih sistema ispoljava kao način izvršenja krivičnog dela, ili se kompjuter upotrebljava kao sredstvo ili cilj izvršenja, čime se ostvaruje neka u krivičnopravnom smislu relevantna posledica. U zakonskom smislu se kada je reč o kompjuterskom kriminalitetu, što je termin koji se uobičajeno koristi u nauci, pre svega, u kriminalističkom smislu, praktično radi o osnovnoj vrsti *visokotehnološkog kriminaliteta* (*Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala*, 2009).

Čitav je niz oblika kompjuterskog kriminaliteta i većina njih može biti izvršena i sredstvima iz domena veštačke inteligencije. Tu spada na primer, prevarno korišćenje tuđih računara radi tzv. „bit koin rudarenja“, odnosno za kreiranje kripto-valute, što učinioci čine neovlašćenim i prevarnim korišćenjem tuđih kompjuterskih resursa, te na taj način stiču

protivpravnu imovinsku korist. Veštačka inteligencija se može koristiti radi kompjuterskih prevara, kompjuterskih sabotaza, pa čak i terorizma u tom domenu, posebno kada se radi o podsticanju na terorističke akte zloupotrebom Interneta, u cilju kompjuterske špijunaže, kompjuterskih iznuda, krađe identiteta itd.

„Phishing“ kao tipičan vid kompjuterskog kriminaliteta - koji se često realizuje korišćenjem veštačke inteligencije

U praksi se uočava često korišćenje nekih oblika veštačke inteligencije za jednu specifičnu vrstu kompjuterskih prevara, poznatu kao „Fishing (*Phishing*)“, koja se danas u praksi smatra najtipičnijim oblikom kompjuterskog kriminaliteta, pre svega zloupotrebom Interneta. *Phishing*, što se svodi na svojevršno „ribarenje“ i „pecanje“ naivnih korisnika Interneta, koji postaju žrtve kompjuterskih prevara, jeste žargonski naziv za kompjutersku prevanu zahvaljujući kojoj kriminalci dolaze do podataka korisnika Interneta koji su poverljivi, kao što su njihove šifre za pristup računaru, brojevi kreditnih kartica, personalni identifikacioni brojevi za pristup bankarskom računu i vršenje novčanih transfera, drugi relevantni korisnički podaci itd. Svrha takve krađe podataka je naravno, njihova kasnija zloupotreba, pre svega, u cilju sticanja protivpravne imovinske koristi. Radi se naravno, o koristoljubivom kriminalitetu. Žrtve ovog oblika kompjuterskog kriminaliteta mogu biti kako fizička lica, tako i pravna lica, najčešće kompanije u sferi finansijskog poslovanja.

Phishing se smatra donekle i potencijalnim oblikom „socijalnog inženjeringa“, jer se tim načinom kompjuterske zloupotrebe mogu prikupljati i kasnije zloupotrebljavati podaci korisnika/žrtava koji se tiču njihovih socijalnih kontakata, navika itd. Osim neposredne krađe relevantnih informacija podobnih za raznovrsne zloupotrebe, poput brojeva i šifri bankarskih računa, na ovaj se način mogu ubacivati virusi u računar, bilo radi blokade sistema i kasnije kompjuterske iznude, bilo u cilju uništenja podataka ili samog računara, radi kontinuirane špijunaže *on line* komunikacije itd.

Klasičan način izvršenja „phishinga“ realizuje se tako što učinilac prvo pravi na prvi pogled identičnu kopiju sajta neke kompanije, odnosno pravnog lica, poput banke, osiguravajućeg društva, obrazovne ustanove itd., ali se ta kopija ne nalazi na originalnom serveru, već je locirana na „phishing“ serveru, pa se stoga, svi podaci koji posetioци tog lažnog sajta, koji ima ulogu svojevrsnog „mamca“, čuvaju na tom (*phishing*)

serveru. Inače, najčešće je u praksi veoma teško razlikovati lažni sajt od pravog, pre svega zato što kriminalci vešto koriste *web* adrese koje su na prvi pogled, sadržinski i vizuelno veoma slične pravom sajtu.

Posetilac može biti namamljen da direktno na lažnom sajtu pristupi prevarnom linku ili se posetiocu lažnog sajta automatski šalje mail u kojem se od njega zahteva da poseti link koji se navodi u poruci, te da ažurira svoje podatke.

U praksi se za *Phishing* uobičajeno koriste tzv. *IDN*-domeni, koji imaju međunarodne karaktere u svom nazivu, a registruju se nazivi domena veoma sličnih karaktera onima koji nisu *IDN*, usled čega je tako kreirane adrese veoma teško razlikovati od onih koje su originalne.

Osim metodom pravljenja lažnog sajta, *Phishing* se može realizovati i na druge načine, poput neposrednih elektronskih poruka, koje se masovno šalju raznoraznim korisnicima, čije se adrese pribavljaju iz mnogobrojnih javnih izvora, poput sajtova kompanija/ustanova u kojima radi, upadom u elektronske baze podataka itd., a što se sve često efikasno postiže korišćenjem određenih oblika veštačke inteligencije, tj. posebnih kompjuterskih „alata“ koje koriste kriminalci. Te elektronske poruke su naravno, prevarnog karaktera, tako što se od primaoca traži da plati neki navodno neplaćeni račun, pošalje određene podatke u nekom kratkom roku uz pretnju posledicama, poput plaćanja kamate i sl., javi radi prijema nagrade itd..

Konačno, moguće je da se *Phishing* realizuje i u vidu poruka koje se dobijaju putem mobilne telefonije, tj. u vidu SMS-a, čak putem svojevrstnih „mamaca“ u okviru video igrice koje se „besplatno“ plasiraju na Internetu, raznovrsnih oglasa i reklama na Internetu, ali i putem „četa“ na društvenim mrežama itd.

Načelna pravila ekspertiza u krivičnim postupcima čiji su predmet krivična dela izvršena korišćenjem veštačke inteligencije

U krivičnopravnoj teoriji se inače, kada je reč o veštačkoj inteligenciji koja je u funkciji izvršenja određenih vrsta krivičnih dela, ili koja ima određene veze sa nekim krivičnim delima, odnosno njihovim pojavnim oblicima, koristi i termin „inteligentni agenti“ koji obuhvata različite forme veštačke inteligencije, od kojih se samo neke mogu smatrati podobnim da samostalno rezonuju, pa čak i postupaju, iz čega proizlazi i niz krivičnopravnih problema, ali je suština u tome da „čak i jedan izuzetno visoko razvijen inteligentan agent, inteligentan samo onoliko koliko je isprogramiran (Gleß, Weigend, 2015, str. 5).

Za ocenu „koliko je isprogramiran“ konkretni oblik veštačke inteligencije, te koliko je stoga, zaista „inteligentan“, te kakve su osobine te njegove „inteligencije“ i oblici ispoljavanja, način funkcionisanja itd., onda kada su ta pitanja relevantna u krivičnom postupku, a najčešće stoga što je predmet krivičnog postupka krivično delo za čije je izvršenje korišćena veštačka inteligencija, krucijalna je funkcija određenih vrsta veštačenja u okviru kojih se takođe, mogu koristiti kao svojevrsna „pomoć“ veštaku i neki oblici veštačke inteligencije.

Dakle, uvek kada je korišćenje određenog oblika veštačke inteligencije doprinelo izvršenju krivičnog dela, odnosno kada je veštačka inteligencija bila u funkciji izvršenja krivičnog dela, načelno dolazi u obzir, a ono će najčešće biti i neophodno, i sprovođenje određenih veštačenja koja se tiču utvrđivanja svih relevantnih činjenica u pogledu načina, vremena, obima i svih drugih fenomenoloških karakteristika konkretnog korišćenja veštačke inteligencije u kriminalne svrhe. Veštaci koji se bave ovim pitanjima, a koji imaju potreban nivo stručnih znanja i veština u toj oblasti, će naravno, po logici stvari, za potrebe svojih ekspertiza, najčešće i sami koristiti relevantne oblike veštačke inteligencije u vidu tehničko-tehnoloških sredstava koja im pomažu da u skladu sa pravilima struke i veštine, utvrde i provere sve relevantne činjenice, odnosno sprovedu veštačenje u konkretnom slučaju.

Jedan futuristički pogled na oblike veštačke inteligencije kao moguće „učinioce“ krivičnih dela i veštačenja povezana sa tim mogućim budućim fenomenom

Neki oblici veštačke inteligencije bi mogli biti i u funkciji kreatora krivičnog dela, što je sada još uvek u sferi futurizma, ali čini se da je to već uveliko „stvar“ bliske budućnosti. Generalno, iz korišćenja veštačke inteligencije u kriminalne svrhe, što znači bilo kao sredstva izvršenja krivičnog dela, bilo kao specifičnog „učinioca“ krivičnog dela, mogu proizići različite krivičnopravne konsekvence, a svakako najkomplikovanije pitanje će biti skopčano sa određivanjem oblika odgovornosti za krivično delo koje je samostalno izvršio određeni konkretni oblik veštačke inteligencije. Ovo pitanje se po svemu sudeći na sadašnjem nivou razvoja krivičnog prava teško može definitivno objasniti u de lege lata smislu, već se ono pretežno može rešavati na de lege ferenda nivou (Škulić, 2023a, str. 426-427).

Kada se radi o robotu, koji se odlikuje veštačkom inteligencijom, onda je osnovno pitanje kako rešiti problem odgovornosti za krivično delo koje je takav oblik veštačke inteligencije „samostalno“ učinio. Moguća su tri osnovna načina krivičnogpravnog reagovanja na krivično delo kreirano od strane nekog oblika veštačke inteligencije, od kojih je u osnovi samo jedan prihvatljiv u normalnim životnim okolnostima, dok se ni jedan od njih ne čini sasvim adekvatnim za slučajeve kada u ratu/oružanom sukobu (bar ne na *de lege lata* nivou), ova vrsta militarizovane veštačke inteligencije, izvršava krivično delo. Radi se o sledećim načinima na koje bi se ovo pitanje moglo rešiti:

1) tretiranje robota, koji je oblik veštačke inteligencije kao neposrednog izvršioca krivičnog dela, iza kojeg stoji naravno, konkretan „čovek“ kao posredni izvršilac, koji koristeći se dronom, izvršava svoje/sopstveno krivično delo;

2) tretiranje robota, koji je oblik veštačke inteligencije kao sredstva kojim se izvršava krivično delo izazivanja opšte opasnosti ili ugrožavanja bezbednosti vazdušnog saobraćaja, a nekada i neka drugo krivično delo, kada se takvo tehničko-tehnološko sredstvo može smatrati i „opšteopasnim“, odnosno podobnim da se njime ugrožava vazdušni saobraćaj pod određenim okolnostima i u određenim konkretnim uslovima; te

3) tretiranje robota, koji je oblik veštačke inteligencije, u okviru prilagođenog koncepta komandne odgovornosti, što bi kada se radi o pozitivnom krivičnom pravu, ne samo Srbije, već praktično većine savremenih država, bilo moguće samo i isključivo na *de lege ferenda* nivou i pre svega u odnosu na korišćenje militarizovanih oblika veštačke inteligencije u ratu ili u oružanom sukobu.

Robot/oblik veštačke inteligencije i krivičnopravni koncept podele izvršilaštva na neposredno i posredno

U srpskom krivičnom pravu je podela izvršilaštva na neposredno i posredno skoro isključivo, ili bar pretežno, samo teorijske prirode i uglavnom bez (pre)velikog praktičnog značaja. Kada je reč o nekim drugim evropsko-kontinentalnim krivičnopravnim sistemima, ovo se pitanje rešava drugačije. Tako se u Nemačkoj, kada je reč o učestvovanju više lica u jednom krivičnom delu, najčešće pravi razlika između izvršilaštva i saučesništva, što znači da se „kao izvršilac krivičnog dela kažnjava onaj ko krivično delo izvrši sam (neposredno izvršilaštvo) ili služeći se nekim drugim licem (posredno izvršilaštvo)“, dok se onda

kada se krivično delo učini (izvrši) zajednički od strane više lica, svaki takav učinilac, smatra saizvršiocem (Wessels, Beulke, 2003, str. 170). Suština ovog pogleda na učestvovanje više lica u krivičnom delu, odnosno njegovom „ostvarenju“, jeste da se kod (sa)izvršilaštva radi o sopstvenom krivičnom delu, dok je kod saučesništva u pitanju odgovarajuće umišljajno doprinošenje tuđem krivičnom delu.

Drugim rečima objašnjeno – „izvršilaštvo označava sopstveno ostvarenje bića krivičnog dela, što ne mora uvek biti i tzv. svojeručno činjenje krivičnog dela (neposredno izvršilaštvo)“, već krivično delo može biti izvršeno i tako što se izvršilac „služi drugim licem“ (posredno izvršilaštvo), dok saučesništvo predstavlja učestvovanje u činjenju krivičnog dela nekog drugog lica, koji je tzv. glavni učinilac (Kühl, 2002, str. 757). Izvršilaštvo je u osnovi neposredno povezano sa shvatanjem subjekta, odnosno učinioca krivičnog dela, koji praktično predstavlja izvornog „autora krivičnog dela“. Izvršilaštvo uvek podrazumeva vlast nad delom, što se odnosi kako na neposredno izvršilaštvo, tako i na posredno izvršilaštvo, kao jednu formu „izvršilaštva“ (Jescheck, Weigend, 1996, str. 663). Vlast (sa)izvršioca nad krivičnim delom je suština kako izvršilaštva, tako i saizvršalaštva. Takva „vlast“ (sa)izvršioca krivično delo čini „sopstvenim“.

Posredno izvršilaštvo se u onim krivičnopravnim sistemima koji izričito prihvataju takav vid izvršilaštva, svodi na krivičnu odgovornost lica koje je krivično delo izvršilo putem drugog lica, a što znači „služeći“ se drugim lice, koje neposredno izvršava krivično delo posrednog izvršioca. Slučaj posrednog izvršilaštva podrazumeva da posredni izvršilac koristi drugo lice koje je neposredni izvršilac, poput „pukog oruđa“ ili sredstva za izvršenje krivičnog dela. Za krivičnu odgovornost posrednog izvršioca, nije relevantno da li je krivično odgovoran i sam neposredni izvršilac, kojeg je posredni izvršilac (is)koristio za izvršenje krivičnog dela, tj. putem kojeg je izvršio konkretno međunarodno krivično delo.

Posredni izvršilac je onaj ko krivično delo izvrši koristeći se drugom osobom, kao pukim sredstvom ili običnim „slepim“ oruđem izvršenja krivičnog dela. Krivičnopravna teorija razlikuje više oblika posrednog izvršilaštva, počev od najjednostavnijeg kada izvršilac koristi „snagu svog znanja *i/ili* moć svoje *volje*, da bi pomoću drugog čoveka („ljudskog oruđa“), uključenog u određeni „kauzalni lanac“, „ostvario zakonom propisano biće krivičnog dela“, odnosno izvršio konkretno krivično delo, pa do nekih vrlo složenih ili potencijalno spornih formi kao što je posredno izvršilaštvo radnjom propuštanja.

U krivičnopravnoj teoriji razvijeno je i shvatanje o veoma specifičnom obliku posrednog izvršilaštva, koji je posebno interesantan sa stanovišta organizovanog/planiranog vršenja krivičnog dela, a to je – delovanje „učinioca iza učinioca“ u formi „(državne) organizacije“ (Roxin, 2003, str. 46-47). Ovo shvatanje je povezano i sa nekim načelnim krivičnopravnim koncepcijama.

Naime, i inače je u krivičnopravnoj teoriji veoma značajno pitanje razlikovanja između „krivičnog prava orijentisanog prema krivičnom delu (*Tatstrafrecht*)“ i „krivičnog prava orijentisanog prema učiniocu krivičnog dela“ (*Täterstrafrecht*), pa se tako u krivičnopravnoj teoriji naglašava: „Pod „krivičnim pravom orijentisanom prema delu („*Tatstrafrecht*“), podrazumevaju se zakonska pravila iz kojih proizlazi kažnjivost pojedine radnje, propisane kao deo bića krivičnog dela, uz predviđanje sankcije koja je samo odgovor na konkretno delo, a ne predstavlja reakciju na ukupnost ličnosti učinioca“, dok se kod krivičnog prava orijentisanog prema učiniocu („*Täterstrafrecht*“), radi o povezivanju kazne sa ličnošću učinioca, iz čega proizlazi i mera kazne“ (Roxin, Greco, 2020, str. 271).

Iz ovoga proizlazi da se u slučaju upotrebe određenog oblika veštačke inteligencije, kojim se daljinski upravlja u realnom vremenu, čime se izvršava određeno krivično delo, poput ratnog zločina u ratu/oružanom sukobu, svakako ne može raditi o posrednom izvršilaštvu, gde bi se robot/oblik veštačke inteligencije (na primer, dron) smatrao neposrednim izvršiocom, a onaj koji njime upravlja (daljinski „pilot“/operater), tretirao kao posredni izvršilac, već je tada operater/„daljinski pilot, neposredni izvršilac konkretnog krivičnog dela, za čije izvršenje on oblik veštačke inteligencije koristi kao puko sredstvo/oružje/oruđe kojim izvršava konkretno krivično delo, kao što je u praksi, kada se radi o ratu, to najčešće ratni zločin određene vrste. Ovo istovetno važi i za druge slične slučajeve u miru, odnosno u normalnim životnim okolnostima, kada se za izvršenje određenog krivičnog dela, koristi dron, poput na primer, ubistva delovanjem „drona kamikaze“, koji se usmerava na vozilo u kojem se nalazi žrtva i sl, Tada je dron samo sredstvo izvršenja krivičnog dela koje izvršava operater drona kao tzv. daljinski pilot.

Posebno se kao pitanje postavlja da li određeni oblik veštačke inteligencije koji autonomno deluje prema kreiranom obrascu koji ga „navodi“ na vršenje krivičnih dela, može da se „sam po sebi“ smatra neposrednim izvršiocom krivičnog dela, u odnosu na koje postoji *posredni izvršilac*, koji koristi takvo sredstvo za izvršenje „svog

sopstvenog krivičnog dela“. Radilo bi se najčešće o korišćenju takvog sredstva u vidu tzv. militarizovane veštačke inteligencije, što znači u uslovima rata/oružane borbe. Naime, moguće je zamisliti situaciju po kojoj na primer vazduhoplovni dron (a tome može biti i pomorski dron, ili čak u futurističkom smislu - „*vojnik-robot*“), deluje samostalno prema određenom obrascu koji mu je usadilo lice koje njime manipuliše pre aktiviranja, pri čemu sam taj obrazac delovanja, navodi dron da deluje tako što samostalno, ali prema pravilima usađenog obrasca, bira ciljeve čijim pogađanjem čini ratni zločin, kao na primer, kada se radi o striktno civilnim metama (Škulić, 2023, str. 28). U ovom slučaju bi se moglo smatrati da je lice koje je dronu umišljajno „ugradilo“ takav „obrazac delovanja“, dron praktično koristi kao sredstvo izvršenja svog/sopstvenog krivičnog dela, koje sam dron neposredno izvršava. Ovo dakle, asocira na prethodno objašnjenu koncepciju posrednog/neposrednog izvršilaštva, ali se tu ipak ne radi o tipičnom posrednom izvršilaštvu, jer sam dron, iako je oblik veštačke inteligencije se ipak, ne može smatrati neposrednim izvršiocom u krivičnopravnom smislu. Ono lice koje dron sa elementima veštačke inteligencije koristi radi izvršenja sopstvenog krivičnog dela suštinski asocira na poznatog „učinioca za pisaćim stolom“, kojeg je kao teorijsku konstrukciju, ali veoma pogodnu i za praktičnu primenu, kreirao poznati nemački teoretičar krivičnog prava – profesor *Roxin*.

Naime, u Nemačkoj je kada se radi o (sa)izvršilaštvu, dominantna teorija o vlasti nad delom/gospodarenje delom, koje je stoga delo koje učinilac smatra „svojim“, odnosno „sopstvenim“, a poznati nemački autor *C. Roxin* ističe da je i kod posrednog izvršilaštva tipična vlast nad delom, ali koja ne postoji u faktičkom obliku, kao kada se neposredno preduzima radnja izvršenja, već u obliku *vlasti nad voljom* (Roxin, 2006, str. 141-142). Ova koncepcija je razvijena i u odnosu na specifičan oblik posrednog izvršilaštva koje se realizuje posredstvom organizovanog aparata vlasti, odnosno države čiji je pravni sistem *kriminalnog karaktera*, što je u Nemačkoj primarno bio slučaj kada je u pitanju nacistička država. Posredni izvršioci koji su na takav način izvršavali „svoja“ krivična dela nisu neposredno „prljali ruke“, ali su po tumačenju nemačke krivičnopravne teorije i krivičnih sudova u nekim od poznatih suđenja tretirani kao učinioci krivičnih dela, poznati pod metaforičnim nazivom – „učinioci koji deluju za pisaćim stolom“ (*Schreibtischtäter*) (Roxin, 2003, str. 46-47).

Inače, vlast nad delom se, kada je u pitanju posredno izvršilaštvo, u nekim svojim formama ispoljava i na vrlo specifične načine, kao kada je

reč o specifičnom obliku posrednog izvršilaštva koji se svodi na „organizovani aparat vlasti“, odnosno „moći“ (*Organisatorische Machtsapparat*) (Škulić, 2019, str. 70-71). Za organizovani aparat moći/vlasti se u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji zaključuje da je specifična i „nova“ forma posrednog izvršilaštva koja je prvi put razvijena 1963. godine i za koju je karakteristično da posredni izvršilac deluje tako što izvršenje krivičnog dela postiže ne služeći se prinudom ili dovođenjem u zabludu neposrednog izvršioca, što je tipično za uobičajene (redovne forme) posrednog izvršilaštva, već tako što kreira određeni „aparatus vlasti“ kao sistem koji sam po sebi obezbeđuje izvršenje krivičnog dela (Roxin, 2003, str. 46). Ovo takođe, veoma asocira na moguće korišćenje nekih oblika veštačke inteligencije, kojima se sistemski/sistemski obezbeđuje izvršenje krivičnog dela, kao na primer, kada se dron u ratu/oružanom sukobu navodi da automatski deluje prema obrascu kojim se čine ratni zločini.

Naravno, dronovi ni drugi oblici militarizovane veštačke inteligencije ipak nemaju sopstvenu *volju*, koja je (bar za sada), imanentna samo ljudima, ali već njihovo samostalno delovanje u okviru određenog obrasca koji su ljudi kreirali, suštinski prilično asocira na ono što je inače volja kod čoveka. Stoga se u ovom slučaju ipak ne radi o „pravom“ posrednom izvršilaštvu, već se „manipulator“, tj. rukovalac (operater) drona, odnosno onaj čovek koji je dronu ugradio odgovarajući obrazac delovanja koji se svodi na izvršenje (i) određenog krivičnog dela/određenih krivičnih dela tretira kao izvršilac. Taj izvršilac deluje na način koji je suštinski sličan modalitetu koji posredan izvršilac „za pisačim stolom“.

Kako oblici veštačke inteligencije, pa ni dronovi koji bi se kao potpuno autonomni koristili u ratu/oružanom sukobu, nisu ljudska bića, nezamislivo je da se oni tretiraju kao neposredni izvršioci krivičnog dela, tako da bi se i u ovom slučaju najčešće radilo o korišćenju oblika veštačke inteligencije (poput autonomnih dronova), kao sredstvo izvršenja krivičnog dela.

Oblik veštačke inteligencije kao opšteopasno sredstvo u krivičnopravnom smislu

Pod određenim uslovima i u određenim okolnostima korišćenje nekih oblika veštačke inteligencije, poput besposadnih letilica i drugih vrsta dronova uopšte, može da predstavlja radnju izvršenja krivičnog dela izazivanja opšte opasnosti. Krivično delo izazivanja opšte opasnosti

propisano odredbama člana 278. Krivičnog zakonika Srbije, predstavlja *centralno krivično delo* Glave XXV Krivičnog zakonika (2024), koja se tiče krivičnih dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine. *Ratio legis* inkriminacija sadržanih u Glavi XXV Krivičnog zakonika, a što je očigledno posebno karakteristično baš za krivično delo izazivanja opšte opasnosti se u teoriji objašnjava na sledeći način: „Savremena civilizacija i razvoj tehnike doneli su sa sobom, osim pozitivnih, i veliki broj negativnih pojava koje ozbiljno ugrožavaju sigurnost ljudi i njihove imovine“, tako da iako su neki od načina ugrožavanja te sigurnosti bili oduvek poznati (npr. požar), i oni razvojem tehničkih sredstava i tehničkih dostignuća, dobijaju novu dimenziju“ (Stojanović, 2022, str. 242).

Mogućnost da se određeni oblik veštačke inteligencije tretira kao opšteopasno sredstvo, proizlazi baš iz tog za savremenu civilizaciju veoma tipičnog rapidnog razvoja tehnike, a na tome se i temelji između ostalog, opravdanost što zakonodavac nakon kazuističkog nabranja niza generalno „opšteopasnih sredstava“, to ne čini limitativno, već na kraju koristi jednu opštu formulaciju u vidu – „kakve druge opšteopasne radnje ili opšteopasnog sredstva“. U krivičnopravnoj teoriji se ističe da kada je reč o radnji izvršenja krivičnog dela izazivanja opšte opasnosti, „osim izričito navedenih radnji, opšta formulacija obuhvata i preduzimanje drugih opšteopasnih radnji, ili upotrebu opšteopasnih sredstava, a to mogu biti vrlo različite radnje i sredstva“ (Stojanović, 2024, str. 898). U takvo opšteopasno sredstvo bi svakako, ako su ispunjeni i drugi uslovi koji se tiču konkretne inkriminacije izazivanja opšte opasnosti, svakako mogli da spadaju i određeni oblici veštačke inteligencije, poput autonomnih vozila, dronova i sl.

Određeni oblici veštačke inteligencije i krivičnopravni koncept komandne odgovornosti

Mogućnost pojave „vojske – robota“, koji bi posedovali veštačku inteligenciju, poput masivne upotrebe dronova sa elementima artificijalne inteligencije, bi u cilju rešavanja krivičnopravnih problema koji bi se ticali međunarodnih krivičnih dela koja bi autonomno i samostalno činili takvi oblici veštačke inteligencije, najadekvatnije mogla rešiti odgovarajućim prilagođavanjem ovim pravilima koja proizlaze iz krivičnopravnog koncepta komandne odgovornosti. Ovo se pre svega, tiče korišćenja tih sredstava u uslovima rata/oružane borbe. U formalnom smislu bi se to moglo učiniti kako u određenim

međunarodnopravnim aktima, poput Rimskog statuta o osnivanju stalnog Međunarodnog krivičnog suda (ICC), tako i u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima, pri čemu bi u odnosu na države koje su stranke/članice Rimskog statuta i tada delovalo načelo komplementarnosti. (Škulić, 2004, str. 211). Komandna odgovornost se inače, smatra jednom „originarno međunarodno-krivičnopravnom figurom“, proisteklom iz Ženevskih konvencija, a koje je svoje mesto našla u Rimskom statutu, a za koju je karakteristično da predstavlja takav „model pripisivanja odgovornosti“, zasnovan na tome da komandant odgovara kada iz njegovih propusta dužnog/garantnog nadzora, proisteknu krivična dela njegovih potčinjenih (Satzger, 2022, str. 401).

Položaj „garanta“, koji komandant ima kod komandne odgovornosti, proizlazi iz njegove nadležnosti koju ima u odnosu na svoje potčinjene i njegove nadzorne dužnosti (Ambos, 2018, str. 200). Bilo da je komandna odgovornost poseban oblik odgovornosti (kao što je to propisano u Rimskom statutu i u nekim nacionalnim krivičnim zakonodavstvima), bilo da je ona unesena u krivično zakonodavstvo kao posebno krivično delo nečinjenja/kažnjivog propuštanja, kao što je to na primer, u Nemačkoj,⁶ ali i u Srbiji,⁷ mogla bi se propisati odgovornost komandanta za krivična dela odgovarajuće vrste (pre svega bi to bili ratni zločini), proistekla iz delovanja militarizovanih oblika veštačke inteligencije, poput autonomnih dronova/besposadnih letilica, u budućnosti čak „vojnika – robota“. Komandant bi tako bio odgovoran za takva krivična dela, isto kao što i inače odgovara prema konceptu komandne odgovornosti za krivična dela svojih potčinjenih, onda kada je prethodno propustio dužnost preduzimanja mera koje je mogao i bio dužan da preduzme za sprečavanje izvršenja krivičnog dela, pa je usled toga došlo do izvršenja konkretnog krivičnog dela (Škulić, 2023c, 203).

Korišćenje koncepta/instituta komandne odgovornosti u odnosu na krivična dela proistekla iz delovanja militarizovanih oblika veštačke inteligencije, ne bi naravno, bilo moguće bilo kakvim ekstenzivnim tumačenjem postojećih pravila koja se odnose na komandnu odgovornost, što se u osnovi, tj. sa stanovišta suštine pravila te vrste

⁶ U Međunarodnom kaznenom zakoniku Nemačke (*Völkerstrafgesetzbuch – VStGB*), je u § 4 propisano krivično delo odgovornosti vojnog zapovednika i drugih pretpostavljenih („Verantwortlichkeit militärischer Befehlshaber und anderer Vorgesetzter“).

⁷ Krivično delo nesprečavanja vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, koje se u sadržinskom smislu svodi na *komandnu odgovornost*, propisano je u članu 384. Krivičnog zakonika Srbije (2024).

odgovornosti, svodi na odgovornost komandanta za krivična dela učinjena od strane njegovih potčinjenih, ukoliko pre izvršenja takvih krivičnih dela, nije preduzeo potrebne mere radi njihovog sprečavanja.

Sličan koncept onome što je inače komanda odgovornost u važećem međunarodnom krivičnom pravu, kao i u većini nacionalnih krivičnopravnih sistema, mogao bi primeniti i kada bi se radilo o krivičnim delima proisteklim iz delovanja militarizovanih oblika veštačke inteligencije, poput autonomnih dronova, odnosno uopšte. Ovo bi naravno, formalno bilo moguće jedino ako bi se i propisalo odgovarajućim izvorom pravom (nacionalna krivična zakonodavstva i Rimski statut), što bi se moglo svesti i na jedno razmišljanje u *de lege ferenda* smislu.

Mogući pravac i obim veštačenja u krivičnom postupku koja se odnose na krivična dela „kreirana“ oblicima veštačke inteligencije

Onda kada je krivično delo izvršeno od strane nekog oblika veštačke inteligencije potpuno samostalno i autonomno, što je još uvek u domenu futuristike, odgovarajućim veštačenjima bi se moglo utvrđivati način delovanja konkretnog oblika veštačke inteligencije, stepen i vrsta njegove „intelektualnosti“, osobine ugrađenog obrasca, odnosno odgovarajućeg algoritma delovanja, kao i sve ostale bitne karakteristike takvog sredstva, odnosno oblika veštačke inteligencije.

Slično bi u smislu utvrđivanja svih karakteristika delovanja konkretnog oblika veštačke inteligencije, bilo i kada bi predmet veštačenja bio neki oblik veštačke inteligencije koji bi se tretirao kao svojevrsna „produžena ruka“ čoveka kao učinioca konkretnog krivičnog dela, odnosno sredstvo izvršenja krivičnog dela koja čini čovek kao izvršilac/učinilac, a takođe bi odgovarajuća pre svega, tehničko-tehnološka veštačenja dolazila u obzir (što je *questio facti* podložan slobodnoj oceni organa postupka) i onda kada je određeni oblik veštačke inteligencije imao karakter opšteopasnog sredstva u krivičnopravnom smislu.

ZAKLJUČAK

I kada se radi o pojavi veštačke inteligencije, može se uočiti da je život uobičajeno daleko „inventivniji“ od prava. Pravo najčešće zaostaje, te „kaska“ manje ili više, za nekim situacijama koje realno nastaju u životu, zahvaljujući brzom napretku tehnike i tehnologije. To se nekada tiče i krivičnog prava, kako materijalnog, tako i procesnog. Stoga se o nekim aspektima krivičnopravne reakcije na određene oblike veštačke inteligencije koja bi se potencijalno koristila u kriminalne svrhe, sada pretežno može razmišljati u jednom *de lege ferenda* smislu (kada je reč o potpuno autonomnim u delovanju oblika veštačke inteligencije), iako se već sada, odnosno na sadašnjem tehničko-tehnološkom nivou te specifične vrste „inteligencije“ određeni oblici veštačke i inteligencije koriste kao sredstvo izvršenja određenih krivičnih dela koje čini čovek kao izvršilac, ili je veštačka inteligencija element *modus operandi*-a nekih krivičnih dela i oblika kriminaliteta. Tada dolazi u obzir primena i sada postojećih krivičnopravnih i krivičnoprocesnih pravila na nivou *de lege lata*-a, te tako, između ostalog, takva sredstva izvršenja ili neki njihovi elementi i segmenti, u skladu sa opštim zakonskim pravilima koja se tiču dokazne radnje veštačenja, mogu biti i predmet određenih vrsta veštačenja u krivičnom postupku.

Veštačka inteligencija se očigledno ubrzano, pa možda i rapidno, razvija u raznovrsnim oblastima života. Postoje ozbiljni nagoveštaji da će u čitavom nizu životnih situacija, početi da se pojavljuju objekti/subjekti veštačke inteligencije, počev od potpuno autonomnih automobila, do „robota – kućnih pomoćnica“, „robota – vođitelja TV emisija“, pa naravno i do „robota – vojnika“, „robota – policajaca“ itd. Čitav je niz legalnih i legitimnih načina i oblika upotrebe veštačke inteligencije, nekada i u cilju suzbijanja kriminaliteta, kao i za potrebe veštačenja u krivičnom postupku. Međutim, postoji naravno i ovde jedna „druga/mračna strana“, pa stoga, ni korišćenje veštačke inteligencije u kriminalne svrhe nije više pitanje neke daleke i neizvesne budućnosti, već se ono i danas uočava u brojnim oblastima, pre svega, u situacijama kada je veštačka inteligencija sredstvo izvršenja određenih krivičnih dela i predstavlja segment kriminalnog *modus operandi*-a a izvesno je da će se veštačke inteligencije još daleko više koristiti u kriminalne svrhe i u budućnosti.

Konačno i kada je reč o veštačkoj inteligenciji, kako onoj militarizovanoj, tako i onoj koja se i inače koristi u „redovnim“ životnim okolnostima, odnosno može se koristiti i mimo rata/oružanog sukoba, mogu se formulisati i neki ilustrativni zaključci utemeljeni čak i na primerima iz naučno-fantastične beletristike i filmova te vrste, koji su često imali i imaju svojevrsni „proročanski efekat“. Dake, nije na odmet u kontekstu krivičnopravne analize delovanja nekih oblika veštačke inteligencije, a uz nagoveštaj da bi se u osnovi sličan ili čak istovetan problem, mogao postati aktuelan sa pojavom „robota – vojnika“, ali i korišćenja takve vrste veštačke inteligencije i u normalnim životnim okolnostima, dakle ne jedino u ratu/oružanom sukobu i jedno podsećanje na poslednje scene legendarnog filma „*Blade Runner*“. U poslednjoj dramatičnoj sekvenci tog naučno-fantastičnog filma, android koji je kreiran kao biološki „robot – vojnik“ sa ograničenim vekom trajanja, osećajući veoma duboke emocije, inače tipične samo za ljude, velikodušno pošteđuje svog smrtnog neprijatelja, surovog lovca na odmetnute androide, te mu veličanstvenim gestom poklanja život.

Umirući, jer mu je jednostavno „istekao ograničen vek trajanja“, taj svojevrsni „veštački čovek“, odnosno „android“, čije je vreme definitivno prošlo, a „život“ mu neumitno ističe, obraća se krajnje ljudski svom neprijatelju, kojem je neposredno pre toga na prvi pogled sasvim bezrazložno „poklonio život“, iako je ovaj pre toga eliminisao mnoge androide, pa i ženu-androida „partnerku“ umirućeg androida. Umirući, govori mu o svojim strašnim i veličanstvenim iskustvima u velikom i epskom „ratu mašina i androida“, te moka od kiše, koja mu se sliva niz telo i lice, konačno izgovara i ključnu rečenicu o „suzama na kiši“, pitajući se da li su na njegovom licu suze ili kiša. Naravno, svakome gledaocu je bilo jasno da je „veštački čovek“ zaista pustio suze.

Onda kada se u nekoj doglednoj budućnosti, koja je po svemu sudeći, već na vidiku i relativno bliska, pojave oblici veštačke inteligencije koji će „sami po sebi“, odnosno u skladu sa određenim algoritmom koji je u njih ugrađen, kao specifičan obrazac/program funkcionisanja, postupati kao „učinioci“ krivičnih dela, biće neophodno kada je reč o krivičnopravnoj reakciji, delovati na više nivoa u odnosu na taj budući veoma interesantan i izazovan fenomen:

1) ustanovljavati određene nove koncepte krivične odgovornosti ljudi kao fizičkih lica ili čak eventualno pravnih lica kao učinilaca (onda kada dolazi u obzir odgovornost pravnih lica za krivično delo), koji „stoje iza oblika veštačke inteligencije“ koji su učinili krivično delo, što je sada u domenu *de lege ferenda*; kao i

2) razvijati potrebne modele veštačenja koji će se ticati oblika veštačke inteligencije koji su „učinili“ krivično delo, postupajući po određenom obrascu koji im je usađen, odnosno algoritmu određene vrste, a što će zahtevati primenu specifičnih tehničko-tehnoloških znanja, veština, sredstava i metoda.

Već sada naravno, tj. na sadašnjem tehničko-tehnološkom nivou, određena krivična dela se u fenomenološkom smislu svode na određene vidove zloupotrebe veštačke inteligencije, poput kreiranja lažne stvarnosti, na temelju *Deep Fake* tehnologije, što može primera radi, biti sredstvo kreiranja dečije pornografije, ili korišćeno u razne druge kriminalne svrhe, radi ucene, proganjanja, podstrekavanja na krivična dela itd. U budućnosti će se i sama veštačka inteligencija potencijalno pojaviti čak i kao „samostalni“ učinilac krivičnog dela, što će u nekim domenima zahtevati i odgovarajuće modifikacije krivičnog zakonodavstva.

Međutim i tada, kada krivično delo samostalno izvršava sama veštačka inteligencija (što je još uvek u domenu futuristike), kao i onda kada se veštačka inteligencija (što je već sada slučaj), koristi kao sredstvo ili način izvršenja određenih krivičnih dela, odnosno kao bitan segment njihovog načina izvršenja, sama veštačka inteligencija može da bude predmet određenih tehničko-tehnoloških veštačenja u krivičnom postupku. Pored toga, veštačka inteligencija može biti i veoma važno sredstvo koje koristi veštak u krivičnom postupku, ali sam po sebi, ni jedan oblik veštačke inteligencije, ma koliko bio sofisticiran, ne može samostalno da bude u funkciji veštak u krivičnom postupku.

Isto kao što neki oblici veštačke inteligencije mogu da korisno posluže sudiji/krivičnom sudu prilikom uzimanja u obzir određenih okolnosti od značaja na primer, za analiziranje sudske prakse u konkretnoj situaciji, procene postojanja/nepostojanja okolnosti koje su od značaja prilikom ocene postojanja/nepostojanja opasnosti od bekstva kao razloga za mogući pritvor ili opasnosti od ponavljanja krivičnog dela i sl., ali pri tom ti oblici veštačke inteligencije svakako ne mogu „zameniti“ sudiju, te oni kao takvi odlučivati o onome što je isključivo predmet sudskog odlučivanja, koje je sudiji imanentno kao *čoveku*, tako i neki oblici veštačke inteligencije mogu biti od velike pomoći veštaku u tehničko-tehnološkom smislu, ali ni oni sami po sebi, svakako ne mogu supstituisati veštaka.

LITERATURA

- Aleksić, Ž. (1996) *Kriminalistika*. Beograd: Glosarijum.
- Aleksić, Ž., Škulić, M. (2020) *Kriminalistika*. 11. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Aleksić, Ž., Škulić, M., Žarković, M. (2004) *Leksikon kriminalistike*. Beograd: Digital dizajn.
- Ambos, K. (2018) *Internationales Strafrecht – Strafanwendungsrecht, Völkerstrafrecht, Europäisches Strafrecht, Rechtshilfe*. 5. auflage. München: Verlag C. H. Beck.
- Bejatović, S. (2019) *Krivično procesno pravo*. 2. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Beulke, W., Swoboda, S. (2020) *Strafprozessrecht*. 16. auflage. Heidelberg: C. F. Müller.
- Gleß, S., Weigend, T. (2015) 'Inteligentni agenti i krivično pravo'. *Crimen*, 6(1), 3-26.
- Jekić, Z. (2021) *Krivično procesno pravo*. 7. izdanje. Beograd: Savremena administracija.
- Jescheck, H. H., Weigend, T. (1996) *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*. Fünfte auflage. Berlin: Duncker & Humblot.
- Kühl, K. (2002) *Strafrecht – Allgemeiner Teil*. 4. auflage. München: Verlag Vahlen.
- Matovski, N., Lažetić-Bužarovska, G., Kalajdžijev, G. (2011) *Kazneno procesno pravo*. 2. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Skoplje: Akademik Doel.
- Miljuš, I. (2024) 'Algoritmi za ocenu rizika sa elementima veštačke inteligencije u krivičnom postupku', 37. susreti Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović: „Pravo na pravdu – izazovi savremenog doba“, Kopaonik, 13-17. decembar, 2024. Beograd: Kopaonička škola prirodnog prava – Slobodan Perović, 1. tom, 445-466.
- Roxin, C. (2006) *Täterschaft und Tatherrschaft*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Roxin, C. (2023) *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Besondere Erscheinungsformen der Straftat*. München: Verlag C. H. Beck.
- Roxin, C., Greco, L. (2020) *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Band I – Grundlage – Der Aufbau der Verbrechenslehre*. 5. auflage. München: Verlag C. H. Beck.
- Roxin, C., Schünemann, B. (2017) *Strafverfahrensrecht*. 29. auflage. München: C. H. Beck.

Satzger, H. (2022) *Internationales und Europäisches Strafrecht – Strafanwendungsrecht, Europäisches Straf- und Straverfahrensrecht, Völkerstrafrecht*. 10. auflage. Baden-Baden: Nomos.

Simonović, B. (2014) *Kriminalistika*. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

Stojanović, Z. (2022) *Krivično pravo – posebni deo*. 22. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Stojanović, Z. (2024) *Komentar Krivičnog zakonika*. 13. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.

Škulić, M. (2004) 'Nationale Strafverfolgung völkerrechtlicher Verbrechen'/'National Prosecution of International Crimes', in: Eser, A., Sieber, U., Kreicker, H. (eds.), *Landesbericht – Serbien und Montenegro*, Freiburg, Berlin: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Duncker & Humblot.

Škulić, M. (2017) 'Krivično delo silovanja u krivičnom pravu Srbije – aktuelne izmene, neka sporna pitanja i moguće buduće modifikacije', *Crimen*, 8(3), 393-441.

Škulić, M. (2019a) *Krivična dela protiv polne slobode*. Beograd: Službeni glasnik.

Škulić, M. (2019b) 'Krivičnopravna konstrukcija zavere u međunarodnom krivičnom pravu', *Odgovornost i sankcija u krivičnom pravu*. Beograd: Udruženja za međunarodno krivično pravo.

Škulić, M. (2023a) 'Upotreba besposadnih letilica/dronova u ratu/oružanom sukobu – analiza sa stanovišta međunarodnog krivičnog prava', u: Škulić, M., Miljuš, I., Škundrić, A. (ur.) *Raskršća međunarodnog krivičnog i krivičnog prava – reforma pravosudnih zakona Republike Srbije*. Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, M. (2023b) 'Krivičnopravni aspekti upotrebe vazduhoplovnih dronova', *KoPra - kontinentalno pravo – časopis za održiv i skladan razvoj prava*, 7(7).

Škulić, M. (2023c) *Međunarodno krivično pravo – Prostorno važenje krivičnog prava, Krivično pravo međunarodnog porekla, Međunarodna krivičnih dela – Začeci krivičnog prava EU*. Beograd: Službeni glasnik.

Škulić, M. (2024a) 'Dokazni značaj informacija iz komunikacije ostvarene aplikacijama/modifikovanim uređajima za kriptovanje kao što su SKY ECC i EnchroChat'. *Crimen*, 15(1), 3-55.

Škulić, M. (2024b) 'The manifestations of penal populism in some amendments/provisions of the Criminal Code of Serbia', *IX International*

Scientific Thematic Conference “Penal Populism and Impact on the Work of Institutions”, Belgrade, 22. November, 2024. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, 1-20.

Škulić, M. (2024c) *Kriminalistika*. 2. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, M. (2024d) *Krivično procesno pravo*. 14. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, M., Bugarski, T. (2015) *Krivično procesno pravo*. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Škulić, M., Buha, M. (2024) *Krivično procesno pravo – opšti dio*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

Škulić, M., Ilić, G. (2012) *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – jedan korak napred, dva koraka nazad*. Beograd: Udruženje javnih tužilaca Srbije, Pravni fakultet u Beogradu, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

Wessels, J., Beulke, W. (2003) *Strafrecht – Allgemeiner Teil – die Straftat und ihr Aufbau*. 33 neu bearbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller.

Propisi

Zakonik o krivičnom postupku (2021), Sl. glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US, 62/2021 - odluka US.

Krivični zakonik (2024), Sl. glasnik RS, br.85/2005, 88/2005 – ispr., 1/7/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024.

Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala (2009), Sl. glasnik RS, br. 61 od 18. jula 2005, 104 od 16. decembra 2009.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FUNCTION OF EXPERTISE AND AS A SUBJECT OF EXPERTISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the paper are explained the basic forms of using artificial intelligence for criminal purposes. Some forms of artificial intelligence are already being used as a means of committing certain criminal offenses or as a segment of the method of committing certain types of criminal offenses, often in the sphere of computer crime. Artificial intelligence as a means of committing (*modus operandi*) is also significant when it comes to criminal offenses whose content element is specific forms of creating the so-called false reality, as is the case with photomontage and video-montage created using means and methods in the domain of artificial intelligence. In practice, *Deep Fake* manifestations are particularly significant when they are of a criminal nature, such as, for example, when it comes to such a way of creating child pornography, using this type of "faking" as an element of blackmail, stalking, in order to incite the commission of certain criminal acts etc. It is certain that in the relatively near future, forms of artificial intelligence will emerge that will be significantly improved, and will be able to act even completely autonomously, and will therefore be capable of committing certain criminal acts. This can be expected, above all, in the domain of militarized artificial intelligence, when some forms of this type of artificial intelligence could commit international criminal acts, such as war crimes, in war/armed conflict. Responsibility for such crimes could only be partially resolved at the *de lege lata* level, and it will certainly be necessary to develop some completely new concepts of criminal responsibility, which is already in the *de lege ferenda* domain.

However, even when the criminal offence is committed by artificial intelligence itself (which is still in the realm of futurism), as well as when artificial intelligence (which is already the case now), is used as a means of committing certain crimes or as a segment of their means/ways (*modus operandi*) of committing, artificial intelligence itself can be the

* PhD, Full Professor at the University of Belgrade – Faculty of Law; Judge of the Constitutional Court of the Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0002-4515-1852>
E-mail: skulic@ius.bg.ac.rs.

subject of certain technical and technological expertise in criminal proceedings. In addition, artificial intelligence can also be an important technical-technological tool used by an expert in criminal proceedings, but by itself, no form of artificial intelligence, no matter how sophisticated, can independently function as an expert in criminal proceedings.

Keywords: Artificial Intelligence, Expertise, Expert, Criminal Procedure, Criminal Procedural Law, Criminalistics, Criminal Procedure Code

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

AKUSTIČKA VEŠTAČENJA U KAZNENOM POSTUPKU DE LEGE LATA ET DE LEGE FERENDA

Zoran PAVLOVIĆ*

Ubrzani razvoj tehnologije, novih audio vizuelnih tehnika i telekomunikacijskih mogućnosti doveo je do primene zvučnog snimanja u višestruko većem obimu nego pre. Koristi od svega ovoga imaju, ne samo izvršioci krivičnih dela koji ih obilato koriste, već i državni organi koji imaju zadatak prevencije i otkrivanja izvršilaca krivičnih dela. U tom postupanju državni organi sve češće koriste i akustička veštačenja kao jednu od dokaznih radnji čime utvrđuju ne samo postojanje elemenata krivičnog dela, nego i o podatke o izvršiocu. Na taj način radnja dokazivanja veštačenja dobija i ulogu u analizi glasa, govora i zvukova, kroz naučno akreditovane metode koje primenjuju veštaci u multidisciplinarnom postupku veštačenja za svaki konkretni predmet. Tako se od izrade transkripta snimljenih glasnovnih poruka došlo do mogućnosti veštačenja na polju forenzičke akustike i fonetike. Dosadašnja telekomunikacijska veštačenja u odnosu na akustička i nepostojanje dovoljno prakse u tom polju daju nam za pravo da iznesemo određene predloge de lege ferenda na polju forenzičke akustike, fonetike i lingvistike, koja moraju biti praćena i legislativnim okvirom.

Ključne reči: nove tehnologije, analiza glasa, govora i zvuka, interdisciplinarnost, forenzička akustika i fonetika

* Doktor pravnih nauka, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Privredna akademija, šef katedre za krivično pravo, <https://orcid.org/0000-0002-9625-1298> E-mail: zoran.pav@hotmail.com.

UVODNA RAZMATRANJA

Teroristima koji se dogovore kako će da izvrše napad na kritičnu infrastrukturu u jednoj ili više zemalja i time blokiraju i ugroze rad javnih ustanova i privatnih kompanija,¹ trgovcima narkoticima koji organizuju kupovinu i prodaju droge i dr., u velikoj meri danas pomažu nova tehnološka dostignuća. Međutim, savremena tehnologija se koristi i od strane nadležnih državnih organa u cilju prevencije teških krivičnih dela, ali i u sudskom postupku kada bude pokrenut. Zakonitost rezultata koji se dobijaju kroz ovaj rad često se preispituje tek pred sudovima, u krivičnim postupcima, sa svim mogućim problemima koji ih prate. Naime, tehnološka dostignuća se često primenjuju u realnom životu mnogo brže nego što se njihova primena kroz zakonske forme prilagodi za primenu, i uz poštovanje do sada prihvaćenih standarda, koje bi mogli da opišemo principima iz Evropske konvencije o ljudskim pravima, kao što su pravo na privatnost, pravo na pravično suđenje i dr.

Današnji stepen tehnološkog razvoja omogućava organima otkrivanja krivičnih dela snimanje slikom i tonom i bolje i više nego pre. Tako se stalno proširuje katalog dokaznih radnji koje nastaju registrovanjem činjenica od strane IT uređaja, a ne od strane čoveka, bez obzira da li su te radnje kao takve u relevantnim zakonskim tekstovima imenovane ili ne. Na prvi pogled se čini da su ovakvi dokazi koji se prezentuju objektivniji nego oni koji se neposredno registruju od strane čoveka, jer beleže i one pojedinosti koje ljudska percepcija bez obzira na izoštrenost svih čula nije uvek u mogućnosti da opazi. Kasnija višestruka reprodukcija zabeleženog od strane uređaja trebala bi da je uvek ista, što dodatno može da nas učvrsti u ideji da tehničke snimke mogu da budu od ključne važnosti kod opisanih ugrožavanja, ali i posledica proizvedenih pomenutim terorističim napadom ili prodajom narokotika.

Dokazi koji nastanu audio ili vizuelnim snimanjem, mogu biti korišćeni kao neposredni dokazi, ali mogu biti i predmet druge dokazne radnje, veštačenjem. Pregledom relevantne literature na srpskom (dakle zvaničnom jeziku u Republici Srbiji) jeziku konstatovali smo svega

¹ <https://www.microsoft.com/sr-latn-rs/security/business/security-101/what-is-a-ddos-attack>

nekoliko radova posvećenih zvučnim dokazima i akustičnom veštačenju,² dok se u starijoj literaturi ova vrsta veštačenja uglavnom ni ne obrađuje.

Upotreba glasovnih snimaka i korišćenje rezultata dobijenih veštačenjem glasa u sudskom postupku podrazumeva korišćenje instrumenata tehničkotehnoških, biomedicinskih i društvenih nauka. Forenzičari u oblasti akustike i fonetike imaju zadatak da identifikuju lice čiji je govor zabeležen upoređujući ih sa nespornim govorom, korišćenjem akustičkih i auditivnih metoda. Zadatak veštaka je određen naredbom o veštačenju (Pavlović, 2010, str. 384) kroz uobičajenu formu iz Zakonika o krivičnom postupku (ZKP) o svrsi veštačenja, ličnosti veštaka i postupku koji treba da se sprovede. Međutim, samo veštačenja u oblasti forenzičke akustike i fonetike nije kao takvo posebno izdvojeno u zakonskom tekstu, bez obzira na činjenicu da je za većinu dokaznih radnji danas predviđeno njihovo audio i vizuelno snimanje.

Sama veštačenja u ovoj oblasti do sada su se u sudskim postupcima fokusirala na zakonitost pribavljanja, autentičnost glasovnih zapisa i eventualno identifikaciju, ali se u sudskom postupku, na nivou statističke greške vrši psihološka procena verodostojnosti snimljenog zvučnog zapisa.

Motiv za izradu ovog rada nije tek prikaz osnovnih mogućnosti za korišćenje rezultata dobijenih forenzičkom akustikom i fonetikom (snimljenog glasa, govora ili zvuka uopšte), već i poboljšanje postojeće prakse i legislative u kaznenim postupcima uopšte u prekrivičnom i dokaznom, sudskom postupku.

Dva primera u vezi sa audio zapisima i upotrebom u krivičnom postupku

U jednom od poznatijih romana na srpskom jeziku sa kraja XX veka (Drašković, 1981, str. 222), opisan je sudski slučaj iz bivše SFRJ pred Okružnim sudom u Tuzli iz 1971. Junak je predsednik veća iz istoimenog romana Sudija, koji je odbio da u predmetu poznatom kao Bijeljinska magnetofonska afera izvede kao dokaz magnetofonski snimak glasa dr Nebojše Ivkovića. Na ovom snimku koji je snimljen u privatnoj režiji čuje se glas okrivljenog Ivkovića koji je izgovarao reči protiv državnog uređenja i protiv šefa države.

² Vidi npr. Otašević J., Otašević B. (2021); Kovačević (2019).

Sudija Vidović u romanu, a u stvarnosti potonji advokat Ilija Radulović odbio je predlog tužilaštva da uvrsti kao dokaz snimljen glas na magnetofosnoj traci, a umesto toga odredio je veštačenje, i to ne putem čuvenog gitariste, univerzitetskog profesora, fizičara i akustičara dr Jovana Jovičića. S obzirom da je tužilaštvo postavilo tezu da je (neovlašćeno) snimljen glas i govor okrivljenog dozvoljen dokaz i fonetički i etički, postupajući sudija nije uzeo u razmatranje ovaj stav tužilaštva, već je odredio veštačenje putem profesora etike Svetozara Stojanovića, koji je kao sudski veštak utvrdio suprotno. Bilo je to prvo veštačenje u krivičnom postupku od strane veštaka etičara.

I na osnovu slobodnog sudijskog uverenja, normi pozitivnog prava, načela zakonitosti i nalaza i mišljenja veštaka, postupajući sudija doneo je oslobađajuću presudu.³ U neformalnom razgovoru advokata Radulovića i autora ovog rada (tada Javnog tužioca) 2007.godine u zgradi pravosudnih organa u Novom Sadu, ovakvu svoju odluku kao sudije objasnio je potrebom da odlučuje u skladu sa zakonom i voljom da ostanje normalan. S obzirom na težinu ove odluke i verno prikazan sudski slučaj i ljudske sudbine, priča o dokazu – snimku govora kao audio zapisa doživela je da se roman Sudija nalazi kao preporuka za širu literaturu za krivično pravo i etiku na mnogim Pravnim fakultetima i Univerzitetima u svetu, od Pariza do Njujorka. Sama presuda doneta je pre slučaja Votergejt i slučaja neovlašćenog snimanja (1973) zbog koga je predesdnik SAD podneo ostavku, ali pitanje magnetofonskih snimaka i njihove autentičnosti nije ni tamo veštačeno (Gilmor, 2006).

Drugi stvarni slučaj u vezi sa audio snimkom kao dokazom u krivičnom sudskom postupku navešćemo primer jednog od maratonskih predmeta pred posebnim odeljenjem i većem za organizovani kriminal Višeg suda u Beogradu protiv optuženog D. Š. i drugih a u vezi sa više krivičnih dela organizovanog kriminala, zbog pranja novca, nedozvoljene prodaje opojnih droga, organizovanjem ubistava i drugo. Više od 30 radnih dana u predmetima iz više optužnica od 2010. do 2025. (očekuje se odluka po žalbi po jednoj od presuda sa početka 2025.), na glavnim pretresima u ovim predmetima sudsko veće je u prisustvu stranačke i opšte javnosti preslušavalo audio zapise za koje je tužilaštvo tvrdilo da predstavljaju razgovor optuženog D.Š. i drugih. Deo razgovora bio je snimljen u do tada poznatim formatima, a deo putem tzv. Sky aplikacije, što je izazvalo dodatne kontroverze u vezi sa ovim

³ <https://www.nin.rs/arhiva/vesti/16825/ilija-radulovic-advokat>

dokazom, i njegovom zakonitošću (i dozvoljenošću) ali i izvršenim veštačenjima akustičkih zapisa.⁴

S obzirom na to da je sudska praksa različitia u zemljama gde je registrovana upotreba Sky aplikacije, odluke po ovom dokazu bi još uvek trebalo sa pažnjom ispratiti. S obzirom na ponegde loš snimak govora, i uz postojanje transkripta, a gde su okrivljeni osporavali autentičnost snimaka i govora, otvorilo je čitav niz pitanja.

Na koji način su veštaci vršili autentičnost prezentovanog govora i vršili izradu prepisa razgovora! Da li su korišćene komparativne metode spornog i nespornog materijala, kao što se to inače radi i kod nekih drugih vrsta veštačenja, da li je materijal bio originalan, i na osnovu čega je to tužilaštvo tvrdilo a sudska veća prihvatala ili odbijala, i na kraju, da li je identifikacija govora vršena i kroz stvaranje psihološkog profila kroz audio materijal, koji bi podupro tezu tužilaštva o personalizaciji govora i okrivljenih.⁵

Svako od postavljenih pitanja zahteva i davanje adekvatnih odgovora, pa zato krenimo redom u tome, imajući u vidu činjenicu da forenzička akustika i fonetika ima i elemente prava i etike, lingvistike i drugih naučnih disciplina.

Činjenice zabeležene snimcima

Izuzetno brz tehničko-tehnološki razvoj audio i vizuelne tehnike omogućava nam snimanje zvuka (i slike) na jednostavan i brz način, kakav ranije (još pre 30 i više godina) nije mogao da bude okarakterisan drugačije nego kao rezultat mašte dobrog filmskog scenariste. Nagli razvoj trenda vršenja tajnih snimanja telefonskih razgovora i tzv. ozvučavanja prostorija posle II sv. rata u funkciji ne samo špijuniranja, već i u cilju otkrivanja krivičnih dela i njihovog sprečavanja, doveli su do u velikoj meri nekontrolisanog uplitanja u osnovna prava čoveka, kao što je nepovredivost doma i tajnost privatnog i prodičnog života (član 8 EKLJP).

Ovakva praksa bila je postepeno ozakonjena, tako što je jugoslovenski zakonodavac u Zakonu o krivičnom postupku tehničke snimke uveo kao posebnu vrstu dokaza 1976. godine, tako što je dozvolio upotrebu magnetofonskog snimanja tokom sprovođenja istražnog postupka. Ovakav snimak smatrao se dokazom, odnosno nekom vrstom isprave, o čemu postoji utemeljenje i u materijalnom delu krivičnog zakonodavstva.

⁴<https://n1info.rs/vesti/sta-je-skaj-aplikacija-koja-je-prihvacena-kao-dokaz-na-sudjenju-saricu/>

⁵<https://www.bbc.com/serbian/articles/c805ngzmmrko/lat>

Pravila Sudskog poslovnika danas podrazumevaju principe o tome ko može i na koji način da vrši snimanje, a na neki način to odgovara tradicionalnom načinu vođenja zapisnika, ali ne i proizvoljnom snimanju toka postupka od strane laičke javnosti odnosno tzv. opšte javnosti. Bez obzira na dosadašnje inicijative advokatskih komora, ovakav način vođenja zapisnika audio snimanjem još uvek nije postao pravilo u svim sudskim postupcima u RS.⁶ Za sada je prema članu 236. ZKP obavezno tonsko ili optičko snimanje obavezno samo za krivična dela iz kataloga krivičnih dela za organizovani kriminal.

U sudskim postupcima se snimke procesnih radnji koje su sačinjene kao sastavljanje i vođenje zapisnika mogu reprodukovati uz čitanje zapisnika. Isto tako, kao dokazi mogu da se koriste i zapisi nastali javnom registracijom, ako je reč o snimku koji je bio namenjen javnosti. Takva tehnička snimka se bez sumnje može koristiti kao dokaz u postupku.

Tehnički snimci nastali van krivičnog postupka, predstavljaju nezakonit i nedozvoljen dokaz i kao takvi se nikako ne mogu koristiti u sudskom postupku.

Svaki dozvoljeni zapis mora imati podatke koji odgovaraju na pitanja ko, kada, gde je sačinio audio zapis, sadržaj koji predstavlja, tehničke podatke o uređaju kojim je snimanje izvršeno, da li je snimak autentičan, odnosno da li su vršene i od strane koga izmene. Ovo sud može da utvrdi ili po sopstvenoj inicijativi, ili po predlogu stranaka, ali uvek koristeći iskaz veštaka (Koenig, 1990, str. 30; Maher, Shaw, 2008, str. 8).

Ovde bi napomenuli da ne vidimo razlog zašto se u slučaju potrebe ne bi vršilo logopedsko dodatno veštačenje, ako postoji medicinska dokumentacija ili sumnja organa postupka na smisao lingvističke poruke koja se daje.

Kod radnje dokazivanja prepoznavanjem, trebalo bi uraditi jednu korekciju u postojeću radnju. Naime, kod utvrđivanja istovetnosti lica, predmeta, prostora, zvuka i drugih karaktersitika, koje je zapazio okrivljeni ili svedok, a vrši se komparacija sa drugim licem, predmetom, prostorom, zvukom i drugo, trebalo bi uvesti u postupak ličnost veštaka iz sfere forenzičke akustike i fonetike. Otklanjanje grešaka koje se javljaju kod lica koja vrše prepoznavanje na osnovu različitih glasovnih i govornih promena i devijacija može da uradi veštak logoped. U cilju identifikacije glasa lica i pravljenja govornojezičkog statusa logopedsko veštačenje kod prepoznavanja može imati ključnu ulogu.

⁶ <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/300323/300323-vest3.html>

Prilikom davanja iskaza svedoka, okrivljenih i eventualno još nekih učesnika u postupku bilo bi dobro uključiti veštaka koji bi pomogao sudu. Naime, pravničko obrazovanje ponekad ne daje dovoljno znanja u vezi razlikovanja glasa, govora, izgovora, jezika i njihove poremećaje, a objektivna analiza glasa odnosno akustička analiza glasa može biti od odlučujuće važnosti. Subjektivnu i objektivnu analizu glasa može dati samo sudski veštak određenih kompetencija. Kroz govor i glas, veštaci mogu na osnovu dovoljnog materijala za veštačenja da utvrde ne samo gde je lice čiji se govor i glas veštači rođeno, već i gde se školovao, gde je odrastao ili gde živi, drugim rečima sociolingvistički, pa i psiholingvistički profil. Ovo ne treba da je futuristika ili ekskluzivitet samo u pojedinim predmetima, već gde god je to moguće i neophodno u cilju dokazivanja.

Posebne dokazne radnji - tajni nadzor komunikacije uslovljen je nizom procesnopravnih i materijalnopravnih pretpostavki za kataloška krivična dela, uz regulisanje „slučajnog nalaza“. Za nezakonito postupanje kod primene posebnih dokaznih radnji, kao i kod plodova otrovne voćke imperativno je predviđeno da se tehničke snimke te vrste ne mogu koristiti kao dokaz.

Veštačenje akustičnih zapisa u krivičnom postupku

Za veštačenje kao radnju dokazivanja u krivičnom postupku uglavnom kažemo da je izuzetno važno da se ne ispusti iz vida da odluke donosi sud, a da ne sudi veštak, već upravo sudija i sudske veće. Uloga, zadaci i obaveze veštaka se ni malo nisu promenili bez obzira na tehnološka dostignuća i novine koje su prisutne, kao i skoro permanentna reforma krivičnog zakonodavstva, jer su i dalje prisuni isti problemi koji su postojali u poslednjih 25 godina. Odgovori na pitanja koja po naredbi treba da odgovori veštak ili tim veštaka nisu jednostavni, niti se na najveći broj njih može odmah dati odgovor. Davanje stručnog nalaza, zaključka i mišljenja zavisi često od mnogo faktora, prethodnih radnji, pa čak i onoga što se u pravu označava kao prethodno pitanje, a u postupku dokazivanja ga možemo označiti kao predveštačenje.

Iako su pravna priroda veštačenja i uloga stručnih konsultanata uglavnom rešena, specifičnosti koje određuju nove tehnologije i unapređenja uopšte u IT sferi, zahtevaju našu dodatnu pažnju prilikom odlučivanja. (Pavlović, 2010, str. 400).

Dakle, područje forenzičke akustike i fonetike je u odnosu na raniji period dobilo pred sebe veoma veliki broj izazova, na koja u ranijem periodu nije trebalo da se odgovara.

Pre digitalnog signalnog procesiranja (DSP, digital signal processing), sudski veštaci akustičari radili su sa analognim tehnologijama, a magnetnom trakom i analognim filmovima, pojačanim kompresorima, osciloskopima, mikroskopima, spektrografima i drugo, a sve to u laboratorijskim uslovima. Pre oko 60 godina je na osnovu prakse koju je tada imao FBI (Savezni istražni biro u SAD) usvojena procedura za upravljanje sudskim audio materijalima (Mahler, 2009, str. 90), što su prihvatile skoro sve zemlje sveta.

Kao što smo već napomenuli, u postupku veštačenja – sudske akustike i fonetike mora se primeniti interdisciplinarni pristup tehničkotehnoloških, biomedicinskih i društvenohumanističkih nauka. Eksperti u oblasti fonetike, logopedije i akustike rade komparaciju glasa sa snimljenog uzorka sa ciljem identifikacije i diferencijacije govornika, kroz utvrđivanje autentičnosti snimka, prema naredbi za veštačenje.

Fiziološki glas i fiziološki govor imaju svoje specifičnosti, od akustičkih parametara do artikulacije i uticaja dijalekata i sociolekata određenog govornog područja (Jessen, 2007, str. 199). Ali, kao i inače u funkcionisanju našeg tela, tako i kod glasa i govora afekti i određena stanja mogu da utiču i vrše izmene redovnog glasovnog i govornog komuniciranja. Auditivna i akustička svojstva vokalne i govorne patologije mogu veštaka da odvedu u pogrešno tumačenje rezultata pred njim i zaključka koji ne mora biti ispravan, naročito ako ne raspolaže svim znanjima i pravilima iz struke i nauke u vezi sa patologijom glasa, govora i jezika.

Prema standardu koji važi za sva druga veštačenja o činjenicama, sudsko veštačenje iz oblasti forenzičke fonetike i akustike može da izvrši isključivo stručnjak koji sem formalnog akademskog obrazovanja (početno je to specijalista ORL i specijalista fonijatar) u sferi govora, mora da ima znanja iz patologije govora (logopedije) odnosno fonetike, ali i određeni nivo znanja iz akustike, elektroakustike, IT, kvalitetno poznavanje sociološkog instrumentarija u vezi sa znanjem demografskih karakteristika govora u određenim teritorijama, ali i odgovarajuće poznavanje anatomije govora određenih grupa ljudi.

Kod specifične govorne patologije, uz veštaka se mora uključiti i veštak logoped, zbog specifičnih kompetencija. Prilikom sudskih veštačenja, a u cilju moguće kontrole rada, veštaci koji se bave veštačenjem glasa i govora moraju da se pridržavaju Međunarodnog kodeksa struke veštaka u sferi forenzičke fonetike i akustike.

Standardi za analizu glasa Američkog odbora za veštačenje snimljenih dokaza važe jednako za sve stručnjake u ovoj sferi.

Specifičnosti krivičnih dela putem društvenih mreža izvršenih audio snimcima

Kao i u mnogim drugim aspektima, krivična dela i njihovi modaliteti kada su izvršeni putem društvenih mreža imaju svoje posebnosti. S obzirom da se većina tih krivičnih dela vrši po privatnoj tužbi, što bi trebao da bude i poseban rad, ovde bi ukazali na neke od poteškoća koje postoje u ostavaranju pravne zaštite po osnovi zloupotrebe prava na društvenim mrežama.

Dostupnost kamere i mogućnosti za audio snimanje na tzv. pametnim telefonima omogućilo je pravljenje video zapisa i audio snimaka – fonograma, na svakom koraku. Zato se često postavlja i pitanje u javnosti, da li je dozvoljeno audio i/ili vizuelno snimanje kamerom telefona u javnosti bez saglasnosti onoga koji se snima, onda posredno se otvara i pitanje dokazivanja u krivičnom postupku.

Zakonska inkriminacija krivičnog dela određuje i kao radnju izvršenja objavljivanjem ili prikazivanjem filma, fotografije ili fonograma ličnog karaktera bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koga se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanak po zakonu traži i time osetno zadre u lični život tog lica. Za ovo krivično delo predviđena je novčana kazna ili zatvor do dve godine, kao i da ako delo učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom do tri godine.

Ovo krivično delo goni se po privatnoj tužbi. I pored čestog objavljivanja navedenih sadržina u neprikladnom kontekstu na društvenim mrežama, a do čega često dolazi usled osvetoljubivosti, ljubomore, zavisti i drugih niskih pobuda lica koje ovakve sadržaje objavljuju, ovo delo se i dalje retko sreće u sudskoj praksi. Očigledno je da lica oštećena ovim krivičnim delom - žrtve, često nisu ni svesna da se protiv njih na ovaj način vrši krivično delo, te da mogu podneti privatnu tužbu protiv učinioca.

Radnja ovog krivičnog dela odnosi se na činjenje dostupnim javnosti navedenih sadržina ličnog karaktera, pri čemu je potrebno da se njihovim objavljivanjem osetno zadire u život lica na koje se to odnosi.

Šta to predstavlja osetno zadiranje u život lica faktičko je pitanje, a koje se mora ceniti kako na osnovu objektivnih, odnosno opšte-društveno prihvaćenih merila, tako i na osnovu subjektivnih, odnosno ličnih doživljaja oštećene strane. Ipak, ovo merilo se u našoj sudskoj praksi shvata dosta široko, pri čemu sudovi ipak pre svega vode računa

o tome da li je lice oštećeno ovim krivičnim delom dalo svoj pristanak na njegovo objavljivanje.

Dakle, kod ovog krivičnog dela, lice koje objavljuje fotografiju, snimak i dr. na društvenim mrežama, ne mora lično snimiti postavljeni sadržaj. Okrivljen ovu fotografiju ili drugi snimak može da da na poklon i sam žrtva, pri čemu je od presudne važnosti da ona ipak nije pristala na njeno objavljivanje. Prosto rečeno, sadržina koju okrivljeni poseduje je njemu namenjena, i on je ne može objavljivati ili drugima prikazivati. Sâm kontekst fotografije ili fonograma nije od presudne važnosti ali je bitno da se on prema objektivnim društvenim merilima može posmatrati kao dokument ličnog karaktera, čijim se objavljivanjem osetno zadire u privatnost toga lica.

Pored gore navedenih, još jedan od razloga zbog koga ovo krivično delo ukoliko je učinjeno putem društvenih mreža, retko srećemo u sudskoj praksi je i otežano identifikovanje lica koja su izvršila ovo krivično delo, kao i dokazivanje da ga je upravo okrivljeni izvršio. Identifikovanje izvršioca ovog krivičnog dela povezano je kao i kod drugih dela visokotehnološkog kriminala sa teškoćama koje nastaju usled činjenja ovog krivičnog dela sa računara, a koji se može nalaziti u recimo nekoj drugoj državi, zatim usled mogućnosti skrivanja IP adrese korisnika (imena pod kojim se računar prijavljuje na Internet mrežu), skrivanja iza lažnih profila i sl. Kod audio zapisa, gde bi moglo biti jednostavnije da se izvrši identifikacija žrtve, ali i dalje sa puno poteškoća ko je postavio fono zapis još uvek nemamo predlog kako bi se i gde radilo veštačenje putem tima stručnjaka. A odgovorno lice bi pod određenim uslovima mogao biti i domaćin mreže.

Kada postoji nedostatak neposrednih dokaza, (svedoci koji bi potvrdili da je okrivljeni pred njima postavio spornu fotografiju ili neki kompromitujući govor na društvene mreže, elektronskih dokaza o identifikaciji računara sa koga je fotografija postavljena i sl.) sud mora uzeti u obzir posredne dokaze, a koji takođe mogu biti osnov za osuđujuću presudu, ali samo ukoliko sa potpunom izvesnošću upućuju na okrivljenog kao izvršioca krivičnog dela, pri čemu se isključuje svaka druga mogućnost. Nažalost, kako se ovo krivično delo goni po privatnoj tužbi, najčešće neposredni dokazi izostaju, pa jedina mogućnost oštećenog ostaju posredni dokazi.

Za razliku od krivičnog dela neovlašćenog objavljivanja i prikazivanja tuđeg spisa, portreta i snimka, kod krivičnih dela o kojima je ovde reč, potrebno je da sama sadržina snimka bude sačinjena neovlašćeno. Tako KZ predviđa da će se lice koje posebnim uređajima neovlašćeno

prisluškuje ili snima razgovor, izjavu ili kakvo saopštenje koji mu nisu namenjeni, kazniti novčanom kaznom ili zatvorom od tri meseca do tri godine.

Ovim krivičnim delima zaštićena su ustavna prava građana na tajnost opštenja, odnosno nepovredivost privatnosti i ljudskog integriteta. Ovo znači da nikome nije dozvoljeno da prisluškuje ili snima razgovor, odnosno čini fotografski, filmski, video ili drugi snimak nekog lica bez njegovog znanja ili pristanka, osim ako to zakonom nije dozvoljeno. Pored navedenog, kod krivičnog dela neovlašćenog prisluškivanja i snimanja, potrebno je da razgovor, izjava ili određeno saopštenje, onom ko ih snima ili prisluškuje nisu namenjeni. To će najčešće biti slučaj tajnog snimanja posebnim skrivenim uređajima, usmenog komuniciranja između lica kojima učinilac ovog krivičnog dela ne prisustvuje. Takođe, za postojanje krivičnog dela neovlašćenog fotografisanja potrebno je da se načinjenim snimkom osetno zadire u lični život snimanog lica. Faktičko je pitanje šta predstavlja "osetno zadiranje u lični život", ipak u tom smislu sporni snimak treba da ulazi u intimnu sferu pojedinca, a što će zavisiti od položaja tog lica na snimku, njegovog izgleda, mesta na kome je snimano ali i svih drugih bitnih okolnosti.

Za našu temu ova dva krivična dela su bitna, jer sve češće možemo videti tajno načinjene snimke na mnogobrojnim kanalima za gledanje videa putem interneta, a koji su se pretvorili u svojevrsne forume i društvene zajednice, poput you tube-a i sl. Takođe, putem društvenih mreža se često prenose informacije koje su dobijene neovlašćenim prisluškivanjem ili snimanjem tuđih razgovora. Za postojanje ovih krivičnih dela nije bitan broj lica koji je upoznat sa sadržinom snimaka ili razgovora koji su zaštićeni, pa će krivično delo postojati i kada se to saopšti samo nekom licu putem društvene mreže u poruci recimo ali i ukoliko se objavi u posebnoj grupi koju čini više lica ili ukoliko se putem društvene mreže učini dostupnim neograničenom broju lica.

Ova krivična dela može učiniti, kako ono lice koje je neovlašćeno sačinilo određeni snimak ili prisluškivalo određeni razgovor, tako i onaj ko raspolaže takvim sadržajima.

Teži oblik ovih krivičnih dela postojace kada ga čini službeno lice u vršenju službe, i samo u toj situaciji ovo krivično delo se goni po službenoj dužnosti. Za osnovni oblik ovog krivičnog dela, gonjenje se preduzima po privatnoj tužbi.

Jasno je da kod ovih krivičnih dela moramo biti sigurni ne samo ko je izvršilac, već i ko je žrtva krivičnog dela, za šta će nam ključnu pomoć

pružiti upravo stručnjaci iz oblasti akustike i lingvistike, ali to bi bilo neka druga tema već, u vezi sa društvenim mrežama uopšte.

UMESTO ZAKLJUČKA

Ako želimo da očuvamo kritičnu infrastrukturu i sistem, sačuvamo društvo od napada trgovaca drogom ili privatnost na društvenim mrežama, u vremenu pred nama biće neophodno ne samo da se na polju prevencije, već i u represivnom delu koristimo istim i boljim tehničkotehnološkim dostignućima koja su nam pristupačna. Zato i dokazna radnja veštačenje u krivičnom postupku ima izuzetno važnu ulogu, čime je očigledno naglašena i činjenica da se danas različite naučne discipline pa i krivično procesno pravo sve više bave ovom tematikom. Od poteškoća u krivičnom postupku koje su nastale širenjem obima ljudskih prava okrivljenih, preko razvoja novih tehnologija i njihovih zloupotreba, pitanja zakonitosti i dozvoljenosti dokaza, danas smo došli do sofisticiranih pitanja analize i veštačenja glasa, govora i zvuka uopšte. Sa druge strane, polje gde se krivična dela vrše indirektno je prošireno i na virtualnu sferu i društvene mreže, što dodatno usložnjava čitav problem.

No, već smo rekli da u ovom trenutku doktrinarni stavovi još uvek nisu u dovoljnoj meri izraženi u odnosu na pojedine vrste veštačenja, gde se dešavaju velike promene. Od etičkih pitanja od pre pedeset ili šezdeset godina, preko čisto tehničkih rešenja o audio zapisima, danas smo došli u potpuno novu situaciju.

Razvoj nauke i unapređivanja tehnologije i upotrebe novih tehnologija doveo je i do novih vrsta veštačenja odnosno unapređivanja postojećih. Razvoj nauke doveo je do unapređenja tehnologije i tehničkog aspekta veštačenja što je u pojedinim predmetima i potrebno radi pravilnog i potpunog utvrđivanja činjeničnog stanja u kaznenim postupcima.

Još uvek nedovoljno određen položaj društvenih mreža, domaćina mreže, načina otkrivanja i dokazivanja, gonjenja za pojedina krivična dela isključivo po privatnoj tužbi i drugo, govore da će se o ovoj temi na tom polju tek govoriti, jer se i zvukovnim postovima na njima pojedincima ili grupama često nanose nenadoknadive štete, dok se ne utvrđuje ni ko ih postavlja, ni dalju reakciju realizujemo po tom pitanju.

Ipak, dosadašnji naučni i stručni radovi pružaju dobar teorijski okvir o načinu veštačenja uopšte, pa i u forenzičkoj akustici i fonetici, a budući istraživački radovi na polju sudske prakse daju znakove pored puta da se

u praksi do sada traže telekomunikacijska veštačenja, a ne baš često informatička ili akustička, pa i psihološka veštačenja do kojih možemo doći kroz zvuk koji je zapisan. Kada poseduju na osnovu mere privremenog oduzimanja telekomunikacijski uređaj, praksa tužilaštva nesumnjivo je odluka da se dokazna radnja pretraživanja i meritorna odluka zasnivaju na zapisniku o pretraživanju, pitanje koje provejava u radu jeste upućivanje na još jedno veštačenje, odnosno na pravo akustično veštačenje, a ne tek rađenje transkripta, što je gotovo pravilo.

Imajući u vidu činjenicu da je ovo put koji sugerišemo, možda bi kroz *lex specialis* za veštačenje na polju forenzičke akustike i fonetike bio u vezi sa Kodeksom međunarodnog udruženja forenzičkih fonetičara i akustičara i prema Standardima za vršenje analize glasa i govora Američkog odbora za veštačenja. Ovakva veštačenja mogu da obavljaju veštaci sa formalnim akademskim obrazovanjem iz društvenohumanističkih nauka (fonetika i logopedija), tehničkotehnoških nauka (akustika i elektroakustika) i medicinskih nauka, sa odgovarajućim praktičnim iskustvom. Tehnički snimci činjenica je pripadaju posebnoj vrsti dokaza jer se zasnivaju na registraciji tehničkog uređaja, a ne na reagovanju i registrovanju čoveka, što ih suštinski razlikuje od ostalih vrsta dokaza.

Karakteristike uređaja koji mogu da snimaju i van mogućnosti percepcije čoveka svojom sveobuhvatnošću, ali i činjenice da postoji mogućnost nebrojenog postupka vraćanja i reprodukcije sadržaja, daju na polju audiotehnike i zvučnom snimku veći značaj nego ga je imao u dosadašnjim postupcima.

Osim akustičkih analiza snimaka, značajnu ulogu veštaci (jer ih uvek mora biti barem dvojica) mogu imati prilikom uzimanja iskaza osobe u analizi forme i sadržaja iskaza, ali i analizi izgleda i ličnosti glasa i govora onoga koji se analizira. Patološki glasovno-govorno-jezički status može biti dobar materijal koji će govornika razlikovati od svih drugih govornika, kao jedinstvena karakteristika svakog od nas, ali može biti i pokazatelj da je bilo sumnjive upotrebe opojnih droga ili alkohola.

Istovremeno, glas može da ukaže i na lažna prikazivanja određenih stanja koja bi imala za cilj kroz verbalno uobličavanje da se iskaz daje radi izazivanja empatije sa idejom stvaranja lažnih olakšavajućih pa i otežavajućih okolnosti za sebe ili drugog u krivičnom postupku.

U predlogu *de lege ferenda* vidimo dobru perspektivu kod lica sa govornim i jezičkim poremećajima, gde bi ulogu veštaka trebalo dodatno da ima i logoped. Tim više bi stvari u praksi (pa i u zakonskom tekstu) trebalo nazivati korektnim imenima, odnosno gluve osobe, nazivati osobama sa oštećenjem sluha.

U Republici Srbiji nedostaje zakonski ili podzakonski dokument koji bi formalno uredio pitanje ispitivanja osobe sa dijagnozom postojanja poteškoća u govoru. Oni bi se na osnovu zakonske mogućnosti mogli ispitivati pisanim putem ili putem tumača logopeda kada su nepismene ili nisu u mogućnosti pisati jer imaju druge poremećaje odnosno bolesti. Pomenuti zahtevi da se sva suđenja snimaju i audio putem može da otvore nova pitanja i dileme, što tek zahteva rešenja *de lege ferenda*.

Zoran PAVLOVIĆ*

ACOUSTIC EXPERT EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: DE LEGE LATA AND DE LEGE FERENDA

The rapid advancement of technology, new audiovisual techniques, and telecommunications capabilities has led to the widespread use of audio recording, far more extensively than in the past. This development benefits not only perpetrators of criminal offenses—who make frequent use of such technologies—but also state authorities responsible for the prevention and detection of crime. In their investigative procedures, state authorities are increasingly relying on acoustic expert evidence as a means of establishing not only the elements of a criminal offense but also information about the perpetrator. In this way, expert analysis assumes a broader role by enabling voice, speech, and sound analysis through scientifically accredited methods employed by experts within a multidisciplinary forensic framework, tailored to each individual case. What began as the transcription of recorded voice messages has evolved into the possibility of forensic expertise in the fields of acoustic and phonetic analysis. The limited practice in acoustic compared to telecommunication forensics, and the existing gaps in this field, justify the proposal of *de lege ferenda* measures aimed at developing forensic acoustics, phonetics, and linguistics, which must also be supported by a corresponding legislative framework.

* PhD, Full Professor University of the Academy of Economics - Faculty of Law; Head of the Criminal Law Department; <https://orcid.org/0000-0002-9625-1298> E-mail: zoran.pav@hotmail.com.

Keywords: new technologies, voice, speech and sound analysis, interdisciplinarity, forensic acoustics and phonetics

LITERATURA

Pavlović, Z. (2010). 'Veštačenje i njegove specifičnosti u krivičnom postupku'. *Poslovna ekonomija*, 4(2), 381-404.

Maher, R. C. (2009) 'Audio Forensic Examination: Authenticity, enhancement, and interpretation'. *IEEE Signal Processing Magazine*, 26, 84-94.

Jessen, M. (2007) 'Speaker Classification in Forensic Phonetics and Acoustics', u: Muller, C. (ur.) *Speaker Classification I. Lecture Notes in Computer Science*. Berlin, Heidelberg: Springer, 180-204.

Koenig, B. E. (1990) 'Authentication of forensic audio recordings', *J. Audio Eng. Soc.*, 38(1/2).

Otašević J., Otašević B. (2021) 'Veštačenje govora i doprinos efikasnosti krivičnog postupka', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 59(2), 61-72. <https://doi.org/10.47152/rkkp.59.2.4>.

Kovačević, M. (2019) 'Privatno snimljeni sadržaji kao dokaz u krivičnom postupku'. *Pravni zapisi*, 10(1).

Gilmor, V. (2006) *Prljavi novac*. Beograd: Savet Evrope, ISBN 86-83745-59-7.

Drašković, V. (1981) *Sudija*. Beograd: Zapis.

Međunarodni kodeks struke veštaka u području forenzičke fonetike i akustike (IAFPA Code of Practice), Helsinki 2004., revidiran u Istanbulu 2019. i Ottawi 2020.

AES Standard for Forensic Purposes – Criteria for the Authentication of Analog Audio Tape Recordings, AES Standard 43-2000.

Internet izvori

<https://www.microsoft.com/sr-latn-rs/security/business/security-101/what-is-a-ddos-attack>
<https://www.nin.rs/arhiva/vesti/16825/ilija-radulovic-advokat>
<https://n1info.rs/vesti/sta-je-skaj-aplikacija-koja-je-prihvacena-kao-dokaz-na-sudjenju-saricu/>
<https://www.bbc.com/serbian/articles/c805ngzmmrko/lat>
<https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/300323/300323-vest3.html>

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

PRIMENA DIGITALNE FORENZIKE U INFORMACIONO-TEHNIČKIM I FINANSIJSKIM ISTRAGAMA

Marko LAKIĆ*

Iako se često tvrdi da digitalna forenzika postaje sve značajniji alat u savremenim informaciono-tehničkim (IT) i finansijskim istragama, praksa pokazuje da ona nije toliko mlada disciplina kako to predstavlja ustaljeno mišljenje među pravnicima. Ovaj rad istražuje primjenu digitalne forenzike u savremenim sudskim postupcima, sa posebnim fokusom na propuste koji se javljaju prilikom rukovanja digitalnim dokazima. Cilj rada je da ukaže na potencijal digitalne forenzike u predmetima koji uključuju nelegalne finansijske aktivnosti, ali i na ozbiljne posledice koje mogu nastati usled neadekvatnog postupanja s digitalnim tragovima. Metodološki, rad se prvenstveno oslanja na analizu konkretnih slučajeva iz prakse. Rezultati sugerišu da efikasna primena digitalne forenzike zavisi pre svega od tehničke obučenosti kadra, jasnog pravnog okvira i institucionalne spremnosti da se ova znanja i alati u praksi primene. Zaključuje se da digitalna forenzika predstavlja ključnu komponentu savremenih istraga, te da njena pravilna upotreba može značajno unaprediti otkrivanje i procesuiranje učinilaca, dok neadekvatan pristup može dovesti do njihovog izostanka iz krivičnogopravnog sistema.

* Sudski veštak informaciono-tehničke struke i oblast telekomunikacija; predsednik Udruženja sudskih veštaka Crne Gore. E-mail: marko@lakic.me.

Ključne reči: digitalna forenzika, informaciono-tehničke istrage, finansijske istrage, digitalni dokazi

UVOD

U današnjem digitalnom okruženju granice između informacione bezbednosti, finansijskog nadzora i pravne regulative postaju sve nejasnije. Povećana upotreba informacionih tehnologija u svakodnevnom životu i radu dovela je do porasta različitih oblika digitalnog kriminala, uključujući sajber prevare, nelegalne finansijske transakcije i zloupotrebu podataka. U takvom kontekstu, digitalna forenzika sve češće se prepoznaje kao ključni alat za otkrivanje, dokumentovanje i procesuiranje dokaza u elektronskom formatu.

Ipak, uprkos rastućem značaju ove discipline, praksa pokazuje da i dalje postoje ozbiljne prepreke za njenu efikasnu primenu. Nedovoljna obučenost kadrova, zastareo zakonski okvir i neujednačena praksa u radu sa digitalnim dokazima predstavljaju ključne izazove za institucije koje sprovode IT i finansijske istrage. Dodatno, uočava se i određeni stepen nerazumevanja, pa čak i potcenjivanja značaja digitalnih tragova unutar pravosudnog sistema.

Cilj ovog rada je da ispita načine na koje se digitalna forenzika koristi u okviru navedenih istraga, da ukaže na praktične izazove sa kojima se suočavaju stručnjaci u ovoj oblasti, kao i da predloži mogućnosti za unapređenje postojećeg pristupa kroz bolje povezivanje tehničkih, pravnih i organizacionih aspekata.

Teorijski okvir

Digitalna forenzika je naučna disciplina koja se bavi metodama identifikacije, očuvanja, analize i prezentacije digitalnih dokaza. Njena osnovna funkcija je da pruži preciznu i zakonitu analizu podataka koji se koriste kao dokazi u sudskim i drugim pravnim postupcima. Digitalni dokazi se mogu naći u različitim oblicima, uključujući elektronske poruke, logove aktivnosti na mreži, slike, fajlove i podatke sa mobilnih uređaja (Casey, 2011; Nelson et al., 2018).

Digitalna forenzika je postala ključna u istrazi i procesuiranju sajber kriminala, kao i u analizi finansijskih transakcija. Forenzička analiza omogućava da se otkriju zločini koji se odvijaju u digitalnim sistemima, kao što su prevare, pranje novca i druge nelegalne aktivnosti u vezi sa informacionim tehnologijama.

Informaciono-tehničke istrage

Informaciono-tehničke istrage predstavljaju skup aktivnosti usmerenih na otkrivanje, dokumentovanje i analiziranje podataka u informacionim sistemima, sa ciljem identifikacije izvora propusta, kompromitovanih podataka ili nezakonitih radnji u digitalnom okruženju. Ove istrage se sprovode u različitim kontekstima – od incidenata u korporativnim mrežama, preko sajber napada, do internih zloupotreba informacionih sistema.

Finansijske istrage (klasični model)

Finansijske istrage u klasičnom modelu fokusiraju se na analizu i istraživanje finansijskih transakcija, sa ciljem identifikacije nepravilnosti, prevara, ili drugih oblika zloupotrebe u finansijskim sistemima. Ove istrage često obuhvataju analizu računovodstvenih evidencija, izveštaja, transakcija i postupaka koji mogu ukazivati na nelegalne aktivnosti, kao što su pronevera, prevara ili pranje novca.

Proces klasične finansijske istrage obuhvata sledeće korake:

1. Prikupljanje i analiza finansijskih dokumenata – računovodstvenih izveštaja, faktura, bankovnih izvoda i drugih poslovnih dokumenata koji mogu ukazivati na nepravilnosti.
2. Analiza tokova novca – identifikacija i praćenje tokova novca kako bi se utvrdilo poreklo sredstava i potencijalne ilegalne aktivnosti.
3. Obdukcija knjigovodstvenih praksi – procena validnosti računovodstvenih postupaka i usklađenost sa važećim zakonodavstvom i standardima.
4. Intervjui i istrage sa zaposlenima – razgovori sa ključnim osobama u organizaciji kako bi se utvrdile namere i razjasnile okolnosti.
5. Izveštavanje i preporuke – izrada izveštaja sa zaključcima o utvrđenim nepravilnostima i preporukama za dalje postupanje.

Primena digitalne forenzike u informaciono-tehničkim i finansijskim istragama

Digitalna forenzika se pokazuje kao ključna alatka za uspešno sprovođenje informaciono-tehničkih i finansijskih istraga. Informaciono-tehničke istrage ne odnose se samo na delovanja iz oblasti sajber kriminala, već su od presudne važnosti u detektovanju i analizi nelegalnih radnji u svim vrstama finansijskih istraga. U današnjem

digitalnom okruženju, klasični model finansijskih istraga gotovo da nema smisla bez primene digitalne forenzike, jer se najveći broj dokaza nalazi u digitalnom formatu i u velikom broju slučajeva ne postoji fizički oblik tih podataka.

Finansijske istrage koriste digitalne alate za praćenje tokova novca i povezivanje finansijskih transakcija sa fizičkim dokazima. Uparivanjem podataka do kojih se dolazi kroz analizu telefonskih uređaja, personalnih računara, ličnih rokovnika i drugih izvora, istražitelji mogu da stvore celovitu sliku događaja, povežu ključne aktere i otkriju obim prevara ili drugih nezakonitih aktivnosti.

Za uspešan ishod istrage, izuzetno je važno da se dokazi prikupljaju i dokumentuju na odgovarajući način, kako bi bili prihvaćeni kao validni u sudskom postupku.

Metodologija

Digitalna forenzika u informaciono-tehničkim i finansijskim istragama primenjuje se kroz nekoliko ključnih koraka, koji uključuju identifikaciju, očuvanje, analizu i interpretaciju digitalnih podataka. Ovaj proces zahteva primenu specijalizovanih alata i metoda kako bi se osiguralo da se svi dokazi prikupljeni u toku istrage mogu koristiti u sudskom postupku. U kontekstu informaciono-tehničkih i finansijskih istraga, digitalna forenzika se primenjuje kroz sledeće ključne faze:

1. Prikupljanje podataka
2. Analiza podataka
3. Rekonstrukcija događaja
4. Pravilno čuvanje dokaza i pravna validnost
5. Izveštavanje i preporuke

Kroz ove faze, digitalna forenzika omogućava identifikaciju i analizu podataka koji bi inače ostali neprepoznati. Efikasna primena metodologije digitalne forenzike ne samo da pomaže u razumevanju kriminalnih aktivnosti, već takođe omogućava efikasno rešavanje slučajeva i donošenje zakonskih odluka koje mogu imati dugoročne posledice za organizacije i pojedince (Casey, 2011).

Studija slučaja i primeri iz prakse

Primer 1. Nezakonito preknjižavanje robe u telekomunikacionoj kompaniji

U jednoj telekomunikacionoj kompaniji, u sistemu za automatsku obradu podataka (SAP), pripravnica je uočila nelogične aktivnosti u vezi sa knjiženjem robe. Naime, zaposleni u kompaniji izvršava preknjižavanje robe iz jedne vrste u drugu, čime menja realno stanje robe na zalihama. Preknjižavanje se vrši na način da robu vrednu nekoliko miliona evra, koja je regularno popisana i kontrolisana, preknjižava u robu koja ima vrednost od nekoliko centi, i koja se zbog velike količine ne broji prilikom popisa. Ova roba se obično ne računa zbog niske vrednosti i velike količine, što omogućava prekršiocu da obezbedi nelegalne koristi, dok sama roba ostaje fizički prisutna u magacinu, ali se u sistemu ne vidi zbog pogrešnog knjiženja.

Konkretno, preknjižavanje je vršeno na način da je vrednost jedne dopune prepaid broja (5 €) preknjižena u naljepnice za pakete, čija vrednost nije prelazila 1 cent po komadu. Na taj način, sistem je prikazivao manje količine visokovredne robe, dok je stvarna količina proizvoda u magacinu bila znatno veća. Iako je pretnja bila evidentna, kroz sistem nije bila moguća trenutna detekcija ovih grešaka jer su sistem i interni procesi bili prilagođeni velikim količinama niskovrednih predmeta, kao što su naljepnice za pakete.

U okviru IT dela istrage, detaljno su analizirani podaci o svim preknjižavanjima u SAP sistemu. Ispitani su svi logovi transakcija, uključujući korisničke aktivnosti i podešavanja koja su omogućila ovakve izmene. Analizom je utvrđeno da je prekršilac koristio administrativna prava za obavljanje ovih preknjižavanja, kao i da je sistem dozvoljavao ovakve izmene bez dodatnih provera, što je omogućilo manipulaciju.

Finansijski deo istrage je omogućio dodatnu dubinsku analizu, koja je uključivala praćenje tokova novca povezanih sa preknjižavanjima, kao i analizu podataka sa računara i mobilnog telefona zaposlenog. Detaljno su pregledani komunikacioni zapisi, uključujući e-maileve, SMS poruke, i interne poruke na poslovnoj mreži, kroz koje su zaposlenima bili upućeni podaci za dalje distribucije.

Uz pomoć analize informacija iz rokovnika zaposlenog, pronađeni su tragovi koji su ukazivali na povezana lica, odnosno na osobe koje su direktno ili indirektno učestvovala u distribuciji nelegalno prisvojenih prepaid dopuna. Ove dopune su zatim prodavane na crnom tržištu, što je

generisalo značajan prihod. Ispitani su načini na koje su povezana lica koristila dopune, kao i na koji način je zaposleni trošio novac koji je stekao prodajom tih dopuna, uključujući analizu njegovih bankovnih izveštaja i transakcija na računima, što je dovelo do otkrivanja novih dokaza.

Ovaj slučaj jasno pokazuje kako multidisciplinarni pristup IT i finansijskim istragama omogućava identifikaciju i analizu složenih nelegalnih aktivnosti. Kroz sinergiju forenzičkih alata, finansijskih analiza, kao i pristupa pravnim metodama, uspešno je razotkrivena ozbiljna finansijska prevara, a dalje istrage i sudski postupci omogućili su pokretanje krivičnih prijava prema osumnjičenima.

Primer 2. Trgovina uticajem i značaj poštovanja procedura

U drugom primeru, policija je sprovela operativni rad koji je doveo do osnova sumnje za krivično delo trgovina uticajem. Tokom istrage, svedoci su saslušavani i njihova iskazi su doprinosili razumevanju obima sumnje, koja je postepeno evoluirala u osnovanu sumnju. Ovaj napredak je omogućio izdavanje Naredbe za sprovođenje istrage, kao i Naredbe za veštačenje relevantnih uređaja koji su bili povezani sa osumnjičenim licima.

Međutim, iako su postojale konkretne naredbe za sprovođenje istrage, tokom veštačenja uređaja došlo je do ozbiljnih proceduralnih grešaka. Prvenstveno, nije primenjena odgovarajuća metodologija za sakupljanje digitalnih dokaza, što je uključivalo nepoštovanje propisa o zaštiti integriteta podataka. Umesto da se primene standardizovane forenzičke tehnike i alati za očuvanje nepromenjenosti podataka, kao što je bit-po-bit kopiranje podataka sa uređaja, korišćeni su nespecijalizovani alati, što je dovelo do mogućnosti izmene originalnih podataka. Takođe, nisu poštovani postupci za zaštitu fizičkih uređaja i nisu sprovedene sve potrebne sigurnosne mere prilikom transporta i čuvanja tih uređaja. Ove greške su stvorile osnovu za osporavanje autentičnosti dokaza tokom sudskog postupka.

Dodatno, u toku analize podataka, veštaci koji su obavljali analize nisu bili dovoljno obučeni u specifičnostima digitalnih forenzičkih alata potrebnih za analizu dokaza ove vrste. Nedostatak stručnosti u kombinaciji sa tehničkim propustima doveo je do situacije u kojoj su rezultati analize bili diskutabilni i nedovoljno utemeljeni. U suštini, sve dokaze koji su bili ključni za razumevanje načina na koji je trgovina uticajem vršena, a koji su bili pohranjeni na računarskim uređajima, morali su da budu izuzeti iz spisa predmeta. Sud je prihvatio tvrdnje

odbrane o mogućem falsifikovanju podataka, i samim tim svi digitalni dokazi su izgubili svoju pravnu validnost.

Zbog nedostatka drugih relevantnih dokaza, optužnica je bila odbačena, a osumnjičeni su oslobođeni. Ovaj slučaj pokazuje koliko je bitno poštovanje striktnih procedura prilikom rukovanja digitalnim dokazima. Svaka greška u postupku, bilo da se radi o nepravilnom prikupljanju, analizi, skladištenju, ili čak izveštavanju o rezultatima analize, može ugroziti validnost dokaza. Ovaj slučaj je poslužio kao primer za sve istražitelje i pravosudne organe o značaju tačnog primenjivanja forenzičkih tehnika i pravilnog rukovanja digitalnim podacima kako bi se obezbedio zakonit ishod.

Situacija u praksi pokazuje da često policijski timovi na terenu nemaju adekvatna znanja, resurse ili opremu da pravilno postupaju sa digitalnim dokazima. Zbog toga je vrlo važno da se svi učesnici u istražnim procesima redovno obučavaju i koriste standardizovane metode kako bi se osigurala preciznost i tačnost tokom celokupnog procesa. Bez odgovarajuće obuke i osiguravanja tehničke i proceduralne usklađenosti, istrage mogu naići na ozbiljne prepreke, što može dovesti do nepovratnih grešaka i neuspeha u postupku.

Ovaj primer takođe naglašava da digitalna forenzika nije samo tehnička, već i pravna disciplina koja zahteva sinergiju između tehničkih, pravnih i organizacionih aspekata istrage. Samo koordinisani rad između forenzičara, pravnika i istražitelja može obezbediti da svi dokazi budu pravilno prikupljeni, analizirani i upotrebljeni na sudu.

Diskusija i analiza problema i izazova

Izazovi u prikupljanju i očuvanju dokaza

Problem: Prikupljanje digitalnih dokaza često je teško zbog velikih količina podataka i njihove fragmentacije. Takođe, dokazni materijali često mogu biti lako promenjeni, obrisani ili oštećeni ako se ne preduzmu odgovarajuće mere zaštite.

Izazov: Kako obezbediti da se digitalni dokazi prikupljaju na način koji omogućava njihovu zakonsku prihvatljivost i integritet tokom celog procesa istrage?

Rešenja: Korišćenje naprednih alata za forenzičko prikupljanje podataka koji omogućavaju bit-po-bit kopiranje podataka, kao i usklađivanje sa zakonskim normama za zaštitu dokaza.

Tehnička složenost i stalne promene u tehnologiji

Problem: Tehnološki napredak često stvara nove oblike sajber kriminala i novih metoda napada, dok postojeći alati brzo zastarevaju.

Izazov: Kako se stručnjaci za digitalnu forenziku mogu držati korak sa stalnim promenama u tehnologiji i razvijati alate koji odgovaraju na nove pretnje?

Rešenja: Kontinuirana obuka i sertifikacija stručnjaka, ulaganje u razvoj novih alata i tehnologija koje mogu efikasno analizirati nove oblike malvera, napada i digitalnih tragova.

Ljudski faktor i obuka stručnjaka

Problem: Mnogi profesionalci u oblasti digitalne forenzike ne poseduju odgovarajuće veštine, što može ugroziti tačnost i efikasnost istraga.

Izazov: Kako osigurati da stručnjaci za digitalnu forenziku imaju potrebne veštine i znanje, posebno u IT i finansijskim istragama?

Rešenja: Razvijanje specijalizovanih programa obuke i certificiranja, uključivanje forenzičara u stalne profesionalne organizacije i mreže koje podržavaju razmenu znanja i iskustava.

Pravni okvir i saradnja sa pravosudnim sistemom

Problem: Zakoni koji regulišu digitalne dokaze i sajber kriminal nisu uvek ažurirani, što može otežati korišćenje digitalnih dokaza u sudskim postupcima.

Izazov: Kako obezbediti da digitalni dokazi uvek budu zakonski prihvatljivi i da se procesuiranje kriminalaca ne odlaže zbog pravnih nesigurnosti?

Rešenja: Proširenje zakonodavstva za bolje praćenje novih tehnoloških pretnji, uključujući usklađivanje sa međunarodnim normama i praksama za forenzičko sakupljanje podataka.

Zaštita privatnosti i etička pitanja

Problem: S obzirom na to da digitalna forenzika uključuje analizu ličnih podataka, postoji ozbiljan rizik od kršenja privatnosti ili zloupotrebe podataka.

Izazov: Kako balansirati između efikasne istrage i poštovanja prava pojedinaca na privatnost?

Rešenja: Implementacija etičkih smernica i procedura koje omogućavaju pravilnu selekciju podataka koji se analiziraju, kao i striktna ograničenja u vezi sa pristupom osetljivim informacijama.

Kompleksnost u analizi i interpretaciji dokaza

Problem: Ponekad se podaci iz digitalnih sistema moraju analizirati i interpretirati u kontekstu specifičnih pravnih normi ili poslovnih procesa, što može biti izazovno, pogotovo kada su podaci fragmentirani ili skriveni.

Izazov: Kako izvući tačne zaključke i interpretirati digitalne dokaze u kontekstu zakonodavnih i organizacionih normi?

Rešenja: Saradnja između IT stručnjaka, finansijskih analitičara, pravnika i drugih stručnjaka kako bi se pravilno interpretirali podaci u skladu sa zakonodavstvom i poslovnim praksama.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Zaključak

Digitalna forenzika je ključna u istražnim postupcima, posebno u IT i finansijskim istragama, jer omogućava otkrivanje složenih kriminalnih aktivnosti koje bi inače prošle nezapaženo. Ipak, praksa pokazuje da se suočavamo sa značajnim izazovima - stalna promena tehnologije, nedostatak edukovanih stručnjaka, neadekvatan pravni okvir i česte greške u postupanju sa digitalnim dokazima.

Studije slučaja, kao što su slučaj u telekomunikacionoj kompaniji i trgovina uticajem, ukazuju na realnost ovih problema i njihovu mogućnost da značajno utiču na uspeh istraga. Multidisciplinarni pristup koji uključuje saradnju IT stručnjaka, finansijskih analitičara i pravnika postaje neophodan za efikasno rešavanje savremenih kriminalnih slučajeva. Nažalost, takav pristup nije uvek prisutan, pa često dolazi do gubitka podataka ili otežanog povezivanja svih podataka u toku istrage. Najbolja opcija bila bi kada bi stručnjaci bili obučeni za oba područja – IT i finansije, ali to je retkost, naročito u državnim institucijama.

Preporuke

Unapređenje zakonodavnog okvira: Potrebno je ažurirati zakonske regulative koje se odnose na digitalne dokaze. Jasne pravne norme omogućile bi veću pravnu sigurnost i tačnost tokom istražnih postupaka.

Povećanje ulaganja u obuku i sertifikaciju stručnjaka: Stručnjaci za digitalnu forenziku moraju biti stalno obučavani i sertifikovani kako bi odgovarali na nove tehnologije. Obuka treba da obuhvati međunarodne standarde i metodologiju kako bi se obezbedila usklađenost sa globalnim normama.

Razvijanje novih forenzičkih alata: S obzirom na brzinu tehnološkog napretka, nužno je ulagati u razvoj alata za analizu novih vrsta digitalnih tragova, omogućavajući efikasnu analizu i zaštitu od manipulacije.

Jačanje saradnje između IT, finansijskih analitičara i pravnih stručnjaka: Multidisciplinarni timovi treba da sarađuju od početka istrage, kako bi se podaci efikasno analizirali, a dokazi prikupili na zakonit način. Timska saradnja smanjuje rizik od grešaka i omogućava bolju interpretaciju podataka.

Značaj poštovanja procedura i metodologije: Ključna preporuka je striktno poštovanje svih procedura prilikom rukovanja digitalnim dokazima. Greške u bilo kojem od ovih koraka mogu ugroziti validnost dokaza i dovesti do neuspešnih optužbi.

Podrška institucionalnim i vladinim inicijativama: Potrebno je ulagati u razvoj institucija koje se bave digitalnom forenzikom i pronaći načine da se kvalifikovan kadar zadrži u tim institucijama. Državne institucije često nemaju modalitete da zadrže iskusne i obučene stručnjake, što je velika prepreka za efikasnu borbu protiv ove vrste kriminala.

LITERATURA

Casey, E. (2011) *Digital Evidence and Computer Crime*. Academic Press.

Mandia, K., Prosise, C., Pepe, M. (2003) *Incident Response & Computer Forensics*. McGraw-Hill/Osborne.

Nelson, B., Phillips, A., Steuart, C. (2018) *Guide to Computer Forensics and Investigations*. Cengage Learning.

Singleton, T. W., Singleton, A. J. (2010) *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. Wiley.

Wells, J. T. (2017) *Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection*. Wiley.

Gajić, D. (2017) *Digitalna forenzika i zaštita podataka*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.

Milić, M. (2016) *Kriminalistička forenzika u informatičkom okruženju*. Beograd: Akademska misao.

Petrović, M. (2019) *Sajber kriminal i digitalna forenzika: Teorija i praksa*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.

APPLICATION OF DIGITAL FORENSICS IN INFORMATION TECHNOLOGY AND FINANCIAL INVESTIGATIONS

Although it is often claimed that digital forensics is becoming an increasingly important tool in modern information technology (IT) and financial investigations, practice shows that it is not as new a discipline as commonly believed among legal professionals. This paper examines the application of digital forensics in modern judicial procedures, with a particular focus on the shortcomings that arise when handling digital evidence. The aim of the paper is to highlight the potential of digital forensics in cases involving illegal financial activities, as well as the serious consequences that can arise from inadequate handling of digital traces. Methodologically, the paper primarily relies on the analysis of specific case studies from practice. The results suggest that the effective application of digital forensics depends primarily on the technical training of personnel, a clear legal framework, and institutional readiness to apply this knowledge and tools in practice. It concludes that digital forensics is a crucial component of modern investigations, and its proper use can significantly improve the detection and prosecution of perpetrators, while inadequate approaches may lead to their exclusion from the criminal justice system.

Keywords: digital forensics, information technology investigations, financial investigations, digital evidence.

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

* Court Appointed Expert in Information Technology and Telecommunications; President of the Association of Expert Witnesses of Montenegro. E-mail: marko@lakic.me.

DOPRINOS FORENZIČKE ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA PROCESIMA OTKRIVANJA I PROCESUIRANJA PREVARA

Dejan MALINIĆ*
Savka VUČKOVIĆ MILUTINOVIĆ**

Prevare u finansijskim izveštajima ugrožavaju normalno funkcionisanje privrede, tako što podrivaju poverenje koje postoji između preduzeća koja su dužna da o svojoj finansijskoj poziciji i performansama poslovanja istinito i objektivno izveštavaju i svih onih strana koje na osnovu ovih izveštaja donose ekonomske odluke. U ovom radu bavimo se prevarama u finansijskim izveštajima i upotrebom forenzičke analize u njihovom otkrivanju i procesuiranju. Cilj rada je da rasvetli pokretače prevarnog finansijskog izveštavanja i pruži uvid u raznovrsnost povezanih šema prevara, ali i instrumenata forenzičke analize koji su na raspolaganju za njihovu identifikaciju i dokazivanje, te da ukaže na potencijalne probleme u nastupu forenzičkih računovođa pred sudom i njihovo prevazilaženje. Istražuje se koji faktori otežavaju otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima i koje kompetencije omogućavaju forenzičkim računovođama da otkriju, a zatim i uspešno predstave dokaze o prevarama na sudu. Rezultati pokazuju da neke imanentne karakteristike sistema finansijskog izveštavanja, poput preko potrebne

* Doktor nauka, redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, <https://orcid.org/0000-0001-5525-1278> E-mail: dejan.malinic@ekof.bg.ac.rs.

** Doktor nauka, vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, <https://orcid.org/0000-0003-1065-0683> E-mail: savka.vuckovic@ekof.bg.ac.rs.

računovodstvene fleksibilnosti, ujedno otvaraju prostor za manipulacije, koje mogu biti efektivno identifikovane samo uz specijalizovana računovodstvena znanja forenzičkih računovođa, koji moraju da ovladaju arsenalom analitičkih instrumenata i pri tome, izbegnu potencijalne zamke u iznošenju stručnog mišljenja na sudu. Na kraju, bez poštovanja etičkih standarda računovodstvene profesije, a pre svega principa objektivnosti, potencijalna pristrasnost može obesmisлити validnost stručnog mišljenja, što ističe potrebu kontinuelnog fokusa na etici, kako u edukaciji tako i praksi forenzičkih računovođa.

Ključne reči: prevare u finansijskim izveštajima, računovodstvene manipulacije, forenzičke računovođe, forenzička analiza finansijskih izveštaja, otkrivanje prevara, veštačenje, računovodstvena etika

UVOD

Prevare u finansijskim izveštajima tokom istorije su zadavale velike nevolje pojedinačnim vlasnicima, koji su često ostajali bez inicijalno uloženog i naknadno stečenog kapitala, kao i očekivanih prinosa u vidu dividendi, institucionalnim investitorima kao što su penzioni i investicioni fondovi, kreditorima, koji su izloženi rizicima gubitka uloženog novca u vidu odobrenih kredita ili kupljenih dužničkih hartija od vrednosti, poslovnim partnerima, koji su gubili svoje poslove, i zaposlenima, koji su ostajali bez zarada i zaposlenja. Finansijski skandali koji nastaju u javnim preduzećima, čijim se hartijama od vrednosti trguje na berzi, potkopavaju efikasnost tržišta kapitala, narušavaju stabilnost poslovnog ambijenta, usporavaju privlačenje domaćih i stranih investicija i kompromituju kredibilitet računovodstvene profesije.

Finansijski skandali i prevare u finansijskim izveštajima nisu izum današnjeg poslovnog sveta. Pomenimo samo nekoliko prevara u finansijskim izveštajima iz daleke prošlosti, kao što su: kompanija *South Sea Co.* (otkrivanje prevare je dovelo do pucanja špekulativnog balona, što je za posledicu imalo velike gubitke investitora i raspuštanje Parlamenta 1721. godine) (Crumbley et al., 2015, 32), kompanija *Crédit Mobilier of America* (1872. godine u saradnji sa *Union Pacific Railroad Company* uvećavana je vrednost izvršenih radova, dok su akcije kompanije deljene po upola nižim cenama kongresmenima i istaknutim

političarima, plaćajući tako njihovu podršku) (Skalak, et al., 2011, 31-32), *The Security and Exchange Company* (Charles Ponzi je 1920. primenio šemu prevare koja se i danas koristi) (Springer, 2021, 262-264), *McKesson and Robbins Inc.* (prevare su vršene preko fiktivnih prihoda, potraživanja i zaliha, pri čemu su plaćanja vršena nepostojećom gotovinom iz nepostojeće banke 1937. godine) (Foster, Strauch, 2009, 1).

Prevare sa kraja prethodnog i početka ovog veka, kao što su *Enron* (1996-2000), *WorldCom* (1997-2001), *Health South* (1997-2001), *Parmalat* (1998- 2002), *Royal Ahold* (1998-2002) i mnoge dr. (Grant, Visconti, 2006, 369-372), pokazuju ne samo da su prevare i dalje prisutne, već i da su one još raznovrsnije i organizovanije, budući da se njima često bave profesionalci sa dovoljno znanja i iskustva. Poslednjih desetak godina pojavile su se nove prevare koje samo potvrđuje da ni nova regulativa i novi unapređeni instrumenti za otkrivanje prevara ne mogu u potpunosti da spreče ovu pošast. Pomenimo nemačku kompaniju *Wirecard AG* (fiktivni prihodi i dobici, podnet zahtev za stečaj 2020, nakon priznanja da je 2,1 milijardi dolara nestalo iz bilansa stanja), kinesku kompaniju *Luckin Coffee Inc.* (falsifikovanje prihoda u iznosu od 300 miliona dolara, što je otkriveno 2019. godine), multinacionalnu kompaniju *Steinhoff International Holdings NV* koja je bila listirana u Nemačkoj i Južnoj Africi (milijarde dolara fiktivnih ili neregularnih transakcija tokom nekoliko godina, otkrivenih 2017. godine) i japansku kompaniju *Toshiba* (povećala svoj profit za 1,2 milijarde dolara nepravilnim knjiženjem očekivanih dobitaka i odlaganjem priznavanja gubitaka tokom nekoliko godina, što je obelodanjeno 2015. godine), koje su nastavile tradiciju finansijskih skandala (Kasztelnik, Jermakowicz, 2024). Dodajmo i kompaniju *General Electric* koja je pristala 2020. godine da plati kaznu u iznosu od 200 miliona dolara zbog dovođenja investitora u zabludu (*US Securities and Exchange Commission*, 2020).

Proces digitalizacije koji je zahvatio globalnu ekonomiju doneo je neke revolucionarne promene u svetu biznisa. Informacione tehnologije su dovele do neverovatno brze razmene informacija, znanja i ideja putem interneta, čime su doprinele unapređenju poslovnog komuniciranja i širenju poslovnih mogućnosti. To je omogućilo intenziviranje globalne povezanosti, razvoj elektronske trgovine, otvaranje novih tržišta i efikasnije odvijanje bankarskih transakcija. Preduzeća su dobila priliku da smanjuju poslovne troškove, prevazilaze geografske barijere i stiču ekološke prednosti. Brzina i sigurnost finansijskih transakcija, obezbeđena sigurnosnim protokolima, dodatno su doprinele unapređenju poslovnih procesa. Nažalost, digitalizacija je

donela i nove izazove u borbi protiv prevara. Prevare u finansijskim izveštajima su postale sofisticiranije, olakšano je skrivanje lažnih transakcija, povećani su rizici od falsifikovanja dokumenata, povećan je broj sajber napada i sl., čime su povećane i mogućnosti kreiranja lažnih rezultata.

Imajući prethodno u vidu, u radu su postavljena dva cilja. Prvi je sagledavanje pokretača prevara, adekvatno pozicioniranje prevara u finansijskim izveštajima i identifikovanje instrumenata koji se mogu koristiti u njihovom otkrivanju. Drugi cilj se nadovezuje na prvi i odnosi se na potrebu prepoznavanja uloge forenzičkih računovođa u dokazivanju i procesuiranju prevara, ističući pri tome preko potrebnu kompetentnost koju oni treba da poseduju. Nakon toga, moguće je sugerisati pravce aktivnosti koji su usmereni na prepoznavanje načina koji vode do unapređenja forenzičkih kapaciteta sa ciljem podizanja efikasnosti borbe protiv prevara u finansijskim izveštajima. Sistematizacija izlaganja u radu podređena je postavljenim ciljevima.

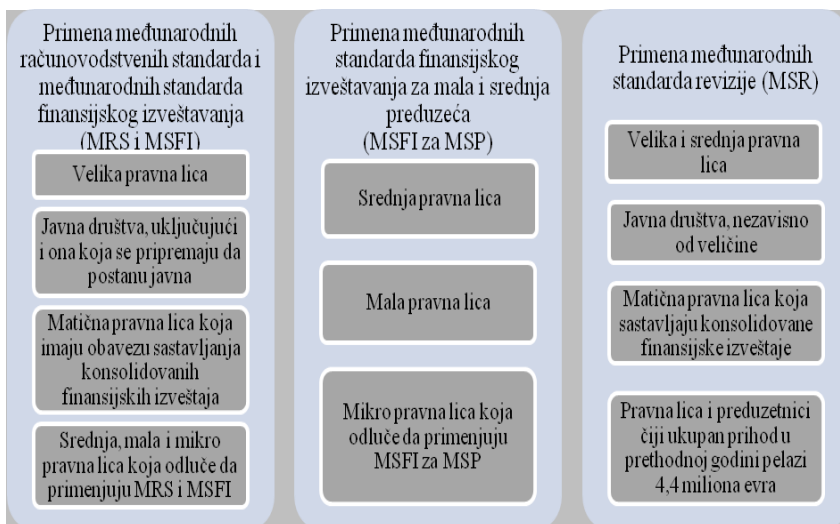
Pokretači prevara u finansijskim izveštajima

Zbog javnog interesa koji se nalazi u osnovi finansijskog izveštavanja, finansijski izveštaji su pod snažnim uticajem zakonske i profesionalne regulative, te bi se iz te perspektive moglo reći da je računovodstvo jedan od najuređenijih segmenata preduzeća. U cilju dostizanja uporedivosti i potrebnog kvaliteta finansijskog izveštavanja, u najvećem broju zemalja sveta preduzeća primenjuju u nekoj meri međunarodne računovodstvene standarde (MRS), odnosno međunarodne standarde finansijskog izveštavanja (MSFI). Od 169 analiziranih jurisdikcija, u kojima se ostvaruje preko 98% svetskog GDP-a, 147 (87,0%) zahteva primenu međunarodnih standarda, 14 (8,3%) dopušta ili zahteva (ali ne u celini) njihovu primenu, dok preostalih 8 (4,7%) ne zahteva, niti dopušta primenu međunarodnih standarda (IFRS Foundation, 2025). Reč je o profesionalnoj regulativi koju odlikuju najbolja dostignuća računovodstvene profesije na globalnom nivou, obaveznost pune primene MRS i MSFI za kompanije koje imaju obavezu da ih primenjuju, kao i nemogućnost promene nacionalnim zakonodavstvom. To zemljama koje su prihvatile ovu regulativu pruža mogućnost dostizanja visokog nivoa kvaliteta finansijskog izveštavanja, što je posebno važno za male zemlje i zemlje u razvoju koje, po pravilu, nemaju dovoljno kapaciteta da razvijaju sopstvene standarde.

Republika Srbija je prihvatila međunarodne standarde u oblasti računovodstva i revizije kao merodavne u sistemu finansijskog izveštavanja, sa izuzetkom mikro pravnih lica. Ono što ipak jeste problem u domaćem okruženju su prevodi aktuelne međunarodne regulative, koji kasne i stoga dovode do neusklađenosti izveštaja sa najnovijim verzijama standarda. Na slici 1 prikazan je pregled primene međunarodnih standarda u Republici Srbiji u skladu sa relevantnim zakonima.

Slika 1

Primena međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja i međunarodnih standarda revizije u Republici Srbiji

Izvor: Sistematizacija autora prema (*Zakon o računovodstvu*, 2020; *Zakon o reviziji*, 2019).

Uprkos zakonskoj i profesionalnoj uređenosti sistema finansijskog izveštavanja, činjenica je da finansijski skandali i prateće prevare u finansijskim izveštajima i dalje postoje u svim zemljama sveta. To nameće potrebu istraživanja prevara u finansijskim izveštajima i prepoznavanje njihovih pokretača.

Prevare koje se manifestuju u finansijskim izveštajima u fokusu imaju računovodstvene igre sa brojevima koje su usmerene na manipulativno upravljanje dobitkom, u okviru ili izvan granica određenih zakonskom i profesionalnom regulativom (Mulford, Comiskey, 2002, 15). U tom smislu, „prevarno finansijsko izveštavanje predstavlja namerno, unapred smišljeno prikazivanje netačnih i izostavljanje materijalno

značajnih finansijskih ili nefinansijskih informacija kako bi se doveli u zabludu korisnici koji se pri donošenju ekonomskih odluka oslanjaju na informacije iz finansijskih izveštaja“ (Malinić, 2008, 187). *Rezaee and Riley* navode da prevarno izveštavanje uključuje nekoliko prepoznatljivih šema prevara:

- falsifikovanje, izmene ili manipulacije materijalno značajnim finansijskim evidencijama, pratećim dokumentima ili poslovnim transakcijama.
- namerni materijalno značajni propusti ili pogrešno predstavljeni događaji, transakcije, računi ili druge važne informacije na osnovu kojih se pripremaju finansijski izveštaji.
- namerna pogrešna primena računovodstvenih principa, politika i procedura koje se koriste za merenje, priznavanje, izveštavanje i obelodanjivanje ekonomskih događaja i poslovnih transakcija.
- namerno izostavljanje ili pogrešno predstavljanje obelodanjivanja u vezi sa računovodstvenim principima i politikama i povezanim finansijskim iznosima“ (Rezaee, Riley, 2010, 7).

Otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima je veoma zahtevan posao, koji pre svega podrazumeva visok nivo kompetentnosti onih koji se tim poslovima bave. Ta znanja su bazično računovodstvena, budući da se računovođe najbolje razumeju u finansijske izveštaje. Ipak, zbog kompleksnosti posla postoji potreba za interdisciplinarnim znanjima, te forenzičke računovođe treba da poseduju osnovna znanja iz oblasti prava, funkcionisanja tržišta kapitala, informatike, poslovne analitike, pa i veštačke inteligencije. Dodatni izazov je što se danas u ulozi učinioca prevara takođe nalaze oni sa visokim nivoom računovodstvene i pravne kompetentnosti.

Postoji dosta pokretača prevara koji otežavaju detektovanje prevara u finansijskim izveštajima. Pokretači prevara se jednim delom odnose na mogućnosti ili prilike koje omogućavaju nastanak prevara. Prilike daju odgovor na pitanje šta je omogućilo nastanak prevare. Pored prilika za nastanak prevare je neophodno postojanje motiva za vršenje prevara. Motivi definitivno podstiču korišćenje prilika za činjenje prevara. U nastavku navodimo prilike koje čine manevarski prostor za činjenje prevara u finansijskim izveštajima.

1. Kompleksnost sistema finansijskog izveštavanja. Pripremanje finansijskih izveštaja obuhvata sva poslovna događanja tokom izabranog obračunskog perioda. U te svrhe računovođe se oslanjaju na bazične računovodstvene principe, računovodstvene standarde, pri čemu su neki veoma kompleksni, kao i na relevantnu zakonsku regulativu.

Računovodstvena fleksibilnost, iskazana kroz prizmu postojanja prava opcije i upotrebe računovodstvenih procena, otvara problem prosuđivanja koji je uvek u nekoj meri opterećen subjektivizmom, što vešti poznavaoци materije mogu zloupotребiti i prikazati finansijsku poziciju i profitabilnost na način koji može značajno odstupati u odnosu ekonomsku realnost.

2. Mogućnost manipulisanja u okvirima profesionalne i zakonske regulative. Pravo opcije otvara mogućnost kreatorima finansijskih izveštaja da koriste agresivan pristup koji podrazumeva izbor računovodstvenih metoda i politika dominantno sa namerom da oblikuju finansijske izveštaje po želji menadžmenta, posebno u uslovima javnih akcionarskih preduzeća sa izraženom disperzijom vlasnika ili po želji vlasnika u privatnim nejavnim preduzećima. Birajući metode koje su regulativom dopuštene, istovremeno usmeravajući stanje i tokove u pravcu željenih, a ne istinitih i poštenih finansijskih izveštaja, namerno na perfidan način oblikuju finansijske performanse u skladu sa ciljevima koje žele da ostvare, formalno ostajući u propisanim okvirima ponašanja. Pri tome, veoma je teško povući preciznu liniju koja deli legitimnu računovodstvenu praksu dopuštenu pravom opcije od manipulacija izazvanih agresivnim računovodstvenim ponašanjem. U tom smislu, agresivna praksa vremenom može prerasti u prevaru, ako dostigne materijalno značajan iznos (Mulford, Comiskey, 2002, 41-42).

3. Zloupotreba transparentnosti finansijskog izveštavanja. Transparentnost izveštavanja je jedan od osnovnih postulata koji stoji u osnovi finansijskog izveštavanja. Ona ne podrazumeva samo kreiranje i prezentovanje transparentnih finansijskih izveštaja, pre svih bilansa stanja, bilansa uspeha i izveštaja o novčanim tokovima, već i dodatna objašnjenja pojedinačnih stavki koje se u tim izveštajima nalaze, što se ostvaruje kroz napomene uz finansijske izveštaje. Prikazivanje detaljnih informacija na prvi pogled izgleda poželjna karakteristika finansijskog izveštavanja, ali, nažalost, to nije uvek tako. Postoje situacije u praksi gde transparentnost postoji u formalno-pravnom, ali ne i u suštinskom smislu. Kompanije mogu obelodaniti promenu politike priznavanja prihoda i, na primer, preći na metod procenta ispunjenosti ugovorne obaveze, što je u skladu sa zahtevima transparentnosti, ali istovremeno mogu izostaviti informacije o efektima koje takvo priznavanje ima na performanse preduzeća (prihode, dobitak, kapital i sl.), što ukazuje da pune transparentnosti nema. Pored toga, treba imati u vidu da ukoliko neko želi da prikrije relevantne informacije, a da pri tome formalno ispuni zahteve transparentnosti, onda je izvesno je da će to lakše uraditi u napomenama koje imaju veći, nego u napomenama koje sadrže manji broj strana. Još „suptilnija“ je situacija kada se povezane informacije obelodanjuju na različitim mestima u napomena.

4. Ignorisanje napomena uz finansijske izveštaje. Ignorisanje informacija iz bilo kog izveštaja značajno povećava rizike pogrešnog odlučivanja. Menadžeri znaju da se značajan broj korisnika oslanja na informacije iz bilansa stanja, bilansa uspeha i izveštaja o novčanim tokovima, dok informacije iz napomena često zapostavlja. U prilog tome govori i činjenica da su neke manipulacije mogle da budu izbegnute da su investitori čitali napomene, jer su informacije na osnovu kojih se moglo zaključiti da su prevare manjeg ili većeg intenziteta postojale bile obelodanjene. Otuda i preporuka: „Čitajte napomene. Svrha napomena je da pruže informacije kako preduzeća postupaju sa bilansom stanja i bilansom uspeha. Napomene možda neće otkriti sve što bi trebalo da znate, ali ako ih ne pročitate, ne možete se nadati da ćete saznati“ (Reilly et al., 2018, 289).

5. Informaciona inferiornost eksternih korisnika. Poznato je da informaciono superiornija pozicija daje menadžmentu mogućnost da oblikuje finansijske izveštaje koji odstupaju od ekonomske realnosti. Otuda, informaciona asimetrija dodatno povećava rizike od prevarnog izveštavanja. Iskustva govore da su u slučajevima velikih finansijskih skandala često najveće štete trpeli investitori koji su gubili veliki deo uloženog kapitala.

Pri svemu ovome treba imati u vidu da finansijske izveštaje ne čitaju samo računovodstveni eksperti. Naprotiv, oni su dominantno namenjeni širokom krugu značajno različitih investitora, koji donose veoma važne odluke o investiranju ili dezinvestiranju, pri čemu oni često nemaju gotovo nikakve dodirne tačke sa računovodstvenim znanjima.

Svemu prethodnom treba dodati da važnu ulogu u činjenju prevara imaju motivi koji podstičuće deluju na prevare u finansijskim izveštajima. Pomenimo najvažnije. Češće su situacije kada menadžeri imaju potrebu da rezultati budu povoljnije prikazani nego što oni stvarno jesu. U situacijama kada menadžeri nisu u stanju da u punom kapacitetu realizuju preambiciozno postavljenu strategiju, oni mogu da posegnu za prevarama u finansijskim izveštajima pre nego da priznanju da planirane rezultate ne mogu dostići. Dostizanje odgovarajućih kompenzacija može da bude razlog veštačkog uvećanja dobitka, kada preduzeće ne posluje na nivou koji omogućava njihovo dostizanje. Preuveličavanju rezultata i vrednosti kapitala menadžeri su skloni i kada žele da utiču na kretanje emisije cene akcija. U tom smislu biće motivisani da preduzeće predstave tako da izgleda bolje nego što stvarno jeste, čime se u zabludu dovode novi investitori koji kupuju precenjene akcije, što je razlog za manipulacije. Ponekad razlog za

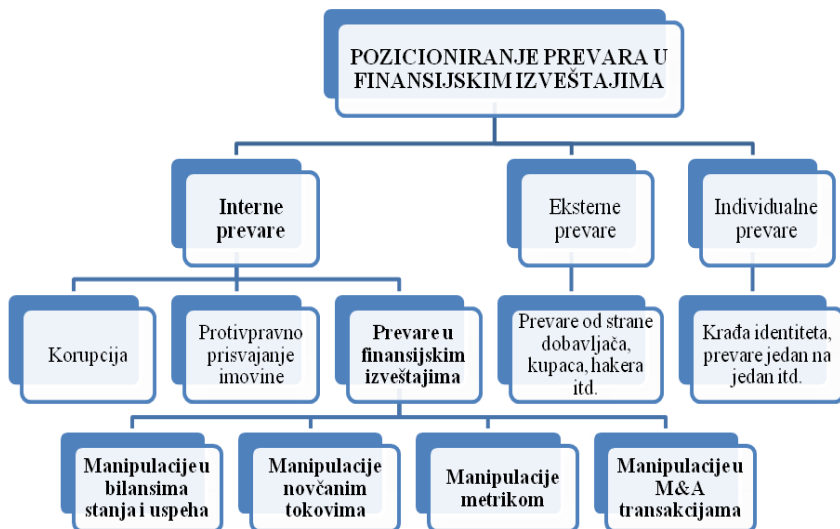
nameran izbor računovodstvenih politika koje precenjuju performanse mogu biti zaštitne klauzule koje su kreditori ugovorili sa preduzećima (određen nivo likvidnosti, zaduženosti, dobitak po akciji i sl.). Iako ređe, mogu postojati razlozi za potcenjivanje dobitaka, kada se oni prebacuju u naredne obračunske periode. Tipični primeri su ostvarivanje poreskih koristi i maskiranje monopolskog položaja.

Pozicioniranje i otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima

Za bolje razumevanje prevara u finansijskim izveštajima, posebno za razumevanje veličine štete u odnosu na druge prevare, kao i raznovrsnosti prevara u finansijskim izveštajima, te kompleksnosti poslova kojim se forenzičke računovođe bave, neophodno je da ove prevare posmatramo zajedno sa drugim prevarama koje nastaju, posebno u kontekstu njihove podele na interne i eksterne prevare. U tom smislu na slici 3 prikazano je pozicioniranje prevara u finansijskim izveštajima u odnosu na sve druge prevare koje se pojavljuju.

Slika 2

Pozicioniranje prevara u finansijskim izveštajima

Izvor: Modifikovano prema Crain et al., (2015, 246)

Štete koje nastaju kao posledica velikih finansijskih skandala, koje su najčešće praćene prevarama u finansijskim izveštajima, su ogromne i trpe ih mnoge interesne grupe. Stavljanje fokusa u ovom radu na prevare u finansijskim izveštajima podrazumeva da znamo da ove prevare procentualno najmanje zastupljene u internim finansijskim prevarama, svega od 5 do 10% u periodu od 2018. do 2024. godine. Međutim, u pogledu pomenutih šteta koje nastaju ove prevare su ubedljivo najveće. Mereno medijanom gubitaka, prevare u finansijskim izveštajima za analizirani četvorogodišnji period su veće za 3,9 puta u odnosu na prevare koje nastaju po osnovu korupcije, odnosno čak 7,2 puta u odnosu na pronevere imovine (ACFE, 2024, 2022, 2020, 2018).

Već smo ranije videli da postoje brojni pokretači prevara, što nagoveštava raznovrsnost prevara u finansijskim izveštajima. Ovde bismo mogli još da dodamo da menadžeri posežu za prevarama zato što razmišljaju da je prevare u finansijskim izveštajima relativno lako napraviti, da se to isplati i da pri tome neće biti otkriveni. Ipak, prethodni pregled prevara u delu koji se odnosi na prevare u finansijskim izveštajima ne otkriva u potpunosti njihovu kompleksnost i izazove koji stoje pred forenzičkim računovođama. Pomenimo samo da u okviru manipulacija u bilansima stanja i uspeha postoji sedam različitih tehnika koje se koriste u praksi: prevremeno evidentiranje prihoda, evidentiranje fiktivnih prihoda, jačanje dobitka tranzitornim transakcijama, premeštanje tekućih rashoda u naredne periode, skrivanje rashoda i gubitaka, premeštanje tekućih dobitaka u naredne periode i premeštanje budućih rashoda u tekući period. Pri tome, ako uzmemo jednu manipulaciju, primera radi premeštanje tekućih rashoda u naredne periode, treba imati u vidu da za njenu realizaciju u praksi stoje na raspolaganju četiri tehnike, i to: prekomerno kapitalizovanje poslovnih rashoda, usporena amortizacija imovine, neotpisivanje imovine za obezvređenje, neevidentiranje rashoda za nenaplativa potraživanja i obezvređene plasmane. Dodatno, samo tehnika prekomernog kapitalizovanja poslovnih rashoda može da se realizuje kroz četiri transakcije: nepravilnu kapitalizaciju poslovnih rashoda, kapitalizaciju troškova marketinga i troškova posredovanja, kapitalizaciju troškova razvoja softvera i neuobičajeno povećanje nekih pozicija u bilansu (Schilit et al., 2018, 84-91). Na ovaj način stičemo samo delimičnu predstavu o jednoj manipulaciji koja se odnosi na premeštanje tekućih rashoda u naredne periode. Dodajmo da Schilit analizira 12 manipulacija razvrstanih u četiri velike grupe, više od četrdeset tehnika koje se primenjuju u procesu manipulisanja i skoro sto

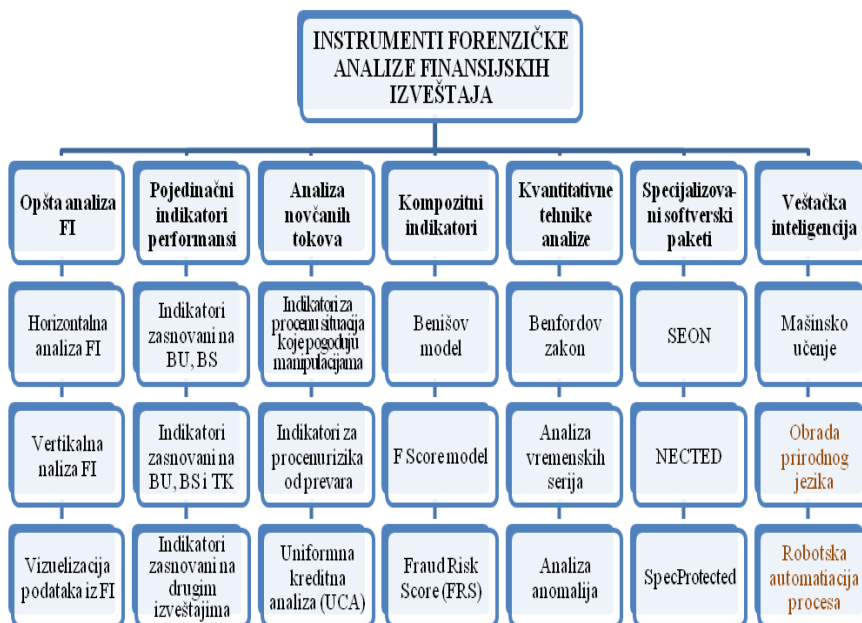
pojedinačnih transakcija koje učinioci prevara koriste u praksi (Schilit, et al., 2018). Ovo sasvim dovoljno ilustruje kompleksnost prevara u finansijskim izveštajima i neophodnost temeljnih računovodstvenih i drugih povezanih znanja da bi se uspešno bavili istraživanjem, otkrivanjem i dokazivanjem prevara u finansijskim izveštajima.

Upravljanje rizicima prevara generalno, a posebno rizicima prevara u finansijskim izveštajima, podrazumeva prvenstveno razumevanje poslovnih situacija, poslovnih transakcija i prevara koje u tom kontekstu nastaju, kreiranje strategije za borbu protiv prevara, postavljanje i implementiranje kodeksa poslovne etike, postavljanje sistema ranih upozoravajućih signala, razvijanje efikasnog sistema internih kontrola, kao i povremeno preispitivanje njihove efektivnosti i efikasnosti, budući da u njihovom postavljanju učestvuje i menadžment. Zapravo, menadžment je odgovoran za dizajniranje i efikasno upravljanje rizikom od prevara, pri čemu se paradoks ogleda u tome da su menadžeri često umešani u prevare. Uspešno upravljanje rizicima od prevara podrazumeva snažnu posvećenost borbi protiv prevara, razvijanje svesti o veličini štete koje prevare izazivaju, obelodanjivanje konflikata interesa, kontinuiranu procenu rizika od prevara, postavljanje procedura za prijavljivanje prevara i zaštitu uzbunjivača, stalna unapređenja procesa i kontinuirani monitoring (Crain et al., 2015, 211-212). Sasvim je jasno da bi povećanje ulaganja u preventivne aktivnosti omogućila bolju zaštitu investitora, efikasnije tržište kapitala, smanjenje troškova sudskih sporova i veći kredibilitet računovodstvene profesije.

Imajući sve prethodno u vidu, logično je da forenzičke računovođe moraju da poseduju sofisticirana računovodstvena znanja, koja su na većem nivou od znanja koja poseduju manipulatori. To su znanja koja treba da im pomognu da razumeju procese istraživanja i procesuiranja prevara, kao i da budu sposobni da primenjuju različite instrumente u procesu otkrivanja prevara. U tom kontekstu, obično će se kombinovati više različitih instrumenata kako bi se povećala validnost izvedenih zaključaka. Pregled instrumenata koji forenzičkim računovođama stoje na raspolaganju prikazan je na slici 3.

Slika 3

Instrumenti forenzičke analize finansijskih izveštaja

Izvor: Autori

Kompleksnost prevara koje nastaju u finansijskim izveštajima zahteva višedimenzionalnu analizu koja se proteže od upotrebe tradicionalnih instrumenata analize, preko kompozitnih indikatora i scoring modela pa sve do upotrebe specijalizovanih softvera i veštačke inteligencije. Oprezan pristup je pri tome neophodan, prvenstveno zbog činjenice da odstupanja od standardnih vrednosti ne moraju nužno da znače da su u pitanju prevare. Brže povećanje potraživanja od kupaca u odnosu na prihode može da bude indikator prevremenog priznavanja prihoda ili postojanja fiktivnih prihoda, ali može nastati i kao posledica regularne promene politike kreditiranja kupaca. Otuda je neophodno da interpretacija bude posmatrana u širem kontekstu kako bismo došli do ispravnih zaključaka.

Raznovrsnost instrumenata predstavljenih na slici 3 u kombinaciji sa širim računovodstvenim znanjima pruža mogućnost donošenja kvalitetnih zaključaka, uključujući i mogućnost prepoznavanja ranih upozoravajućih signala i promptno delovanje. Dodatni kvalitet istraživanju prevara pored tradicionalne forenzičke analize finansijskih izveštaja, daju primena scoring modela kao kompozitnih indikatora, kvantitativne tehnike, kao i razvijeni

različiti softverski paketi namenjeni prepoznavanju prevara. Konačno, primena veštačke inteligencije, koja omogućava analizu nestrukturiranih podataka kompletira onu nedostajuću dimenziju koja se odnosi na analizu tekstualnih informacija, čime se postiže ravnoteža u upotrebi strukturiranih i nestrukturiranih informacija, što značajno unapređuje kvalitet istraživanja prevara. Naravno, moramo biti svesni da rezultati nisu uvek pouzdani i da je učešće forenzičkih računovođa u ovim procesima nezamenljivo.

Kada otkrivene finansijske prevare postanu predmet sudskih postupaka, forenzičke računovođe imaju potencijal da se uključe i da svoje stručno znanje upotrebe na sudu kako bi omogućile razumevanje nastale prevare i stoga njeno dokazivanje. Kovanica forenzički računovođa nastala je pre svega imajući u vidu stavljanje računovodstvenih znanja u funkciju prava.

Doprinos forenzičkih računovođa procesuiranju prevara

Računovodstvo ima dugu tradiciju i afirmisano je kao profesija, jer zadovoljava niz karakteristika koje odlikuju profesiju, kao što su postojanje specijalizovanog korpusa znanja, postavljeni kriterijumi prijema u profesiju i uspostavljen etički kodeks ponašanja. Distinktivna karakteristika računovodstva jeste i prihvatanje odgovornosti za rad u javnom interesu, što pretpostavlja da javni interes mora da ima prioritet u odnosu na lične interese računovođe, ali i interese njegovog poslodavca ili klijenta. U tom kontekstu, računovodstvena ekspertiza kao relevantna i pouzdana može da bude u funkciji podrške sudskim postupcima u kojima se zahteva analiza finansijskih informacija. Kako bi računovođe dale svoj pun doprinos kao stručnjaci na sudu, nadogradnja njihovih kompetencija u vidu forenzičko-računovodstvenih znanja i veština je važna. Pored specijalizacije u oblastima zastupljenim u sudskim postupcima, poput finansijskih prevara, poznavanje pravnog sistema omogućava da se dokazi iznesu na način koji je odgovarajući za sud. Čak neki autori navode da su perspektiva i način posmatranja transakcija drugačiji iz ugla forenzičkog računovođe, tako da dobar računovođa ne mora istovremeno da bude dobar forenzički računovođa (Crumbley et al., 2015; Wolosky, 2004).

U sudskim postupcima, iskazi forenzičkih računovođa mogu da budu od ključnog značaja. Sanchez i Zhang (2012) su ukazali na ulogu forenzičkih računovođa u dokazivanju prevarnog finansijskog izveštavanja u nekim od najpoznatijih slučajeva finansijskih skandala, poput slučaja kompanije *Enron* i kompanije *HealthSouth*. Tako je, na primer, u slučaju kompanije *HealthSouth*, jedan od angažovanih

forenzičkih računovođa razotkrio tehniku manipulacije koja je vodila uvećanju neto dobitka za 1,4 milijardu dolara, a prevashodno je bila zasnovana na fiktivnom uvećanju prihoda, koje nije knjiženo direktno na računu prihoda, nego kao smanjenje salda na korektivnom računu prihoda koji iznos bruto prihoda svodi na neto iznos. Interesantno je da je uvećanje imovine koje prati uvećanje prihoda knjiženo kao kao fiktivno uvećanje osnovnih sredstava, ali je raspoređivano na više računa imovine u iznosima ispod granice materijalnosti, kako bi se izbegla pažnja revizora.

Izučavanjem iskustava zemalja u kojima već više decenija postoji praksa angažovanja forenzičkih računovođa kao stručnjaka u sudskim postupcima moguće je sagledati njihov doprinos i brojne slučajeve gde je njihov izveštaj i usmeni iskaz dominantno opredelio ishod spora (Buckhoff, Taylor, 2005). Sa druge strane, moguće je izvući i neke korisne zaključke u pogledu usmeravanja rada forenzičkih računovođa, kako bi se izbeglo odbacivanje rezultata njihovog rada na sudu. Pre svega, okvir za delovanje treba da bude sopstvena ekspertiza, iako se računovođi čine logičnim i neki drugi zaključci. Crumbly i Chang (2014) navode da sudije često delimično isključuju iskaze forenzičkih računovođa zbog toga što tumače pravo, izvlače pravne zaključke o krivici i obavezama ili tumače psihološke motive optuženih. U tom kontekstu važno je da forenzički računovođa ne preuzima ulogu koja mu ne pripada, nego da svoj doprinos ostvari računovodstvenom ekspertizom. Poznavanje bazičnih pravnih koncepata, posebno u delu dokaza, jeste važno, ali ne podrazumeva da forenzički računovođa može i treba da se bavi zadacima tužioca, odbrane illi suda.

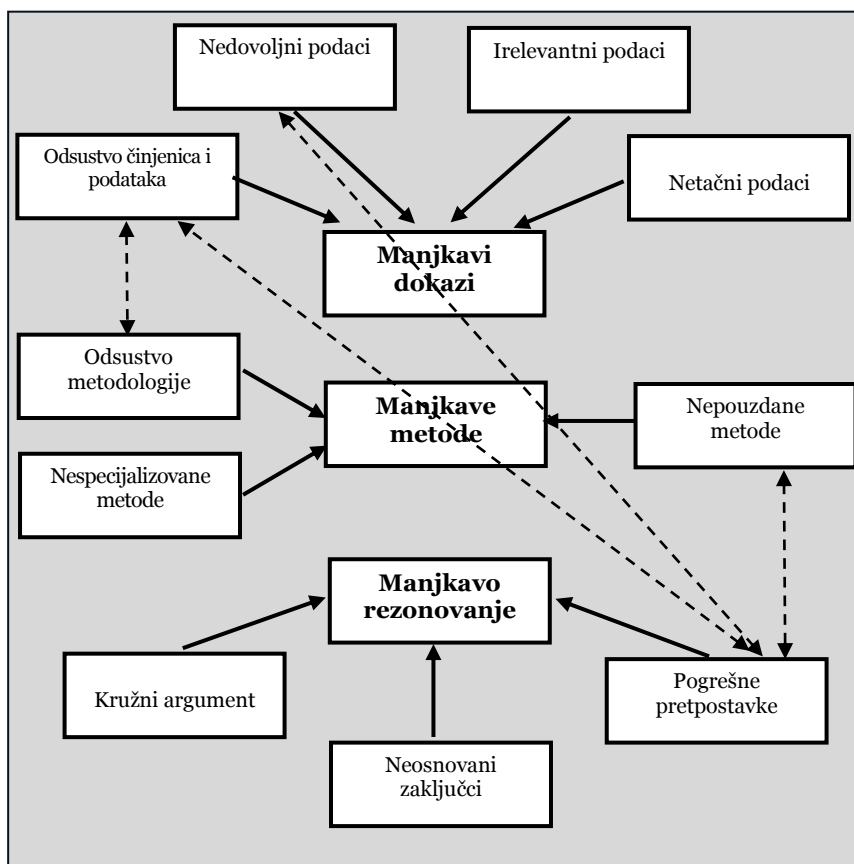
Revizorska firma PricewaterhouseCoopers (2022) sprovela je jednu dužu studiju koja pokriva period od 2000. do 2019. godine sa ciljem analize svedočenja finansijskih eksperata (ekonomista, računovođa, procenitelja, poslovnih konsultanata) na sudovima u SAD-u i utvrđeno je da osnovni razlozi za neprihvatanje iskaza stručnjaka, delimično ili u celosti, leže na prvom mestu u njihovoj nepouzdanosti, na drugom mestu je irelevantnost i na trećem same kvalifikacije stručnjaka. Iako se treći razlog eksplicitno odnosio na neadekvatne kvalifikacije stručnjaka, poput izostanka specijalističkih znanja ili potrebnog iskustva, moglo bi se zaključiti da nepouzdati i irelevantni iskazi takođe svoj uzrok imaju u nedovoljnoj kompetentnosti lica koja nastupaju kao stručnjaci ili alternativno, u njihovom postupanju bez primene dužne pažnje.

Činjenica da su metodološki propusti prisutni, navela je grupu autora da detaljnije prouči njihov karakter kada su u pitanju forenzičke

računovođe (Abukhalaf et al., 2021). U periodu od 2003. do 2020. godine analizirali su sudske postupke po osnovu finansijskih prevara gde su forenzičke računovođe bile uključene kao stručnjaci i otkrili su da problemi mogu da nastanu usled: manjkavosti dokaza, manjkavosti metoda i manjkavosti u rezonovanju, što je sa još detaljnijim raščlanjavanjem metodoloških uzroka prikazano na Slici 1. Identifikovana je i interakcija između metodoloških propusta (prikazana isprekidanim linijama na Slici 1), pri čemu se pogrešne pretpostavke najčešće pojavljuju zajedno sa nekim drugim nedostacima.

Slika 4

Metodološki propusti u radu forenzičkih računovođa

Izvor: (Abukhalaf, et al., 2021)

Ovaj prikaz omogućava koristan uvid forenzičkim računovođama kako bi izbegli da njihov iskaz ne bude prihvaćen. Fokus je na radu u skladu sa principom profesionalne kompetentnosti i dužne pažnje, što je jedan od osnovnih principa koji obavezuje profesionalne računovođe. U tom kontekstu, računovođe moraju da steknu razumnu sigurnost da su podaci i metode koje koriste odgovarajući u okolnostima konkretnog slučaja i da budu u stanju da objasne pretpostavke na kojima baziraju pojedine metode, te njihov uticaj na zaključke.

Istraživanje Muehlmann i saradnika (2012) skreće pažnju na neuređenost kvalifikacija forenzičkih računovođa u SAD-u, pa je tako na njihovom uzorku angažovanja forenzičkih računovođa kao stručnjaka u poreskim postupcima pred američkim sudovima, stopa efektivnosti za one sa sertifikatom profesionalnih računovođa (CPA – certified public accountant) bila 100%, dok se u okviru obrazloženja sudija po osnovu neprihvaćenih iskaza ostalih stručnjaka implicitno ili eksplicitno navodi nekompetentnost, pa i samoproklamovanje u forenzičke računovođe.

Pripadnost profesiji nije garancija da će uloga stručnjaka u sudskom postupku biti adekvatno obavljena. Postoje primeri kada to nije bio slučaj (Crumbley, Cheng, 2014). Ipak, sigurno je da je manji rizik od propusta, kao i da profesija, odnosno profesionalne organizacije moraju u kontinuitetu da rade na održavanju profesionalnih vrednosti svojih članova kako bi sačuvali reputaciju i poverenje koje im je ukazano. U pogledu kompetentnosti, Etički kodeks računovođa ističe da se ne mogu prihvatati angažmani za koje se oceni da neće biti izvedeni sa potrebnim nivoom kvaliteta (IESBA, 2022). Pored ekspertize, važno je uložiti i dovoljno vremena u predmet koji je prihvaćen. U jednom ranijem istraživanju pokazalo se da računovođe obavljaju usluge veštačenja uglavnom kao sporedni i usputni posao (Champagne et al., 1991). Ipak, kada je reč o uključivanju u sudske postupke sa pozicije stručnjaka, moglo bi se očekivati da efektivnost forenzičkih računovođa bude viša, ako je predmet veštačenja prevarno finansijsko izveštavanje nego nega druga pitanja, imajući u vidu primarnu računovodstvenu ekspertizu.

Iskustva Australije (Craig, Reddy, 2004) pokazuju da doprinos forenzičkih računovođa može da se unapredi ako se deluje u tri pravca, koji uključuju rad računovođa, rad sudija, kao i promene u pravnom okruženju. Sudije su istakle u velikom procentu (75% ispitanika) da se često ili povremeno oslanjaju na mišljenja stručnjaka, gde su u rangiranju osam disciplina, računovođe bile na trećem mestu po angažovanju, ali su stavovi sudija bili i da su im od ovih osam disciplina, računovodstveni dokazi najkomplikovaniji za razumevanje i ocenu. Takođe, ozbiljna primedba odnosila se na

pristrasnost, odnosno izostanak nezavisnog i objektivnog pristupa, generalno kod svih stručnjaka, pa i računovođa.

U pogledu prvog problema treba se osvrnuti na set znanja i vještina koji se očekuje od forenzičkih računovođa. Logično se nameću među najvažnijim komunikacione vještine, kako pisane, tako i usmene, što je potvrđeno i u raznim istraživanjima mišljenja relevantnih strana (forenzičkih računovođa, korisnika njihovih usluga, akademaca) (Borges Tiago Campos, Bastosda Cruz, 2021; DiGabriele, 2008). Stručni jezik i kompleksni obračuni moraju da budu prilagođeni kako bi se učinili razumljivim sudu. Razumljivost je generalno jedna od kvalitativnih karakteristika računovodstvenih informacija sa unapređujućim efektom, ali u kontekstu upotrebe na sudu još više dobija na značaju. Sa druge strane, kao što je identifikovano u australijanskoj studiji (Craig, Reddy, 2004), treba omogućiti i sudijama da putem dodatnih edukacija steknu određena znanja iz računovodstva i finansija.

U pogledu drugog problema, a to je problem pristrasnosti, dovodi se u pitanje smisao nalaza i mišljenja stručnjaka kao dokaza. Osnovna premisa je da stručnjak treba da svoj rad sprovodi uz poštovanje principa objektivnosti, a što dalje znači da on nije zastupnik nijedne strane i da mora da bude sposoban da se odupre neprimerenim pritiscima koji mogu pre svega da dođu od strane koja ga je angažovala. Objektivnost je ugrađena u etičke standarde računovođa i na njoj se insistira za sve usluge koje računovođa pruža u profesionalnom domenu, a američki Kodeks profesionalnog ponašanja i eksplicitno ističe potrebu objektivnosti kada računovođa kao stručnjak nastupa u sudskom postupku (AICPA, 2014). Ako se tome doda i da forenzički računovođa rizikuje svoju reputaciju ukoliko se njegovo mišljenje oceni kao pristrasno, mogla bi se očekivati posvećenost objektivnom pristupu. Ovo ponovo ukazuje na značaj afirmisanja profesije u kontekstu upotrebe računovodstvenih znanja u sudskim postupcima, jer pripadnost profesiji obavezuje, dok to nije slučaj sa onima koji nastupaju bez profesionalnog identiteta. S druge strane, računovodstvena profesija, konkretnije profesionalne organizacije moraju da imaju stalni fokus i da rade na etici svojih članova. Tome doprinosi i sada obavezno uključivanje etike u osnovnu profesionalnu edukaciju, kao i kontinuirano profesionalno usavršavanje.

Put ka efektivnijem radu i značajnijoj ulozi forenzičkih računovođa u sudskim postupcima sigurno leži u strukturiranom pristupu njihovoj edukaciji, koja treba da počne odgovarajućim akademskim obrazovanjem i nastavi profesionalnim razvojem. Regulisanje i osnaživanje profesije predstavlja sigurnu osnovu za sticanje profesionalnih znanja, kontinuirano

usavršavanje, kao i etičku svesnost i rezonovanje. Ipak bez obzira na prisutnost forenzičkih računovođa u sudskim postupcima, još uvek je razvoj profesije fragmentisan i nesistematičan, čak i u razvijenim zemljama, pout SAD-a gde postoji više različitih inicijativa na ovom polju. Dobro rešenje bi bio globalni pristup koji će imati legitimitet i biti zasnovan na kvalitetu uz uvažavanje specifičnosti nacionalnih zakonodavnih okvira i sudske prakse, ali za sada takvo rešenje još nije na raspolaganju. U sadašnjim okolnostima, zemlje koje tek razvijaju profesiju, poput Republike Srbije, mogu da uče na iskustvu drugih sa dužom tradicijom, te postave profesiju na dobrim osnovama.

ZAKLJUČAK

Finansijske i nefinansijske štete koje nastaju kao posledica prevara u finansijskim izveštajima čine urgentnim potrebu podizanja borbe protiv prevara u finansijskim izveštajima na kvalitativno viši nivo. U tom smislu postoji nekoliko pravaca aktivnosti na kojima bi trebalo delovati.

Prvo, neophodno je eliminisati postojeće slabosti u regulativi koje, moglo bi se reći, stimulišu vršenje prevara. Mislimo pre svega na mogućnost formiranja društava sa ograničenom odgovornošću sa osnivačkim kapitalom od 100 dinara, što je očigledan primer nerazumevanja suštine ograničene odgovornosti. Na taj način se institucionalno otvara prostor za prevare.

Drugi pravac aktivnosti je donošenje nove regulative koja će biti u funkciji preveniranja prevara i značajnijeg smanjenja šteta koje sada nastaju. Preduzeća se danas smatraju odgovornim ne samo za činjenje ekonomskog kriminala, već i za propuste da takvo ponašanje spreče (Garcia-Segura, 2024, 2). Dobar primer za to je donošenje Zakona o ekonomskom kriminalu i korporativnoj transparentnosti u Velikoj Britaniji, gde je novina uvođenje novog krivičnog dela "neuspeh u sprečavanju prevara" (*failure to prevent fraud*), između ostalog sa idejom da se odgovornost organizacija za loše sisteme internih kontrola podigne na viši nivo (*Economic Crime and Corporate Transparency Act, 2023, odeljak 199*).

Treće, potrebna su značajno veća ulaganja u savremene tehnologije koje će omogućiti pravovremeno otkrivanje prevara i doprineti smanjenju troškova. U tom smislu, neophodno je veće korišćenje adekvatnih softverskih paketa i veće korišćenje veštačke inteligencije koja neverovatnom brzinom može da obrađuje ogromne količine podataka i prepozna anomalije, što omogućava primenu proaktivnih metoda otkrivanja prevara, čime se povećava mogućnost njihovog sprečavanja.

Konačno, četvrto, podizanje kvaliteta institucija i regulatornih tela jer je to ključni preduslov efikasne borbe protiv prevara. U tom smislu, neupitna je potreba jačanja nezavisnosti ovih institucija. Zajedno sa tim neophodno je podizanje nivoa kompetentnosti zaposlenih, uključujući i forenzičke računovođe i prilagođavanje kvaliteta edukacije potrebama prakse, što podrazumeva transfer znanja i alata koji se mogu koristiti u detektovanju i preveniraju prevara. Dodatno, borba protiv prevara ne sme da bude deklarativna. Spremnost bezrezervnog delovanja u pravcu jačanja kapacitet u borbi protiv prevara biće vidljiva i po spremnosti stvaranja institucionalnog prostora za aktivno angažovanje forenzičkih računovođa u smislu sistematizacije radnih mesta u skladu sa potrebama. Verujemo da bi ulaganja u sve ove procese bila značajno manja u odnosu na koristi koje bi ovakve aktivnosti donele.

LITERATURA:

Abukhalaf, R., Aldridge, M., Smith, J. (2021) 'Methodological Deficiencies in the Expert Testimony of Forensic Accountants: A Qualitative Content Analysis of Judicial Statements Pertaining to Daubert Exclusions'. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 7(2), 109-132.

ACFE, 2018. (2018) *Report to the Nations*. Austin: Association of Certified Fraud Examiners, Inc.

ACFE, 2020. (2020) *Report to the Nations*. Austin: The Association of Certified Fraud Examiners, Inc.

ACFE, 2022. (2022) *Compensation Guide for Anti-fraud Professionals*. Austin: Association of Certified Fraud Examiners, Inc.

ACFE, 2024. (2024) *Occupational Fraud 2024: A Report to the Nations*. Austin: Copyright 2024 by the Association of Certified Fraud Examiners, Inc.

AICPA, 2014. (2014) *Code of Professional Conduct*. American Institute of Certified Public Accountants.

Borges Tiago Campos, P., Bastosda Cruz, P. (2021) 'The most relevant skills of the expert accountant for the promoters of justice of the state public ministries and accountants of Brazil'. *New Challenges in Accounting and Finance*, 5, 67-78.

Buckhoff, T., Taylor, M. (2005) 'A case study of the role of the forensic accountant in a legal dispute'. *Journal of Forensic Accounting*, 6, 74-98.

Champagne, A., Shuman, D., Whitaker, E. (1991) 'An Empirical Examination of the Use of Expert Witnesses in American Courts'. *Jurimetrics*, 31, 375-392.

Craig, R., Reddy, P. (2004) 'Assessment of the expert evidence of accountants'. *Australian Accounting Review*, 14(1), 73-80.

Crain, M. A., Hopwood, W. S., Pacini, C., Young, G. R. (2015) *Essential of Forensic Accounting*. New York: American Institute of Certified Public Accountants, Inc.

Crumbly, L., Cheng, C. (2014) 'Avoid losing a Daubert challenge: some best practices for expert witnesses'. *ATA Journal of Legal Tax Research*, 12(1), 41-53.

Crumbly, L. D., Heitger, L. E., Smith, S. (2015) *Forensic and Investigative Accounting*. Chicago: CCH Incorporated.

Crumbly, L., Heitger, L. & Smith, S. (2015) *Forensic and Investigative Accounting*. Seventh ed. CCH Incorporated.

DiGabriele, J. (2008) 'An empirical investigation of the relevant skills of forensic accountants'. *Journal of Education for Business*, 83(6), 331-338.

Economic Crime and Corporate Transparency Act (2023).

Foster, S. D., Strauch, B. A. (2009) 'Auditing Cases That Made A Difference: McKesson & Robbins'. *Journal of Business Case Studies*, 1-16.

Garcia-Segura, L. A. (2024) 'The role of artificial intelligence in preventing corporate crime'. *Journal of Economic Criminology*, Tom 5, 1-5.

Grant, M. R., Visconti, M. (2006) 'The Strategic Background to Corporate Accounting Scandals'. *Long Range Planning*, Tom 39, 361-383.

IESBA (2022) *Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants including International Independence Standards*. s.l.:International Federation of Accountants.

Jones, M. J. (2013) *Accounting*. Third ed. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.

Kasztelnik, K., Jermakowicz, E. K. (2024) 'Financial Statement Fraud Detection in the Digital Age - Artificial Intelligence versus Traditional Methodologies'. *The CPA Journal*, Volume March/April.

Malinić, D. (2008) 'Creative financial reporting as a source of information risks'. *Ekonomika preduzeća, Journal of Serbian Economists Association*, 181-193.

Muehlmann, B., Burnaby, P., Howe, M. (2012) 'The use of forensic accounting experts in tax cases as identified in court opinions'. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 4(2), 1-12.

Mulford, C. W., Comiskey, E. E. (2002) *The Financial Numbers Game - Detecting Creative Accounting Practices*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

PwC, 2022. *Daubert Challenges to Financial Experts: A yearly study of trends and (2000-2021)*. PricewaterhouseCoopers.

Reilly, F. K., Brown, K. C., Leeds, S. J. (2018) *Investment Analysis and Portfolio Management*. Boston: Cengage Learning, Inc.

Rezaee, Z., Riley, R. (2010) *Financial Statement Fraud: Prevention and Detection*. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.

Sanchez, M., Zhang, S. (2012) 'The role of the expert witness in accounting fraud cases'. *Global Journal of Business Research*, 6(1), 103-111.

Schilit, M. H., Perler, J., Engelhart, Y. (2018) *Financial Shenanigans – How to Detect Accounting Gimmicks and Fraud in Financial Reports*. New York: Mc Graw Hill Education.

Skalak, S. L., Golden, T. W., Clayton, M. M., Pill, J. S. (2011) *A guide to forensic accounting investigation*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Springer, M. (2021) *The politics of Ponzi schemes: history, theory, and policy*. New York: Routledge.

Wolosky, H. (2004) 'Forensic accounting to the forefront'. *The practical accountant*, 37(2), 22-28.

Propisi

Zakon o računovodstvu (2020), Službeni glasnik RS, br. 73/2019 i 44/2021.

Zakon o reviziji (2019), Službeni glasnik RS, br. 73/2019.

Internet izvori

IFRS Foundation (2025) *Who uses IFRS Accounting Standards*. Dostupno na: <https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/>

(pristupljeno: 24. april 2025.).

US Securities and Exchange Commission (2020) *General Electric Agrees to Pay \$200 Million Penalty for Disclosure Violations*. Dostupno na: <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2020-312> (pristupljeno: 26. april 2025.).

Dejan MALINIĆ*
Savka VUČKOVIĆ MILUTINOVIĆ**

EFFECTIVENESS OF THE FORENSIC ANALYSIS OF FINANCIAL STATEMENTS IN FRAUD DETECTION AND PROSECUTION

Frauds in financial reports threaten the normal functioning of the economy, by undermining the trust that exists between companies that are obliged to report a true and fair view on their financial position and business performance, and all those parties that make economic decisions based on these reports. In this paper, we examine fraud in financial statements and the use of forensic analysis in fraud detection and prosecution.

The aim of the work is to shed light on the drivers of fraudulent financial reporting and to provide insight into the variety of related fraud schemes, as well as into forensic analysis instruments available for fraud identification and proving, and to point out some issues in the performance of forensic accountants in court and how to overcome them. We investigate which factors make it difficult to detect fraud in financial statements and which competencies enable forensic accountants to detect and then successfully present evidence of fraud in court.

The results show that some immanent characteristics of the financial reporting system, such as the much-needed accounting flexibility, at the same time open up space for manipulations, which can only be effectively identified with the specialized accounting knowledge of forensic accountants, who must master an arsenal of analytical instruments and at the same time avoid potential pitfalls in presenting an expert opinion in court.

* PhD, Full professor at the University of Belgrade – Faculty of Economics, <https://orcid.org/0000-0001-5525-1278> E-mail: dejan.malinic@ekof.bg.ac.rs.

** PhD, Associate professor at the University of Belgrade – Faculty of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-1065-0683> E-mail: savka.vuckovic@ekof.bg.ac.rs.

In the end, without respecting the ethical standards of the accounting profession, and above all the principle of objectivity, potential bias can render the validity of professional opinion meaningless, which highlights the need for a continuous focus on ethics both in the education and practice of forensic accountants.

Keywords: financial statement fraud, accounting manipulations, forensic accountants, forensic analysis of financial statements, fraud detection, expert testimony, accounting ethics

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

ZNAČAJ PSIHOLOŠKOG VEŠTAČENJA U NOVOM KONCEPTU KRIVIČNOG DELA SILOVANJA

Sladana JOVANOVIĆ*

Rad je posvećen značaju psihološkog veštačenja u slučajevima silovanja (i uopšte seksualnog nasilja), sa naglaskom na novom pristupu koncipiranju i dokazivanju ovog krivičnog dela. Naime, uvreženo je mišljenje, a u pitanju je zapravo predrasuda, da je "prirodan", "normalan" odgovor na napad seksualne prirode pružanje žestokog otpora od strane žrtve. Autorka ističe da se, imajući u vidu rezultate novijih istraživanja, naročito kada su u pitanju mlade osobe, na napad odgovara najčešće drugačije, nepružanjem otpora, što, imajući u vidu napred navedenu predrasudu, otežava dokazivanje dela u konkretnom slučaju i razume se, otežava poziciju žrtve, te vodi njenoj sekundarnoj viktimizaciji. U vezi sa pomenutim važno je istaći slučaj koji se našao pred Evropskim sudom za ljudska prava – (M.C. protiv Bugarske) koji je otvorio brojna pitanja vezana za aktuelni konstrukt krivičnog dela silovanja i dokazivanje dela. Ovaj slučaj je od značaja i za formulisanje zahteva koje je Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) postavila državama članicama, pa tako i Republici Srbiji, kojoj je GREVIO (ekspertska telo koje prati primenu Konvencije) uputio i odgovarajuće kritike i sugestije upravo u vezi sa krivičnim

* Doktor pravnih nauka, redovna profesorka Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu, <https://orcid.org/0000-0001-8300-2594> E-mail: sladana.jovanovic@pravnilfa.kultet.edu.rs.

delima protiv polne slobode. Autorka naglašava potrebu za promenom odnosa prema seksualnom nasilju, odnosno žrtvi i pažljivom utvrđivanju (ne)postojanja njenog slobodno datog pristanka u konkretnom slučaju (unutar datog konteksta) i traumama sa kojima se ona suočava, a sa čim u vezi su od izuzetog značaja rezultati psiholoških veštačenja.

Ključne reči: seksualno nasilje, silovanje, slobodno dat pristanak, psihološko veštačenje, ukočenost od straha, tonička nepokretnost, Istanbulska konvencija

UVOD

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulska konvencija, usvojena 11. maja 2011. godine) koju je Republika Srbija potvrdila 2013. godine (*Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, 2013) zahteva promenu pristupa prema seksualnom nasilju (uključujući silovanje, kako Konvencija navodi u čl. 36). Ono na čemu Konvencija insistira jeste inkriminisanje seksualnog nasilja i to različitih radnji (vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode korišćenjem bilo kog dela tela, odnosno predmeta; druge seksualne radnje sa drugim licem; navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji sa trećim licem) koje su učinjene sa umišljajem, bez pristanka drugog lica, uz naglašavanje da pristanak mora da bude dobrovoljan i izraz slobodne volje lica, što sve mora biti pažljivo cenjeno u kontekstu okolnosti konkretnog slučaja.

U vezi sa članom 36. Istanbulske konvencije jeste i praksa Evropskog suda za ljudska prava (na koju upućuje i Eksplanatorni izveštaj uz Konvenciju) koja daje smernice za rekonstrukciju aktuelnih inkriminacija seksualnog nasilja, za promene u sferi krivičnog gonjenja i dokazivanja ovih dela, imajući u vidu uočene probleme u normativnim okvirima i praksi mnogih zemalja, među kojima je i Srbija (vidi: *Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence* - GREVIO, 2020). Jedan od problema jeste insistiranje na upotrebi prinude koja se, prema stavu Evropskog suda za ljudska prava, preusko tumači, često na štetu žrtve. Tako se u dokazivanju kao centralna tema pojavljuje utvrđivanje da li je u datom slučaju prinude bilo, dok je, sa druge strane bitno utvrditi da li je žrtva pružala stalan i ozbiljan otpor.

Tek se tada, naročito ako je žrtva vidno isprovocirana („što teže, to bolje“) utvrđuje da u konkretnom slučaju delo postoji (bar u pokušaju, ako do “obljube ili sa njom izjednačenog polnog čina“, kako stoji u čl. 178. Krivičnog zakonika Republike Srbije, nije došlo).

Ovakav pristup, koji insistira na prinudi (sili, pretnji da će se sila upotrebiti) i otporu žrtve se smatra restriktivnim, rigidnim i zastarelim u svetlu najnovijih istraživanja o traumatizaciji žrtve seksualnog nasilja i njenoj reakciji na napad koja ne mora uvek da bude očekivano, pretpostavljeno pružanje otpora, te borba sa nasilnikom do iznemoglosti. Aktuelno se zagovara (što čini i sama Istanbulska konvencija, kao i praksa Evropskog suda za ljudska prava) pristup koji insistira na pristanku kao izrazu slobodne volje drugog lica, odnosno na odsustvu slobodno datog pristanka, kako bi se u datom slučaju utvrdilo postojanje dela. U vezi sa pomenutim, kako se fokus pomera na žrtvu i nedavanje pristanka (kao izraza njene slobodne volje u datim okolnostima) od izuzetnog je značaja psihološko veštačenje žrtve i sagledavanje svih konkretnih okolnosti koje se odnose na samu žrtvu i njen psihološki status, u zavisnosti od uzrasta, obrazovanja, karakteristika ličnosti, vaspitanja i dr. (a sve u kontekstu datih okolnosti slučaja).

Nepostojanje slobodno datog pristanka žrtve kao centralno pitanje u dokazivanju silovanja

Slučaj M.C. protiv Bugarske¹ koji je imao za epilog presudu Evropskog suda za ljudska prava (od 4. decembra 2003. godine) učinio je preokret u pristupu krivičnom delu silovanja (kako u njegovom dokazivanju tako i u normativnom preoblikovanju). U ovom slučaju, devojčica stara 14 godina je tvrdila da su je silovali dva mladića, ali kako nije utvrđeno da je prema njoj primenjena prinuda, odnosno da je bilo opiranja sa njene strane, da se seksualni odnos desio protivno njenoj volji, da nije bilo tragova fizičke sile, kao što su povrede, pocepana odeća i sl., istraga je obustavljena, a slučaj se našao pred Evropskim sudom za ljudska prava.

Sud je ustanovio brojne propuste koji su učinjeni u ovom slučaju i zaključio da rigidan pristup u krivičnom gonjenju seksualnih delikata, kao što je traženje dokaza o pružanju fizičkog otpora u svim okolnostima, dovodi do opasnosti da pojedina dela ostanu nekažnjena, čime se ugrožava delotvorna zaštita polne slobode pojedinca. Sud

¹ M.C. v. Bulgaria (39272/98) [2003] ECHR 646 (4 December 2003)

navodi dalje da “u skladu sa savremenim standardima i trendovima u ovoj oblasti, pozitivne obaveze država članica prema članovima 3 i 8 Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda se moraju posmatrati kao zahtev za kažnjavanjem i delotvornim gonjenjem svakog seksualnog akta izvršenog bez saglasnosti žrtve, uključujući i slučajeve kada žrtva nije pružala fizički otpor” (M.C. v. Bulgaria, § 166).

Ukratko, neophodno je pristupati kontekstualno osetljivom utvrđivanju i oceni dokaza u svakom slučaju, odnosno pažljivo sagledati kontekst u kome se odigrao događaj, te na osnovu procene svih okolnosti, u čijem centru jesu žrtva i njen (ne)pristanak, doneti sud o tome da li je bilo krivičnog dela ili ne. Dakle, akcenat mora biti na (ne)pristanku žrtve, a ne na upotrebi sile/pretnje i/ili pružanju fizičkog otpora od strane žrtve. S tim u vezi, ukoliko je u samom opisu dela obeležje poput – prinuda, nasilje, sila, pretnja, prepad i sl., prema Evropskom sudu za ljudska prava – ova obeležja ne smeju se tumačiti rigidno, nezavisno od okolnosti konkretnog slučaja, već je neophodna kontekstualno osetljiva ocena dokaza, sa akcentom na (ne)pristanku žrtve, u datim okolnostima.

Ovakav pristup insistira na prepoznavanju širokog spektra bihejvioralnih odgovora na seksualno nasilje/silovanje, bez oslanjanja na pretpostavljeno tipično, “normalno” ponašanje u slučajevima seksualnog nasilja koje podrazumeva žestok otpor žrtve. Ovo odgovara i uvreženom stavu sudske prakse u Srbiji, da (tek) ukoliko je bilo primene prinude takvog intenziteta koja je podobna da slomi ozbiljan, čvrst i trajan otpor žrtve – postoji krivično delo silovanja (Stojanović, 2006, str. 437). Ovakav, tzv. tradicionalan pristup je u vezi sa tradicionalnim rodnim stereotipima i mitovima o muškoj i ženskoj seksualnosti (Abarbanel, 1986; Lonsway, Fitzgerald, 1994; Genc i sar., 2018) koji u krajnjoj liniji vode okrivljavanju i stigmatizaciji žrtve, njenoj sekundarnoj viktimizaciji i neadekvatnoj krivičnopravnoj reakciji.

Pristup koji je zasnovan na osetljivoj oceni dokaza u skladu sa kontekstom u kome se odigrao događaj je primenjen u slučajevima silovanja žena za vreme rata na prostoru bivše Jugoslavije. Naime, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je u svojim odlukama konstatovao da se pojmovi kao prinuda, sila ili pretnja silom ne smeju usko tumačiti; da prinuda mora da obuhvati ukupno ponašanje/kontekst kojim se poriče pristanak žrtve; da primena sile ili pretnja silom jesu dokaz nepostojanja pristanka, ali da samo upotreba sile nije silovanje samo po

sebi, jer se može silovati druga osoba korišćenjem okolnosti koje podrazumevaju prinudu bez primene fizičke sile.²

U konkretnim slučajevima okrivljeni su bili osuđeni za silovanje žena koje su držane u vojnim objektima, zatvorima i stanovima vojnika, a takvi uslovi su sami po sebi predstavljali prinudu i negirali svaku mogućnost slobodnog pristanka.

Ilazovi dokazivanja i značaj psihološkog veštačenja žrtve

Slučaj M.C. protiv Bugarske je istakao značaj pitanja odgovora žrtve na seksualni napad, navodeći i rezultate savremenih psiholoških istraživanja koji opovrgavaju ustaljena očekivanja od žrtava ovakvih dela – da se brane, da pružaju otpor najžešće što mogu. (što bi svakako odgovaralo tradicionalnom pristupu u dokazivanju dela).

Naime, poznati bugarski stručnjaci (psiholog i psihijatar) angažovani od strane zastupnika podnositeljke predstavke, maloletne M. C., su se pozvali na novije naučne radove iz više zemalja koji govore o dva različita obrasca reagovanja žrtava silovanja na napad: žestok fizički otpor, ali i tzv. ukočenost od straha („sindrom traumatskog psihološkog infantilizma“). Ovaj drugi obrazac se objašnjava činjenicom da je svaki drugi način reagovanja ili ponašanja koji se zasniva na iskustvu neadekvatan kada je žrtva suočena sa napadom/silovanjem koje ne može izbeći. Kao rezultat toga, žrtva često pasivno reaguje, odnosno potčinjava se, što je karakteristično ponašanje u detinjstvu ili pokušava da se psihički distancira od onoga što joj se dešava.

Stručnjaci su utvrdili da, s obzirom na sve okolnosti slučaja i lične karakteristike maloletne M.C, kao i s obzirom na konsultovanu naučnu literaturu, u slučaju M.C. je preovladao obrazac „ukočenosti od straha“. Pored toga, oni su i sami, pozivajući se na naučne radove iz nekoliko zemalja, a za svrhu izveštaja o ovom slučaju, sprovedi istraživanje. Proučili su sve slučajeve mladih žena, uzrasta od 14 do 20 godina, koje su učestvovalе u dva specijalizovana programa lečenja žrtava silovanja u Bugarskoj u periodu 1996–2001. Isključili su slučajeve koji su bili sasvim drugačiji od slučaja podnositeljke predstavke. Na kraju su izdvojili dvadeset pet slučajeva, od kojih se u dvadeset i četiri slučaja žrtve nisu žestoko opirale, već su reagovalе pasivnim potčinjavanjem (M.C. v. Bulgaria, §69-

² Tužilaštvo protiv Anta Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T, presuda od 10. decembra 1998. godine; Tužilaštvo protiv Kunarca, Kovača i Vukovića, predmet br. IT-96-23, presuda od 22. februara 2001. godine (i presuda Apelacionog veća od 12. juna 2002. godine).

§71).Ukočenost od straha, “zamrznuti strah” (*frozen fright*), odnosno „tonička nepokretnost“ (*tonic immobility*) predstavljaju čak i češće reakcije u odnosu na žestoki otpor kod žrtava silovanja (Galliano i sar., 1993; Coetzee, Lippi, 2015; Möller, Söndergaard, Helström, 2017; De la Torre Laso, 2023). Tonička nepokretnost je adaptivni mehanizam uočen i kod životinja prilikom napada predatora, kada otpor nije moguć i druga sredstva nisu dostupna. U pitanju je nevoljni, refleksni odgovor na stimulus koji indukuje strah (vidi: Galliano i sar., 1993, str. 109). U pitanju je stanje privremene motoričke inhibiranosti koje povlači i ozbiljne posledice u slučajevima silovanja – post-traumatski stresni poremećaj i tešku depresiju (Möller, Söndergaard, Helström, 2017) .

Radi boljeg razumevanja mogućih reakcija žrtava silovanja, u istraživanjima se pominju i sledeće (pored poznatih obrazaca *fight* (borba) i *flight* (beg), a koje žrtva ne bira, već je u pitanju instinktivno reagovanje) - *freeze* (zaleđenost, ukočenost od straha, nesposobnost da se bilo šta učini, o čemu je bilo reči), *flop* (slično stanje, samo što umesto ukočenosti dolazi do opuštenosti tela, mišića, „gašenja“ psihičkih funkcija; u pitanju je takođe automatska reakcija kako bi se umanjile posledice napada) i *friend* (pokušaji da se žrtva sprijatelji sa napadačem, da dozove nekoga u pomoć, da moli i sl.) (*Rape Crisis England and Wales*, 2025). Ono što je važno naglasiti jeste da i u slučajevima o kojima je bilo reči, a žrtva je pasivna, odnosno ne pruža otpor, pristanka nema.

U vezi sa načinima reagovanja na seksualni napad i traumu, važno je naglasiti i to da se zbog viktimizacije, kod žrtve remeti i proces skladištenja informacija, odnosno sećanja na traumatično iskustvo, te je od izuzetnog značaja i senzitivan pristup prilikom ispitivanja žrtve, uz poznavanje osobenosti psihološkog funkcionisanja žrtava nakon ovakvog traumatičnog događaja. Naime, ne treba očekivati da će se žrtva odmah po događaju jasno setiti svih detalja koji su bitni za istragu i složiti ih u logičnu celinu, već se od onih koji sa njom dođu u kontakt očekuje strpljenje, pomoć, podrška i razumevanje za posledice koje ova vrsta nasilja nosi.

ZAVRŠNI OSVRT

Savremena istraživanja opovrgavaju tradicionalna očekivanja, odnosno predrasudu da je “normalna” reakcija na seksualno nasilje žestok otpor žrtve, te se na njima osniva i zahtev da se pristup silovanju (i drugim oblicima seksualnog nasilja) promeni kada je u pitanju određenje samog dela i kada je u pitanju krivično gonjenje i odnos prema žrtvi. Na prvom mestu mora biti pitanje da li je bilo slobodnog pristanka žrtve (a ne da li je

primenjena sila na koju je žrtva odgovorila otporom određenog kvaliteta). Ukoliko se u samom opisu dela insistira na prinudi, ovaj pojam/obeležje mora biti tumačen šire, odnosno tako da se usvoji kontekstualno-senzitivna ocena dokaza u datom slučaju, a da na prvom mestu bude sama žrtva i njen odgovor na viktimizaciju, u čemu izuzetan značaj imaju psihološka (i psihijatrijska) veštačenja – kako za dokazivanje samog dela, tako i posledica koje je delo ostavilo po žrtvu.

Poznavanje i prihvatanje drugačije reakcije žrtve na seksualni napad (tonička nepokretnost, naročito kada su u pitanju mlade osobe) je od značaja kako u krivičnom postupku, tako i u postupcima vezanim za pružanje pomoći i podrške u oporavku žrtve.

LITERATURA

Abarbanel, G. (1986) 'Rape and resistance'. *Journal of Interpersonal Violence*, 1(1), 100-105. <https://doi.org/10.1177/088626086001001007>

Coetzee K, Lippi, G. (2015) 'Rape victim assessment: Findings by psychiatrists and psychologists at Weskoppies Hospital'. *South African Journal of Psychiatry*, 21(1), 19-23. <https://doi.org/10.7196/sajp.394>

De la Torre Laso, J. 'The Reality of Tonic Immobility in Victims of Sexual Violence: 'I was Paralyzed, I Couldn't Move'. *Trauma, Violence and Abuse*, 25(2), 1630–1637. <https://doi.org/10.1177/15248380231191232>

Galliano, G., Noble, L. M., Travis, L. A., Puechl, C. (1993) 'Victim reactions during rape/sexual assault: A preliminary study of the immobility response and its correlates'. *Journal of Interpersonal Violence*, 8(1), 109-114, <https://doi.org/10.1177/088626093008001008>

Genc, A., Samac, N., Knežević, L., Petrović, K., Konc, I. (2018) 'Upitnik za ispitivanje mitova o silovanju – pilot-istraživanje'. *Psihološka istraživanja*, 21(2), 155-182, doi:10.5937/PSISTRA21-18966

Lonsway, K. A., Fitzgerald, L. F. (1994). 'Rape Myths: In Review'. *Psychology of Women Quarterly*, 18(2), 133–164. doi:10.1111/j.1471-6402.1994.tb00448.x

Möller A, Söndergaard HP, Helström L. (2017) 'Tonic immobility during sexual assault - a common reaction predicting post-traumatic stress disorder and severe depression'. *Acta Obstetricia et Gynecologica Scandinavica*, 96(8), 932-938. doi: 10.1111/aogs.13174

Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: JP Službeni glasnik.

Propisi

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispravka, 107/2005 - ispravka, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/ 2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

Internet izvori

European Court of Human Rights. Case of M.C. v. Bulgaria (Application No. 39272/98). Dostupno na: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-883968-908286&file_name=003-883968-908286.pdf (pristupljeno: 20. april 2025).

Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Dostupno na: <https://rm.coe.int/1680a48903> (pristupljeno: 28. april 2025).

GREVIO (2020) *Baseline Evaluation Report on Legislative and other Measures giving Effect to the Provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) Serbia*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/grevio-report-on-serbia/16809987e3> (pristupljeno: 28. april 2025).

Rape Crisis England & Wales, *The Five Fs*. Dostupno na: <https://rapecrisis.org.uk/> (pristupljeno: 28. april 2025).

Sladjana JOVANOVIĆ*

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL EXPERTISE IN THE NEW CONCEPT OF RAPE

The paper is focused on the importance of psychological expertise in the cases of rape (and sexual violence in general), with a special emphasis on a new (consent-based) approach to this criminal offense. Namely, there is common opinion, now recognised as prejudice (bearing in mind the latest studies on sexual violence and victims' reactions) that

* PhD, Full Professor at the Union University of Belgrade – School of Law, <https://orcid.org/0000-0001-8300-2594> E-mail: sladjana.jovanovic@pravnofakultet.edu.rs.

the usual, "normal" response to sexual assault is to give fierce resistance to the offender. The author points out that, especially when it comes to young people as rape victims, the assault is usually responded to differently, very often without fierce resistance, which, having in mind the above-mentioned prejudice, complicates the process of proving the offense and, of course, makes the position of the victim more difficult, leading to secondary victimization. In the light of previously mentioned, one judgement of the European Court of Human Rights (M.C. v. Bulgaria) is of great importance, as it raised numerous questions related to the actual legal provisions on the criminal offense of rape and its prosecution. This case is embedded in the requirements that the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) has set for the Member States, including the Republic of Serbia (which was criticized by GREVIO, regarding offenses against sexual freedom). The author emphasizes the need to change old approach towards sexual violence and its victims, advocating for context-sensitive approach in determination of the (non)existence of victim's freely given consent to sexual act and the severe traumas resulting from victimization. The results of good psychological expertise are expected to provide important contribution to relevant changes in traditional, rigid approach.

Keywords: sexual violence, rape, freely given consent, psychological expertise, tonic immobility, Istanbul Convention

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

STRUČNI SAVETNIK - KRIVIČNOPROCESNI POLOŽAJ I SUDSKA PRAKSA

Dijana JANKOVIĆ*

Jedna od najznačajnijih novina u domaćem krivičnoprocesnom pravu je uvođenje stručnog savetnika u krivični postupak, kao lica koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje. Pružanje stručne pomoći u krivičnom postupku od strane lica koje poseduje stručna znanja iz iste oblasti iz koje je naređeno veštačenje u praksi je poznato od ranije, ali je ova vrsta davanja stručnog mišljenja dobila svoju zvaničnu formu tek dopunom i izmenom krivičnoprocesnog zakonodavstva. Kako je po svom zakonskom određenju postupanje stručnog savetnika vezano za veštačenje, posebno će biti razmotrena ovlašćenja stručnog savetnika u slučaju kada je određeno veštačenje, a u vezi sa tim i krivičnoprocesni odnos veštaka i stručnog savetnika, kao i dokazna snaga njihovih stručnih mišljenja.

Ključne reči: stručni savetnik, veštak, stručno lice

* Doktor pravnih nauka, sudija Vrhovnog suda Republike Srbije. E-mail: dijana.jankovic@vrh.sud.rs.

UVOD

Zakonik o krivičnom postupku, koji je za sudove opšte nadležnosti stupio na snagu 1. oktobra 2013. godine i koji je nakon manjih izmena i dopuna i sada na snazi (*Zakonik o krivičnom postupku*, 2021) proširio je krug krivičnoprocesnih subjekta uvodeći u krivični postupak stručnog savetnika (pored veštaka i stručnog lica), kao lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje i koje može biti angažovano od strane stranka u krivičnom postupku radi pružanja stručne pomoći u oblasti u kojoj je određeno veštačenje. Nacrtom zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku iz 2024. godine, čija radna verzija je u proceduri, dodatno je preciziran krivičnoprocesni položaj stručnog savetnika, a posebno njegov procesni položaj u odnosu na veštaka.

Uvođenje stručnog savetnika u domaći krivični postupak je značajno, jer je prvi put zakonom dato pravo odbrani, da angažuje lice koje joj može pružiti stručnu pomoć u toku krivičnog postupka.

Može se primetiti, da zakonske odredbe o stručnom savetniku, praktično predstavljaju nastavak sudske prakse, jer iako raniji Zakonici o krivičnom postuku nisu izričito propisivali mogućnost angažovanja lica koje bi u toku krivičnog postupka, pružalo stručnu pomoć odbrani, sudska praksa je poznavala njegovo angažovanje, posebno u krivičnim predmetima u kojima je postupak vođen zbog krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja, ali veoma često i kod krivičnih dela protiv života i tela, krivičnih dela protiv službene dužnosti i drugih krivičnih dela. Nije bilo neuobičajeno i u ranijoj sudskoj praksi da odbrana priloži sudu kao dokaz veštačenje koje je obavljeno bez naredbe suda, na zahtev odbrane (npr. saobraćajno veštačenje, medicinsko veštačenje, psihijatrijsko veštačenje, finansijsko veštačenje i dr.). Takođe nije bilo procesnih smetnji da veštak koji je na zahtev okrivljenog obavio veštačenje, bude ispitan pred sudom, s tim što su takvi nalazi i mišljenja prema stavu sudske prakse, bili tretirani kao primedbe odbrane na već dati nalaz i mišljenje, s obzirom da to novo veštačenje nije obavljeno po naredbi suda, već na zahtev odbrane (*Bilten sudske prakse Okružnog suda u Kraljevu*, 2007).¹ Sve navedeno je

¹ "Nalaz i mišljenje diplomiranog inženjera, koje je dostavila odbrana u toku postupka, ne smatra se nalazom veštaka, jer nije naložen od strane suda, već stručnim mišljenjem koje je odbrana dostavila sudu u smislu primedbi na nalaz sudskog veštaka." Vid. presudu Okružnog suda u Kraljevu Kž. 41/07 od 14.2.2007. godine.

veoma slično i blisko sadašnjem procesnom položaju stručnog savetnika prema vežećem Zakoniku u krivičnom postupku.

U radu se razmatraju procesna ovlašćenja i mesto stručnog savetnika u krivičnom postupku, kao i položaj stručnog savetnika u skladu sa Nacrtom zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, čija radna verzija je završena 2024. godine, i to posebno sa aspekta odnosa sa drugim krivičnoprocesnim subjektima – veštakom i stručnim licem. Takođe je izvršen osvrt na sudsku praksu i neka sporna pitanja u sudskoj praksi koja se tiču krivičnoprocesnog položaja stručnog savetnika.

Položaj stručnog savetnika u krivičnom postupku

Stručni savetnik je lice (stručnjak, specijalista), koje pruža stručnu pomoć stranci koja ga je angažovala u oblasti u kojoj je određeno veštačenje, na planu rasvetljavanja onih pravno-relevantnih i drugih činjenica za čije je utvrđivanje potrebna primena posebnog stručnog znanja. Prema zakonskoj definiciji, stručni savetnik je lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje (čl. 125. st. 1. ZKP). Da bi organ krivičnog postupka, mogao što uspešnije da rasvetli i reši krivičnu stvar, potrebna mu je sve više pomoć drugih krivičnoprocesnih subjekata, odnosno krivičnoprocesnih stranaka i drugih učesnika u krivičnom postupku. Među ovim učesnicima posebno mesto ima stručni savetnik, kao lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje.

Pored prava da predlože veštačenje i veštaka, stranke (i to pre svega okrivljeni, iako to pravo imaju i javni tužilac, oštećeni kao tužilac ili privatni tužilac) imaju pravo da izaberu sebi stručnog savetnika uvek kada organ postupka odredi veštačenje. Postoji saglasnost pravne teorije i prakse da je uvođenjem ovog instituta ojačan procesni položaj okrivljenog, jer je on stranka koja najčešće ima potrebu za angažovanjem stručnog savetnika (Škulić, 2018, str. 9). Stručni savetnik, po prirodi svog položaja je krivičnoprocesni subject koji pruža stručnu pomoć okrivljenom i odbrani. Upravo je u tome i njegov poseban značaj sa aspekta ostvarivanja prava na odbranu i "jednakosti oružja" - odbrane i optužbe. *Ratio* uvođenja ovog instituta nije potreba za novom vrstom stručnog znanja u krivičnom postupku već "kako bi se okrivljeni ravnopravno i adekvatno suprotstavio tezama optužbe zasnovanim na nalazu i mišljenju veštaka" (Davidović, 2014, str. 122).

Primećujemo da, iako je zakon mogućnost angažovanja stručnog savetnika predvideo za stranke u postupku, što u konkretnom slučaju mogu biti okrivljeni i javni tužilac, odnosno oštećeni kao supsidijarni tužilac i privatni tužilac (Grubač, 2014, str. 115), stručnog savetnika u sudskoj praksi pre svega angažuje okrivljeni. Nesporno je da javni tužilac u prethodnom postupku kao organ postupka naredbom može odrediti veštačenje ukoliko smatra da je neophodno odrediti lice koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem za utvrđivanje ili ocenu nekih činjenica u postupku. Dakle, javni tužilac po prirodi svog procesnog položaja, kao organ postupka može odrediti veštačenje (u istrazi ili prethodnom postupku) kada je za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku potrebno stručno znanje (čl. 113. st. 1. ZKP). Takođe, ako javni tužilac ima neke predloge i dileme u odnosu na nalaz i mišljenje veštaka, odrediće dopunu veštačenja, odnosno ako postoje nedostaci u datom nalazi i mišljenju javni tužilac treba da ih "rasčisti" pre nego što podigne optužnicu ili optužni predlog.

Okrivljeni takve procesne mogućnosti nema, te je posebno značajno zakonsko propisivanje stručnog savetnika kao subjekta krivičnog postupka, koji može pružiti stručnu pomoć odbrani.

Shodno čl. 125. st. 2. ZKP, stranka punomoćjem ovlašćuje određeno lice kao svog stručnog savetnika u postupku. Najraniji procesni trenutak kada ona to može učiniti je određivanje veštačenja od strane organa postupka (Ilić i sar., 2012, str. 326). Sa druge strane prema stavu sudske prakse, stručni savetnik u postupku može biti angažovan samo do okončanja glavnog pretresa (*Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, 2015).² Pored toga sudska praksa je saglasna da stručni savetnik može biti određen prvi put i na pretresu pred drugostepenim sudom (čl. 449. ZKP), iako nije bio angažovan u postupku pred prvostepenim sudom.

Stručni savetnik se ispituje o predmetu veštačenja (čl. 126. st. 1. ZKP), i tada ima priliku da izloži svoje stručno mišljenje i zaključke, ali njegov iskaz ni tada nema procesnu formu nalaza i mišljenja veštaka. Naime, prema Zakoniku o krivičnom postupku, stručni savetnik prilikom ispitivanja pred organom krivičnog postupka daje "iskaz" o predmetu veštačenja, jer tako i polaže zakletvu (čl. 126. st. 2. ZKP) "da će dati iskaz u skladu sa pravilima nauke i veštine". Dakle, njegova uloga je prevashodno u funkciji provere veštačenja, obzirom da je, kako je navedeno "lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje".

² Zaključak sa sednice Krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda 20.10.2014. godine.

Stručni savetnik mora imati iste kvalifikacije kao i veštak i ukoliko je postavljen po odredbama čl. 125. st. 2. ZKP, odnosno ukoliko ga postavlja organ postupka mora biti sa spiska stalnih sudskih veštaka (*Bilten Višeg suda u Beogradu*, 2012).³ Navedeno sledi iz odredbe čl. 125. st. 3. ZKP, kojom je propisano da se na stručne savetnike shodno primenjuje odredba čl. 114. st. 3. ZKP, a kojom odredbom je predviđeno da će se veštaci za određenu vrstu veštačenja pre svega odrediti sa spiska stalnih veštaka, a drugi veštaci se mogu odrediti samo ako postoji opasnost od odlaganja ili ako su stalni veštaci sprečeni ili ako to zahtevaju druge okolnosti.

Zakonikom o krivičnom postupku su propisani uslovi pod kojima je obavezno izuzeće stručnog savetnika, a to su isti uslovi koji su propisani i za izuzeće veštaka (čl. 125. st. 3. u vezi čl. 116. st. 1-3. ZKP) a predviđena je i mogućnost izuzeća stručnog lica (čl. 42. st. 1. ZKP).

Dužnosti stručnog savetnika u krivičnom postupku

Ukoliko stranke odluče da angažuju stručnog svetnika, postavlja se pitanje njegovog uvođenja u postupak, odnosno ne samo njegovih prava, već i dužnosti u toku krivičnog postupka. Možemo izdvojiti neke dužnosti stručnog savetnika: 1) da organu postupka podnese punomoćje (čl. 125. st. 2 ZKP), 2) da položi zakletvu (čl. 126. st. 3. ZKP) 3) da stranci pruži pomoć stručno, savesno i blagovremeno, 4) da ne zloupotrebljava svoja prava, 5) da ne odugovlači krivični postupak.

Odbijanje stručnog savetnika da ispuní ovu svoju dužnost i položi zakletvu (kao i u slučaju odbijanja zakletve veštaka) ne povlači procesne posledice, ali se može uzeti u obzir prilikom ocene njegovog iskaza (Ilić i sar., 2012, str. 328).

Ukoliko stručni savetnik prisustvuje glavnom pretresu i narušava red tako što ne poštuje naređenja predsednika veća za održavanje reda ili vređa dostojanstvo suda, može biti kažnjen novčanom kaznom u skladu sa pravilima iz odredbe čl. 370. st. 1. ZKP. Takođe, stručni savetnik može biti i prinudno doveden na glavni pretres, ako je uredno pozvan, a nije pristupio na glavni pretres niti je izostanak opravdao (čl. 384. st. 1. ZKP). Na glavnom pretresu stručni savetnik se ispituje uz shodnu primenu pravila o ispitivanju svedoka iz čl.98. ZKP, a pitanja mu neposredno postavljaju stranke i branilac, predsednik veća i članovi veća, a stručni

³ Pravno shvatanje Posebnog odeljenja Višeg suda u Beogradu - Novi Zakonik o krivičnom postupku, 2012.

savetnik može takođe neposredno postavljati pitanja uz odobrenje predsednika veća (čl. 402. st. 1. i 2. ZKP).

Shodno odredbi čl. 401. st. 1. tač. 1. ZKP stručni savetnik se upozorava da davanje lažnog iskaza predstavlja krivično delo i na osnovu čl. 473. st. 1. tač. 1. ZKP, ako je presuda zasnovana na lažnom iskazu stručnog savetnika to može biti razlog za ponavljanje krivičnog postupka (Bejatović, 2016, str. 21). Možemo na ovom mestu da ukažemo, da postoji kolizija između Zakonika o krivičnom postupku i Krivičnog zakonika (*Krivični zakonik*, 2024), koji kao izvršioca krivičnog dela davanje lažnog iskaza iz čl. 335. st. 1. KZ ne predviđa stručnog savetnika, već se kao izvršioci navedenog krivičnog dela mogu naći samo svedok, veštak, prevodilac ili tumač.

Procesni položaj stručnog savetnika prema Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku

Novim Nacrtom zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, koji je trenutno u proceduri, nakon donošenja radne verzije i javne rasprave 2024. godine, je dodatno “pojačano” mesto stručnog savetnika u postupku veštačenja, propisivanjem dodatnih obaveza veštaku, o obaveštavanju stručnog savetnika o vremenu veštačenja i propisivanjem obaveze suda, da mora voditi računa o saglasnosti nalaza i mišljenja veštaka i stručnog mišljenja stručnog savetnika.

Tako je odredbom čl. 56. st. 3. Nacrta zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku propisano da se u čl. 120. ZKP: “Posle st. 4. dodaje st. 5.” koji glasi: „Veštak je dužan da o danu i času veštačenja obavesti okrivljenog, branioca i stručnog savetnika”.

Takođe je odredbom čl. 59. Nacrta zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku propisano, da se u čl. 124. ZKP, posle st. 1. dodaje novi st. 2. koji glasi: „Javno tužilaštvo, odnosno sud može po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka narediti da se veštačenje ponovi ako se nalaz i mišljenje veštaka i stručno mišljenje stručnog savetnika bitno razlikuju.”.

Navedne odredbe su posebno značajne, jer je, pored odredbe čl. 300. st. 5. ZKP kojom je propisano da je javni tužilac dužan da stručnog savetnika obavesti da može da prisustvuje veštačenju, novim Nacrtom zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, dopunom odredbe čl. 120. ZKP, propisana i obaveza veštaka, da, pored

okrivljenog i branioca, obavesti i stručnog savetnika o vremenu i mestu veštačenja.

Kada je u pitanju predlog dopune čl. 124. ZKP, u sudskoj praksi, često dolazi do situacije, da se zaključci u nalazu i mišljenju veštaka znatno razlikuju od izjave stručnog savetnika. Napominjemo, da organ postupka po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, na osnovu odredbe čl. 124. ZKP, može narediti da se veštačenje ponovi ukoliko oceni da postoje određeni nedostaci u nalazu i mišljenju, a posebno ako oceni da je nalaz nejasan, nepotpun, pogrešan, u protivrečnosti sam sa sobom ili sa okolnostima o kojima je veštačeno ili se pojavi sumnja u njegovu istinitost. Međutim, značajno utiče na krivičnoprocesni položaj stručnog savetnika, pomenuti predlog u Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, da organ postupka (sud ili javni tužilac, zavisno od faze postupka) mora posebno imati u vidu da li postoji razlika između nalaza i mišljenja veštaka i stručnog mišljenja stručnog savetnika, te da može narediti da se veštačenje ponovi ukoliko takva razlika postoji, a što je od nesumnjivog značaja za pravilno i potpuno utvrđivanje činjeničnog stanja i proveru navoda odbrane okrivljenog.

Prema sadašnjoj sudskoj praksi ukoliko se pojave suprotnosti između iskaza stručnog savetnika i nalaza i mišljenja veštaka, prema usvojenom shvatanju Posebnog odeljenja Višeg suda u Beogradu,⁴ ne bi trebalo odrediti "super veštačenje", jer ne postoji suprotnost između dva veštačenja koja su u istoj ravni. Takve suprotnosti, mogu se rešavati ispitivanjem veštaka i stručnog savetnika, kao i sagledavanjem i ocenom, izjašnjenja i stručnog mišljenja stručnog savetnika, u svetlu drugih dokaza. Dakle, sud se prema iskazu stručnog savetnika neće odnositi kao prema novom veštačenju, već će razmotriti primedbe, pokušati da otkloni nejasnoće saslušanjem veštaka, te ako u tome ne uspe eventualno može odrediti novo veštačenje, ali ne kao "super veštačenje", između mišljenja stručnog savetnika i obavljenog veštačenja, već će naredbom odrediti dopunu veštačenja ili novo veštačenje.

⁴ Pravno shvatanje Posebnog odeljenja Višeg suda u Beogradu - Novi Zakonik o krivičnom postupku, sa sednice održane - 31.01.2012. godine.

Zakonitost nalaza i mišljenja veštaka ukoliko stručni savetnik nije obavešten o vremenu i mestu veštačenja

Odredbom čl. 126. st. 1. ZKP predviđeno je da stručni savetnik između ostalog ima pravo da bude obavešten o danu, času i mestu veštačenja i da prisustvuje veštačenju kojem imaju pravo da prisustvuju okrivljeni i njegov branilac, da u toku veštačenja pregleda spise i predmet veštačenja i predlaže veštaku preduzimanje određenih radnji. U sudskoj praksi se u najvećem broju slučajeva od strane odbrane osporava zakonitost dokaza i to nalaza i mišljenja veštaka, iz razloga jer stručni savetnik nije bio prisutan prilikom obavljanja veštačenja.

U zavisnosti od konkretne situacije, po pravilu sud je bio stanovišta da se ne radi o nezakonitom dokazu samo iz razloga jer stručni savetnik nije pristvovao ili nije bio obavešten o veštačenju. Ukoliko je nakon obavljenog veštačenja data mogućnost stručnom savetniku, kao i okrivljenom i braniocu, da se upozna sa nalazom i mišljenjem veštaka, da iznese svoje stručno mišljenje, stavi primedbe na nalaz i mišljenje veštaka, postavlja neposredna pitanja veštaku i dr., sud je po pravilu bio stanovišta da je nalaz i mišljenje veštaka zakonit dokaz.

Tako je u presudi Vrhovnog kasacionog suda Kzz 769/2022 od 01.09.2022. godine, navedeno da: "...lako je veštačenje čija se zakonitost osporava, obavljeno bez prisustva stručnog savetnika odbrane, kako to nalaže odredba čl. 126. st. 1. ZKP, u konkretnom slučaju se ne radi o dokazu na kojem se presuda ne može zasnivati odnosno o nezakonitom dokazu. Ovo iz razloga što je prvostepeni sud tokom dokaznog postupka na glavnom pretresu ispitao veštaka dr A.A., koji je ispred navedene stručne ustanove obavio veštačenje i potpisao nalaz i mišljenje, na koji način je okrivljenom i braniocu omogućio da veštaku postave pitanja, zatraže objašnjenja i stave primedbe na njegov nalaz i mišljenje u bilo kom delu, što je pravo koje je odbrana koristila ispitujući veštaka."

Vrhovni sud je u pomenutoj odluci ocenio da je veštačenje, u konkretnom slučaju, obavljeno u skladu sa odredbama ZKP koje propisuju preduzimanje ove dokazne radnje i da je okrivljenom i njegovom braniocu na glavnom pretresu kroz ispitivanje veštaka dr A.A., omogućeno preispitivanje jasnoće, potpunosti i ispravnosti nalaza i mišljenja veštačenja Biološkog fakulteta, kao i eventualne protivrečnosti i istinitosti, kao i stručnosti i objektivnosti veštaka, a shodno tome i pravo na delotvornu odbranu.

Saglasan stav je Vrhovni sud zauzeo i u presudi Kzz 1272/2024 od 10.10.2024. godine, u slučaju kada je veštačenje maloletne oštećene obavljeno od strane veštaka pojednica. Konkretno Vrhovni sud je ocenio da je dostavljanjem nalaza i mišljenja veštaka B.B. stručnom savetniku odbrane, i ispitivanjem veštaka na glavnom pretresu, okrivljenom, njegovom braniocu i stručnom savetniku odbrane omogućeno preispitivanje jasnoće, potpunosti i ispravnosti nalaza i mišljenja veštaka, a u skladu sa tim je okrivljenom omogućeno i pravo na odbranu.

Prema tome, sud je stava da iako o psihološkom veštačenju maloletne oštećene sud nije obavestio stručnog savetnika odbrane, ta činjenica, u konkretnom slučaju, ne dovodi u sumnju zakonitost obavljenog veštačenja i njegove rezultate.

Takođe je Vrhovni sud u postupku po zahtevu za zaštitu zakonitosti, u predmetu Kzz OK 21/2021 od 14.04.2022. godine, preispitivao zakonitost dokaza i to zapisnika o fizičko-hemijskom veštačenju opojne droge NKTC, jer su branioci isticali da nisu obavешteni o vremenu i mestu fizičko-hemijskog veštačenja, iako je predsednik veća prvostepenog suda naložio NKTC-u da o veštačenju obavesti i okrivljene i branioce. Specifičnost navedenog slučaja je u tome, jer je veštačenje izvršeno u stručnoj ustanovi i postojao je nalog suda se o veštačenju obaveste okrivljeni i branilac. Međutim, kao i u prethodnim slučajevima stav Vrhovnog suda je da se u konkretnom slučaju ne radi o dokazima na kojima se presuda ne može zasnivati odnosno o nezakonitim dokazima.

Suštinski sud u svakom konkretnom slučaju ocenjuje da li je postupak veštačenja obavljen u skladu sa ZKP i da li je okrivljenom bilo povređeno pravo na odbranu, odnosno da li je data mogućnost stručnom savetniku koji je angažovan od strane odbrane da se upozna sa nalazom i mišljenjem veštaka, stavi primedbe i iznese svoje stručno mišljenje, a imajući u vidu pre svega pravnu prirodu i procesni položaj stručnog savetnika. Ovo stoga, jer stručno mišljenje stručnog savetnika ne predstavlja novi nalaz i mišljenje već izjavu, stručnu primedbu, pojašnjenje datog nalaza mišljenja veštaka. Stručno mišljenje stručnog savetnika, prema zakonskim odredbama, ne može postojati samo za sebe, već je uvek u vezi sa nalazom i mišljenjem veštaka. Navedeno proizilazi iz odredbe čl. 125. st. 1. ZKP, prema kojoj stranka može izabrati i punomoćjem ovlastiti stručnog savetnika tek kada organ postupka odredi veštačenje.

Ukoliko pomenuta izmena i dopuna odredbe čl. 120. ZKP, koja je predložena u Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku (koja izričito propisuje obavezu veštaka da o danu i času veštačenja obavesti okrivljenog, branioca i stručnog savetnika), stupi na

pravnu snagu, sudska praksa će se naći pred novim otvorenim pitanjima, u pogledu zakonitosti dokaza – nalaza i mišljenja veštaka, ako veštak ne obavesti okrivljenog o vremenu veštačenja i pored naloga organa postupka, odnosno u slučaju da dođe do napred navednih procesnih situacija.

Pravo stručnog savetnika da prisustvuje veštačenju

Zakonik o krivičnom postupku, sa jedne strane predviđa obavezu javnog tužioca da stručnog savetnika obavesti da može da prisustvuje veštačenju (čl. 300. st. 5. ZKP), a sa druge strane propisuje istovremeno i pravo stručnog savetnika da bude obavešten o danu, času i mestu veštačenja i da prisustvuje veštačenju kojem imaju pravo da prisustvuju okrivljeni i njegov branilac (čl. 126. st. 1. ZKP). Dakle ZKP izričito propisuje da stručni savetnik ima pravo da prisustvuje veštačenju samo u slučaju kada to pravo imaju i okrivljeni i njegov branilac. U vezi sa navedenim postavlja se posebno pitanje prisustva stručnog savetnika veštačenju?

U odgovoru na ovo pitanje smatramo da treba poći: 1) od zakonske odredbe čl. 126. st. 1. ZKP koja propisuje da stručni savetnik može da prisustvuje veštačenju kojem imaju pravo da prisustvuju okrivljeni i branilac i 2) pravne prirode položaja stručnog savetnika kao krivičnoprocesnog subjekta, koji je akcesorne prirode u odnosu na veštačenje, jer do angažovanja stručnog savetnika može doći tek nakon određivanja veštačenja i delatnost stručnog savetnika po svojoj suštini je izjašnjenje o datom nalazu i mišljenu veštaka, a ne novo veštačenje.

Sudska praksa se nije mnogo bavila ovim pitanjem, jer je, kao što je napred navedeno, uglavnom te procesne situacije posmatrala iz ugla zakonitosti dokaza, i to zakonitosti nalaza i mišljenja veštaka. Sa druge strane, pravna teorija se više bavila pitanjem, kada stranke (okrivljeni i javni tužilac) imaju pravo da prisustvuju dokaznoj radnji veštačenja, u kojim procesnim situacijama i koja su njihova procesna prava. Prema stanovištu pravne teorije, zavisno od vrste veštačenja, ako se veštačenje obavlja u odsustvu organa postupka, a posebno kada je za veštačenje potrebno ispitivanje i posmatranje, npr. kada se veštačenje vrši u stručnoj ustanovi li državnom organu (npr. specijalizovana psihijatrijska bolnica, zatvorska bolnica i sl.) takvom veštačenju stranke nemaju pravo da prisustvuju (Grubač, 2014, str. 240) pa shodno tome, takvom veštačenju ne bi mogao prisustvovati ni stručni savetnik.

Dakle, ako se prihvati pomenuti stav, da stranke, što uključuje i okrivljenog i branioca, nemaju pravo da prisustvuju veštačenju npr. u stručnoj ustanovi gde je potrebno ispitivanje i posmatranje i gde se

veštačenje vrši u odsustvu organa postupka, (npr. prilikom veštačenja oštećenog lica, veštačenja bioloških tragova, hemijskih analiza i sl.), sledilo bi da, shodno odredbi čl. 126. st. 1. ZKP, veštačenju ne može prisustvovati stručni savetnik.

Drugo je pitanje, da li u slučaju kada se vrši veštačenje ličnosti okrivljenog, u specijalizovanoj ustanovi npr. psihijatrijsko veštačenje (tada je okrivljeni prisutan po samoj prirodi veštačenja i praktično predstavlja predmet veštačenja), da li u tom slučaju stručni savetnik ima pravo da prisustvuje veštačenju, posebno imajući u vidu pravo stručnog savetnika da u toku veštačenja pregleda spise i predmet veštačenja i predlaže veštaku preduzimanje određenih radnji (Vid. Ćirić, 2022).

Pored toga, veštačenje se može izvršiti i pred samim organom postupka, u prisustvu okrivljenog i branioca, punomoćnika i drugih učesnika postupka, npr. analizom utvrđenih činjenica, neposrednim kontaktom sa okrivljenim, razgovorima, praćenjem postupka okrivljenog u toku procesnih radnji, neposrednim uvidom u medicinsku dokumentaciju, ispitivanjem pisanog materijala koji potiče od okrivljenog (dnevnici, korespondencija, rukopisi i dr.) i tokom takvog veštačenja, nije sporno, da stručni savetnik može da prisustvuje veštačenju.

Pravo okrivljenog na naknadu troškova krivičnog postupka za angažovanje stručnog savetnika

Sudska praksa je jedinstvenog stava da okrivljeni pod zakonom propisanim uslovima ima pravo na naknadu troškova krivičnog postupka na ime angažovanja stručnog savetnika. Odredbom čl. 265. st. 1. ZKP je propisano da kad se obustavi krivični postupak ili se optužba odbije ili se okrivljeni oslobodi od optužbe, nužni izdaci okrivljenog i nužni izdaci i nagrada branioca i punomoćnika (čl. 103. st. 3. ZKP), kao i nagrada veštaka i stručnog savetnika, padaju na teret budžetskih sredstava suda.

Odredbom čl. 261. st. 1. ZKP propisano je da su troškovi krivičnog postupka izdaci učinjeni povodom postupka, od njegovog pokretanja do njegovog završetka, dok je u st. 2. tač. 7. istog člana određeno da troškovi krivičnog postupka, između ostalog, obuhvataju, nagradu stručnom savetniku.

Pravilnikom o naknadi troškova u sudskim postupcima iz 2020. godine, propisani su uslovi, visina i način naknade troškova koji u sudskim postupcima, između ostalih, pripadaju i okrivljenom. Odredbom čl. 19. st. 1. navedenog Pravilnika, propisano je da stručni savetnik ima pravo na nagradu 50% od nagrade veštaka.

Polazeći od citiranih odredbi ZKP i Pravilnika o naknadi troškova u sudskim postupcima, Vrhovni sud je, odlučujući o zahtevu za zaštitu zakonitosti, u presudi K33 374/2023 od 27.04.2023. godine, našao da je povređen zakon na štetu okrivljenog rešenjima nižestepenih sudova kojima je odbijen njegov zahtev za naknadu troškova krivičnog postupka na ime nagrade stručnog savetnika.

Prema stavu Vrhovnog suda u presudi Kzz 374/2023 od 27.04.2023. godine, "nagrada podrazumeva novčanu naknadu određenom licu za njegov rad", pa kako je okrivljeni angažovao stručnog savetnika u krivičnom postupku koji je protiv njega vođen zbog određenog krivičnog dela, u odnosu na koje delo je krivični postupak obustavljen, to okrivljenom pripadaju troškovi na ime nagrade za angažovanje stručnog savetnika, čija visina se određuje u skladu sa čl. 19. st. 1. Pravilnika o naknadi troškova u sudskim postupcima.

U vezi sa pomenutim je posebno značajna primena odredbe čl. 59. ZKP – "postavljeni punomoćnik" i odredbe čl. 77. st. 1 – "odbrana siromšnog". Prema pomenutim odredbama oštećeni kao tužilac i okrivljeni imaju pravo i da organu postupka podnesu zahtev za postavljanje stručnog savetnika na teret budžetskih sredstava, ukoliko se radi o licima koja prema svom imovnom stanju ne mogu da plate nagradu i troškove stručnog savetnika, pod zakonom propisanim uslovima. U slučaju odbijanja zahteva, okrivljeni i oštećeni kao tužilac imaju pravo žalbe, o kojoj odlučuje sudija za prethodni postupak ili veće (čl. 21. st. 4. ZKP).

Odnos stručnog savetnika, veštaka i stručnog lica u krivičnom postupku

U krivičnom postupku pored veštaka i stručnog savetnika, postoji i treći krivičnoprocesni subjekt koji pruža stručnu pomoć organu postupka, a to je stručno lice. Može se postaviti i pitanje, procesnog položaja i uloge stručnog lica, u odnosu na procesni položaj stručnog savetnika i veštaka. Zajedničko za sva ova tri krivičnoprocesna subjekta je da daju svoje stručno mišljenje u krivičnom postupku. Prema tome, stručno znanje je osnovno obeležje koje predstavlja sličnost između ovih krivičnoprocesnih subjekata. Sa druge strane, osnovne razlike između veštaka, stručnog savetnika i stručnog lica se ogledaju u: 1. načinu pružanja stručne pomoći, 2. procesnoj formi fiksiranja rezultata njihove delatnosti i 3. njihovom procesnom položaju u krivičnom postupku.

Stručni savetnik, pruža stručnu pomoć stranci koja ga je angažovala u oblasti u kojoj je određeno veštačenje, ali u krajnjem, svojim stručnim

mišljenjem, takođe doprinosi utvrđivanju pravno-relevantnih i drugih činjenica koje su od značaja za rešenje konkretne krivične stvari. Veštak pak pruža stručnu pomoć organu krivičnog postupka. Možemo takođe reći da je procesni položaj veštaka u krivičnom postupku mnogo povoljniji u odnosu na procesni položaj stručnog lica i stručnog savetnika. Veštak, je jedan od ključnih krivičnoprocesnih subjekata pri utvrđivanju činjeničnog stanja, i ima mnogo šira prava u svojoj delatnosti, mnogo je samostalniji ali i mnogo odgovorniji za svoju delatnost od stručnog savetnika a i stručnog lica. Konkretno, od datog nalaza i mišljenja veštaka često zavisi dalji tok krivičnog postupka i krivična sankcija koja će se izreći u posmatranom slučaju. Osnovna razlika između veštaka i stručnog savetnika je u tome što stručni savetnik organima postupka ne daje nalaz i mišljenje o svojim stručnim zaključcima, već svojim iskazom samo ukazuje na neke nedostatke ili svoja zapažanja u odnosu na nalaz i mišljenje veštaka (Janković, Jocić, 2017).

Stručno lice je stručnjak, specijalista koji pruža pomoć organu krivičnog postupka u razjašnjenju pojedinih tehničkih i drugih stručnih pitanja, odnosno pruža pomoć u izvođenju pojedinih dokaznih radnji, za čije je izvođenje potrebno posebno stručno znanje (Vodinić, 1972).

Stručno lice, prema krugu svojih procesnih ovlašćenja, nije ni svedok, ni veštak, ni stručni savetnik, on je neka vrsta pomoćnika organu postupka, iako prema zakonskim odredbama i sudskoj praksi nema smetnji da se stručno lice sasluša kao svedok o onome što je zapazio prilikom pružanja svoje stručne pomoći (Stevanović, 1980).

Pomoć stručnog lica koristi se uglavnom u istrazi, ali se može koristiti i pre istrage i posle završene istrage. Javni tužilac, angažuje stručno lice u prethodnom postupku "radi razjašnjenja pojedinih tehničkih ili drugih stručnih pitanja koja se postavljaju u vezi sa pribavljenim dokazima ili prilikom saslušanja osumnjičenog ili preduzimanja drugih dokaznih radnji" (čl. 300. st. 9. ZKP). Ukoliko javni tužilac, saslušavajući okrivljenog i svedoke ili odlučujući o fiksiranju tragova ili privremenom oduzimanju predmeta, oceni da mu je potrebno da raspolaže određenim stručnim saznanjima, da bi mogao da oceni šta je u datom slučaju važno za istragu, o čemu i u kom pravcu treba postaviti pitanja, na čemu zasnivati svoje primedbe, može zatražiti potrebna obaveštenja od stručnog lica (Đurđić, 2008). Stručna lica, kao što su psiholog, pedagog, psihijatar, mogu imati poseban značaj prilikom ispitivanja posebno osetljivih svedoka (član 104. ZKP), kao što su maloletna lica, lica sa određenim psihičkim problemima, žrtve nasilja i dr., a koja u daljem toku krivičnog postupka, mogu biti i predmet psihijatrijskog veštačenja. Dužnost stručnog lica je dvostruka on

na traženje organa postupka daje obaveštenja i istovremeno pruža stručnu pomoć. Takođe pomoć organu postupka koji preduzima uviđaj mogu pružati po njegovoj odluci i pod njegovim rukovodstvom, stručna lica odgovarajuće struke (forenzičke, saobraćajne, medicinske i dr.) radi obavljanja pojedinih kriminalističkih stručnih ili tehničkih poslova (čl. 133. st. 3. ZKP) (Grubač, 2014, str. 557).

Kada je u pitanju forma u kojoj se u krivičnom postupku fiksira rezultat delatnosti veštaka, stručnog lica i stručnog savetnika, mogu se uočiti značajne razlike. Rezultat veštačenja se fiksira se u posebnom procesnom spisu, tj. u pisanom nalazu i mišljenju veštaka, odnosno u zapisniku o ispitivanju veštaka, koji sadrži njegov nalaz i mišljenje.

Rezultat delatnosti stručnog savetnika je njegov iskaz, koji može biti dat u pisanoj formi, kao i usmeno na zapisniku o njegovom ispitivanju i ne podleže nekoj posebnoj procesnoj formi.

Rezultat delatnosti stručnog lica manifestuje se u jedinstvu sa rezultatom delatnosti organa krivičnog postupka, tj. ovaj rezultat se fiksira u istom procesnom spisu u kome se fiksira i rezultat izvedene procesne radnje, npr. u zapisniku o uviđaju, ili zapisniku o ispitivanju okrivljenog itd.

Kada je u pitanju uloga rezultata delatnosti veštačenja, iskaza stručnog savetnika i iskaza stručnog lica u dokaznom postupku, važno je istaći da samo veštačenje predstavlja dokaznu radnju. Iskaz stručnog savetnika ima dokaznu snagu i sud se u obrazloženju presude može na njega pozivati, međutim isti ne predstavlja samostalnu dokaznu radnju, već se može ceniti samo u okviru preduzete dokazne radnje veštačenja. Kada je u pitanju stručno lice isto ima više konsultativnu ulogu prilikom obavljanja tačno određene dokazne radnje i predstavlja najčešće deo te preduzete dokazne radnje, a ne samostalnu dokaznu radnju.

ZAKLJUČAK

Uvođenje stručnog savetnika u krivični postupak kao krivičnoprocesnog subjekta koji raspolaže stručnim znanjem i koji može pružati stručnu pomoć strankama u jednoj od najznačajnijih dokaznih radnji u veštačenju, predstavlja značajan korak u potpunijem ostvarivanju prava na odbranu okrivljenog. Sudska praksa je pokazala, da je stručni savetnik pre svega angažovan od strane odbrane u krivičnom postupku i predstavlja pomoć odbrani da bolje razume veštačenje, stavi primedbe i odgovori na stručna pitanja. Uloga stručnog savetnika u krivičnom postupku potrebna je radi

jačanja položaja okrivljenog, radi ostvarivanja principa kontradiktornosti i jednakosti strana u postupku.

Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, čija radna verzija je u proceduri, takođe ide u pravcu proširivanja prava i uloge stručnog savetnika, upravo određivanjem obaveze veštaka da obavesti stručnog savetnika o vremenu veštačenja, čime se povećava njegova mogućnost da prisustvuje veštačenju, kao i propisivanjem obaveze oragna postupka da vodi računa o tome da li postoje razlike u nalazu i mišljenju veštaka i stručnom mišljenju stručnog savetnika, te da ukoliko te razlike postoje organ postupka može narediti da se veštačenje ponovi. Takođe se prvi put uvodi u ZKP zakonski termin "stručno mišljenje" stručnog savetnika, do sada je postojao samo termin "izjava", što dodatno jača poziciju stručnog savetnika i njegov stručni rad približava nalazu i mišljenju veštaka.

Možemo rezimirati da je uloga stručnog savetnika u krivičnom postupku potrebna pre svega radi ostvarivanja prava na odbranu okrivljenog, kao i radi dosledne primene principa kontradiktornosti i jednakosti strana u postupku. Stručni savetnik može okrivljenom pružiti pomoć na planu boljeg razumevanja nalaza i mišljenja veštaka i doprineti potpunijem ostvarivanju njegovih procesnih prava.

LITERATURA

Bejatović, S. (2016) 'Pravni lekovi u krivičnom postupku kao instrumenti zakonitosti rešenja krivične stvari (pojam, vrste, stanje i iskustva u primeni)', u: Bejatović, S. (ur.) *Pravni lekovi u krivičnom postupku - regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni*. Beograd: Misija OEBS u Srbiji, 9-27.

Bilten sudske prakse Okružnog suda u Kraljevu (2007) br. 2/2007. Beograd: Intermex.

Čirić, Z. (2022) 'Psihijatar kao stručni savetnik u krivičnim postupcima', *Međunarodna naučno-stručna konferencija "Krivičnoprocesni instrumenti efikasnosti državne reakcije na kriminalitet"*, Doboj, 15. april, 2022. GrafoMark, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 291-303.

Đurđić, V. (2008) 'Krivično procesno zakonodavstvo kao normativna pretpostavka efikasnosti postupanja u krivičnim stvarima', *Krivično zakonodavstvo, organizacija pravosuđa i efikasnost postupanja u krivičnim stvarima*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

Grubač, M., Vasiljević, T. (2014) Komentar Zakonika o krivičnom postupku –trinaesto izdanje-prema Zakoniku iz 2011, Beograd: Projuris.

Ilić, G., Majić, M., Beljanski, S., Trešnjev, A. (2012) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: JP Službeni glasnik.

Janković, D., Jocić, D. (2017) 'Stručni savetnik kao subject psihijatrijskog veštačenja: procesni položaj i doprinos veštačenju', *Mere bezbednosti medicinskog karaktera-pravni i medicinski aspekt*. Misija OEBS u Srbiji u saradnji sa Srpskim udruženjem za krivičnopravnu teoriju i praksu, 111-127.

Marinković, D., Stevanović, A. (2014) 'Metode profilisanja izvršilaca krivičnih dela u kriminalističkim istragama'. *NBP, Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 73-90.

Radosavljević, D. (2012) 'Saobraćajno-tehničko veštačenje, veštak i stručni savetnik kroz novi Zakonik o krivičnom postupku u Republici Srbiji', *XI Simpozijum "Analiza složenih saobraćajnih nezgoda i prevare u osiguranju"*. Zlatibor: 2-27.

Škulić, M. (2013) 'Novi Zakonik o krivičnom postupku-Očekivanja od primene', *Nova rešenja u kaznenom zakonodavstvu Srbije i njihova praktična primena*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

Škulić, M. (2018) 'Dokazna radnja – veštačenje u sudskim postupcima', *Časopis udruženja sudijskih i tužilačkih pomoćnika Srbije*, 2, 5-9.

Stevanović, Č. (1980) 'Položaj stručnog lica u krivičnom postupku', *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*. Niš: Pravni fakultet, 235-255.

Vasiljević, T., Grubač M. (2002) *Komentar zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Službeni glasnik.

Vodinelić V. (1972) 'Neki osnovni praktični i teoretski problemi kriminalističkih ekspertiza'. *Pravni život*, 11.

Propisi

Krivični zakonik (2024), Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024.

Pravilnik o naknadi troškova u sudskim postupcima (2020), Službeni glasnik RS br. 9/16, 62/16 i 13/20.

Zakonik krivičnom postupku (2021), Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.

Internet izvori

Ministarstvo pravde Republike Srbije, *Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku*. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/sr/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php> (pristupljeno: 27. april 2025.).

Dijana JANKOVIĆ*

EXPERT ADVISOR - CRIMINAL PROCEDURAL POSITION AND COURT PRACTICE

One of the most important novelties in the domestic criminal procedural law is the introduction of the expert advisor in criminal proceedings, as a qualified in the field in which the expertise is demanded. Providing services in criminal procedure by the experts of the same field of expertise as engaged expert witnesses, is known before in the practice but was given it's official form by amending and supplementing of criminal procedural legislation. Since the activities of the expert advisor are related to the expertise, special attention will be payed on the authorization of the expert advisor in the case of expertise concerning the relation between the expert and the expert advisor in the criminal procedure as well as the evidentiary strength of their opinions.

Keywords: expert advisor, expertise, expert, professional person

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

* PhD, Judge of the Supreme Court, Republic of Serbia. E-mail: dijana.jankovic@vrh.sud.rs

UTICAJ PSIHIJATRIJSKOG VEŠTAČENJA NA OSTVARIVANJE PRAVA ŽRTAVA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Tijana KOSTIĆ *

„Pravda je stalna i neprekidna volja da svako dobije ono što mu po pravu pripada“ – Ulpijan

U radu se najpre razmatra pitanje da li oštećeni ima pravo da predlaže veštačenje u krivičnom postupku u kome nema svojstvo stranke, i s tim u vezi se ukazuje na potrebu usklađivanja zakonskih rešenja sa aktuelnom sudskom praksom. Potom se kroz primere iz sudske prakse skreće pažnja na neophodnost blagovremenog određivanja ove dokazne radnje, čije propuštanje može imati posledice kako po žrtvu, tako i po sam tok krivičnog postupka. Iako je odlučivanje o pravima žrtve u nadležnosti suda, psihijatrijsko veštačenje može biti vrlo značajno u ostvarivanju posebnog vida zaštite žrtve kao svedoka, putem ukazivanja sudu od strane veštaka na razloge zbog kojih bi trebalo da joj se odredi status posebno osetljivog svedoka. Na kraju rada se ističe i da se uskraćivanjem žrtvi mogućnosti predlaganja veštačenja osujećuje njeno pravo na dosuđivanje imovinskopravnog zahteva kada se on odnosi na naknadu štete, a koje je jedno od njenih osnovnih prava koja joj se garantuju Zakonikom o krivičnom postupku.

Ključne reči: žrtva, psihijatrijsko veštačenje, krivični postupak, svedok

* Advokat. E-mail: advokat.tijanakostic@gmail.com

Značaj veštačenja kao dokazne radnje u postupku i (ne)mogućnost njegovog predlaganja od strane oštećenog

Jedan od preduslova efikasnog krivičnog postupka, koji mora biti brz, ekonomičan i zakonit, je i kvalitetno obavljeno veštačenje. Ovo važno dokazno sredstvo se sastoji u obavezi veštaka, kao lica sa odgovarajućim stručnim znanjem, da utvrdi ili oceni određene činjenice u postupku. Stvar je faktičke procene kada je neophodno da se ono odredi (Stojanović i sar., 2018, str. 364), a zavisno od faze i vrste krivičnog postupka naredbu o veštačenju donosi po pravilu javni tužilac ili sudija, odnosno veće. Iako sam proces veštačenja može usporiti postupak, to ne bi smeo biti razlog njegovog izbegavanja. S druge strane, svakako ga ne bi trebalo ni određivati onda kada je potrebno utvrditi činjenice za koje je dovoljno i opšte obrazovanje (Grubač, Vasiljević, 2014, str. 247). Treba imati u vidu da veštaci ne mogu uvek da odgovore na sva zadata pitanja sa potpunom sigurnošću, već to često čine samo sa izvesnim stepenom verovatnoće. Stoga bi nalazi i mišljenja veštaka uvek morali biti podvrgnuti kritičkoj analizi suda, koji ocenu ovog dokaza vrši po slobodnom uverenju, i u odnosu na rezultate drugih dokaza izvedenih tokom postupka. Iako je mogućnost sudije da ceni mišljenje veštaka manja nego kod drugih dokaznih sredstava, ona nikako ne sme biti potpuno isključena (Vasiljević, 1981, str. 345). Na žalost, u praksi nije retkost da izostaje potreban kritički pristup analizi veštačenja, što može dovesti u pitanje zakonitost i pravičnost odluke suda.

Od posebnog značaj je i pitanje u kojoj meri se od strane organa postupka proverava nivo stručnosti veštaka. Kompetentnost veštaka doprinosi ostvarivanju prava na pravično suđenje koje je jedno od osnovnih prava, ne samo okrivljenog, već i lica oštećenog izvršenim krivičnim delom. To znači da pored okrivljenog, i oštećeni ima interes da se veštačenje obavi stručno i savesno, odnosno od strane veštaka čiji će nalaz i mišljenje biti dat u skladu sa pravilima nauke i struke, istinito i objektivno (Žarković i sar., 2018, str. 9). Međutim, čini se da je ovaj interes oštećenog od strane zakonodavca prilično zanemaren već samim tim što mu nije data mogućnost čak ni predlaganja ove dokazne radnje. To nedvosmisleno proizilazi iz odredbi člana 117 st. 1 ZKP kojim je propisano da pored organa postupka koji može po službenoj dužnosti odrediti veštačenje, predlog za određivanje veštačenja mogu dati samo stranke i branilac. Stoga je jasna namera zakonodavca da uskrati mogućnost predlaganja ovog dokaznog sredstva i oštećenom osim u

slučajevima kada je privatni tužilac ili kada je preuzeo krivično gonjenje od javnog tužioca. To je učinjeno stavom 4 ovog člana, koji se odnosi na troškove veštačenja tako što je propisano da organ postupka ima mogućnost da unapred zahteva polaganje novčanog iznosa za troškove veštačenja, kako od okrivljenog i branioca, tako i od oštećenog kao tužioca ili privatnog tužioca. S obzirom na to da je jedno od osnovnih prava oštećenog i pravo da predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja (člana 50 st. 1 tač. 2 ZKP) propuštanjem da se u okviru člana 117 stav 1. pravo predlaganja veštačenja dozvoli i oštećenom koji nije stranka, ove dve odredbe stavlja u direktnu suprotnost. Da nije u pitanju propust, već namera zakonodavca da oštećenom uskrati ovo pravo, potvrđuje i st. 3 člana 117 kojim je propisano da samo okrivljeni i njegov branilac imaju pravo žalbe protiv rešenja kojim je u fazi istrage javni tužilac odbio njihov predlog za određivanje veštačenja.

Pored toga što oštećeni ne može predložiti bilo koju vrstu veštačenja, čak i kada se predmet veštačenja odnosi na njega, u situaciji kada je takvo veštačenje određeno, bilo po službenoj dužnosti ili po predlogu stranke odnosno branioca, organ postupka nema nikakvu obavezu da o donetoj naredbi obavesti oštećenog. Naime, shodno članu 117 st. 5 ZKP-a kada se veštačenje određuje nakon potvrđivanja optužnice, odnosno od strane suda, naredba o veštačenju dostavlja se strankama, ali ne i samom oštećenom čak ni kada je on predmet veštačenja. Ni u tom slučaju ne postoji obaveza organa postupka da dostavi veštačenje oštećenom, odnosno njegovom punomoćniku ukoliko ga ima. To proizilazi i iz određivanja same sadržine naredbe u članu 118 st. 1 tač. 7 ZKP-a kojim je određeno da veštak mora da se obaveže da svoj nalaz i mišljenje dostavi u dovoljnom broju primeraka za sud i stranke. Samim tim jedino kada je oštećeni preuzeo ulogu tužioca ili je privatni tužilac, biće mu kao stranci u postupku dostavljeno veštačenje od strane suda. To znači da oštećeni, bez obzira da li ima ili ne ulogu svedoka u postupku, ne samo da nema mogućnost da stavi predlog za određivanje veštačenja, već se i ne obaveštava o veštačenju odnosno o donošenju naredbe, čak ni kada je on sam predmet veštačenja, niti mu se dostavlja nalaz i mišljenje kao rezultat tog veštačenja.

Ipak, i pored toga što je mogućnost predlaganja veštačenja data samo strankama i braniocu, u praksi se ovo pravo, iako nije ustanovljeno zakonikom, daje i oštećenima. Na sednici krivičnog odeljenja ASKr od 19.10.2016. iznet je stav da i oštećeni spada u krug ovlašćenih lica koja mogu predložiti određivanje veštačenja, shodno članu 50 ZKP, (Ilić i sar., 2018, str. 394). Istovremeno, dešava se da u situaciji kada postoji takav

predlog oštećenog, organ postupka ukoliko ga smatra opravdanim određuje veštačenje po službenoj dužnosti. Polazeći od toga da sama praksa već godinama pokazuje opravdanost ovakvog postupanja, trebalo bi *de lege ferenda* dati mogućnost i oštećenom da predloži veštaka, kao i da postavi pitanja na koja on treba da odgovori, i to tako što bi u stavu 1 i 2 člana 117 ZKP pored stranke i branioca, bio dodat kao mogući predlagač i oštećeni. Samim tim trebalo bi oštećenog uvrstiti i u krug lica koja mogu izjaviti žalbu protiv rešenja donetog od strane javnog tužioca u istrazi kojim se odbija njegov predlog za određivanje veštačenja.¹

Pored prava koja se odnose na predlaganje veštačenja, okrivljeni i branilac imaju i pravo da, nakon što organ postupka odredi veštačenje, angažuju stručnog savetnika. Van istrage ovo pravo pripada i javnom tužiocu,² kao i privatnom tužiocu, kao stranci, ali ne i oštećenom. Zapravo, u fazi istrage ne postoji nikakva mogućnost da oštećeni angažuje stručnog savetnika, za razliku od glavnog pretresa, gde postoji izuzetak koji se odnosi na slučaj preuzimanja krivičnog gonjenja od javnog tužioca, kada stupa na mesto stranke u postupku. Uključivanje stručnog savetnika u postupak se ostvaruje dostavljanjem sudu punomoćja kojim je ovlašćen na to od stranke. Zakonodavac je članom 125 st. 3 predvideo da oštećeni kao tužilac, i okrivljeni, imaju pravo da organu postupka podnesu zahtev za postavljanje stručnog savetnika, ali kako oštećeni ovu ulogu može imati tek nakon potvrđivanja optužnice, jedino sud može postaviti stručnog savetnika oštećenom kao tužiocu.³ Ukoliko bi takav zahtev oštećenog kao tužioca bio odbijen, njemu je data mogućnost da podnese žalbu o kojoj odlučuje veće.

Stručni savetnik u krivičnom postupku u izvesnom smislu ima „kontrolnu“ funkciju u odnosu na nalaz i mišljenje koje daje veštak određen od strane organa postupka. On ima određena prava i dužnosti koja se odnose na njegovu procesnu inicijativu i to ne samo u odnosu na određeno veštačenje već i u odnosu na aktuelna pitanja u domenu njegove stručnosti i iskustva. Stoga, iako je bila očigledna intencija zakonodavca prilikom donošenja ZKP-a iz 2011. da maksimalno ograniči mogućnost oštećenog da utiče na tok postupka, u cilju postizanja

¹ O žalbi protiv ovog rešenja odlučuje sudija za prethodni postupak u roku od 48 časova (član 117 stav 3 ZKP).

² Javni tužilac može angažovati stručnog savetnika tek posle potvrđivanja optužnice. S praktične strane, nije potpuno jasno na koji način će javni tužilac kao stranka u postupku ovlastiti lice koje izabere za stručnog savetnika. Član 125 stav 2 ZKP propisuje da će to biti učinjeno davanjem punomoćja licu izabranom za stručnog savetnika.

³ Privatni tužilac nema pravo na postavljanje stručnog savetnika od strane suda.

pravičnosti postupka *de lege ferenda* bi trebalo omogućiti oštećenom pravo na angažovanje stručnog savetnika i kada on nije stranka u postupku.

Psihijatrijsko veštačenje u krivičnom postupku

Pored opštih odredbi o veštačenju, zakonom su detaljnije regulisana i tri posebna slučaja veštačenja koja su medicinskog karaktera: veštačenje telesnih povreda, veštačenje leša i psihijatrijsko veštačenje. U pogledu ostvarivanja prava žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja poseban značaj imaju upravo psihijatrijsko i veštačenje telesnih povreda žrtve. Psihijatrijsko veštačenje kao dokazno sredstvo u sudskom postupku je proces koji se sastoji od većeg broja medicinskih radnji putem kojih veštak psihijatar treba da utvrdi duševno zdravlje osobe koju veštači. Davanju njegovog stručnog nalaza i mišljenja prethodi upoznavanje sa predmetom, proučavanje postojeće medicinske dokumentacije osobe koja se veštači, kao i njen pregled (Kovačević, 2008, str. 256). S obzirom na razvoj i različitost naučnih disciplina u okviru psihijatrije nameće se pitanje da li je za kvalitetno veštačenje dovoljna garancija to što je neko psihijatar, ili je potrebno da poseduje određene specijalizacije unutar psihijatrije (Žarković, 2018, str. 5). Sigurno je da ne može biti svejedno da li se veštači sposobnost žrtve da svedoči u postupku, ili se veštači činjenica da li je okrivljeni izvršio krivično delo usled zavisnosti od alkohola ili narkotika. Polazeći već samo od ovog primera, jasno je da nesumnjivo postoji potreba za dodatnim specijalizacijama veštaka, a na čemu se u našoj sudskoj praksi još uvek ne insistira, kao što se u dovoljnoj meri ni ne proverava kvalifikovanost veštaka.

Iako se analizom statističkih podataka utvrđuje da se u krivičnim predmetima obično angažuje više veštaka⁴ nije retkost da istim veštacima, bude naredbama povereno, veštačenje i okrivljenog i oštećenog. Tako se dešava da isti veštak bude određen da procenjuje uračunljivost okrivljenog u vreme izvršenja na primer krivičnog dela silovanja i sposobnost svedočenja žrtve kod koje je prisutan posttraumatski stres kao posledica izvršenog krivičnog dela.

Odredbe o psihijatrijskom veštačenju u ZKP se odnose na razloge zbog kojih postoji potreba da se ono obavi, i ciljeve koji se žele postići, iako sam način i zadaci nisu određeni, kao što je to zakonodavac učinio kod odredbi koje se odnose na veštačenja telesnih povreda. Psihijatrijskom veštačenju mogu biti podvrgnuti kako okrivljeni tako i

⁴ <https://www.mpravde.gov.rs/files/Vestacenje%20Vestaka.pdf>.

svedoci. Postoje tri razloga zbog kojih se može odrediti psihijatrijsko veštačenje okrivljenog, od kojih se prva dva vezuju za vreme izvršenje dela, a treći za sam krivični postupak. Ti razlozi su: 1. sumnja u uračunljivost okrivljenog u odnosu na izvršeno delo, odnosno sumnja da je ona bila isključena ili samo smanjena; 2. sumnja da je krivično delo okrivljeni izvršio usled zavisnosti od upotrebe alkohola ili opojnih droga; 3. sumnja o (ne)sposobnosti okrivljenog da učestvuje u postupku usled duševnih smetnji (član 131 st. 1 ZKP).

Za razliku od okrivljenog, svedok će biti psihijatrijski veštačen samo u cilju utvrđivanja eventualnog postojanja duševnih smetnji u toku postupka i njegove sposobnosti svedočenja.⁵ Kada se veštačenjem utvrdi da postoji neka duševna smetnja kod svedoka, veštak će dati mišljenje da li ona isključuje sposobnost njegovog svedočenja, odnosno u kojoj meri ona utiče na njegovu sposobnost da svedoči. Određivanje ovog veštačenja predstavlja samo mogućnost koja organu postupka stoji na raspolaganju u slučaju sumnje, za razliku od sumnje u odnosu na psihičko stanje okrivljenog koja stvara obavezu određivanja njegovog psihijatrijskog veštačenja (Ilić i sar., 2018, str. 423).

Potreba za psihijatrijskim veštačenjem žrtve i ostvarivanje prava na posebnu zaštitu tokom svedočenja

Iako bi veštačenje svedoka trebalo odrediti samo kada postoji sumnja u njegovu sposobnost da prenese svoja saznanja ili opažanja u vezi sa predmetom krivičnog dela (čl. 131 st. 2 ZKP), u praksi se najčešće određuje psihijatrijsko veštačenje oštećenih kao svedoka iako ne postoji bilo kakva sumnja u pogledu sposobnosti njihovog svedočenja. Zapravo, oštećeni će se veštačiti na ovu okolnost jedino kada ima i ulogu svedoka, bez obzira da li će se tokom postupka koristiti svojim pravom da ne svedoči, ukoliko za to postoje zakonski uslovi. Kod težih krivičnih dela sa elementom nasilja po pravilu oštećeni je i svedok.

Polazeći od toga da psihijatrijsko veštačenje predstavlja procenjivanje duševnog zdravlja, odnosno ličnosti, sposobnosti i ponašanja neke osobe u odnosu na određeni pravni propis (Kovačević, 2008, str. 257), postavlja se pitanje u kom obimu je veštak obavezan da poznaje određene pravne propise? Da li veštak može, i u kojoj meri,

⁵ Ovakvom formulacijom isključena je mogućnost veštačenja, odnosno utvrđivanja postojanja duševnih smetnji oštećenog u vreme izvršenja krivičnog dela, koje pitanje nekada može biti značajno za određivanje pravne kvalifikacije (npr. kod krivičnog dela obljube nad nemoćnim licem).

izaći iz zadatih okvira pitanja koja su mu postavljena donetom naredbom o veštačenju? Iako se veštačenje ne sme odnositi na pravna pitanja, često se i kod medicinskim veštačenja dešava da se izadje iz zadatih okvira ove dokazne radnje. Naime, psihijatrijski veštaci ne samo da utvrđuju činjenice, već ih često i vrednuju u svom mišljenju, što u praksi narušava zakonom ustavnovljen koncept podele činjenično-psihijatrijskih i normativno-pravnih nadležnosti izmedju sudije i veštaka psihijatra u krivičnom postupku (Drakić, 2012, str. 202). Prekoračenje granice veštačenja često je prisutno u odnosu na pitanje uračunljivosti okrivljenog, koju kao pravno pitanje rešava sud na osnovu nalaza i mišljenja veštaka (Grubač, Vasiljević, 2014, str. 347). Ovo jer se veštaci neretko upuštaju u ovu pravnu ocenu izjašnjavajući se da je kod okrivljenog postojalo stanje „smanjene uračunljivosti, ali ne bitno“, što je zakonski nepostojeća kategorija uračunljivosti” (Mrvić-Petrović i sar., 2015, str. 273). Prema stavu iz odluke Okružnog suda u Beogradu Kž. br. 2620/02 od 27.12.2002. godine – kada veštak iznese svoje mišljenje o nekim pravnim pitanjima, to znači da je izašao iz okvira svojih ovlašćenja, pa će sud moći da uvaži samo deo nalaza iz oblasti stručnog znanja veštaka, na osnovu kojeg će doneti odluku.

Psihijatrijsko veštačenje može imati uticaj i na određivanje posebnog statusa oštećenog kao svedoka, kao i na ostvarivanje nekih od njegovih prava. Naime, ono, pre svega, može imati uticaj u donošenju odluke da se oštećenom koji treba da svedoči pruži poseban vid zaštite putem određivanja statusa posebno osetljivog svedoka. Ovu odluku donosi organ postupka (javni tužilac u istrazi, na glavnom pretresu sud), ukoliko su ispunjeni uslovi propisani članom 103 ZKP-a. U ovoj proceni javnom tužiocu i sudu pomoć mogu pružiti veštaci svojim stručnim nalazom i mišljenjem, tako što će ukazati na postojanje razloga koji mogu biti od značaja prilikom procene ispunjenosti uslova.

Iako veštaci nisu ovlašćeni zakonikom da predlažu određivanje ovog statusa svedoku, to se nekada u praksi ipak dešava. U tim situacijama, kada veštak psihijatar predloži primenu ovog instituta, on u tom delu izlazi iz okvira svoje struke i zalazi u domen rada suda. U predmetu Višeg suda u Beogradu K. 471/19 koji se vodio zbog izvršenja dva krivična dela trgovine ljudima iz člana 388 KZ, javni tužilac je obema oštećenima odredio status posebno osetljivog svedoka, nakon čega je odredio njihovo psihijatrijsko veštačenje na okolnost sposobnosti svedočenja. Iako su ispitane u istrazi, na glavnom pretresu one su ponovo, i to u dva navrata, po naredbi suda dopunski veštačene od strane istih veštaka. naredbi kojom je određeno dopunsko veštačenje i to o procesnoj

sposobnosti oštećenih da učestvuju u daljem toku glavnog pretresa, od veštaka je traženo i da se posebno izjasne „da li postoje zdravstveni razlozi da oštećene dalji tok glavnog pretresa prate iz posebnih prostorija putem video konferencijske veze“. Prema zaključku veštaka status posebno osetljivog svedoka na glavnom pretresu trebalo je odrediti samo jednoj oštećenoj, s tim da se davanje iskaza obavi u posebnim uslovima, dok u odnosu na drugu oštećenu nije dat ovaj predlog. Na taj način su veštaci mimo zadatog pitanja, direktno uticali na odluku suda da se jedna od dve oštećene ispita kao svedok koji nije posebno osetljiv, bez obzira što je ona ovaj status već dobila rešenjem javnog tužioca u istrazi.

Bez obzira na to što praksa daje različite odgovore u pogledu pitanja da li jednom određen status posebno osetljivog svedoka važi do okončanja postupka, veštak nikako ne može biti ovlašćen za predlaganje njegovog određivanja. On može u okviru zadatog pitanja ukazati sudu na osetljivost svedoka usled, na primer lošeg zdravstvenog stanja, posledica izvršenog krivičnog dela ili drugih okolnosti, ali ne može predlagati određivanje ovog statusa svedocima, kao što ne može predlagati sudu i da ne odredi ovaj status, odnosno da ga ukine.

Neophodnost pravovremenog određivanja veštačenja žrtve kao svedoka

Suprotno prethodno datom primeru, u nekim slučajevima zakasnelim određivanjem psihijatrijskog veštačenja žrtve mogu biti direktno ugrožene, kao i sam postupak. U istrazi koju je vodilo Više javno tužilaštvo u Sremskoj Mitrovici zbog krivičnog dela trgovine ljudima, oštećena, kod koje, su prema postojećoj medicinskoj dokumentaciji, dijagnostifikovane smetnje u razvoju, je od strane svog oca seksualno eksploatisana, i to tako što ju je on predavao i prodavao radi pružanja seksualnih usluga, na ime čega je uzimao novac ili primao drugu korist (šporet, namirnice, garderobu...). Oštećena je ispitana kao svedok, i to nakon što je sa njom neposredno pre ispitivanja razgovor obavio psiholog, prema čijoj proceni nije bilo smetnji za njeno svedočenje. Ispitivanje je trajalo više sati, a zbog iscrpljenosti oštećene moralo je biti prekinuto i nastavljeno narednog dana. Dodatnu zbunjenost oštećene izazivali su verbalni sukobi javnog tužioca, punomoćnika oštećene i branilaca u pogledu dozvoljenosti pitanja koja su joj postavljana, vođenja zapisnika, što je sve stvorilo atmosferu koja nije pogodna za ispitivanje žrtve ovog teškog krivičnog dela. Tek nakon pet meseci od

njenog ispitivanja, od strane javnog tužioca je određeno i njeno neuropsihijatrijsko veštačenje kojim je utvrđeno da ona nije procesno sposoban svedok. Prema mišljenju komisije neuropsihijatarata „nedovoljna mentalna razvijenost oštećene kompromitovala je njenu sposobnost da shvati prirodu i svrhu krivičnog postupka, razume procesne radnje i njihove posledice, kao i da prati tok krivičnog postupka i adekvatno odgovara na pitanja stranaka.“

U praksi se dešava da i pored predloga žrtve da joj se prilikom svedočenja odredi status posebno osetljivog svedoka, javni tužilac ne odlučuje o ovom njenom predlogu. U tim situacijama, samim preduzimanjem dokazne radnje ispitivanja svedoka bez donošenja odluke o odredjivanju ovog statusa, faktički se može smatrati da je predlog odbijen, iako se dešava da iz kasnije obavljenog psihijatrijskog veštačenja proizilazi da je to bilo potrebno učiniti već pre prvog ispitivanja žrtve. Nekada se dešava da čak i nakon obavljenog psihijatrijskog veštačenja žrtve, iz koga jasno proizilazi potreba da joj se odredi status posebno osetljivog svedoka, sud potpuno ignoriše njen predlog za dodelu ovog status, i pristupa ispitivanju svedoka bez obzira na moguće posledice predočene od strane veštaka psihijatra. To je bio slučaj u predmetu koji se vodio pred Višim sudom u Beogradu K br. 4219/10, u kom je od strane oštećene (koja je u vreme izvršenja krivičnog dela bila maloletna), i njenog punomoćnika, više puta stavljen predlog da joj se odredi status posebno osetljivog svedoka prilikom svedočenja. Iako je iz obavljenog psihijatrijskog veštačenja konstatovana njena traumatizovanost kao posledica izvršenog krivičnog dela, sud nije odlučio o ovom predlogu već je dva puta ispitivao na glavnom pretresu, od kojih jednom u prisustvu okrivljenih. Povodom ustavne žalbe oštećene, Ustavni sud Srbije je u odluci UŽ-1526/2017 od 26.03.2021. godine, između ostalih propusta, konstatovao i to da Viši sud „nije prilagodio vođenje postupka nalazu sudskog veštaka u kome je konstatovano stanje traumatizovanosti žrtve, da nije odgovorio na zahtev za dobijanje statusa posebno osetljivog svedoka, kao i u odnosu na metode ispitivanja oštećene kao svedoka, a što je dovelo do sekundarne viktimizacije oštećene“. Stoga, Ustavni sud je našao da je u ovom aspektu postupka došlo do povrede pozitivne obaveze države u odnosu na žrtvu.

Uticaj psihijatrijskog veštačenja na ostvarivanje prava žrtve na naknadu štete

Psihijatrijsko veštačenje može uticati i na ostvarivanje imovinskopravnog zahteva žrtve, koje je prvo medju pravima oštećenog propisano članom 50 ZKP-a. Osnovni uslov je da istaknut imovinskopravni zahtev bude i opredeljen, što još uvek često izostaje u praksi. Kada se ovaj zahtev žrtve odnosi na naknadu nematerijalne štete, onda nastala šteta mora biti opredeljena kako po osnovu, tako i po visini. To znači da bi trebalo, bilo da je u pitanju žrtva koja je prilikom izvršenja krivičnog dela preživela strah ili duševne patnje zbog fizičkih bolova, naruženosti ili umanjenja opšte životne sposobnosti, pored vrste osnova opredeliti i novčani iznos koji ona želi da joj okrivljeni isplati.

Dugo godina se gotovo potpuno zanemarivao problem ignorisanja ovog prava oštećenog od strane suda. Kako bi se podstakla primena odredaba ZKP koji nalažu da sud razmatra i odlučuje o ovom važnom pravu oštećenog u postupku, Vrhovni Kasacioni sud u Beogradu je 2019. godine doneo Smernice za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom i parničnom postupku. U okviru ovih smernica data je preporuka javnim tužiocima i sudijama da u cilju ostvarivanja prava oštećenog u okviru krivičnog postupka, naredbom za veštačenje prošire zadatak veštaku medicinske struke da se izjasni i o pretrpljenim vidovima nematerijalne štete. Na ovaj način bi se u većoj meri osiguralo ostvarivanje ovog prava oštećenih, jer ne bi bili primorani da u tom cilju pokreću parnični postupak, koji ih izlaže ne samo dodatnim finansijskih troškovima, već i sekundarnoj viktimizaciji. Upravo to je i osnovni razlog zbog koga se u praksi vrlo retko odlučuju na pokretanje novog postupka radi ostvarivanja naknade štete koja im nesporno pripada kada je okrivljeni oglašen krivim. Izbegavanjem suda da o ovom njihovom pravu odluči u okviru krivičnog postupka, žrtve bivaju potpuno obeshrabrene na pokretanje parničnog postupka koji prate i drugi nedostaci, kao što su nemogućnost zaštite žrtve kao tužioca, suočavanje sa okrivljenim kao tuženim, ponovno saslušanje kao stranke i veštačenje (Žarković, Kesić, Kostić, 2012, str. 324). Ipak i pored prisutne svesti o svim ovim problemima, do danas još uvek u praksi nije došlo do adekvatne primene preporuka datih u okviru Smernica Vrhovnog Kasacionog suda, što ima za posledicu da, i pored toga što se žrtve psihijatrijski veštače, one ne mogu da ostvare i svoje pravo na naknadu nematerijalne štete koju su pretrpele izvršenjem krivičnog dela prema njima.

ZAKLJUČAK

Kako je Zakonikom o krivičnom postupku u članu 50 oštećenom dato pravo da predlaže dokaze, teško se može naći opravdanje za izuzimanje oštećenog iz kruga lica kojima je dato pravo da predlažu veštačenje. S obzirom na to da se u sudskoj praksi nekada dozvoljava mogućnost predlaganja veštačenja i oštećenom iako nije stranka u postupku, trebalo bi *de lege ferenda* u članu 117 ZKP ovo pravo dati i oštećenom. Samim tim, trebalo bi oštećenom dozvoliti i da predlaže ličnost veštaka, kao i mogućnost da predloži pitanja koja bi se, od javnog tužioca ili suda, u okviru naredbe zadala veštacima. Ovo je značajno posebno kada je potrebno obaviti psihijatrijsko veštačenje, koje u nekim slučajevima može uticati i na ostvarivanje značajnih prava oštećenog u krivičnom postupku. Jedno od njih je pravo oštećenog kao svedoka, da mu od strane organa postupka bude određen status posebno osetljivog svedoka. Iako pravo predlaganja ovog statusa ne pripada i veštaku, već jedino strankama i samom svedoku, ukoliko već nije određeno po službenoj dužnosti, veštačenje oštećenog može biti značajno i za procenu suda o potrebi njegovog određivanja. Pored toga, proširivanje zadataka u okviru psihijatrijskog veštačenja žrtve i na utvrđivanje činjenica vezanih za pretrpljene vidove nematerijalne štete, može biti ključno za sud da pored odlučivanja o predmetu krivičnog postupka donese odluku i o imovinskoopravnom zahtevu oštećenog.

LITERATURA

Drakić, D. (2012) *Sukob krivičnog prava i medicinske etike i psihijatrijske nauke na primeru psihijatrijskog veštačenja*. Novi Sad: Zbornik radova Pravnog fakulteta.

Grubač, M., Vasiljević, T. (2014) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Projuris.

Ilić, G. i sar., (2018) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Službeni glasnik.

Kovačević, R. (2008) *Pravna medicina*. Banja Luka: Pravni fakultet u Banja Luci.

Kovačević, R. (2017) *Psihijatrijska veštačenja u sudskom postupku*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Zavod za forenzičku psihijatriju Sokolac.

Mrvić-Petrović, N., Ćirić, J., Počuča, M. (2015) 'Medicinska veštačenja u krivičnom i parničnom postupku'. *Vojnosanitetski pregled*, 72(8).

Stojanović, Z., Škulić, M., Delibašić, V. (2018) *Osnovi krivičnog i krivičnog procesnog prava*. Beograd: Advokatska komora Srbije.

Vasiljević, T. (1981) *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.

Vrhovni Kasacioni sud (2019) *Smernice za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku*. Beograd: Vrhovni Kasacioni sud.

Žarković, M., Bjelovuk, I., Borović, A. (2014) *Kritički osvrt na radni i obrazovni profil sudskih veštaka u pojedinim oblastima veštačenja u Republici Srbiji*. Beograd: Pravni život, Udruženje pravika Srbije.

Žarković, M., Kesić, T., Bjelovuk, I. (2015) 'Normative framework for monitoring the quality of experts'work'. *International Scientific Researching security: approaches, concepts and policies*, Ohrid, 17-33.

Žarković, M., Kesić, T., Kostić, T. (2013) 'Pravo na kompenzaciju žrtava krivičnih dela – aktuelno stanje i predlozi *de lege ferenda*', *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*. Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, 315-329.

Internet izvori

Veštačenje veštaka: Uloga sudskih veštaka u Srbiji i moguće reforme u cilju unapređenja efikasnosti kvaliteta pravde (2018). Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/Vestacenje%20Vestaka.pdf> (pristupljeno 28. april 2025.).

THE IMPACT OF PSYCHIATRIC EXPERT EVALUATION ON THE EVALUATION ON THE REALIZATION OF VICTIMS' RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The paper first examines the question of whether an injured party has the right to propose expert examination in criminal proceedings in which they do not have the status of a party, highlighting the need to align legal provisions with current judicial practice. Through examples from judicial practice, attention is drawn to the necessity of timely ordering this evidentiary action, the omission of which can have consequences for both the victim and the course of the criminal proceedings. Although decisions regarding victims' rights fall within the court's jurisdiction, the paper emphasizes the importance of psychiatric expert examination in achieving a specific form of victim protection as a witness, by having the expert indicate reasons why the court should grant them the status of a particularly vulnerable witness. By denying the victim the opportunity to propose an expert examination, they are automatically deprived of the right to have a property claim adjudicated, which is one of their fundamental rights guaranteed by the Criminal Procedure Code.

Keywords: victim, psychiatric expert examination, criminal procedure, witness

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

* Attorney. E-mail: advokat.tijanakostic@gmail.com

ZNAČAJ NALAZA I MIŠLJENJA CENTRA ZA ZAŠTITU ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Mladen JELIČIĆ*

U krivičnom postupku koji se vodi zbog krivičnog dela trgovina ljudima iz člana 388. Krivičnog zakonika značajnu ulogu ima Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima. Ova ustanova socijalne zaštite ima brojne nadležnosti, a najznačajnija za krivični postupak je identifikacija žrtava trgovine ljudima, o čemu se dostavlja nalaz i mišljenje. U uvodnom delu date su opšte napomene o predmetu rada, a potom je ukazano na međunarodne standarde koje su značajne za položaj i ovlašćenja Centra. Analiziran je postupak identifikacije žrtava trgovine ljudima i struktura nalaza i mišljenja, kao i pravna priroda ovog akta. Predmet interesovanja autora je i pitanje ocene dokaza, pre svega nalaza i mišljenja, kao i iskaza predstavnika Centra koji se često pojavljuju kao svedoci u krivičnom postupku. Ukazano je na procesnu validnost iskaza predstavnika Centra u pogledu činjenica koje su saznali u postupku identifikacije žrtve trgovine ljudima, u različitim procesnim situacijama. Zaključak autora je da nalaz i mišljenje Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima ima višestruki značaj za krivični postupak. On se ispoljava kroz procesne implikacije davanja statusa oštećenog identifikovanoj žrtvi trgovine ljudima i osnova za primenu principa nekažnjavanja žrtve trgovine ljudima. Potom, kroz procesnu validnost iskaza svedoka

* Doktor pravnih nauka, naučni saradnik; sudija Višeg suda u Šapcu, <https://orcid.org/0009-0003-5486-3485> E-mail: mladen.jelicic.kaishin@gmail.com.

predstavnik Centra o činjenicama koje su saznali u postupku identifikacije žrtve trgovine ljudima, ali i kroz druge aspekte koje proizilaze iz statusa žrtve krivičnog dela trgovina ljudima.

Ključne reči: trgovina ljudima, žrtva trgovine ljudima, nalaz i mišljenje, Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima, krivični postupak

UVODNA RAZMATRANJA

Krivično delo trgovina ljudima iz člana 388. Krivičnog zakonika (u daljem tekstu - KZ, 2005) specifično je iz više aspekata. Najpre, zbog bića krivičnog dela i zakonske regulative osnovnog oblika obzirom da postoje tri elementa koja ga u svom sadejstvu određuju, ali od ovog pravila postoji izuzetak kada je pasivni subjekt maloletno lice (Jeličić, 2025, str. 354).¹ Zatim, ovo krivično delo ima ustavnopravni značaj jer je odredbom člana 26. stav 2. (*Ustav Republike Srbije*, 2021) propisano da je svaki oblik trgovine ljudima zabranjen. Naposljetku, može se reći da krivično delo trgovina ljudima prati vrlo širok međunarodnopravni okvir. Brojni su međunarodni instrumenti koji su obavezali Republiku Srbiju na stvaranje pravnog i društvenog okvira za borbu protiv trgovine ljudima. To se ispoljilo ne samo na normativnom polju² već i kroz uključivanje velikog

¹ U stavu 1. propisana je radnja izvršenja krivičnog dela koju čini vrbovanje, prevoz, prebacivanje, prodaja, kupovina, posredovanje u prodaji, sakrivanje ili držanje drugog lica. Neka od pobrojanih alternativno predviđenih radnji izvršenja mora biti izvršena na jedan od sledećih načina: silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi. Navedene radnje moraju biti preduzete cilju eksploatacije rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima. Za osnovni oblik predviđena je kazna zatvora od tri do dvanaest godina. Stavom 2. propisano je da za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja. Kada je delo iz osnovnog oblika učinjeno prema maloletnom licu, postoji teži oblik krivičnog dela i propisana je kazna zatvora od najmanje pet godina, što predviđa stav 3. Ostali oblici krivičnog dela propisani su stavovima 4. do 10. Shodno odredbi člana 112. stav 10. KZ maloletno lice je lice mlađe od osamnaest godina.

² Na primer, zakonski opis krivičnog dela trgovina ljudima iz člana 388. KZ oslanja se na definicije trgovine ljudima u međunarodnim ugovorima usvojenim pod okriljem Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, koji su ratifikovani od Republike Srbije. Definicija trgovine ljudima u Konvenciji Ujedinjenih nacija – Međunarodnoj konvenciji o transnacionalnom organizovanom

broja posebnih organa, ustanova socijalne zaštite, nevladinih organizacija i drugih relevantnih društvenih činilaca u procese prevencije trgovine ljudima, zaštite žrtava i krivičnog gonjenja izvršilaca ovog krivičnog dela.

Obaveze Republike Srbije preuzete ratifikacijom brojnih međunarodnih konvencija, od kojih će samo najznačajnije za temu rada biti navedene u nastavku, ukazale su na potrebu osnivanja posebne ustanove socijalne zaštite. Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima (u daljem tekstu - Centar) je ustanova u sistemu socijalne zaštite osnovana Odlukom Vlade Republike Srbije od 13.04.2012. godine, a počeo je sa radom 02.07.2012. godine. Tome je prethodilo donošenje Uredbe o mreži ustanova socijalne zaštite (2012). Centar je značajan faktor u oblasti borbe protiv trgovine ljudima i sarađuje sa Ministarstvom unutrašnjih poslova i pravosudnim organima. Osnovni zadatak Centra vezan je za identifikaciju, upućivanje i zaštitu žrtava trgovine ljudima. Statutom³ i Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji poslova i zadataka⁴ predviđeno je da Centar svoju delatnost obavlja u okviru dve organizacione jedinice: Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima koja funkcioniše od jula meseca 2012. godine i Prihvatišta za žrtve trgovine ljudima, koje je započelo sa radom u februaru 2019. godine.

Da bi se razumeo značaj akata koji Centar afirmiše kao učesnika u krivičnom postupku, potrebno je ukazati⁵ da su zaposleni u Centra profesionalci u socijalnoj zaštiti i srodnim disciplinama, koji imaju potrebna znanja i veštine za rad sa žrtvama trgovine ljudima. Svi stručni radnici Centra imaju licence za obavljanje osnovnih stručnih poslova u socijalnoj zaštiti i brojne dodatne obuke i treninge koji su im dali specifična znanja. U Centru su zaposleni socijalni radnici, psiholozi, specijalni pedagozi, pravnici, defektolozi, koji sa različitih aspekata mogu da prepoznaju i razumeju preživljenu traumu i zajedno pruže potrebnu podršku.

kriminalu i pratećem Protokolu za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje krijumčarenja ljudi, posebno žena i dece (Protokol iz Palerma - *Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola*, 2001) odnosi se na trgovinu ljudima koja obuhvata i elementi inostranosti i organizovane kriminalne grupe. U definiciji Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (*Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima*, 2009) trgovina ljudima je identično koncipirana kao u Protokolu iz Palerma, a ovu definiciju je sledio srpski zakonodavac.

³ Statut Centra dostupan je na: <https://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2020/07/Statut.pdf>. (pristupljeno: 25. april 2025. godine).

⁴ Navedeni Pravilnik dostupan je na: <https://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2020/07/Pravilnik-o-organizaciji-i-sistematizaciji.pdf> (pristupljeno: 25. april 2025. godine).

⁵ Videti Statut Centra i web stranicu: <https://centarzztlj.rs/tim-centra/> na kojoj su date informacije o stručnim kvalifikacijama zaposlenih (pristupljeno: 25. april 2025. godine).

Pre nego što shodno temi rada analiziramo nalaz i mišljenje Centra, potrebno je u kratkim crtama razmotriti pojedine međunarodne akte koji su značajni za krivični postupak trgovine ljudima i položaj i ovlašćenja Centra u krivičnom postupku.

Međunarodni standardi u vezi trgovine ljudima od značaja za položaj i ovlašćenja Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima u srpskom krivičnom postupku

Veliki broj međunarodnih instrumenata čini pravni okvir kojim se propisuju pozitivne obaveze države u odnosu na zabranu trgovine ljudima. Te obaveze dvojako se ispoljavaju – u odnosu na izvršioce krivičnog dela trgovine ljudima i u odnosu na žrtve trgovine ljudima. Kada se ima u vidu da je članom 16. Ustava propisano da su potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju, a da su prema hijerarhiji pravnih akata potvrđeni međunarodni ugovori ispod Ustava i iznad zakona (član 194. Ustava), te da da se sudske odluke zasnivaju na Ustavu, zakonu, potvrđenom međunarodnom ugovoru i propisu donetom na osnovu zakona (čl. 145.), mogu se prihvatiti kao osnovana stanovišta da odredbe Ustava omogućavaju direktnu primenu međunarodnog prava, odnosno daju mogućnost nadležnim državnim organima da se u svojim odlukama ili u obrazloženjima istih pozivaju na odredbe potvrđenih (ratifikovanih) međunarodnih ugovora i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava (Dragičević – Dičić, Mirović, Žarković, 2016, str. 12).

Obzirom da Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima preduzima aktivnosti na identifikovanju i zaštiti žrtava trgovine ljudima, potrebno je ukazati da ova ovlašćenja proističu direktno iz Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Naime, države potpisnice ove Konvencije su se obavezale da će svaka članica obezbediti u svojim nadležnim organima kadrove koji su obučeni i kvalifikovani za sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima, za identifikovanje i pružanje pomoći žrtvama, uključujući decu, i obezbediće da različiti organi međusobno sarađuju, kao i sa nadležnim organizacijama za podršku, kako bi žrtve bile identifikovane u postupku koji na odgovarajući način uzima u obzir poseban položaj žena i dece žrtava i kako bi im se, po potrebi, izdale boravišne dozvole pod uslovima predviđenim u članu 14. ove Konvencije (član 10. stav 1.). U pogledu identifikacije žrtava trgovine ljudima, treba ukazati na obavezu država u pogledu usvajanja zakonodavnih ili drugih mera koje su potrebne kako bi se na odgovarajući način identifikovale žrtve, i to u saradnji sa drugim

stranama ugovornicama, kao i relevantnim organizacijama za podršku (član 10. stav 2.). Inače, član 4. tačka e) definiše da je "žrtva" svako fizičko lice koje je postalo predmet trgovine ljudima u smislu definicije iz ovog člana. To znači da je postupak identifikovanja žrtve trgovine ljudima, koji je u nadležnosti Centra, nezavisan od krivičnog postupka koji se vodi protiv mogućeg izvršioca krivičnog dela.

Dalje, iz odredaba Konvencije proizilazi da su se države obavezale na usvajanje zakonodavnih ili drugih mera potrebnih za pružanje pomoći žrtvama u njihovom fizičkom, psihološkom i socijalnom oporavku; pomoć treba da obuhvati, između ostalog, savetovanje i informisanje, posebno o njihovim zakonskim pravima i uslugama koje su im dostupne, pomoć koja će im omogućiti da se njihova prava i interesi iznesu i razmotre u odgovarajućim fazama krivičnog postupka koji se vodi protiv izvršilaca (član 12. stav 1.). Države su se obavezale izričitom odredbom ove Konvencije da će pokloniti odgovarajuću pažnju potrebi da se obezbedi sigurnost i zaštita žrtve (član 12. stav 2.). Pored toga, države su se obavezale da će preduzeti mere, gde je to potrebno i pod uslovima koje propisuje domaće zakonodavstvo, u cilju saradnje s nevladinim organizacijama, drugim nadležnim organizacijama ili drugim delovima civilnog društva koji se bave pružanjem pomoći žrtvama (član 12. stav 5.). U odnosu na fazu istrage i krivičnog gonjenja, države su se obavezale na usvajanje zakonodavnih ili drugih mera potrebnih da bi se obezbedila efikasna i odgovarajuća zaštita od moguće odmazde ili zastrašivanja za žrtve, svedoke, članove porodice (član 28. stav 1.). Status žrtve trgovine ljudima obavezuje državu da obezbedi svojim unutrašnjim pravom ostvarenje prava na odštetu od izvršilaca (član 15. stav 3.).

Posebno je propisana obaveza da, ukoliko je dete žrtva trgovine ljudima, država kreira posebne mere zaštite koje će voditi računa o njegovim najboljim interesima (član 28. stav 4.). U smislu Konvencije, dete je svako lice mlađe od 18 godina (član 4. tačka d).

Za položaj deteta kao žrtve trgovine ljudima značajne su odredbe Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta⁶ kojom je propisano da je za svrhe ove Konvencije dete ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ako se na osnovu zakona koji se odnosi na dete, punoletstvo ne

⁶ *Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, 1990. Ova Konvencija usvojena je 20. novembra 1989. godine na 44. zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Njujorku. Značajan je i Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta (*Zakon o potvrđivanju fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta*, 2002).

stiže ranije (član 1.); da u svim aktivnostima koje se tiču dece od primarnog značaja je interes deteta bez obzira na to da li ih sprovode javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela (član 3. stav 1.); da države članice preduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere radi zaštite deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je poverena briga o detetu (član 19. stav 1.).

Status i ovlašćenja Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima priznata su u izveštajima Grupe eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima za Srbiju. U prvom izveštaju, usvojenom 8. novembra 2013. godine (prvi krug ocenjivanja) konstatovano je da je Vlada Republike Srbije osnovala Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima 13. aprila 2012. godine sa zadatkom da vrši doslednu identifikaciju žrtava i obezbedi njihovo upućivanje na pomoć i zaštitu (tačka 29.); da je prepoznavanje žrtava trgovine ljudima kao takvo od ključnog značaja, s obzirom na to da proizvodi pravo na široki dijapazon mera zaštite i pomoći definisanih u Konvenciji (tačka 59.). U drugom izveštaju, usvojenom 24. novembra 2017. godine (drugi krug ocenjivanja) konstatovano je da identifikovanje dece koje su žrtve trgovine ljudima spada u odgovornost Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima (tačka 130.). U trećem evaluacionom izveštaju usvojenom 16. juna 2023. godine GRETA navodi da je Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima i dalje odgovoran za identifikaciju žrtava trgovine ljudima i njihovo upućivanje radi pomoći i zaštite (tačka 20.).

Ovlašćenja i aktivnosti koje preduzima Centar pravno utemeljenje imaju i u praksi Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP). S tim u vezi, iako se član 4. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁷ (EKLJP) bavi ropstvom, ropским položajem i prinudnim radom i ne govori izričito o trgovini ljudima, sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP) u predmetima *Rantsev protiv Kipra* i Rusije (predstavka broj 25965/04, presuda od 7. januara 2010. godine), *Chowdury and others* protiv Grčke (predstavka broj 21884/2015, presuda od 30. marta 2017. godine) i *S.M. protiv Hrvatske* (predstavka

⁷ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP) - *Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima* (2003), Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori, br. 9/03, 5/05 i 7/05 i Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/10 i 10/15.

broj 60561/14, presuda Velikog veća od 25. juna 2020. godine), definisala je da se trgovina ljudima smatra povredom člana 4. EKLJP.

ESLJP je presudama *Rantsev* protiv Kipra i Rusije (stav 285-289) i *S.M.* protiv Hrvatske (stav 304 – 306) definisao tri grupe pozitivnih obaveza države: 1) obavezu uspostavljanja zakonodavnog i administrativnog okvira za sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima; 2) obavezu zaštite žrtava trgovine ljudima kroz obezbeđenje mera prevencije, evidentiranja i pomoći takvim licima; 3) obavezu sprovođenja istrage i sudskog postupka kada postoji opravdana sumnja da je došlo do izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima. Po stavu ESLJP, prve dve obaveze su materijalnog karaktera, dok treća obuhvata procesni aspekt. Jasno je da ispunjenje druge pozitivne obaveze države spada u delokrug ovlašćenja Centra.

Dakle, imajući u vidu navedene međunarodne standarde može se zaključiti da Centar ima odgovoran zadatak identifikacije žrtve trgovine ljudima, koji postupak, kao što je navedeno, nije u direktnoj vezi za krivičnim postupkom protiv izvršioca dela.⁸ Identifikovanje žrtava trgovine ljudima od velikog je značaja za krivični postupak iz dva aspekta. Prvi se odnosi na to da žrtve trgovine ljudima najčešće imaju status pasivnog subjekta u krivičnopravnom smislu, odnosno oštećenog u krivičnoprocesnom smislu. Iako ćemo ove pojmove ravnopravno koristiti, treba ukazati na stavove doktrine da je termin oštećeni, znatno širi od izraza žrtva krivičnog dela. Kada se zakonom ustanovljava zaštita oštećenog u krivičnom postupku, to znači da se štiti širi/prošireni krug lica od onih koja spadaju isključivo u žrtve krivičnog dela, odnosno u pasivne subjekte krivičnog dela, kada je reč o klasičnoj krivičnopravnoj terminologiji (Škulić, 2016, str. 42). Drugi aspekt značajan je pre svega za organ krivičnog gonjenja (javno tužilaštvo), ali i sud, a odnosi se na princip nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima, shodno članu 26. Konvencije

⁸ Treba pomenuti i *Deklaraciju Ujedinjenih nacija o osnovnim načelima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe ovlašćenja iz 1985. godine*, prema kojoj se osoba može smatrati žrtvom, shodno ovoj Deklaraciji, bez obzira na to da li je počinilac krivičnog dela identifikovan, uhapšen, da li mu se sudi ili je osuđen i bez obzira na porodične odnose koji mogu postojati između počinioaca i žrtve. Pojam „žrtva“ takođe može obuhvatati i užu porodicu ili lica zavisna od neposrednih žrtava, kao i osobe koje su pretrpele štetu prilikom pokušaja da pomognu žrtvi u nevolji ili da spreče nanošenje štete trećem licu. Ova Deklaracija preporučena je za usvajanje na Sedmom kongresu Ujedinjenih nacija za sprečavanje zločina i za postupanje prema prestupnicima, održanom u Milanu od 26. avgusta do 6. septembra 1985. godine i usvojena rezolucijom Generalne skupštine 40/34 od 29. novembra 1985. godine. Deklaracija ne podleže ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Odredbom ovog člana propisano je da će svaka strana, u skladu s osnovnim principima svog pravnog sistema, predvideti mogućnost da se kazne ne izriču žrtvama za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima, u onoj meri u kojoj su one bile prisiljene na to. Osnovana su shvatanja da načelo nekažnjavanja, osim obaveze da žrtve trgovine ljudima ne budu kažnjene za protivpravna dela koja su posledica činjenice da su se nalazile u tom položaju, treba tumačiti tako da se protiv žrtve trgovine ljudima, ukoliko se utvrdi uzročno – posledična veza između statusa žrtve i učinjenog krivičnog dela, krivični postupak ne pokreće, tj. da se nakon pokretanja, krivični postupak obustavi u što ranijoj fazi (Dragičević – Dičić, Mirović, Žarković, 2016, str. 7). Ukazuje se da je neophodno putem veštačenja utvrditi u kojoj meri je, usled nekog od načina izvršenja krivičnog dela trgovina ljudima, autonomija volje žrtve bila kompromitovana, odnosno u kojoj meri je u situaciji trgovine ljudima kompulsivna sila prerasla u apsolutnu silu (što je posebno od značaja u situacijama kada same žrtve trgovine ljudima postaju izvršioci ovog krivičnog dela, kada vrbuju nove žrtve, zastrašuju, primenjuju silu prema njima) (Žarković i sar., 2023, str. 57).

Centar u krivičnom postupku dostavlja akt naslovljen kao nalaz i mišljenje koji predstavlja sublimaciju sprovedenog postupka i konačnu ocenu da li neko lice ima status žrtve trgovine ljudima. Na koji način se sprovodi postupak identifikacije žrtve trgovine ljudima i kakva je struktura tog akta, razmotrićemo u nastavku.

Postupak identifikacije žrtava trgovine ljudima i struktura nalaza i mišljenja Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima

Sumaran osvrt na postupak identifikacije žrtava trgovine ljudima

U izveštaju GRETA iz 2023. godine posebna pažnja posvećena je analizi postupka identifikacije žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji koji je obuhvatio period ocenjivanja od 2017. do 2022. godine. U delu izveštaja koji se bavi ovim pitanjima (tačka 206. – 217.) konstatovano je više bitnih činjenica za temu ovog rada.

GRETA je ukazala da je uz podršku OEBS-a, Centar razvio indikatore za formalnu identifikaciju dece i odraslih žrtava trgovine ljudima, kao i indikatore za stručnu procenu slučajeva koji uključuju nasilje nad odraslima i decom, te rizike po ove dve kategorije. Primećeno je da iako svi akteri, uključujući nevladine organizacije i pripadnike lokalnih timova

za borbu protiv trgovine ljudima, mogu identifikovati pretpostavljene žrtve trgovine ljudima, formalna identifikacija je i dalje u nadležnosti Centra, a ona ne zavisi od ishoda krivične istrage.

Za postupak identifikacije žrtava trgovine ljudima značajne su Standardne operativne procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima od 12. decembra 2018. godine.⁹ Procedure je izradila Kancelarija za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima u Direkciji policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, a iste je zaključkom usvojio Savet za borbu protiv trgovine ljudima, na sednici održanoj 25. januara 2019. godine.¹⁰

Standardne operativne procedure sadrže pregled aktivnosti koje se tiču identifikacije, upućivanja, podrške i zaštite žrtava trgovine ljudima, uključujući pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima u krivičnom postupku i ostvarivanju imovinskopravnog zahteva, odnosno u pružanju pomoći u parničnom postupku za naknadu štete, kao i dobrovoljnog povratka žrtava i radnji kojima se te aktivnosti realizuju. Sistematizovane su u pet procedura.

Prva se odnosi na preliminarnu identifikaciju i upućivanje, što se može realizovati od strane velikog broja subjekata koji mogu doći do saznanja o postojanju trgovine ljudima, dok je druga procedura vezana za formalnu identifikaciju žrtve trgovine ljudima. Ona se realizuje kroz tri radnje: inicijalni razgovor sa pretpostavljenom žrtvom koji obavlja stručni radnik Centra, obaveštavanje i saradnju učesnika u identifikaciji, u smislu obaveštavanja MUP-a, nadležnog tužilaštva, Centra za socijalni rad itd. i okončanje postupka identifikacije, koji rezultira formalnom odlukom da li osoba za koju se pretpostavljalo da je žrtva trgovine ljudima, jeste ili nije žrtva. Treća procedura vezana je za podršku i zaštitu žrtvi trgovine ljudima. Ispoljava se kroz dve radnje koje se preduzimaju – hitnu podršku kao odgovor na hitne potrebe pretpostavljene žrtve i kroz kontinuiranu podršku. Četvrta procedura zasnovana je na pomoći i podršci žrtvama trgovine ljudima u krivičnom postupku i rešavanju imovinskopravnog

⁹ Dostupno na: https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/01.SOP+final_+250119.pdf (pristupljeno: 25. april 2025. godine).

¹⁰ U uvodu ovih procedura naglašeno je da su u kreiranju delotvornog odgovora Republike Srbije u oblasti borbe protiv trgovine ljudima nastupile značajne strateške, institucionalne i zakonodavne izmene, od usvajanja Sporazuma o saradnji između Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva finansija, Ministarstva pravde, Ministarstva zdravlja, Ministarstva prosvete i Ministarstva rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima 12. novembra 2009. godine, u čijem su se Aneksu nalazile Smernice za standardne operativne postupke postupanja sa žrtvama trgovine ljudima. Navedenim zaključkom Saveta za borbu protiv trgovine ljudima određeno je da prestaju da se primenjuju navedene Smernice.

zahteva ili u parničnom postupku za naknadu štete. Peta procedura naslovljena je kao dobrovoljni povratak žrtava trgovine ljudima, a odnosi se na državljane Republike Srbije i strance u slučajevima povratka u zemlju porekla.

Potrebno je ponoviti da je formalni akt o identifikaciji žrtve trgovine ljudima nalaz i mišljenje. Ovaj akt se dostavlja i javnom tužilaštvu, pa je potrebno upoznati se sa njegovom strukturom.

Struktura nalaza i mišljenja Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima

Centar uvek dostavlja nadležnoj organizacionoj jedinici MUP-a, odnosno nadležnom javnom tužilaštvu, sudu i nadležnom Centru za socijalni rada svoj nalaz i mišljenje o rezultatima sprovedenog postupka identifikacije, dok drugog učesnika u preliminarnoj identifikaciji, koji je žrtvu uputio na Centar, obaveštava o donetoj odluci.¹¹

Nalaz i mišljenje sadrži više delova.¹²

Prvi deo čini razlog sačinjavanja nalaza i mišljenja, gde se navode osnovni podaci o Centru i njegovoj ulozi. Drugi deo odnosi se na osnovne podatke o korisniku tj. licu koje je u postupku identifikacije, kao i o njegovoj porodici. Treći deo daje odgovor na pitanje gde i kako su prikupljeni podaci na osnovu kojih se daje nalaz i mišljenje. Navode se izvori saznanja o prikupljenim podacima. Ponekad se objašnjava gde je realizovan razgovor sa korisnikom u svrhu identifikacije i koji podaci su dobijeni kroz intervju. Naredni deo, naslovljen kao „nalaz“ sadrži činjenice koje su dobijene u postupku identifikacije i odnose se uglavnom na duži vremenski period, a ne samo na period konkretnog krivičnog dela trgovine ljudima. Naime, krivično delo trgovina ljudima najčešće ima svoju „istoriju“ koja se ogleda u postojanju preduslova za eksploataciju

¹¹ Odluka se donosi po okončanju postupka, a najkasnije u roku od tri, a u izuzetno složenim slučajevima - devet meseci od dana podnošenja prijave/obaveštenja. O ovom pitanju videti tačku 209 izveštaja GRETA iz 2023. godine. GRETA u pomenutom izveštaju ukazuje u tački 210 da u periodu od 2017. godine do decembra 2022. godine, identifikovano je ukupno 687 pretpostavljenih žrtava trgovine ljudima u Srbiji. Od toga, manje od polovine (320, među kojima 150 dece) dobilo je formalni status žrtve trgovine ljudima od Centra. GRETA ističe da Centar objašnjava da razlog za to delimično leži u činjenici da se sa nekim od pretpostavljenih žrtava koje su migranti ne može obaviti razgovor jer su u pokretu i mogu napustiti zemlju u kratkom vremenskom roku. Takođe, bilo je slučajeva kada je Centar procenio da je reč o žrtvi nasilja u porodici ili zanemarivanja deteta, a ne trgovine ljudima.

¹² Formalni elementi nalaza i mišljenja opisani su prema konkretnim aktima iz krivičnih postupaka u kojima je postupao autor, a metodologija izrade i pojašnjenja oko suštine pojedinih delova izloženi su shodno iskazima predstavnika Centra koji su ispitivani u svojstvu svedoka u krivičnim postupcima.

žrtve. U praksi je to čest slučaj u situacijama eksploatacije maloletnih lica od strane roditelja u svrhu prosjačenja, gde se deca navikavaju na prosjačenje kao rutinu svakodnevnog života i kod njih se gubi percepcija štetnosti takvog ponašanja. U delu koji je naslovljen kao „mišljenje korisnika“ dato je viđenje žrtve trgovine ljudima o situaciji u kojoj se nalazi. Tu su navedena zapažanja stručnog lica Centra o tome kako žrtva trgovine ljudima percipira svoj položaj i prihvata trenutnu situaciju, kakve ima planove za budućnost i da li je motivisana da učestvuje u krivičnom postupku. Ključni deo nalaza i mišljenja jeste interpretacija nalaza, gde stručni tim iznosi svoje viđenje kompletne situacije korisnika, objašnjavajući razloge koji su doveli do tačno određenog „mišljenja“, kao zaključnog dela. U ovom delu analizirani su uzročno-posledični odnosi situacije identifikovane žrtve trgovine ljudima i pojašnjenja pojedinih njenih postupaka. U mišljenju se iznosi zaključak o identifikaciji nekog lica kao žrtve trgovine ljudima i obliku eksploatacije, kao i o nužnim koracima koje je potrebno preduzeti u cilju zbrinjavanja i zaštite žrtve. U ovom delu se navode i slučajevi eksploatacije vršenjem krivičnih dela, a što predstavlja osnov za primenu principa nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima. Predlažu se i mere zaštite žrtve trgovine ljudima u krivičnom postupku, poput predloga za dodeljivanje statusa posebno osetljivog svedoka. S tim u vezi, treba ukazati da žrtva sa specifičnim potrebama zaštite tokom krivičnog postupka predstavlja osobu kojoj su na osnovu individualne procene neophodne posebne mere zaštite (Stevanović, Vujić, 2020, str. 96).

Nalaz i mišljenje potpisuju tri stručna lica Centra. Voditelj slučaja najčešće samostalno ili u prisustvu još jednog člana tima vodi razgovor sa pretpostavljenom žrtvom i njegov zadatak je da prikupi sve relevantne informacije i obradi slučaj koji iznosi ostalim članovima tima, a potom se donosi zajednički zaključak.

U narednom delu pažnju ćemo posvetiti pravnoj prirodi nalaza i mišljenja Centra.

Pravna priroda nalaza i mišljenja Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima

Kada se ima u vidu da je veštačenje zapažanje činjenica važnih za postupak ili davanje mišljenja o zapaženim činjenicama (odnosno i jedno i drugo) preko lica nezainteresovanih u postupku, na osnovu njihovog stručnog znanja ili veštine (Grubač, Vasiljević, 2014, str. 247), a da je materijalni uslov za veštačenje sadržan u potrebi da za utvrđivanje ili

ocenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz i mišljenje od lica koje raspolaze potrebnim stručnim znanjem (Škulić, 2011, str. 453), nedvosmislen je zaključak da nalaz i mišljenje Centra nije produkt veštačenja u krivičnoprocesnom smislu.

Naime, odredbom člana 113. stav 1. Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP, 2011) propisano je da će organ postupka odrediti veštačenje kada je za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku potrebno stručno znanje. Nalaz i mišljenje Centra se ne dostavlja organu postupka po njegovoj naredbi da se utvrde činjenice koje su u istom navedene, već je u pitanju akt koji nastaje u okvirima ovlašćenja Centra, koji je zadužen za formalnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima.

Treba podsetiti da se nalaz i mišljenje Centra pribavlja u predistražnom postupku ili u fazi istrage, kojima rukovodi vodi javni tužilac, a ovaj akt predstavlja važan orijentir javnom tužiocu koji na osnovu utvrđenih činjenica konkretnog slučaja odlučuje da li će identifikovana žrtva trgovine ljudima dobiti svojstvo oštećenog u procesnom smislu, kao i da li se u odnosu na žrtvu ima primeniti princip nekažnjavanja za izvršeno krivično delo. Dakle, već u ovoj fazi krivičnog postupka nalaz i mišljenje Centra ima značajne procesne implikacije na postupanje javnog tužioca. Nesporni su stavovi doktrine da se u cilju primene prava na određeni spor (slučaj), moraju odrediti činjenice tog spora, a da su činjenice u vezi sa zakonom preko procesa primene zakona na činjenice konkretnog slučaja (Meier, 2014, str. 8-9), iz čega proizilazi da nalaz i mišljenje Centra sadrži određene pravnorelevantne (odlučne) činjenice koje su značajne za krivični postupak za krivično delo trgovina ljudima.

Iz navedenog proizilazi pitanje - ako nalaz i mišljenje Centra nije rezultat izvršenog veštačenja, kakva je pravna priroda ovog akta?

Odgovor na postavljeno pitanje proizilazi iz odredaba ZKP koji se odnose na dokazivanje ispravom i definiciji isprave iz člana 2. stav 1. tačka 26, po kojoj je isprava svaki predmet ili računarski podatak koji je podoban ili određen da služi kao dokaz činjenice koje se utvrđuju u postupku (član 83. stav 1. i 2). Iz ove definicije proizilazi da se nalaz i mišljenje Centra u krivičnom postupku smatra ispravom, a shodno odredbi člana 138. stav 1. ZKP dokazivanje ispravom vrši se čitanjem, gledanjem, slušanjem ili uvidom u sadržaj isprave na drugi način. Obzirom da sadržaj isprave može biti izražen u pisanoj formi, figurativno, optički, zvučno, u obliku elektronskog zapisa ili na neki drugi način, razumljivo je da zakonodavac, pored najčešćih načina saznavanja sadržaja isprave (čitanjem, gledanjem ili slušanjem) ostavlja mogućnost da se to učini i uvidom u njen sadržaj na drugi način (Ilić i sar., 2014, str. 393).

Nalaz i mišljenje Centra može se poistovetiti sa izveštajem Centra za socijalni rad koji se uvek pojavljuje u krivičnim postupcima trgovine ljudima kada su oštećeni maloletna lica. U sudskoj praksi jasno je definisano da izveštaj Centra za socijalni rad koji je sačinjen od strane stručnog lica i u svemu prema pravilima struke, predstavlja ispravu izdatu od strane nadležnog državnog organa u zakonom propisanoj proceduri, koja je u smislu člana 2. stav 1. tačka 26. ZKP podobna da se koristi kao dokaz u krivičnom postupku.¹³

Nakon utvrđivanja pravne prirode nalaza i mišljenja Centra, potrebno je razmotriti pravnu snagu ovog dokaza, čime dolazimo na teren ocene dokaza. Takođe, stručni radnici Centra koji su učestovali u izradi nalaza i mišljenja često imaju svojstvo svedoka u krivičnom postupku. I njihovi iskazi takođe su predmet ocene od strane suda.

Ocena dokaza – nalaza i mišljenja Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima i iskaza svedoka predstavnika Centra koji su učestvovali u izradi nalaza i mišljenja

Nalaz i mišljenje Centra jedan je od dokaza koje sud ceni pri utvrđivanju pravnorelevantnog činjeničnog stanja. Treba podsetiti na stavove doktrine da pravilno utvrđivanje činjenica koje se ostvaruje izvođenjem i ocenom dokaza, prvi je i najvažniji zadatak svakog procesa i predstavlja najglavniju i najobimniju aktivnost u suđenju, čemu sleduju zaključivanja i sudovi o značaju utvrđenih činjenica (Vasiljević, 1981, str. 292). Ocena dokaza je poslednja, završna aktivnost suda u procesu dokazivanja i sastoji se u određivanju vrednosti otkrivenih i izvedenih dokaza u odnosu na činjenice koje su predmet dokazivanja i koje čine sadržinu krivične stvari (Bejatović, 2014, str. 284-285). Argumentaciju za utvrđeno činjenično stanje sud izlaže u obrazloženju presude, a obrazloženjem presude postiže se i uspostavlja dijalektičko jedinstvo između činjenica i prava posredstvom dokaza (Jekić, 1989, str. 47).

U pogledu pitanja koje analiziramo treba razmotriti odredbu člana 138. stav 2. ZKP koja je značajna jer Centar ima svojstvo državnog organa koji izdaje nalaz i mišljenje postupajući u granicama svoje nadležnosti. Ovom odredbom je propisano da isprava koju je u propisanom obliku izdao državni organ u granicama svoje nadležnosti, kao i isprava koju je u takvom obliku izdalo lice u vršenju javnog ovlašćenja koje mu je povereno zakonom, dokazuje verodostojnost

¹³ Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz 172/22 od 26. 4. 2022. godine, dostupna u elektronskoj bazi sudske prakse Vrhovnog kasacionog suda.

onoga što je u njoj sadržano. Dakle, zakonska je pretpostavka da nalaz i mišljenje Centra predstavlja verodostojnu ispravu, ali ovo nije apsolutno pravilo jer odredba stava 3. propisuje da je dozvoljeno dokazivati da sadržaj isprave iz stava 2. ovog člana nije verodostojan ili da isprava nije pravilno sastavljena.

Nalaz i mišljenje Centra se kao dokaz (isprava) od strane suda ispituje pojedinačno, u smislu unutrašnje koherentnosti, jasnoće i relevantnosti činjenica koje su navedene, ali i u odnosu na druge izvedene dokaze. Ispravno se u doktrini ukazuje da značajna zaštita protiv nemarnosti i proizvoljnosti u ocenjivanju dokaza jeste obaveza suda da u svojoj odluci navede koje dokaze smatra uverljivim, a koje ne, i da u svakom slučaju objasni razloge za svoju odluku (Spencer, 2002, str. 622).

Međutim, vrlo često se ukazuje potreba da se ispituju stručni radnici Centra koji su učestvovali u izradi nalaza i mišljenja. Već smo ukazali da stručni radnici Centra obavljaju razgovor sa pretpostavljenom žrtvom i dolaze do važnih saznanja, a pored toga prikupljaju brojne činjenice i iz drugih izvora saznanja, koji proces se finalizira izradom nalaza i mišljenja. Oni imaju neposredna saznanja o bitnim činjenicama, posebno o onim koje su im predložile žrtve tokom razgovora. Nisu retke situacije da žrtve trgovine ljudima odbiju da svedoče u krivičnom postupku ili da svedoče u istrazi a ne žele da svedoče na glavnom pretresu. Ponekad su žrtve trgovine ljudima privilegovani svedoci koji iskoriste zakonsko pravo da ne svedoče. To implicira pitanje na koji način ceniti iskaz predstavnika Centra u pogledu činjenica o kojima se oštećeni (žrtva trgovine ljudima) nije izjašnjavala u sudskom postupku, ili se izjasnila drugačije u odnosu na informacije koje je dala predstavniku Centra tokom obavljenog razgovora?

O nekim od ovih pitanja izjasnio se Vrhovni kasacioni sud koji je istakao da „u Zakoniku o krivičnom postupku ne postoji procesna zabrana da se o sadržaju izjave privilegovanog svedoka, koju je dao slobodnom voljom pred drugim licem, ta druga lica ispituju kao svedoci. Imajući u vidu navedeno, iskazi svedoka AA i svedoka BB mogu se koristiti kao dokaz u ovoj pravnoj stvari, jer na ovaj način svedoče o činjenicama koje su svojim čulima opazile i korišćenje takvog iskaza kao dokaza u krivičnom postupku nije u suprotnosti sa bilo kojom odredbom ZKP, pa se samim tim ne radi o nezakonitom dokazu u smislu odredbe člana 84. stav 1. u vezi odredbe člana 16. stav 1. ZKP“.¹⁴ I u drugoj

¹⁴ Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz 1038/22 od 05. 10. 2022. godine, dostupna u elektronskoj bazi sudske prakse Vrhovnog kasacionog suda. Po navodima branioca koji je podneo zahtev za zaštitu zakonitosti, iskaze svedoka nije trebalo prihvatiti jer bi to

odluci¹⁵ ovaj sud je pojasnio da „okolnost da su privilegovani svedoci iskoristili svoje pravo da ne svedoče na glavnom pretresu ne može uticati na zakonitost drugih dokaza, u konkretnom slučaju na iskaz svedoka DD, radnika Centra za socijalni rad, koja se izjašnjava o činjenicama do kojih je došla pri vršenju aktivnosti iz svog delokruga u okviru kojih je obavljala razgovor sa maloletnim oštećenima koje su kasnije u krivičnom postupku iskoristile svoje pravo da ne svedoče“.

Iz citiranih odluka najviše sudske instance proizilazi da ne postoji smetnja da se predstavnici Centra u svojstvu svedoka izjašnjavaju o činjenicama koje su saznali u postupku identifikacije žrtve trgovine ljudima. I u slučajevima kada identifikovane žrtve trgovine ljudima, a oštećeni u krivičnoprocesnom smislu, odbiju da svedoče (koristeći status privilegovanih svedoka ili iz drugih razloga odbiju da se izjasne o krivičnom delu ili se selektivno izjasne), iskaz predstavnika Centra u svojstvu svedoka može biti relevantan za utvrđivanje činjeničnog stanja. To se odnosi i na situacije kada se predstavnik Centra u svojstvu svedoka izjašnjava o činjenicama do kojih je došao iz razgovora sa oštećenim, koji se u pogledu tih istih činjenica drugačije izjasnio prilikom svedočenja u krivičnom postupku. U doktrini se ukazuje da nije neuobičajeno da oštećeno maloletno lice ima „zaštitnički“ odnos prema okrivljenom roditelju, da relativizuje krivicu roditelja, ispoljava vezanost za njega i zabrinutost za njegov status. Kod pojedinih oblika eksploatacije, kao što je na primer prosjačenje, uloga roditelja u „normalizaciji“ takvog ponašanja i shvatanja deteta da je takvo postupanje u redu, čak i poželjno, izuzetno je izražena i predstavlja oblik dugotrajnog i manipulativnog korišćenja roditeljskog autoriteta i zloupotrebu ovlašćenja. Maloletno lice ne vidi nikakav problem u činu prošnje niti smatra da je postupak njegovog roditelja pogrešan, pa se tako može i izjašnjavati u krivičnom postupku (Jeličić, 2025, str. 370-371). U svakom slučaju, sud ocenjuje i iskaz oštećenog, žrtve trgovine ljudima, u sklopu sa ostalim izvedenim dokazima, pa za svoju odluku zašto prihvata ili ne prihvata iskaz oštećenog u delu gde je isti suprotan iskazu predstavnika Centra koji je ispitan u svojstvu svedoka, u pogledu činjenica o kojima mu se poverio oštećeni, sud je dužan da pruži adekvatno obrazloženje. Svakako je nesporno da iskazi predstavnika Centra, u svim razmatranim situacijama, postaju značajan izvor saznanja o važnim činjenicama za krivični postupak. Ne može se postaviti pravilo da li će sud uvek

značilo posredno izigravanje prava maloletne oštećene da ne svedoči u postupku.

¹⁵ Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz 705/22 od 12. 07. 2022. godine, dostupna u elektronskoj bazi sudske prakse Vrhovnog kasacionog suda.

pokloniti veru iskazu svedoka predstavnika Centra i nalazu i mišljenju, jer su ovo dokazi koji se cene kako pojedinačno, tako i u vezi sa ostalim izvedenim dokazima. U skladu s navedenim su i stavovi doktrine da su činjenica i dokaz u procesnom smislu nerazdvojno povezani i uslovljeni, jer nema činjenice bez dokaza, a svaki dokaz potvrđuje neku činjenicu (Petrić, 1982, str. 801).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu svega iznetog, može se zaključiti da je nalaz i mišljenje Centra u krivičnim postupcima trgovine ljudima značajan iz više aspekata. Ovaj akt u krivičnom postupku predstavlja ispravu izdatu od državnog organa koji postupa u granicama svoje nadležnosti. Centar svoja ovlašćenja crpi iz međunarodnih konvencija koje je ratifikovala Republika Srbija i predstavlja jedini državni organ koji formalnopravno identifikuje žrtvu trgovine ljudima i preduzima druge mere o kojima je bilo reči u ovom radu. Samim tim, nalaz i mišljenje kao akt Centra ima izraženu težinu u mnogim, ne samo krivičnoprocesnim aspektima. Već u predistražnom postupku i postupku istrage, nalaz i mišljenje utiče na odluku javnog tužioca da li će identifikovana žrtva trgovine ljudima dobiti status oštećenog lica i da li će se u odnosu na žrtvu primenjivati princip nekažnjavanja shodno članu 26. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Nalaz i mišljenje predstavlja dokaz u pogledu činjenica koje su u njemu navedene, a iz strukture ovog akta proizilazi da su u pitanju mnoge značajne činjenice koje omogućavaju jasnije sagledavanje položaja žrtve i radnje izvršenja krivičnog dela trgovina ljudima. Iskazi svedoka stručnih radnika Centra, koji su učestvovali u izradi nalaza i mišljenja, predstavljaju relevantan dokaz u pogledu činjenica o kojima ovi svedoci imaju saznanja, a do kojih su došli razgovorom sa identifikovanom žrtvom krivičnog dela i na drugi način, u postupku sačinjavanja nalaza i mišljenja. Njihovi iskazi su procesno validni bez obzira da li je oštećeni uskratio svedočenje jer je privilegovani svedok ili iz drugih razloga, ili postoji razlika u iskazu oštećenog u sudskom postupku u odnosu na informacije koje je izneo stručnim radnicima Centra u postupku identifikacije žrtve trgovine ljudima. Naravno, sud nalaz i mišljenje Centra i iskaze predstavnika Centra u svojstvu svedoka ceni kako pojedinačno, tako i u vezi sa ostalim izvedenim dokazima i ne može se postaviti apsolutno pravilo u pogledu toga kako će sud ceniti ove dokaze.

LITERATURA

Bejatović, S. (2014) *Krivično procesno pravo*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.

Dragičević – Dičić R., Mirović T., Žarković M. (2016) *Pravni okvir i preporuke za primenu principa nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji*. Beograd: Misija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u Srbiji.

Grubač, M., Vasiljević, T. (2014) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, trinaesto izdanje. Beograd: Projuris.

Ilić, G.P. i sar., (2014) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, sedmo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd: Službeni glasnik.

Jekić, Z. (1989) *Dokazi i istina u krivičnom postupku*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Jeličić, M. (2025) 'Karakteristike krivičnog postupka za krivično delo trgovina ljudima učinjeno prema maloletnom licu od strane roditelja', u: M. Simović (ur.) *Djeca i maloljetnici u kaznenom pravu*. Banja Luka: Ministarstvo pravde Republike Srpske, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Javna ustanova Centar za edukaciju sudija i javnih tužilaca u Republici Srpskoj, 352-373. <https://doi.org/10.7251/CEST1625352J>

Meier, L. (2014) 'Probability, Confidence, and the Constitutionality of Summary Judgment', *Hastings Constitutional Law Quarterly*, 42, 1-71.

Petrić, B. (1982) *Komentar Zakona o krivičnom postupku*, Šid: Grafosrem.

Spencer, J. R. (2002) 'Evidence' in: M. D. Marty, J. R. Spencer (eds.) *European criminal procedures*, Cambridge University Press.

Stevanović, I., Vujić, N. (2020) 'Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično procesno zakonodavstvo Srbije)', u: S. Bejatović (ur.) *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, 95-109.

Škulić, M. (2011) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Javno preduzeće Službeni glasnik.

Škulić, M. (2016) 'Položaj žrtve krivičnog dela/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29', u: Đ. Ignjatović (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji tematska monografija 6. deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 40-80.

Vasiljević, T. (1981) *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Savremena administracija.

Žarković M., i sar., (2023) *Pravda za žrtve trgovine ljudima – Praktikum za sudije i javne tužioce*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima.

Propisi

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim načelima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe ovlašćenja iz 1985. godine, usvojena rezolucijom Generalne skupštine 40/34 od 29. novembra 1985. godine.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLP) - *Zakon o ratifikaciji Evropske konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima* (2003), Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori, br. 9/03, 5/05 i 7/05 i Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/10 i 10/15.

Krivični zakonik - KZ (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19 i 94/24).

Uredba o mreži ustanova socijalne zaštite (2012), Službeni glasnik RS br. 16/12.

Ustav Republike Srbije (2006), Službeni glasnik RS, br. 98/06 i 115/21.

Zakon o potvrđivanju fakultativnog protokola o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, (2002), Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 7/02.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, (2009), Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 19/09.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola (2001), Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori br. 6/01.

Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, (1990), Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

Zakonik o krivičnom postupku – ZKP (2011), Službeni glasnik RS, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/2014, 35/19, 27/21 i 62/21.

Internet izvori

Pravilnik o o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji poslova i zadataka Centra zaštitu žrtava trgovine ljudima. Dostupno na : <https://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2020/07/Pravilnik-o-organizaciji-i-sistematizaciji.pdf> (pristupljeno : 25. april 2025. godine).

Standardne operative procedure. Dostupno na: <https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/01.SOP+final+250119.pdf> (pristupljeno 25. april 2025. godine).

Statut Centra zaštitu žrtava trgovine ljudima. Dostupno na: <https://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2020/07/Statut.pdf>. (pristupljeno: 25. april 2025. godine).

Web stranica Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima. Dostupno na : <https://centarzztlj.rs/tim-centra/> (pristupljeno: 25. april 2025. godine).

Sudska praksa

Chowdury and others protiv Grčke (predstavka broj 21884/2015, presuda od 30. marta 2017. godine).

Odluke Evropskog suda za ljudska prava:

Presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz. 172/22 od 26. 4. 2022. godine.

Presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz. 705/22 od 12. 07. 2022. godine.

Presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz. 1038/22 od 5. 10. 2022. godine.

Rantsev protiv Kipra i Rusije (predstavka broj 25965/04, presuda od 7. januara 2010. godine).

S.M. protiv Hrvatske (predstavka broj 60561/14, presuda Velikog veća od 25. juna 2020. godine).

THE SIGNIFICANCE OF THE FINDINGS AND OPINIONS OF THE
CENTER FOR THE PROTECTION OF VICTIMS OF HUMAN
TRAFFICKING IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The Center for the Protection of Victims of Human Trafficking plays a significant role in the criminal proceedings for the crime of human trafficking from Article 388 of the Criminal Code. This institution of social protection has numerous responsibilities, and the most important for criminal proceedings is the identification of victims of human trafficking, on which the findings and opinion are submitted. In the introductory part, general comments on the subject of the work were given, and then the international standards that are significant for the position and powers of the Center were pointed out.

The procedure for identifying victims of human trafficking and the structure of findings and opinions were analyzed, as well as the legal nature of this act. The subject of the author's interest is also the issue of evidence evaluation, primarily findings and opinions, as well as the statements of representatives of the Center who often appear as witnesses in criminal proceedings. It was pointed out the procedural validity of the testimony of the representatives of the Center regarding the facts they learned in the process of identifying victims of human trafficking, in different procedural situations.

The author's conclusion is that the finding and opinion of the Center for the Protection of Victims of Human Trafficking has multiple significance for criminal proceedings. It manifests itself through the procedural implications of granting the status of injured party to an identified victim of human trafficking and the basis for applying the principle of non-punishment of the victim of human trafficking.

* PhD, Research Fellow; Judge of High Court in Šabac, <https://orcid.org/0009-0003-5486-3485> E-mail: mladen.jelicic.kaishin@gmail.com.

Then, through the procedural validity of the testimony of the witnesses of the representatives of the Center about the facts that they learned in the process of identifying the victims of human trafficking, but also through other aspects arising from the status of victims of the criminal offense of human trafficking.

Keywords: human trafficking, victim of human trafficking, finding and opinion, Center for the Protection of Victims of Human Trafficking, criminal proceedings

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

ULOGA VEŠTAČENJA U DONOŠENJU ODLUKE O IMOVINSKOPRAVNOM ZAHTEVU U KRIVIČNOM POSTUPKU

Ivana JOSIFOVIĆ*

Sa opštim društvenim i ekonomskim promenama javio se kao imperativ zahtev za efikasnim suđenjem. Ovaj zahtev je konkretizovan kako unošenjem pojedinačnih odredbi u procesne zakone pa je tako odredbom čl. 14 Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu: *ZKP*, 2021) propisano da je sud dužan da krivični postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava usmerenu na odugovlačenje postupka, a da je krivični postupak protiv okrivljenog koji je u pritvoru je hitan, a odredbom čl. 10 Zakona o parničnom postupku (u daljem tekstu: *ZPP*, 2023) da stranka ima pravo da sud odluči o njenim zahtevima i predlozima u razumnom roku, te da je sud dužan da postupak sprovede bez odugovlačenja, u skladu sa prethodno određenim vremenskim okvirom za preduzimanje parničnih radnji i sa što manje troškova, tako i posebnim Zakonom o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku (2023). Pravo na suđenje u razumnom roku ima svaka stranka u sudskom postupku, što uključuje i izvršni postupak, svaki učesnik po zakonu kojim se uređuje vanparnični postupak, a oštećeni u krivičnom postupku, privatni tužilac i oštećeni kao tužilac samo ako su istakli imovinskopravni zahtev. Kako bi postupanje sudova bilo u skladu sa proklamovanim stavovima, mora se jasno definisati šta znači efikasnost u sudskom, a naročito krivičnom postupku. Efikasno znači kvalitetno i brzo, kumulativno.

Fokus ovog rada će biti pravo lica koje je oštećeno izvršenjem krivičnog dela, odnosno zadovoljenje njegovog prava na pravičnu

* Sudija Višeg suda u Novom Sadu. E-mail: ivana.josifovic@ns.vi.sud.rs.

naknadu štete nastalu izvršenjem krivičnog dela, a u kontekstu prava na efikasnu zaštitu tog prava i suđenje u razumnom roku.

Kada govorimo o zadovoljenju prava tih lica u krivičnom postupku, možemo se kretati samo u okvirima odredaba ZKP-a koji, kako je propisano u čl. 2 st. 1 tač. 11, status "oštećenog" daje licu čije je lično ili imovinsko pravo povređeno ili ugroženo krivičnim delom. U krivičnom postupku, stranke su okrivljeni i tužilac, dakle oštećeni nije stranka već može biti učesnik u postupku koji ima određena prava. U čl. 50 ZKP-a taksativno su pobrojana prava oštećenog pa između ostalih, za potrebe ovog rada značajna su: pravo da podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje; da ukaže na činjenice i da predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja; da angažuje punomoćnika iz reda advokata; da prisustvuje pripremnom ročištu, glavnom pretresu i učestvuje u izvođenju dokaza; da podnese žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka i dosuđenom imovinskopravnom zahtevu, a javni tužilac i sud su u obavezi da upoznaju oštećenog sa ovim pravima.

Iako oštećeni nije stranka u krivičnom postupku, pored zadatka suda kome je osnovni cilj da niko nevin ne bude osuđen, a da se učiniocu krivičnog dela izrekne krivična sankcija pod uslovima koje propisuje krivični zakon, na osnovu zakonito i pravično sprovedenog postupka, sud bi trebao svojim postupanjem da obuhvati i rešavanje pitanja prava oštećenog. Dugogodišnja praksa je oštećenog u najvećoj meri tretirala kao dokazno sredstvo, odnosno lice koje ima ili bi moglo da ima relevantna saznanja o učiniocu i izvršenju krivičnog dela učinjenog na njegovu štetu. Naglasak je bio na svojstvu svedoka koje oštećeni ima u krivičnom postupku, a njegovo izjašnjenje u pogledu pridruživanja krivičnom gonjenju i postavljanju imovinskopravnog zahteva je u praksi bilo gotovo samo forma koja se konstatuje na zapisniku o glavnom pretresu. Ovo iz razloga što je ubedljivo najveći broj krivičnih dela pred sudom onih koja se gone po službenoj dužnosti od strane javnog tužioca pa izjašnjenje oštećenog da se pridružuje ili ne pridružuje krivičnom gonjenju nema naročit procesnopravni značaj osim u kontekstu eventualnog odmeravanja kazne učiniocu u smislu da li je i u kojoj meri oštećeni izrazio zainteresovanost za njegovo kažnjavanje. S druge strane, izjava o imovinskopravnom zahtevu, iako procesno značajna s obzirom da ukoliko oštećeni isti postavi sud je dužan da o tome donese odluku i propuštanje da se o tome odluči predstavlja povredu postupka,

u praksi se najčešće završava upućivanjem oštećenog na parnicu, čime se formalno ispoštuje obaveza suda.

Uloga krivičnog suda ne sme da se okonča samo na donošenju osuđujućih presuda u odnosu na lica za koja je dokazano da su izvršila krivična dela, već se mora imati na umu da kažnjavanje učinioaca ne utiče samo na učinioaca i društvo u širem smislu, već u najvećoj meri upravo na lica na čiju štetu je to krivično delo izvršeno. Najevidentniji način da se ova svrha postigne ili najkonkretniji je da se oštećenom pruži adekvatna zaštita njegovih prava već u samom krivičnom postupku, te da se ne upućuje na pokretanje novog, sada parničnog postupka kako bi ista ostvario. I u dosadašnjoj praksi u najvećoj meri je u krivičnom postupku oštećenom dosuđivan imovinskopravni zahtev kada se isti odnosi na materijlnu štetu u onim situacijama kada se radi o takvom krivičnom delu čiji je bitan element utvrđivanje tačne visine pribavljene protivpravne imovinske koristi koja najčešće koincidira sa štetom koju je oštećeni pretrpeo. Nažalost, praksa nas upućuje da se krivični sud ni u takvim situacijama nije odvažio/potrudio da meritorno odluči o zahtevu za dosuđivanjem zakonske zatezne kamate na taj iznos (naravno ako je potraživana) već oštećenog za taj deo imovinskopravnog zahteva uputi na parnicu. O zahtevima za naknadu nematerijalne štete, tek od skoro u praksi postoje primeri, dok se ranije o takvim zahtevima ili nije ni raspravljalo jer nisu ni postavljani u krivičnom postupku ili su rešavani upućivanjem na parnicu.

Da bismo razumeli i pokušali da demistifikujemo odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu, valja poći od u praksi najčešće primenjivane odredabe čl. 258 st. 4 ZKP-a kojom je propisano da će sud u presudi kojom okrivljenog oglašava krivim ili rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja, ovlašćenom licu dosuditi imovinskopravni zahtev u celini ili delimično, a za višak uputiti na parnični postupak, a ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje, sud će ovlašćeno lice uputiti da imovinskopravni zahtev u celini može da ostvaruje u parničnom postupku. U ovom drugom delu odredbe leži razlog za doskorašnje postupanje krivičnog suda - *ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje*. To najčešće ukazuje na pasivno držanje samog oštećenog, njegovog punomoćnika ili/i suda. To najčešće ne znači da podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov, već da se niko od imenovanih učesnika postupka nije bavio ovim pitanjem. Ako je sud u osuđujućoj presudi van razumne sumnje utvrdio da je učinilac izvršenjem predmetnog krivičnog dela povredio ili ugrozio prava

oštećenog lica, kako je moguće zaključiti da podaci postupka ne pružaju pouzdan osnov?

Na prvom mestu valja ukazati da je odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu, po svojoj pravnoj prirodi, svojevrsan parnični postupak u okviru krivičnog, te da sud u tom pogledu ima da postupa po pravilima o teretu dokazivanja u skladu sa ZPP-om, odnosno stranka koja tvrdi da ima neko pravo, snosi teret dokazivanja činjenice koja je bitna za nastanak ili ostvarivanje prava. Sud nije ovlašćen da po službenoj dužnosti izvodi dokaze na okolnost osnovanosti imovinskopavnog zahetva. S druge strane, kako je navedeno, u čl. 50 ZKP-a propisana je obaveza suda da oštećenog upozna sa njegovim pravima pa tako i onima vezanim za imovinskopravni zahtev, da može da ga postavi, da može da angažuje punomoćnika, da može da predlaže dokaze i učestvuje u izvođenju tih dokaza. Da to ne bi ostalo samo puko slovo na papiru zapisnika, sud bi trebao da ohrabri oštećenog time što će mu staviti do znanja da je voljan da o istom meritorno i odluči ukoliko ga oštećeni postavi i ukoliko dokaže njegovu osnovanost. U tom smislu, iako je teret dokazivanja u krivičnom postupku na javnom tužiocu, to se odnosi na dokazivanje optužbe, a u ovom svojevrsnom parničnom postupku u okviru krivičnog, teret dokazivanja imovinskopavnog zahteva je na oštećenom. Oštećeni mora biti proaktivan u predlaganju dokaza kojima bi dokazao osnovanost svog potraživanja opredeljenog imovinskopavnim zahtevom. Dokazna sredstva koja oštećeni ima na raspolaganju su njegovo ispitivanje u svojstvu svedoka, pored okolnosti kritičnog događaja i na okolnost pretrpljene štete, materijalne i/ili nematerijalne, ispitivanje drugih svedoka na te okolnosti, dostavljanje relevantne medicinske i druge pisane dokumentacije i veštačenje.

Veštačenja imaju značajnu ulogu u krivičnom postupku kod gotovo svake vrste krivičnih dela, bilo imovinskih, onih protiv života i tela, protiv polnih sloboda, ugleda i časti i drugih. Shodno čl. 113 ZKP-a veštačenje se određuje kada je za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku potrebno stručno znanje, odnosno znanje koje nije pravničke struke jer se ne može odrediti veštačenje radi utvrđivanja ili ocene pravnih pitanja. Kako može da se kaže, sud je veštak za pravo. Za sve ostale druge stručne oblasti za koje sud, po prirodi svoje pravničke profesije, nema potrebna znanja i veštine odrediće veštačenje koje će poveriti ili veštaku pojedincu u manje složenim stvarima ili ustanovi ukoliko predmet veštačenja zahteva multidisciplinarn pristup. Isto kao i kod utvrđivanja relevantnih činjenica koje su odlučne za rešavanje predmeta optužbe, tako je iz ugla oštećenog koji je zainteresovan za ostvarivanje

imovinskopravnog zahteva veštačenje veoma važan i pouzdan, a neretko i neophodan dokaz. Da li je u konkretnom slučaju neophodno izvesti veštačenje kako bi se utvrdila osnovanost imovinskopravnog zahteva, zavisi od prirode štete koja je pretrpljena i da li se ista može utvrđivati i nekim drugim dokaznim sredstvima.

Ako se radi o materijalnoj šteti nastaloj izvršenjem nekog imovinskog krivičnog dela (npr. krađa, teška krađa, razbojništvo, prevara itd.) ili krivičnog dela protiv privrede (npr. zloupotreba položaja odgovornog lica, poreska utaja, itd.) ili krivičnog dela protiv službene dužnosti (npr. zloupotreba službenog položaja, nesavestan rad u službi i dr.) kod kojih iznos pribavljene protivpravne imovinske koristi predstavlja i bitno obeležje krivičnog dela, teret dokazivanja tih tačnih iznosa je na tužiocu koji će to dokazivati između ostalog i ekonomsko-finansijskim veštačenjem ili ekonomskim veštačenjem vrednosti robe, stvari, usluga. U tom slučaju, oštećeni izvršenjem krivičnog dela može opredeliti svoj imovinskopravni zahtev prema rezultatima veštačenja obavljenim po naredbi (ako je data u fazi istrage kada je tužilac organ postupka) ili predlogu (ako je dat na glavnom pretresu kada je tužilac stranka) tužioca. Ukoliko pak oštećeni smatra da je pored toga pretrpeo i štetu u većem obimu od protivpravne imovinske koristi koju je pribavio okrivljeni, primera radi kod teške krađe, pored oduzetog novca iz kase prodavnice koja je obijena, oštećeni je pretrpeo i materijalnu štetu usled oštećenja na ulaznim vratima, obijanja kase, polomljenog inventara i slično, može predložiti ekonomsko veštačenje na okolnost vrednosti uništenih ili oštećenih stvari i svoj imovinskopravni zahtev opredeliti i u pogledu tog iznosa. U takvoj situaciji, sud načelno ne bi imao razloga da ne odluči meritorno, da u celosti ili delimično dosudi imovinskopravni zahtev, ali, ukoliko se oštećeni drži pasivno u pogledu dokazivanja, a potražuje iznose koji premašuju utvrđenu visinu pribavljene protivpravne imovinske koristi, sud bi s osnovom oštećenog za taj deo imovinskopravnog zahteva uputio na parnicu jer je teret dokazivanja tih činjenica na oštećenom. Da bi uspeo sa imovinskopravnim zahtevom, oštećeni treba da dokaže kako osnov potraživanja (što najčešće nije sporno ako je doneta osuđujuća krivična presuda) ali i visinu potraživanja.

Zbog specifičnosti vrste nematerijalne štete, njeno dokazivanje, ali i odlučivanje po pitanju dosuđivanja visine, se razlikuje u odnosu na materijalnu. Shodno čl. 155 Zakona o obligacionim odnosima (u daljem tekstu: ZOO, 2020) šteta je umanjeње nečije imovine (obična šteta) i sprečavanje njenog povećanja (izmakla korist), kao i nanošenje drugome fizičkog ili psihičkog bola ili straha (nematerijalna šteta). Čl. 200 ZOO

predviđa vidove nematerijalne štete pa je propisano da će sud za pretrpljene fizičke bolove, za pretrpljene duševne bolove zbog umanjjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica kao i za strah, ako nađe da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdava, dosuditi pravičnu novčanu naknadu, nezavisno od naknade materijalne štete kao i u njenom odsustvu.

Izvršenjem krivičnog dela pored materijalne ili nezavisno od nje odnosno i u njenom odsustvu, za oštećenog može nastupiti neki od vidova nematerijalne štete. Takva šteta se pre svega javlja kao (jedna od) posledica izvršenja krivičnih dela protiv života i tela (npr. ubistvo, teško ubistvo, laka ili teška telesna povreda i dr.), krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina (otmica, prinuda, ugrožavanje sigurnosti, proganjanje i dr.), krivičnih dela protiv časti i ugleda (npr. uvreda), krivičnih dela protiv polnih sloboda (silovanje, obljuba sa detetom, obljuba nad nemoćnim licem, navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama i dr.) i drugih, ali može nastati i kod nekih oblika imovinskih krivičnih dela npr. razbojništvo, razbojnička krađa, teška krađa, kod krivičnih dela protiv zdravlja ljudi, protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, protiv bezbednosti javnog saobraćaja i drugih.

Za utvrđivanje nematerijalne štete je na prvom mestu neophodno ispitati lice koje je tu štetu pretrpelo - oštećenog i to na one okolnosti u pogledu kojih je opredeljen imovinskopравни zahtev, eventualno pribaviti medicinsku dokumentaciju, pa u zavisnosti od vida nematerijalne štete, po predlogu oštećenog, odrediti određenu vrstu veštačenja. To ne mora nužno da podrazumeva novo veštačenje kakvo već nije rađeno u predmetnom postupku, već je moguće da se samo postavljanjem dodatnih pitanja ili dopunskih zadataka veštaku od strane oštećenog utvrde relevantne činjenice. Na primer, za potrebe krivičnog postupka koji se vodi zbog izvršenja krivičnog dela ubistvo u pokušaju (čl. 113 u vezi sa čl. 30 Krivičnog zakonika) svakako je bilo određeno sudskomedicinsko veštačenje na okolnost vrste i kvalifikacije povreda koje je oštećeni zadobio, pa je oštećeni ili njegov punomoćnik ovlašćen da istom veštaku zatraži da opredeli stepen i dužinu trajanja fizičkih bolova koje je tom prilikom oštećeni pretrpeo, kao i eventualnu naruženost i umanjjenje životne aktivnosti kao posledice povređivanja. Takođe, u opisanoj situaciji, oštećeni je ovlašćen da predloži da se izvrši i novo veštačenje na iste okolnosti s tim da se veštačenje poveri veštaku neke uže medicinske specijalnosti ukoliko se radi o specifičnim povredama, npr. oftalmologu na okolnost stepena oštećenja vida ukoliko je pretrpeo povredu oka, zatim veštaku maksilofacijalne hirurгуje ukoliko se

radi o povredama lica i vilice, otorinolaringologu na okolnost oštećenja sluha ukoliko je bilo povrede uha i slično. Istovremeno, povrede koje je oštećeni pretrpeo sa sobom nose i određeni strah, pa oštećeni koji je zainteresovan za ostvarivanje naknade ovog vida nematerijalne štete može predložiti neuropsihijatrijsko veštačenje na okolnost intenziteta i dužine trajanja pretrpljenog straha. Strah se opredeljuje kao primarni - nastao usled ugrožavajuće situacije i sekundarni strah - koji se vezuje za težinu povrede i vreme trajanja lečenja odnosno oporavka, a nekad i tercijarni tzv. pozni strah. Treba naglasiti da citirana odredba čl. 200 ZOO kao vid nematerijalne štete ne predviđa faktičko postojanje naruženosti ili umanjivanja životne aktivnosti čije se postojanje utvrđuje sudskomedicinskim veštačenjem, već nematerijalnu štetu predstavljaju *duševni bolovi* usled te naruženosti i/ili umanjivanja životne aktivnosti. U tom smislu, za utvrđivanje osnovanosti imovinskopravnog zahteva za ove vidove štete, nije dovoljno samo sudskomedicinsko veštačenje, već je neophodno da se izvrši neuropsihijatrijsko veštačenje na okolnost stepena ovih duševnih bolova.

Primer iz prakse, izvod iz presude Višeg suda u Novom Sadu (anonimizirano):

Na osnovu čl. 258 st. 4 ZKP-a delimično se dosuđuje imovinskopravni zahtev pa se obavezuju okrivljeni AA i BB da oštećenom VV solidarno isplate naknadu nematerijalne štete.

Naknada štete oštećenima nesporno pripada jer je ista nastala krivicom ovde okrivljenih, pa u tom smislu osnov potraživanja nije sporan. Visinu potraživanja, sud je utvrdio na osnovu iskaza oštećenih, medicinske dokumentacije i nalaza veštaka koje sve nalaze sud u celosti prihvata kao stručne, jasne, sačinjene na osnovu medicinske dokumentacije i neposrednog pregleda oštećenih, a u skladu sa pravilima nauke i struke.

Pa je tako na osnovu nalaza i mišljenja prof dr ĐĐ od 14.07.2022. i neuropsihijatrijskog veštačenja za oštećenog prof dr ŽŽ od 20.07.2022. godine, sud utvrdio da je oštećeni VV trpeo bolove visokog intenziteta 8-9 stepeni (na skali od 0-10) koji su se smanjivali pa zatim opet povećali na 9 i kasnije smanjivali, da je trpeo primarni strah 8-9 stepeni (na skali od 0-10) i sekundarni strah 7-8 stepeni kao i tercijarni tzv pozni strah, da je pretrpeo umanjivanje životne aktivnosti (UŽA) 5% zbog čega trpi duševne bolove lakog stepena a da nije zaostala naruženost. Iako je

veštak prof.dr MM na glavnom pretresu od 30.01.2023.godine na pitanje punomoćnika ovog oštećenog naveo da su, imajući u vidu karakteristike ožiljaka kod oštećenih kao i njihovu lokalizaciju, iste dovele do naruženosti lakog stepena kod sve trojice oštećenih, sud je za oštećenog VV utvrdio da nije nastupila nematerijalna šteta po ovom vidu, s obzirom da je u čl. 200 Zakona o obligacionim odnosima predviđena nematerijalna šteta zbog duševnih bolova zbog naruženosti (a ne zbog samog eventualnog postojanja ožiljaka - naruženosti), a veštak prof. dr ŽŽ koja je sačinila neuropsihijatrijski nalaz za oštećenog po tom osnovu, nije utvrdila postojanje ovih duševnih bolova. Uzimajući u obzir sudsku praksu u ovoj oblasti, sud je dosudio oštećenom VV, na ime fizičkih bolova iznos od 270.000,00 dinara, na ime pretrpljenog straha iznos od 300.000,00 dinara i na ime duševnih bolova zbog umanjenja životne aktivnosti iznos od 150.000,00 dinara, ukupno iznos od 720.000,00 dinara, dok ga je preko dosuđenog a do zatraženog iznosa od 2.500.000,00 dinara uputio na parnicu. Oštećeni nije potraživao zakonsku zateznu kamatu na iznos naknade nematerijalne štete, pa je sud nije ni dosudio.

U vezi sa navedenim primerom, interesantno je ukazati da iako je odredbom čl. 117 ZKP-a propisano da veštačenje određuje organ postupka, shodno čl. 50 ZKP-a, kako je navedeno, oštećeni ima pravo da dostavlja dokaze na okolnost osnovanosti imovinskopravnog zahteva, pa je u tom smislu ovlašćen ne samo da predloži da sud odredi veštačenja na navedene okolnosti već i da ih sam zatraži od sudskog veštaka pa izrađen nalaz i mišljenje dostavi sudu, odnosno takav dokaz ne bi bio nezakonit jer isti predstavlja dokaz koji oštećeni dostavlja na okolnost *visine* pretrpljene nematerijalne štete, dok se povrede oštećenog kao i mehanizam povređivanja utvrđuju na osnovu medicinske dokumentacije i sudskomedicinskog nalaza veštaka koga je u skladu sa čl. 117 ZKP-a odredio organ postupka.

Specifičan vid naknade nematerijalne štete koji nastaje kao posledica npr. krivičnog dela ubistvo (čl. 113), dakle kod svršenog oblika ovog krivičnog dela, su duševni bolovi zbog smrti bliskog lica. U ovakvoj situaciji svojstvo oštećenog u krivičnom postupku ima bliski srodnik pokojnog oštećenog. Za utvrđivanje ovog vida nematerijalne štete nije neophodno neuropsihijatrijsko veštačenje, mada se svakako ne isključuje. Za odluku o ovako opredeljenom imovinskopravnom zahtevu moguće je da sud utvrdi relevantne činjenice iz iskaza oštećenog. Kod

ovog krivičnog dela može se zahtevati i naknada materijalne štete koja se pak dokazuje pisanom dokumentacijom ili drugim dokazima.

Primer iz prakse, izvod iz presude Višeg suda u Novom Sadu (anonimizirano):

Na osnovu čl. 258 st. 4 ZKP-a obavezuje se okrivljeni AA da oštećenoj BB, na ime naknade materijalne štete na ime uobičajenih troškova sahrane pok. VV isplati iznos od 161.041,00 dinara, sa zakonskom zateznom kamatom počev od 01.01.2020. godine pa do isplate, kao i na ime nematerijalne štete štete zbog duševnih bolova zbog smrti bliskog lica isplati iznos od 3.000.000,00 dinara sa zakonskom zateznom kamatom od presuđenja do isplate, u roku od mesec dana od pravosnažnosti presude, pod pretnjom izvršenja, dok se oštećena BB sa viškom imovinskopravnog zahteva preko dosuđenih 3.000.000,00 dinara do zatraženih 100.000,00 evra upućuje na parnicu.

U vezi sa iskazom oštećene BB, a na osnovu iskaza veštaka prof. dr GG, sud je utvrdio da, imajući u vidu da se radi o gubitku deteta što po svim skalama u svetu predstavlja stresni događaja 1. ranga, a sa druge strane imajući u vidu i način gubitka deteta (ubistvo) roditelj odnosno majka oštećena BB trpi i trepeće duševne bolove najjačeg mogućeg intenziteta koji će vremenom u izvesnoj meri možda gubiti na intenzitetu, a možda se pojačavati odnosno ostati na istom nivou jer ne postoji veći. Van svake sumnje minimalno 6 meseci pa sve do 2 godine nakon događaja, ovaj intenzitet duševnih bolova bi bio jakog stepena, u daljem toku bi mogao da bude srednjeg, ali nikada da dostigne stepen blagog ili da se izgubi. Činjenica da je otac pok. oštećene - suprug oštećene BB preminuo nepunih godinu dana nakon gubitka ćerke, faktor je koji je nesumnjivo dodatno doprineo produbljivanju duševnih bolova imajući u vidu da su imali skladne porodične odnose i međusobno poverenje i emocionalnu bliskost, ali sam gubitak deteta na ovakav način dovodi do duševnih bolova najvećeg mogućeg intenziteta. Gubitak deteta se ne može ni izraziti ni nadomestiti bilo kojim novčanim iznosom, ali imajući u vidu sve napred navedene okolnosti i činjenice koje su utvrđene iz iskaza oštećene BB i veštaka neuropsihijatra, te sudsku praksu po ovom obligacionopravnom pitanju, sud nalazi da pravičnu nadoknadu za duševne bolove zbog smrti bliskog lica predstavlja iznos od 3.000.000,00 dinara. Sud je obavezao okrivljenog da oštećenoj po tom osnovu isplati taj iznos, a na dosuđeni iznos je

dosudio i zakonsku zateznu kamatu počev od 24.03.2021. godine, odnosno od dana presuđenja, pa do isplate, shodno čl. 277. st. 1. ZOO. Kako je u Republici Srbiji dinar sredstvo plaćanja, to je sud iznos pravične naknade nematerijalne štete odredio u dinarima, a oštećenu je sa viškom imovinskopravnog zahteva preko dosuđenih 3.000.000,00 dinara do zatraženih 100.000,00 evra uputio na parnicu.

U pogledu naknade materijalne štete, sud je u celosti usvojio imovinskopravni zahtev oštećene BB. S obzirom da je materijalna šteta u vidu troškova sahrane nastala kao direktna posledica protivpravnih radnji okrivljenog isti je obavezan da nadoknadi troškove pogrebne opreme i ispraćaja pokojne oštećene koje su snosili njeni roditelji, u iznosu od 154.221,00 dinara po specifikaciji - računu JKP "LL" br.19-RN011-13581 od 31.12.2019.godine, i troškove prevoza van zemlje u iznosu od 6.820,00 dinara po računu JKP "LL" br.19-RN011-13582 od 31.12.2019.godine, ukupno 161.041,00 dinar, sa zakonskom zateznom kamatom počev od 01.01.2020.godine pa do isplate. Kako se radi o materijalnoj šteti koja je nastala plaćanjem navedenih računa dana 31.12.2019.godine, to oštećenoj pripada i zakonska zatezna kamata od narednog dana u odnosu na dan kada je šteta nastala.

Kao posledica krivičnog dela protiv polne slobode, pored nematerijalne štete u vidu pretrpljenog fizičkog bola, straha, eventualno duševnih bolova zbog naruženosti i umanjenja životne aktivnosti (kod težih oblika izvršenja, kvalifikovanih nastupanjem teških telesnih povreda), najčešće, gotovo neizostavno, zaostaju i duševni bolovi zbog povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti. Za dokazivanje ovog vida štete relevantno je veštačenje psihijatrijske i sudskopsihološke struke, ali i sam iskaz oštećenog lica. Ukoliko se radi o detetu ili maloletniku kao oštećenom licu, najčešće se svakako određuje neuropsihijatrijsko veštačenje, obično timsko, kombinovano sa akcentom na stručnjaku iz oblasti dečije (adolescentske) sudske psihologije i psihijatrije koje pre svega koristi sudu da utvrdi da li je to lice spram uzrasta, okolnosti događaja i ličnih svojstava sklonu konfabulacijama (izmišljanju, preuveličavanju, laganju), eventualno podložno manipulaciji od strane trećih zainteresovanih lica i slično ili je pak sposobno da da verodostojan iskaz. Postavljanjem pitanja i dopunskim zadacima, lako i jednostavno se mogu obezbediti i dokazi na okolnost pretrpljene nematerijalne štete. Zbog prirode ovih krivičnih dela koja nužno spoljnom svetu izlažu najintimnija i bolna osećanja i sećanja oštećenih, sud ispitivanje sprovodi sa naročitom pažnjom uz

uvažavanje svih prava ličnosti i zaštitu privatnosti (uobičajeno je isključenje javnosti sa suđenja), ali i svakako vodeći računa o pravima okrivljenog na odbranu.

Primer iz prakse, izvod iz presude Višeg suda u Novom Sadu (anonimizirano):

Na osnovu čl. 258 st. 4 ZKP-a obavezan je okrivljeni AA da mlt. oštećenoj BB na ime naknade nematerijalne štete zbog duševnih bolova zbog povrede ljudskog dostojanstva isplati iznos od 500.000,00 dinara, u roku od mesec dana od pravosnažnosti presude, pod pretnjom izvršenja, dok je preko dosuđenih 500.000,00 dinara pa do zatraženih 5.000.000,00 dinara oštećena sa viškom imovinskopravnog zahteva upućena na parnicu.

Sud je iz iskaza mal. oštećene BB, a ceneći i nalaz i mišljenje tima veštaka Kliničkog centra Vojvodine kao i iskaza dr GG, utvrdio da su reakcije devojčice kako u školskoj sredini, tako i u hraniteljskoj porodici, duboko određene sa nekoliko ozbiljnih traumatizacija. Prva predstavlja same događaje, ukoliko sud prihvati da su joj se dogodili, druga predstavlja izmeštanje iz porodice porekla, kao i uskraćivanje kontakata sa roditeljima, i treća, koja predstavlja stigmatizaciju u školskom i vršnjačkom kolektivu, gde su deca upoznata sa onim što joj se dogodilo. Posledice ovakvih događaja u ovom životnom periodu, mogu biti neposredne, kada registrujemo različite oblike maladaptivnog ponašanja, moguće seksualizovano ponašanje, izražavanje otpora i bunta na različite načine. Dugoročne posledice, ovakvih oblika seksualnog zlostavljanja, su višedecenijske i kako je navedeno u osnovnom nalazu, kod devojčice se mogu javiti i različiti problemi na nivou mentalnog funkcionisanja, emotivno-partnerskog funkcionisanja, uspostavljanje stabilnih životnih obrazaca i navika u socijalnom funkcionisanju. Njeni dobri intelektualni kapaciteti za ovu devojčicu mogu u perspektivi predstavljati upravo rezilijentni faktor, odnosno, pomoći joj da uz odgovarajući psihoterapijski tretman i uslove života ne razvije kasne posledice seksualnog zlostavljanja. U momentu kada je mlt. oštećena veštačena, ona je bila tek nekoliko meseci smeštena u hraniteljsku porodicu, proces adaptacije na tu porodicu nije bio završen, ali joj je upravo ta porodica omogućila određenu sigurnost i stabilnost, na nivou njenog životnog funkcionisanja. U situaciji veštačenja, registrovane su blaže reaktivne smetnje u odnosu na same predmetne

događaje, ali i patnja devojčice zbog raspada biološke porodice, i nedostatka kontakta sa roditeljima i braćom i sestrama. Sve ovo je veštaka opredelilo da zaključi da je devojčica u tom periodu trpela duševne bolove srednjeg stepena, a o daljem toku i predikciji budućih duševnih bolova nije mogla da se izjasni.

Ljudsko dostojanstvo spada u korpus *prava ličnosti* čija je zaštita predviđena Zakonom o obligacionim odnosima u vidu naknade nematerijalne štete usled povrede ovih prava. Sud je utvrdio da je mlt. oštećena u dužem vremenskom periodu trpela duševne bolove izazvane kontinuiranim ponavljanjem radnji izvršenja krivičnih dela koje je okrivljeni prema njoj preduzimao u cilju zadovoljenja svog polnog nagona. O stepenu tih duševnih bolova najbolje govori činjenica da se mal. oštećena upravo zbog straha, stida i osude okoline nikom nije obratila za pomoć više od godinu dana. Sud je njen iskaz i držanje u toku postupka u celosti prihvatio kao iskreno. Ljudsko dostojanstvo svaki čovek pa tako i svako dete stiće samim rođenjem, bez obzira na pol, rasu, nacionalnu pripadnost i niko nema pravo da mu ga oduzima niti povređuje, a seksualno nasilje je jedan od najtežih vidova narušavanja ljudskog dostojanstva koje stvara zastrašujuću, neprijateljsku, ponižavajuću atmosferu do koje je dovelo ponašanje okrivljenog i očigledno objektivna nemoć maloletne oštećene da ga u tome spreči, suprotstavi se ili nekome ranije prijavi.

Kako se za razliku od materijalne štete, visina nematerijalne ne može precizno utvrditi, sud prilikom određivanja iznosa koji će dosuditi primenjuje odredbu čl. 232 ZPP kojom je propisano da ako se utvrdi da stranci pripada pravo na naknadu štete, na novčani iznos ili na zamenljivu stvar, a visina iznosa, odnosno količina stvari ne može da se utvrdi ili bi mogla da se utvrdi samo sa nesrazmernim teškoćama, sud će visinu novčanog iznosa, odnosno količinu zamenljivih stvari da odredi po slobodnoj oceni. Visina se određuje ocenom svih relevantnih okolnosti koje se odnose na specifičan slučaj, ali svakako primenom odredbe čl. 200 st. 2 ZOO kojom je propisano da će sud prilikom odlučivanja o zahtevu za naknadu nematerijalne štete, kao i o visini njene naknade, voditi računa o značaju povređenog dobra i cilju kome služi ta naknada, ali i o tome da se njome ne pogoduje težnjama koje nisu spojive sa njenom prirodom i društvenom svrhom.

Time što se u okviru krivičnog postupka meritorno odluči o imovinskopравnom zahtevu, ostvaruje se više proklamovanih ciljeva kao

što su zahtevi za efikasnim suđenjem u širem smislu, predupređuje se povreda prava na suđenje u razumnom roku, racionalizuje trošenje budžetskih sredstava koja bi se ispaćivala u vidu naknade štete zbog suđenja van razumnog roka, a kao najznačajnije, ovakvim postupanjem krivičnog suda oštećeni realizuje pravo na delotvorni pravni lek (čl. 13 Konvencije o ljudskim pravima) i pruža mu se brza pravna zaštita. Pored navedenog, iskazuje se i dodatna briga jer se oštećeno lice ne izlaže sekundarnoj viktimizaciji odnosno ponovnom preživljavanju stresnih događaja s obzirom da se već u krivičnom postupku okončavaju svi potencijalni sudski postupci kroz koje bi oštećeni, u nameri da zadovolji svoja zakonom i Ustavom priznata prava, morao da prođe.

Ova obaveza zaštite prava i interesa oštećenih nije samo na sudu, već aktivnu ulogu u tome treba da uzmu i advokati kada postupaju u svojstvu punomoćnika oštećenih na način da postave i opredele imovinskopравни zahtev u krivičnom postupku i predlažu dokaze u cilju utvrđivanja osnovanosti, a ne da se drže pasivno i isti kasnije potražuju u parnici. Takođe se u tom pravcu javlja kao značajna i uloga tužioca kada pregovara o zaključenju sporazuma o priznanju krivičnog dela, na način da iako ZKP ne predviđa kao obavezni element sporazuma, insistira da se tim sporazumom obuhvati i rešavanje imovinskopavnog zahteva.

PROPISI

Krivični zakonik (2024), Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024.

Zakon o obligacionim odnosima (2020), Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93, Službeni list SCG, br. 1/2003 – Ustavna povelja i Službeni glasnik RS, br. 18/2020.

Zakon o parničnom postupku (2023), br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US, 55/2014, 87/2018, 18/2020 i 10/2023 - dr. zakon.

Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku (2023), Službeni glasnik RS, br. 40/2015 i 92/2023.

Zakonik krivičnom postupku (2021), Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

THE IMPORTANCE OF MEDICAL EXPERTISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF MURDER

Slobodan SAVIĆ*

Considering the value of the protective object, the crime of murder is one of the most socially dangerous crimes. The aim of the paper is to point out the importance and tasks of forensic medical expertise in court proceedings for criminal offenses of murder. The intention was also to make suggestions for improving those parts of the process of forensic medical examination and the determination of homicide in general, which in everyday practical forensic work were found not to function as they should. In suspected murder cases the investigative procedure is based on two processes, criminal investigation and expert examination. Forensic autopsy of a murder victim encompasses detailed examination of the corpse, clothing and footwear, a precise description of all injuries on the body, as well as damage to clothing, and their photo documentation. It is necessary to determine the cause-and-effect relationship between the ascertained injuries and the resulting death. The forensic medical expert is also expected to indicate more closely the manner of the violent death, i.e. whether it is a murder, suicide or an accident. In addition to the autopsy, forensic expertise in cases of murder is, as a rule, carried out in the form of an expert report from the court records, based on the analysis of all the collected data mentioned in the subject

* PhD, retired Full Professor at the University of Belgrade – Faculty of Medicine. E-mail: savkenzi@gmail.net

files that the court provides to the expert, asking him in the order for the expert opinion specific questions to which he should answer.

Keywords: murder, investigative procedure, criminal procedure, forensic expertise

INTRODUCTION

Considering the value of the protective object, the crime of murder is one of the most socially dangerous crimes (Petrović, Simić, 1988; Jovašević, 2017). The forensic definition of murder was given by Prof. Milovan Milovanović as „a conscious and intentional destruction of someone else's human life“ (Milovanović, 1979). Pejaković (1991) claims that there is no murder in the forensic sense, because murder is essentially a criminal offense which is listed as such in the Criminal Code. He defines murder as the illegal and violent destruction of another person's life (e.g. execution of the death penalty, if it is provided for by law, represents the conscious and intentional destruction of another's life, but it cannot be the criminal offense of murder because it does not contain an element of illegality). Murder is determined by the court as a criminal offense, and forensic medical expertise is only one of the means of evidence in court proceedings, but it should be emphasized that the facts established by forensic medical expertise are in numerous cases of crucial importance for making a fair court decision.

The aim of the paper is to point out the importance and tasks of forensic medical expertise in court proceedings for criminal offenses of murder. The intention was also to make suggestions for improving those parts of the process of forensic medical examination and the determination of homicide in general, which in everyday practical forensic work were found not to function as they should.

Investigative procedure in cases of suspected murder

After discovering the fatal case, it should be determined whether the death was natural (caused by disease) or violent (caused by injury), and if it is violent, whether the injuries that caused the death were inflicted intentionally by another person or not, that is, whether they have the characteristics of homicidal injuries, as opposed to suicidal and accidental injuries.

The investigative procedure is based on two processes, criminal investigation and expert examination (Milovanović, 1979). Depending on the nature of the act of murder, different types of expertise are possible, but forensic expertise is certainly one of the most important. The role of the forensic medical expert is important both for diagnosing the murderous manner of death during the investigative procedure, and for determining all the characteristics of the murderous act, which are significant for its legal qualification during the criminal procedure.

The investigation process begins in the moment when a corpse is discovered and when it is suspected that it was a murder. Failures that are initially made during the investigation at the scene can hardly be corrected later. The presence of a forensic medical expert at the scene is extremely important. By examining the site and the corpse at that site, the forensic expert determines facts that may be of key importance for further directing investigative actions and definitively solving the case (determining the appearance of the site, the position of the corpse and possible signs of its movement after death, measuring the external temperature and other important atmospheric characteristics, determining the signs of death and approximating the time of death, finding biological and other traces, etc.). The most ideal situation is when the forensic doctor who will later perform the autopsy is previously present at the scene of the incident, because in this way he will be able to compare the information established and obtained on the spot with the autopsy report. However, this is difficult to ensure in practice due to the relatively small number of forensic medicine specialists. Unfortunately, it often happens that the complete investigation at the place where the murder victim was discovered is often carried out without the presence of a specialist in forensic medicine. Such a negative practice should definitely be changed in the future.

Based on the data determined on the spot, the forensic medical expert can give an indicative opinion on the manner of death. However,

this does not mean that it is definitely the correct diagnosis, because it happens that the performed forensic autopsy shows that those initial assumptions were incorrect. In the further course of the investigative procedure in cases of murder, the forensic medical examination takes place in two directions, one refers to the forensic autopsy of the murder victim, and the other to the examination of the perpetrator of the crime. In accordance with Article 129 of the Code of Criminal Procedure of the RS (hereinafter referred to as the CPC) (*CPC*, 2019), the public prosecutor or the court determines the performance of an autopsy, which should be performed in a timely and adequate manner by a specialist in forensic medicine.

Forensic autopsy of a murder victim

The autopsy should answer the questions stated in paragraph 5 of Article 130 of the CPC (*CPC*, 2019): „If any injury is found on the corpse, it will be determined whether the injury was inflicted by someone else, what caused it, in what way, how long before death occurred and whether it caused the death, and if multiple injuries were found on the corpse, it will be determined whether each injury was inflicted by the same means and which caused the death, whether there were multiple fatal injuries, what is the sequence of their occurrence and whether only some of them caused death or death was the result of their collective action“.

Before starting the autopsy, the forensic medical expert should be familiar with all the data that has been collected by the previous investigative actions. These data can be significant for directing the technical implementation of the autopsy (eg, performing certain types of special autopsies). It is especially important that the forensic pathologist be informed about the characteristics of the injurious instrument, i.e. the weapon, if it has been discovered.

Forensic autopsy is a very complex process that should include the following procedures:

Detailed examination of the corpse, clothing and footwear, a precise description of all injuries on the body, as well as damage to clothing, and their photo documentation (paragraph 3 of Article 130 of the CPC) (*CPC*, 2019). The autopsy must be complete, with an external and internal examination performed according to all the principles of forensic science and practice and with the application of all necessary special autopsies and dissections (dissection of soft facial tissue, special autopsy of the

neck, dissection of the skin and subcutaneous tissue of the entire body, in order to determine injuries to deeper tissues that do not have to be visible from the outside on the skin).

The description of traces of blood on the body, clothes and shoes can indicate the position of the victim's body during the injuring, walking of the victim after injuring (traces of blood on the soles or soles of the feet), the position of the corpse after the occurrence of death, as well as the transfer of the body from the place of injuring.

Paragraph 2 of Article 130 of the CPC (*CPC*, 2019) stipulates the duty of the examiner to detect, describe and take biological traces (blood, hair, semen, saliva, etc.) from the corpse. Biological traces can be found on the victim's body, clothes and shoes, and they can originate from the victim, the attacker, but also from other people who were present at the scene. DNA analysis and forensic-genetic expertise compares the DNA profile of these biological traces with the traces found at the scene, the weapon and the attacker, which makes it possible to identify the perpetrator of the murder and the means by which the murder was committed. During the autopsy, it is mandatory to take a reference biological sample from the victim in order to determine his/her DNA profile.

Taking of blood, urine and vitreous humor samples for chemical-toxicological analysis in order to determine the drunken state, as one of the significant homicidal factors, as well as the presence of other psychoactive substances or other toxic agents. In cases of homicide by poisoning, chemical-toxicological analysis is of crucial importance for the detection of homicide and the murderous chemical substance.

Autopsy determines traumatological, normal anatomical and pathological anatomical findings (Milovanović, 1979). Traumatological examination involves diagnosing all injuries on the body and describing in detail all their characteristics. Based on the established characteristics of the injuries, it is possible to identify the type of injurious tool or weapon, and in some cases the specific tool or weapon with which the murder was committed: identification of a knife based on the characteristics of stab wounds on the victim's body (Saukko, Knight, 2016); identification of a firearm based on the ballistic analysis of the projectile found in the victim's body (Di Maio, 1999). The appearance of certain injuries can also help in the identification of the murderer (for example, a comparative analysis of the bite marks on the victim's body and the tooth print of the suspected assailant).

A normal anatomical finding refers to the sex of the victim and physiological conditions that could be significant for the act of murder

(e.g. age, pregnancy, menstruation) (Baralić, 1995). Pathological-anatomical findings include all pathological changes on the corpse, some of which can be significant homicidal factors (e.g. signs of long-term alcohol abuse), and others can indicate the victim's inability to defend himself against the attacker.

For each ascertained injury it should be determined whether it was inflicted during life or after death, based on the presence of absolute and relative vital reactions. This is especially important in those cases when the killer tries to present the death of the victim as an accident or suicide (e.g. posthumous hanging of the corpse, placing it on the tracks and dismembering the body by a train), or tries to remove the corpse, e.g. by burning it. In such situations, a forensic autopsy can determine the true cause of death, i.e. detect fatal injuries. However, in the second group of cases mentioned, it sometimes happens that the postmortal carbonification completely destroys the body and all injuries, which makes it impossible for the expert to determine not only the cause of death but also identity of the victim.

During the autopsy of the fetus and the newborn forensic pathologists should answer some additional questions according to the paragraph 7 of Article 130 of the CPC (*CPC*, 2019): its, capacity for extrauterine life, cause of death and whether it was born alive or dead. The answers to these questions are obtained by a special forensic autopsy, which is important for determining the criminal offense of child murder during childbirth from Article 116 of the Criminal Code of the Republic of Serbia (hereinafter CC) (CC, 2024).

Based on the findings established by the forensic autopsy, a conclusion is given on the manner and cause of death. In cases of murder and other violent deaths, it is necessary to determine the cause-and-effect relationship between the ascertained injuries and the resulting death. This is relatively easy when death occurs within a short period of time after injuring and when there are macroscopically visible and convincing signs of injury. However, problems may occur in the following cases: If the victim's death occurs after a certain period of survival, at the time of the forensic autopsy, the original characteristics of the injuries may be significantly changed due to the healing process and medical interventions, and in the case of murderous poisoning, death may occur after complete metabolism and excretion of the poison from the body. In such cases, well-maintained medical documentation is crucial, both for determining the initial appearance of the injuries and for finding a cause-

and-effect relationship between the injuries sustained and the fatal outcome.

The autopsy report can sometimes be scanty or even negative, and yet it is a case of murder (e.g. some cases of fatal pressure on the neck or plugging the nose and mouth of infirm person with soft object, when the general signs of asphyxia may be slightly expressed or completely absent) (Saukko, Knight, 2016). In such cases, it happens that inexperienced coroners state some non-existent cause of death, and later investigations prove that it was a case of murder. Such situations have been described, for example, in cases of newborn or infant deaths initially explained as natural deaths, while the mothers subsequently confessed the murder committed by manual smothering (Meadow, 1999). A similar thing can happen to poisoned persons who died after a certain period of survival, i.e. after elimination of the poison from the body, where appropriate clinical toxicological analyzes were not performed during the period of outliving. Due to such cases, the courts must be aware of the fact that the forensic autopsy is not omnipotent and that there are situations even with corpses that are not in a state of advanced putrefactive changes, when after a complete macroscopic, microscopic, toxicological examination and other necessary analyses, the cause of death cannot be determined at all or with certainty. In such situations, an expert can help the court to indicate a possible cause of death on the basis of data obtained from other investigative actions (crime scene investigation, witness statements).

The pre-existing diseases and changes, as personal characteristics or special conditions of the victim's body, can significantly affect the deterioration of the outcome of the injury. The forensic medical expert is obliged to clarify such cases to the court, which is defined in paragraph 6 of Article 130 of the CPC (*CPC*, 2019): „whether the death was caused by the very type and general nature of the injury or due to the personal characteristics or special condition of the injured organism or due to accidental circumstances or the circumstances under which the injury was inflicted“.

Determining murder and distinguishing it from suicide and accidents

In addition to determining the violent manner and immediate cause of death, as well as the cause-and-effect relationship between the ascertained injuries and the fatal outcome, the forensic medical expert

is expected to indicate more closely the manner of the violent death, i.e. whether it is a murder, suicide or an accident, based on the autopsy report. In this regard, it should be emphasized that the forensic autopsy by itself is not in all cases an absolutely reliable way of determining the manner of a violent death. Although often the most significant, it always represents only one of the evidence that, in correlation with other data obtained during the investigation process, enables in most cases a differential diagnosis between murder, suicide and accidents (Milovanović, 1979; Savić, Baralić, 1995; Ječmenica, Pavlekić, 2019; Savić, 2002). This should not be considered an easy task in any case, because it is a complex process in which the forensic expert is not omnipotent. That is why the autopsy report does not, as a rule, define whether the manner of violent death is homicidal, suicidal or right-handed, because the definitive decision on the manner of violent death, i.e. whether it is murder, suicide or accident, as well as the existence of a criminal offense and the determination of its character in accordance with the Criminal Code, is not decided by the forensic expert, but by the public prosecutor based on all the evidence collected during the investigative procedure, including the forensic autopsy.

Murder can be committed by all kinds of injuries (mechanical, physical, asphyxial, chemical, nutritional). In the case of the most common types of murderous injuries (gunshots, stabbings and cuts, blunt trauma), globally speaking and without going into detail about individual types of these injuries, the following characteristics are typical of the murder: a large number of injuries, which are localized on different parts of the body, and outside the regions typical for suicidal injuries, such as the right temporal and pre-cardiac region, in areas that are beyond the reach of the victim's hand, and damage to clothing (shooting or stabbing a knife through clothing), while in the case of suicide clothing is usually removed from the place of inflicting injury (Milovanović, 1979; Brunel et al., 2010; Dettling, Althaus, Haffner, 2003; Ambade, Godbole, 2006).

The so-called defensive injuries are of particular importance in proving murder, since they occur when the victim tries to defend himself/herself from the attacker (Mohanty et al., 2007). Their presence on the corpse indicates the murderous manner of death, as well as that the victim was conscious in the course of committing the act of murder at least for some time (Milovanović, 1979; Saukko, Knight, 2016; Mohanty et al., 2007). There are two types of defensive injuries (Savić, 2002). The first are passive defensive wounds resulting in an attempt to

protect the victim's head and body by protruding hands as a shield, resulting in soft tissue injuries in the dorsal area of the forearm and the back of hands. In the case of the high intensity force (hitting the arm with a metal or wooden rod), besides soft tissue injuries bone fractures can occur, most commonly of ulna. Active defensive injuries occur in an attempt of the victim to catch the weapon, mostly sharp or pointed one, resulting in characteristic injury on the palm of the hand. The most typical localization of the wound for murders committed with a knife is in the space between the root of the thumb and index finger, because the victim attempts to catch the blade (Saukko, Knight, 2016; Katkici, Ozkök, Orsal, 1994). On the other hand, blows with blunt weapon rarely produce visible injuries to the palm. The number of defensive injuries is very important from the forensic point of view. A large number of defensive injuries on the victim suggest that the injuring lasted longer and that during the act of murder victim was conscious, suffered physical pain and fear. In this way, in the criminal proceedings the number of defensive injuries may be significant evidence of so-called cruel murder, which in legal terms is characterized by the intention of murderer not only to kill the victim, but also to inflict intense physical pain and mental suffering to the victim before dying.

Some injuries are by their character typical of murder, e.g. manual strangulation of the neck (throttling), manual occlusion of the nose and mouth (smothering), mutilating injuries caused by the blade or blunt end of a strongly swung, heavy mechanical tool (axe, hoe, crowbar, etc.) (Milovanović, 1979; Savić, 2002). Certain typical ways of suicidal or accidental injuring are rarely registered in murder cases (hanging, drowning, burns, being run over by rail vehicles, falling from a height). The very fact that, although typically suicidal or accidental, these injuries can also be homicidal, imposes the need to unquestionably and objectively determine their origin by performing a forensic autopsy. Especially since the mentioned types of injuries are also suitable for simulating suicide or an accident, when the killer injures the corpse of the previously killed victim posthumously and arranges all the circumstances to indicate a suicide or an accident. Cases of such simulated suicide and accidents can be overlooked unless an autopsy is performed, so the crime can remain undetected. Only with a timely and adequately performed forensic autopsy can it be possible to determine the viability of the stated injuries, establish the cause of death and, in correlation with other data obtained during the investigative procedure, indicate with certainty or probability the manner of violent death.

Examination of the suspected perpetrator of the murder

The examination of the suspected perpetrator of the murder should be carried out as soon as possible, if the perpetrator has been identified and arrested. A complete examination of the entire body, as well as the clothes and shoes that the perpetrator was wearing during the event in question, is necessary. The following important facts can be determined:

- injuries, primarily those inflicted by the victim on the attacker in defense; in some cases, the existence of certain injuries on the perpetrator, especially if they are numerous and severe, can help the court in the legal qualification of the criminal offense (ubistvo na mah, nužna odbrana);

- biological traces of the victim (blood, hair, saliva, etc.) on the perpetrator;

- determining the influence of ethanol and other psychoactive substances by chemical-toxicological analysis of blood and urine samples, if the perpetrator was found within a shorter period of time after the murder, i.e. until the metabolization and elimination of toxic substances from the body has not yet been completed.

The physical examination of the suspected perpetrator should be performed by a forensic doctor, preferably the one who performed the forensic autopsy of the victim's corpse. By correlating the findings on the victim and the attacker, significant information can be obtained about the course of the entire event in question. Unfortunately, in the area of Belgrade, this procedure is not systematically regulated in a satisfactory manner. Namely, in most cases, perpetrators of murder are examined only by clinicians employed in prison hospitals, and not by court doctors, who perform this examination mostly when investigative authorities insist on it. This kind of practice should be fundamentally changed.

Forensic medical expertise from the files

In addition to the autopsy, forensic expertise in cases of murder is, as a rule, carried out in the form of an expert report from the file. Such an expert opinion is based on the analysis of all the collected data mentioned in the files that the court provides to the expert, asking him in the order for the expert opinion specific questions to which he should answer. Such expertise can be requested both by the public prosecutor, during the investigative procedure, and by the judge, during the criminal procedure. Often in these situations there is a need to engage

experts from other specialties, e.g. of ballistics in the case of firearm injuries. We should strive for the forensic medicine and ballistics expert to cooperate closely during the expert examination, in order to evaluate the established facts as objectively as possible through the mutual exchange of information and give the court an adequate professional opinion.

The expert opinion should be performed by the forensic pathologist who also performed the autopsy of the victim, because he has the best insight into all the significant characteristics of the injuries found on the corpse. Unfortunately, this principle is often not respected in our judicial practice, because the CPC allows the prosecutor or the judge to choose an expert, that is, it does not oblige it to have the forensic pathologist who performed the autopsy to carry out the expertise from the files. I believe that such decision of the authorities is not correct and can negatively affect the quality of the expertise.

During the expert examination process, based on his experience and knowledge, the expert can help the court by providing answers to a series of questions that are important for assessing the character of the criminal offense and determining the punishment, i.e. whether the court will assess the act as a basic form of murder (Article 113 of the CC) or one of the types of serious murder (Article 114 of the CC) (CC, 2024; Božilović-Petrović, 2011; Jovašević, 2017). These are e.g. information about the possible injurious weapon, the method of injury (e.g. the distance from which the projectile was fired in the case of murder with a firearm), the mutual position of the victim and the attacker at the time of the injury, signs of attempts to defend the victim, the possibility of her moving and acting after the injury, the intensity of the physical pain and psychological suffering she suffered, the consequences of the previous injury as possible signs of earlier abuse (family violence), etc.

Discussing the importance of forensic medical expertise in the assessment of qualified murders, Pejaković (1991) singles out cases of murder in a cruel and insidious manner, while in other cases the qualification of the crime is mainly based on other means of evidence. Pejaković (1991) emphasizes that forensic medical experts should be especially careful when discussing the brutality of the way the murder was carried out, stressing that the large number of injuries on the victim should not be unconditionally understood as the perpetrator's desire to inflict suffering on the victim, but it is often the result of his emotional discharge. In the legal literature, it is noted that cruelty, as an objective element for the existence of the criminal offense of qualified murder,

does not only mean physical, but also psychological pain or suffering inflicted on the victim, which imposes on the court the need to hire not only a forensic expert, but also a forensic psychiatric expert. Homicidal injuries inflicted from behind the victim can indicate the insidiousness of the execution method.

The court certainly decides on intent (umišljaj) or negligence (nehat) to commit the crime of murder, as forms of subjective guilt of the perpetrator, but the number, localization and other characteristics of injuries in a large number of cases are facts of crucial importance for making this decision. This is particularly important for the determination of murder from the Article 115 of the CC (ubistvo na mah) and negligent deprivation of life (Article 118 of the CC), as the so-called privileged murders, which also include killing a child during childbirth (Article 116 of the CC) and taking life out of compassion (Article 117 of the CC) (CC, 2024). The presence and features of injuries on the murderer are also of essential importance for legal releasing of the perpetrator from the punishment in the cases of necessary defense (Article 117 of the CC) (CC, 2024),

In particular, it should be emphasized that in his work, the forensic medical expert should always be guided by objective medical facts, i.e. characteristics of injuries. The expert determines and qualifies the injuries from the medical aspect, and the court is the one that qualifies the offense from the legal aspect. The expert must always respect that limit, not venturing into the authority of the court with uncritical statements.

All the mentioned facts point to the conclusion that the forensic medical examination represents one of the most important means of evidence in the process of determining the murder, its complete clarification and definitive legal qualification. These complex tasks during investigative and criminal proceedings can only be successfully completed if there is close cooperation and constant mutual exchange of information between the authorities conducting the proceedings, the employees of the internal affairs service and forensic medical experts. Only such a way of working ensures the optimal determination of objective evidentiary facts, it should be strived for, striving to improve all forms of professional cooperation in future work.

LITERATURE

- Ambade, V.N., Godbole, H.V. (2006) 'Comparison of wound patterns in homicide by sharp and blunt force'. *Forensic Sci Int*, 156(2-3), 166-170.
- Baralić, I. (1995) *Sudskomedicinski aspekti ubistva žene*. Doktorska disertacija. Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Božilović-Petrović, G. (2011) *Teško ubistvo*. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost, Čigoja Publishing.
- Brunel, C., Fermanian, C., Durigon, M., de la Grandmaison. G.L. (2010) 'Homicidal and suicidal sharp force fatalities: autopsy parameters in relation to the manner of death'. *Forensic Sci Int*, 198(1-3), 150-154.
- Dettling, A., Althaus, L., Haffner, H.T. (2003) 'Criteria for homicide and suicide on victims of extended suicide due to sharp force injury'. *Forensic Sci Int*, 134(2-3), 142-146.
- Di Maio, V.J.M. (1999) *Gunshot Wounds – Practical Aspects of Firearms, Ballistics, and Forensic Techniques*. London New York Washington: Boca Raton, D.c. CRC Press.
- Ječmenica, D., Pavlekić, S. (2019) 'Zades, samoubistvo, ubistvo', in: Atanasijević, T., Popović, V. (eds.) *Sudska medicina*, Beograd: Medicinski fakultet, 259-269.
- Jovašević, D. (2017) *Krivična dela ubistva*. Beograd: Institut za kriminološka istraživanja.
- Katkici, U., Ozkök, M.S., Orsal, M. (1994) 'An autopsy evaluation of defence wounds in 195 homicidal deaths due to stabbing'. *J Forensic Sci Soc*, 34(4), 237-240.
- Meadow, R. (1999). 'Unnatural sudden infant death'. *Arch Dis Child*, 80(1), 7–14.
- Milovanović, M. (1979) *Sudska medicina*. Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga.
- Mohanty, M. K., Panigrahi, M. K., Mohanty, S., Dash, J.K., Dash, S.K. (2007) 'Self-defense injuries in homicidal deaths'. *J Forensic Legal Med*, 14(4), 213-215.
- Pejaković, S. (1991) *Sudskomedicinska ekspertiza i lekarska greška pred društvom i sudom*. Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović, M., Simić, I. (1988) *Praktična primena Krivičnog zakona Socijalističke Republike Srbije*. Beograd: Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ.

Saukko, P., Knight, B. (2016) *Knight's Forensic Pathology*. London, New York: CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton.

Savić, S. (2002) 'Murder, suicide or accident', in: Savić, S. (ed) *Forensic Medicine textbook for medical students*. Belgrade: School of Medicine University of Belgrade, 177-181.

Savić, S., Baralić I. (1995) 'Dijagnoza i diferencijalna dijagnoza ubistva, samoubistva i zadesa', in Mitrović, M. (ed) *Osnovi urgentne medicine*, Beograd: Medicinski fakultet.

Legal sources

Criminal Code, Official Gazette of RS, No. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 and 94/2024.

Criminal Procedure Code, Official Gazette of RS, No. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - Constitutional Court Decision and 62/2021 - Constitutional Court Decision.

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

ULOGA SUDSKE MEDICINE U RASVETLJAVANJU SUDBINE NESTALIH LICA

Suzana MATEJIĆ*

Uvod/ Cilj: Oružani sukobi na prostorima Kosova i Metohije (1998-2000.god.) ostavili su tragično i bolno nasleđe. Nestalo je više od 5.000 osoba različitih nacionalnosti. Danas, 26 godina nakon oružanog sukoba, potraga za još 1.600 nestalih osoba, iako smanjenim intenzitetom, traje.

Proces potrage za nestalim licima predstavlja veoma zahtevnu, komplikovanu i složenu proceduru. Kroz stečena iskustva u radu na pojedinačnim grobnim mestima i masovnim grobnicama dat je kratak prikaz etapnog i multidisciplinarnog forenzičkog pristupa u rasvetljavanju sudbina nestalih lica koji ukazuje na značaj struke u ovom složenom procesu. Kroz prezentovanje dinamike ekshumacija i identifikacija žrtava od 2004. do 2024. godine koje pripadaju Srbima i drugim nealbanskim nacionalnim zajednicama (Crnogorci, Bošnjaci, Romi, Goranci i dr.), i u znatno manjem broju Albanaca, u kojima su srpski stručnjaci neposredno učestvovali, želimo da ukažemo na to da je proces rasvetljavanja sudbina nestalih lica veoma kompleksan, pa je potrebno imati u vidu i neke od faktora

* Doktor medicinskih nauka, redovna profesorica Medicinskog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici; Institut za sudsku medicinu u Kosovskoj Mitrovici, <https://orcid.org/0000-0001-6422-5354> E-mail: matejics@gmail.com.

koji usmeravaju proces, a koji nemaju samo stručni već i širi društveni, politički i pravni kontekst.

Zaključak: Primarni cilj forenzičkih istraživanja je utvrditi identitet nestalih lica i predati njihove posmrtno ostatke porodicama za dostojanstvenu sahranu, u skladu sa Ženevskim protokolima. Sudskomedicinska ekspertiza u procesu rasvetljavanja sudbina nestalih lica, kroz ekshumacije, obdukcije i utvrđivanje identiteta, identifikacijom povreda, određivanjem uzroka i načina smrti, povrednog oruđa i oružja, kao i njenog porekla, uz dokumentovanje svih dostupnih okolnosti koje su dovele do smrti, predstavlja pored humanitarnog, naučnog, pravnog i istorijsko svedočanstvo o tragičnim sudbinama nestalih lica.

Ključne reči: oružani sukobi, nestala lica, sudska medicina, ekshumacija, identifikacija

UVOD

Proces rasvetljavanja sudbina nestalih lica predstavlja značajan humanitarni i pravni problem. Ne postoji jedinstvena definicija nestalog lica, ali jedna od njih primenjivana od Međunarodnog komiteta Crvenog krsta glasi: „Nestalo lice je osoba čija je sudbina ili mesto boravka nepoznato njenim porodicama i koja je, kao posledica oružanog sukoba, situacije nasilja, prirodne katastrofe ili drugih uzroka, prijavljena kao nestala nadležnim organima“. Međunarodni komitet Crvenog krsta posebno naglašava da je pravo porodice da zna sudbinu svojih najbližih, jedno od osnovnih humanitarnih prava. Sudska medicina zauzima važnu ulogu u suočavanju sa ovim izazovom primenom naučnih metoda za identifikaciju ljudskih posmrtnih ostataka, utvrđivanje uzroka i porekla smrti i rekonstrukciju okolnosti nestanka. Kroz saradnju sa pravosudnim organima, forenzički stručnjaci doprinose ne samo rešavanju pojedinačnih slučajeva, već i procesima pravde, traganja za istinom i društvenog pomirenja. Pružanjem naučno potvrđenih odgovora o sudbini nestalih lica, forenzičke istrage pomažu porodicama nestalih lica da zatvore bolno poglavlje i očuvaju dostojanstvo preminulih. Dokumentovanje kršenja ljudskih prava putem forenzičkih dokaza podržava sudske procese protiv počinilaca i jača kolektivno sećanje pogođenih zajednica.

Transparentnost, tačnost i etičko postupanje u radu forenzičkih stručnjaka ključni su za izgradnju poverenja javnosti, obnavljanje društvene kohezije i promovisanje dugotrajnog mira i pravde. Na taj način, sudska medicina igra nezamenljivu ulogu, ne samo u rešavanju pojedinačnih slučajeva, već i isceljenju društava pogođenih nasiljem i gubicima.

Nestala lica i oružani sukobi na prostoru bivše Jugoslavije

U burnim i bremenitim dešavanjama na prostorima Balkana koja su devedesetih godina XX veka kroz oružane sukobe dovela do raspada bivše Republike Jugoslavije, oko 40.000 osoba se vodilo kao nestalo. Ovaj broj nestalih se odnosio na konflikte u Hrvatskoj (1991-1995), Bosni i Hercegovini (1992-1995), i na Kosovu i Metohiji (1998-2000). Danas, prema podacima Međunarodnog komiteta Crvenog Krsta broj nestalih lica na prostorima bivše Republike Jugoslavije iz marta 2025. godine, iznosi 9.688.

Oružani sukobi na prostoru Kosova i Metohije (1998-2000) su nam ostavili bolno i tragično nasleđe: veliki broj nestalih lica iz svih nacionalnih zajednica: u periodu 1998/99. i tokom intervencije snaga Organizacije Severnoatlantskog pakta (NATO), 1999. године nestalo je oko 4.000 ljudi iz svih nacionalnih zajednica, dok je nakon uspostavljanja administracije Ujedinjenih nacija (UN) nestalo još oko 1.000 lica, pretežno nealbanskog porekla. Udruženja porodica nestalih osoba u Republici Srbiji su potraživala oko 1.400 osoba, od kojih je oko dve trećine nestalo nakon oružanog sukoba. Sada poznati podaci upućuju da je najveći broj ovih lica bio ubijen, te da su njihovi posmrtni ostaci sahranjeni na različitim mestima - u skrivenim i neobeleženim pojedinačnim grobnim mestima ili u masovnim grobnicama.

Cilj rada

Namera nam je da kroz stečena iskustva u radu na pojedinačnim grobnim mestima i masovnim grobnicama damo kratak prikaz etapnog i multidisciplinarnog forenzičkog pristupa u rasvetljavanju sudbina nestalih lica koji ukazuje na značaj struke u ovom složenom procesu. Kroz prezentovanje dinamike ekshumacija i identifikacija žrtava od 2004. do 2024. godine koje pripadaju Srbima i drugim nealbanskim nacionalnim zajednicama (Crnogorci, Bošnjaci, Romi, Goranci i dr.), i u znatno manjem broju Albanaca, u kojima su srpski stručnjaci neposredno učestvovali, želimo da ukažemo na to da je proces rasvetljavanja sudbina nestalih lica veoma kompleksan, pa je potrebno imati u vidu i neke od faktora koji usmeravaju proces, koji nemaju samo stručni, već i društveni, politički i pravni kontekst.

Forenzička istraživanja

Primarni cilj forenzičke istrage je utvrditi identitet nestalog lica i nakon toga njegove posmrtno ostatke predati porodici u skladu sa Ženevskim protokolima. Obzirom na kompleksnost samog procesa, istraga se odvija multidisciplinarno i etapno.

Etape forenzičkog istraživanja su:

U prvoj etapi koja predstavlja preliminaru istragu neophodno je da se formira validan Popis nestalih osoba. To je formiranje baze podataka o nestalim licima i njihovom nestanku na osnovu izjava svedoka, razgovora sa članovima porodica nestalih lica, predstavnicima vlasti itd. u cilju prikupljanja svih dostupnih informacija koje će ukazati na predmet istrage.

Antemortem podaci - Sve ono što odlikuje svaku pojedinačnu osobu, predstavlja važnu kariku u procesu identifikacije. To su podaci o telesnim karakteristikama nestalih lica, osobenim znacima, zubnom statusu, zdravstvenom stanju, garderobi, ličnim predmetima i dr. Od porodica nestalih lica u vezi sa oružanim sukobom na Kosovu i Metohiji, u saradnji sa Međunarodnim komitetom Crvenog krsta i drugim organizacijama, prikupljeni su tzv. *antemortem* podaci. (AM podaci). Uporedo sa prikupljanjem AM podataka, od srodnika nestalih lica uzimani su referentni uzorci krvi za metodu identifikacije osoba na osnovu analiza njihove dezoksiribonukleinske kiseline - DNK, molekula koji nosi genetske informacije, jedinstvene za svaku pojedinačnu osobu,

tako da ne postoje dve osobe (sa izuzetkom jednojajčanih blizanaca) koje imaju identičan molekul DNK.

Lociranje i pronalazak grobnica - Lociranje potencijalnih grobnica je veoma zahtevna procedura jer su one kopane uglavnom bez nekog reda, obično u blizini mesta gde su ljudi nastradali, a udaljeno od naseljenih mesta, najčešće bez svedoka. Vegetacija se menja sa protokom vremena i čitav teren dobija nova obeležja. Ova etapa predstavlja arheološku istragu kojom se pristupa lokaciji ili terenu gde se pronalaze potencijalni dokazi o sahranjivanju nestalih osoba, nakon čega se pristupa iskopavanjima. Poseban problem predstavljaju grobnice gde su nakon primarnog pokopa vršena naknadna iskopavanja, a tela premeštana na druga mesta.

Ekshumacija - Ekshumacija posmrtnih ostataka obuhvata mapiranje grobnog mesta u koordinatnu mrežu standardnim arheološkim tehnikama kada je neophodno prisustvo forenzičkog arheologa, (Skinner, Alempijević, Đurić-Srejić, 2003). Iskustva ukazuju da bi rukovođenje ekshumacijom trebalo da se odvija pod nadležnošću specijaliste za sudsku medicinu. Prilikom ekshumacija grobnica u kojima je više tela izmešano, primarno je odrediti minimalan broj osoba koje se nalaze u grobnici, kada je prisustvo forenzičkog antropologa u timu za ekshumaciju od izuzetnog značaja, (Marinković, Đurić, 2012). Fotografiše se pozicija ljudskih ostataka, kao i orijentacija i odnos između različitih osoba i stvari, a sve fotografije sadrže datum i identifikacioni broj. Takođe se fotografišu i mapiraju svi prateći elemenati uz leš (odeća, kosa, sanduk, projektili i sl.). Veoma je bitna rekonstrukcija činjenica u okolini grobnog mesta i sakupljanje svih bitnih informacija, jer pravilno izvedena ekshumacija je preduslov za uspešnu identifikaciju.

Postmortalni pregled obuhvata detaljan sudskomedicinski i antropološki pregled i laboratorijske procedure kojima se pristupa identifikaciji posmrtnih podataka i utvrđivanju svih relevantnih podataka značajnih za krivičnu istragu (uzrok smrti, način umiranja, broj povreda, upotrebljeno oruđe ili oružje i sl.). Celokupni postupak se dokumentuje fotografijama i video zapisima. Sudskomedicinski protokoli, uključujući fotografske i video dokaze i sve druge dokaze sakupljene sa lica mesta i sa leševa predaju se nadležnim strukturama vlasti - tužiocu koji rukovodi kompletnim procesom.

Preliminarna identifikacija - Pravilo je da se do preliminarne identifikacije dolazi poređenjem antemortem podataka sa podacima

ustanovljenim postmortalnim pregledom. Ovi podaci uključuju antropološke parametre, jedinstvene povrede i patološke procese na kostima, deformitete, kao i medicinske i zubne kartone. Određivanje pola, godina starosti, visine i individualnih karakteristika su ključni u identifikaciji. Opisi garderobe i ličnih stvari u trenutku nestanka i smrti opisani od strane svedoka su od izuzetnog značaja. Dostupni antemortem podaci često nisu dovoljni niti karakteristični, pa je DNK identifikacija metod izbora.

DNK identifikacija - Pri identifikaciji posmrtnih ostataka, DNK profil iz uzorka kostiju upoređuje se sa DNK profilom uzorka krvi uzetog od člana porodice nestale osobe. Uzimani su uzorci biološkog materijala za analizu, najvećim delom iz dugih kostiju, zuba, lobanjskih kostiju ili rebara, a obrađivani su u laboratorijama Međunarodne komisije za nestala lica -ICMP-a.

Konačna identifikacija - Pozitivna identifikacija tražene nestale osobe zajedno sa utvrđivanjem uzroka smrti je krajnji cilj sudskomedicinske obrade. Nakon toga se tela predaju porodicama ili lokalnim vlastima u cilju sahrane.

Izazovi u rasvetljavanju sudbina nestalih lica

Od juna 1999. godine, ekshumacije i obdukcije na prostoru Kosova i Metohije su sprovodili *ad hoc* timovi međunarodnih stručnjaka za sudsku medicinu koji su radili za Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Oni su obavljali obdukcije i druge vidove forenzičkih ekspertiza (antropologija, odontologija i dr.) na 3.620 tela a zatim su uspešno izvršili identifikaciju 2099 žrtava čiji su posmrtni ostaci predati porodicama radi sahrane. Približno 1 500 neidentifikovanih tela je zatim ponovo zakopano na dva UNMIK-ova (Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu) groblja i na drugim grobljima za „kasniju“ identifikaciju (*Amnesty International*, 2009).

Na osnovu zajedničkog dokumenta potpisanog između tadašnje Savezne Republike Jugoslavije i Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK)-a dana 5.11.2001. godine ustaljen je protokol o razmeni forenzičkih eksperata i ekspertizi u cilju ubrzavanja procesa identifikacije posmrtnih ostataka pri čemu ciljevi ovog protokola nisu uključivali saradnju u kriminalističkim istragama vezanim za ove slučajeve. Nakon postizanja sporazuma između vlasti tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, međunarodnih institucija uprave na Kosovu i Metohiji i

privremenih institucija Kosova, tokom 2002. godina, prilikom ekshumacija na lokalitetima za koje je bilo indicija da su na njima sahranjeni posmrtni ostaci Srba i nealbana, u timove za ekshumacije i identifikacije se uključuju i srpski stručnjaci, među kojima su i stručnjaci Medicinskog fakulteta Univerziteta u Prištini, sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

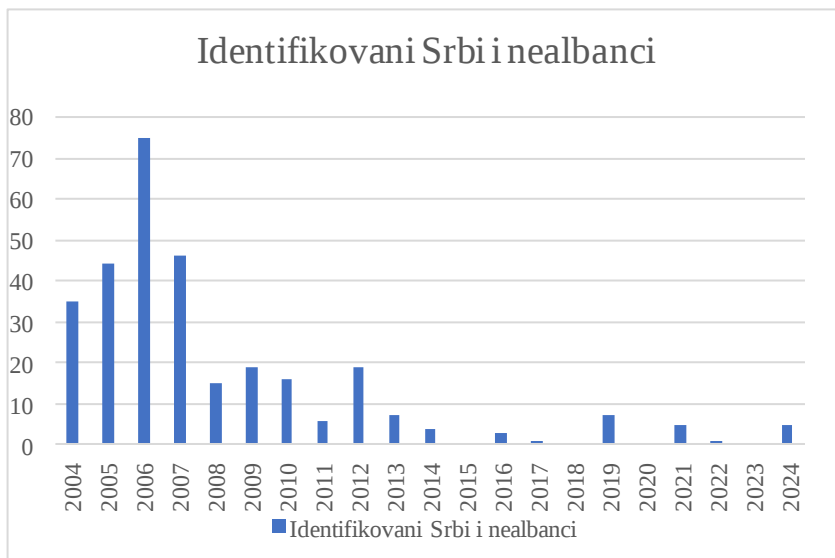
Komisija za nestala lica Vlade Republike Srbije je osnovana odlukom Vlade Republike Srbije 8. juna 2006. godine u cilju rasvetljavanja sudbine nestalih lica na prostorima bivše Jugoslavije. Kroz rad Komisije za nestala lica, Vlada Republike Srbije, brigu o nestalim državljanima Republike Srbije, bez obzira na njihovu versku i nacionalnu pripadnost, sagledava kao prvorazredni humanitarni, socijalni, naučni i etički problem u procesu nestalih lica.

Hronološki posmatrano proces rasvetljavanja sudbine nestalih lica na prostoru Kosova i Metohije je najveći zamah dobio u nekoliko godina neposredno nakon završenog oružanog sukoba, prikazano na grafikonu 1. Vremenom će se pokazati da su razlozi za takav početni „uspeh“ bili brojni. Između ostalog, postojao je veliki međunarodni politički pritisak, kao i međunarodna finansijska podrška, a informacije o pojedinačnim grobnim mestima i potencijalnim masovnim grobnicama su bile dostupnije u odnosu na godine koje slede, do danas.

Konsolidovana lista nestalih lica je formirana 2004. godine. Popis nestalih lica predstavlja prvu etapu u forenzičkoj istrazi, uz koju se kontinuirano odvijaju i ostale. Međutim, uz odvijanje forenzičke istrage, dešavaju se društvena i politička previranja koja će se odraziti i na sam proces nestalih. Proces prenošenja nadležnosti na privremene organe uprave napredovao je iz godine u godinu a kulminirao je 2007. godine sa proglašenjem Republike Kosova, što je između ostalog, uticalo na proces rasvetljavanja sudbina nestalih lica i umnogome ga usporio, što je i prikazano na grafikonu 1. U godinama koje slede, dešavalo se da političke, pravne i logističke prepreke odlažu ekshumacije, otežavaju pristup potrebnim informacijama ili ograničavaju dostupnost resursa. U cilju „oživljavanja“ i ubrzanja procesa nestalih, proces postaje i deo političkih pregovora o normalizaciji odnosa na relaciji Beograd - Priština. Velika su očekivanja od postignutog sporazuma u Ohridu 2023. godine, kada je doneta Deklaracija o nestalim licima.

Grafikon 1.

Dinamika identifikovanih Srba i nealbancu od 2004. do 2025. godine

Ekshumacije, obdukcije i identifikacije, tokom svih ovih godina i danas, 26 godina nakon oružanog sukoba na prostoru Kosova i Metohije otežavaju pre svega: protok vremena od momenta smrti; nedostatak informacija i nemogućnost pronalaska potencijalnih masovnih grobnica kao i pojedinačnih grobnih mesta, koje su delom premeštane; uništeni su dokumenti relevantni za identifikaciju; delimično su dostupne međunarodne arhive o obdukcijama nepoznatih leševa koje su obavljane neposredno nakon sukoba od strane različitih međunarodnih forenzičkih timova; raseljena je rodbina koja može potvrditi identifikaciju, ili nije više među živima i sl.

Godinama rada u rasvetljavanju sudbina nestalih lica, mukotrpno se dolazi do istine. Činjenica je da pored toga što se proces nestalih ne odvija očekivanom dinamikom, ne može se osporiti značajan uspeh: rasvetljena je sudbina 75 % od ukupnog broja nestalih lica.

Do današnjeg dana je ekshumirano, obdukovano i identifikovano 386 lica srpske i nealbanske nacionalnosti. Prema Konsolidovanoj listi nestalih, traži se još 567 nestalih Srba i nealbanaca a 1.033 nestalih lica su albanske nacionalnosti. To nam govori da 26 godina nakon oružanog sukoba na prostoru Kosova i Metohije, identifikovano je manje od polovine ukupnog broja nestalih Srba i nealbanaca. Potraga za još ukupno 1.600 nestalih lica koja su različitih nacionalnosti, sa prostora Kosova i Metohije, još traje.

Forenzički timovi u istrazi nestalih lica se suočavaju sa brojnim izazovima. Identifikacija primenom klasičnih forenzičkih metoda je sa protokom vremena otežana i delom onemogućena zbog stanja u kojem se nalaze leševi (skeletisani leševi, spaljeni, delovi skeleta, fragmentisani) i usled nedostatka medicinskih i zubnih kartona koji bi sadržali detaljne podatke.

Uzimajući u obzir način na koji su ljudi umrli, naknadno premeštanje posmrtnih ostataka i činjenicu na vremenski interval protekao od njihove smrti, prilikom identifikacije posmrtnih ostataka nije se bilo moguće osloniti samo na ove metode, (Matejić, Miletić i sar., 2014). Uspešnost identifikacije posmrtnih ostataka je znatno poboljšana primenom DNK identifikacije.

Na samom početku procesa rasvetljavanja sudbina nestalih lica (do prve polovine 2003. godine), uzorci DNK su uzimani kao dopunska metoda klasičnim metodama identifikacije na zahtev stručnjaka, zatim kao jedini metod kada klasična identifikacija nije bila moguća (u zavisnosti od stanja u kome su se leševi nalazili: odmakli truležni procesi, skeletisani i spaljeni leševi, delovi leševa i sl.) ili na zahtev porodica radi potvrde identiteta koji je već bio ustanovljen klasičnim metodama identifikacije (Matejić, 2005).

Na osnovu naših iskustava, DNK analiza predstavlja „zlatni standard“ u identifikaciji posmrtnih ostataka osoba stradalih tokom oružanih sukoba. Postupak DNK identifikacije se obavlja u laboratorijama Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP). Čitav proces je pod punom kontrolom ove institucije, od preuzimanja uzoraka uzetih tokom obdukcija i uzoraka DNK koje su davali srodnici žrtava, preko laboratorijskih analiza, do vođenja odgovarajućih baza podataka, pronalaženja podudarnosti i donošenja konačnog zaključka. (Huffine i sar., 2001).

Humanitarni, socijalni, kulturološki, medicinski i pravni aspekti ekshumacije masovnih grobnica i pojedinačnih grobnih mesta i procesa identifikacije nametnuli su potrebu da se formiraju forenzički timovi sa

međunarodnim i lokalnim stručnjacima, bilo da se lokalni stručnjaci angažuju aktivno u celom procesu, bilo kao posmatrači i savetnici u procesu istrage i obrade posmrtnih ostataka.

Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) i Međunarodna Komisija za nestala lica (ICMP) su od početka samog procesa aktivno uključeni u proces nestalih. Imaju ključnu ulogu u rasvetljavanju sudbina nestalih lica. Između ostalog su i uključivanjem svojih stručnjaka, uz stručnjake EULEX-a (Misija Evropske unije za vladavinu prava na Kosovu), i aktivno uključene srpske i albanske forenzičare dali ogromni doprinos u svim fazama forenzičkog procesa. Stručne publikacije iz sveta i Evrope, (Rainio, Lalu, Penttila, 2001), ukazuju da su sa jedne strane internacionalni timovi neophodni radi prikazivanja istine o nestalima međunarodnoj javnosti, organizacijama i zainteresovanim pojedincima. Istina koju eksperti prezentuju kroz svoje nalaze je jedinstvena. S druge strane, kako su očekivanja porodica nestalih lica u forenzičkim istragama velika, potreban je visok stepen poverenja koje porodice nestalih lica ostvaruju sa sebi poznatim lokalnim ekspertima, sa kojima u toku odvijanja celog procesa razvijaju partnerski odnos koji vodi zajedničkom cilju, rasvetljavanju sudbine nestalih lica.

Uloga specijaliste sudske medicine u forenzičkim istraživanjima pojedinačnih grobnih mesta i masovnih grobnica, posebno se naglašava jer „obdukcija je posmrtni razgovor u kome obducent pita a leš odgovara“ (Pejaković, 1991). Ako je lekar forenzičar taj koji može da natera "leš da progovori", bez krivotvorenja istine i bez "iznuđivanja priznanja", odgovornost koja leži na njemu u toku kriminalne istrage je velika, (Toma, 1980). Nema predmeta veštačenja u sudskoj medicini sa toliko enigmi, kao što su izmešani ostaci ljudskih kostiju, koje treba izdiferencirati i identifikovati. Tu sudskomedicinski eksperti pred sobom imaju ostatke ljudskog tela i ne pitajući kojoj zaraćenoj strani, veri ili rasi pripadaju, rekonstruišu skelet, utvrđuju uzrok smrti i identitet. Stručno poštenje sudskog eksperta u ovakvim prilikama nema alternative, jer se samo tako može obaviti taj složeni i humani posao koji razrešava dugotrajnu patnju i neizvesnost porodice nestalog lica i omogućava dostojnu sahranu. Time, sudski lekar u koga su uprte oči, i očekivanja mnogih zainteresovanih službenih i privatnih lica, a prvenstveno članova porodica nestalih lica, bez sumnje čini stručno, naučno i humano delo. (Matejić, Otašević, 2010).

ZAKLJUČAK

Oružani sukobi na prostorima bivše Jugoslavije učinili su da forenzičke istrage postanu nezaobilazne u rasvetljavanju sudbine nestalih lica i razjašnjavanju kršenja ljudskih prava. Forenzičke istrage igraju ključnu ulogu u društvenom isceljenju i pomirenju, naglašavajući značaj sudske medicine, nacionalne i međunarodne napore, da se narodi na prostorima bivše Jugoslavije suoče sa nasleđem sukoba, nasilja i ljudskih gubitaka.

Primarni cilj forenzičkih istraživanja je utvrditi identitet nestalih lica i predati njihove posmrtno ostatke porodicama za dostojanstvenu sahranu, u skladu sa Ženevskim protokolima.

Kvalitetno obavljena sudskomedicinska ekspertiza je pretpostavka svakoj uspešnoj identifikaciji ali i kriminalističkoj obradi slučajeva iz kategorije ratnog zločina, što svemu zajedno daje osobit značaj (Stanković, 1997). Sudskomedicinski pregled posmrtnih ljudskih ostataka omogućava prikupljanje dokaza o kršenju ljudskih prava i počinjenim zločinima što doprinosi ostvarivanju pravde, omogućava rehabilitaciju žrtava i donosi moralnu satisfakciju živima.

Sudska medicinska ekspertiza u procesu rasvetljavanja sudbina nestalih lica, ekshumacijom, obdukcijom i utvrđivanjem identiteta, identifikacijom povreda, povrednog oruđa ili oružja, određivanjem uzroka i načina smrti, kao i njenog porekla, uz dokumentovanje svih dostupnih okolnosti koje su dovele do smrti, predstavlja pored humanitarnog, naučnog, društvenog, pravnog i istorijsko svedočanstvo o tragičnim sudbinama nestalih lica.

LITERATURA

Huffine, E., Crews, J., Kennedy, B., Bomberger, K., Zinbo, A. (2001) 'Mass identification of persons missing from the break-up of the former Yugoslavia: Structure, function, and role of the International Commission on Missing Persons', *Croatian Medical Journal*, 44, 251-258.

Marinković, N., Đurić, M. (2012) 'Premortal data in the process of skeletal remains identification', *Vojnosanitetski pregled*, 69(6), 475-480.

Matejić, S. (2005) *Sudska medicinska identifikacija leševa klasičnim metodama i metodom DNK-uporedna analiza*. Doktorska disertacija.

Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Medicinski fakultet, Kosovska Mitrovica.

Matejić, S., Miletić, M., Milošević, M., Jakšić, V., Filipović, T., Šaranović, M., Deletić, N. (2014) 'DNA identification of the victims in armed conflicts and catastrophes', *Praxis Medica*, 43(1), 19-22.

Matejić, S., Otašević, V. (2010) 'Ethics and deontology in forensic medicine', *Vojnosanitetski pregled*, 67(9), 774-776.

Pejaković, S. (1991) *Sudskomedicinska ekspertiza i lekarska greška pred društvom i sudom*. 4. dopunjeno izdanje. Beograd: Naučna knjiga.

Rainio, J., Lalu, K., Penttilä, A. (2001) 'Independent forensic autopsies in an armed conflict: investigation of the victims from Račak, Kosovo', *Forensic Science International*, 118(2-3), 171-185.

Skinner, M., Alempijević, D., Đurić-Srejić, M. (2003) 'Guidelines for international forensic bio-archaeology monitors of mass grave exhumations', *Forensic Science International*, 134, 81-92.

Stanković, Z. (1997) *Problemi sudskomedicinske obrade leševa u ratnim uslovima*. Disertacija. Vojnomedicinska akademija, Beograd.

Toma, L.V. (1980) *Antropologija smrti I-II*. Beograd: Prosveta.

Internet izvori

Amnesty International (2009) *Sahranjivanje prošlosti: deset godina nekažnjavanja za otmice i nestanke na Kosovu*. EUR 70/07/2009. Dostupno na: www.amnesty.org; (pristupljeno: 25. april 2025).

Suzana MATEJIĆ*

THE ROLE OF FORENSIC MEDICINE IN CLARIFYING THE FATE OF MISSING PERSONS

Background/Aim. The armed conflict in the area of Kosovo and Metohija (1998-2000) left a tragic and painful legacy. More than 5,000 people of different nationalities have disappeared. Today, 26 years after the armed conflict, we are still searching for 1600 missing persons.

* PhD, Full Professor at the University of Priština in Kosovska Mitrovica – Faculty of Medicine; Institute of Forensic Medicine in Kosovska Mitrovica, <https://orcid.org/0000-0001-6422-5354>
E-mail: matejics@gmail.com.

The process of searching for missing persons is a very demanding, complicated and complex procedure. Through the experiences gained in working at individual grave sites and mass graves, a brief presentation of the staged and multidisciplinary forensic approach in clarifying the fate of missing persons is given, which indicates the importance of the profession in this complex process. By presenting the dynamics of exhumations and identification of the victims from 2004. to 2024. who belong to Serbs and other non-Albanian national communities (Montenegros, Bosniaks, Roma, Gorani, etc.), and in a significantly smaller number of Albanians, in which Serbian experts directly participated, we want to point out that the process of clarifying the fate of missing persons is very complex, so it is necessary to take into account some of the factors that guide the process in the wider social, political and legal context.

Conclusion. The primary focus of such investigations is to determine identity of the victims and to return the remains to their families, in accordance with the Geneva conventions. Forensic medical expertise in the process of clarifying the fate of missing persons, through exhumations, autopsies and establishing identities, identifying injuries, determining the cause and manner of death, as well as its origin, while documenting all available circumstances that led to death, represents humanitarian, scientific, legal and historical testimony about the tragic fate of missing persons.

Keywords: armed conflicts, missing persons, exhumation, identification

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

SUDSKOMEDICINSKO VEŠTAČENJE U GINEKOLOGIJI I AKUŠERSTVU

Radmila SPARIĆ*

Ginekologija i akušerstvo predstavljaju po mnogo čemu specifičnu oblast medicine, iz kojih proizilazi značajan broj istražnih i sudskih postupaka. Sve ovo ima značajnu socijalnu, emotivnu i medijsku refleksiju, a kao posledica toga izaziva i široko interesovanje društva u celini. Ovo je posledica značaja reproduktivnih organa za zdravlje žene, njenu mogućnost ostvarivanja uloge u porodici, kao i činjenice da tokom trudnoće i porođaja akušeri istovremeno brinu o dva života-majci i nerođenom detetu. Porodica i društvo kao ishod ginekološkog lečenja uvek očekuju očuvanu fertilnu sposobnost žene, a kao ishod trudnoće zdravo dete i porodilju.

Smrt trudnice, bilo nasilna ili prirodna budi široko interesovanje javnosti, a u slučaju nenasilne smrti gotovo uvek se postavlja pitanje lekarske greške. Trudnoća sama po sebi podrazumeva brojne procese prilagođavanja organizma majke na novonastale potrebe. Neki od ovih zahteva mogu ugrožavati zdravlje i život trudnice i/ili ploda. Do smrti trudnice i porodilje može doći i nesrećnim slučajem i u odsustvu lekarske greške.

Iako je koncept kontrole rađanja znatno razvijeniji nego ranije, čedomorstva se i dalje sreću u savremenoj praksi.

* Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Klinika za ginekologiju i akušerstvo, Univerzitetski klinički centar Srbije, Beograd, <https://orcid.org/0000-0003-0515-1951> E-mail: radmila@rcub.bg.ac.rs.

Neophodno je imati u vidu da pravovremena i koordinisana reakcija ginekologa kliničara, policije i svih ostalih nadležnih u ovakvim slučajevima, može rezultirati spasavanjem života novorođenčeta.

Poseban fenomen u sudsko-medicinskoj praksi u našoj sredini odnosi se na nestale bebe i zahteva dugoročno sistemsko rešenje, koje se još uvek ne nazire. Ovaj fenomen, kao i većina dugih nepovoljnih ishoda trudnoće i porođaja, praćena je značajnim interesovanjem javnosti i medija, kao i publicitetom na društvenim mrežama.

Ključne reči: ginekologija, akušerstvo, medicinsko veštačenje, trudnica, porodilja

UVOD

Ginekologija i akušerstvo predstavljaju po mnogo čemu specifičnu oblast medicine, iz kojih proizilazi značajan broj istražnih i sudskih postupaka. Sve ovo ima značajnu socijalnu, emotivnu i medijsku refleksiju, a kao posledica toga izaziva i široko interesovanje društva u celini. Ovo je posledica značaja reproduktivnih organa za zdravlje žene, njenu mogućnost ostvarivanja uloge u porodici, kao i činjenice da tokom trudnoće i porođaja akušeri istovremeno brinu o dva života – majci i nerođenom detetu. Porodica i društvo kao ishod ginekološkog lečenja uvek očekuju očuvanu fertilnu sposobnost žene, a kao ishod trudnoće zdravo dete i porodilju.

Dobra klinička praksa je zasnovana na poštovanju medicine zasnovane na dokazima (*evidence based medicine*), pridržavanju pravila medicinske nauke i struke (*primum non nocere*), smanjenju kliničkih rizika, pravovremenom prepoznavanju potencijalno opasnih i nekada neizbežnih komplikacija, ali i poštovanju zakonskih odredbi u oblasti medicinskog prava, naročito Zakona o zdravstvenoj zaštiti i Zakona o pravima pacijenta.

Prema podacima o radu Sudsko-medicinskog odbora Medicinskog fakulteta u Beogradu, oko trećina predmeta u kojima je utvrđeno postojanje lekarske odgovornosti odnosi se na oblast ginekologije i akušerstva, i to najčešće na komplikacije i greške tokom perioda trudnoće i porođaja.

Smrt trudnice

Po poreklu, smrt u trudnoći može biti prirodna i nasilna. Iako nasilna smrt nije predmet analize u ovom radu, treba pomenuti da osim zadesnih smrti često u sklopu saobraćajnih nezgoda, nasilna smrt porodilje može biti predmet sudskomedicinskog rada u sklopu veštačenja kriminalnog abortusa, odnosno veštačkog prekida trudnoće suprotnog Zakonu o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama. Sa liberalizacijom prekida trudnoće šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka, ovakvi prekidi trudnoće relativno su retki (Wang, Ma, Lan, 2025).

Smrt trudnice, bilo nasilna ili prirodna budi široko interesovanje javnosti, a u slučaju nenasilne smrti gotovo uvek se postavlja pitanje lekarske greške. Komplikacije vezane za trudnoću, porođaj i period babinja predstavljaju vodeći direktni uzrok smrtnosti žena, naročito u nerazvijenim zemljama. Široka dostupnost zdravstvene zaštite ženama u ovom periodu je doprinela smanjenju smrtnosti u ovom periodu. Najčešći direktni faktor rizika po majku, vezan za samu trudnoću predstavljaju tromboembolijske komplikacije, sa učestalošću i do 20% u Australiji i na Novom Zelandu.

Međutim, trudnoća sama po sebi podrazumeva brojne procese prilagođavanja organizma majke na novonastale potrebe. Neki od ovih zahteva mogu ugrožavati zdravlje i život trudnice i/ili ploda. Ako je trudnica inače zdrava, prilagođavanje sistema organa je potpuno i adekvatno i ne uzrokuje komplikacije. Ipak, u slučaju postojanja bolesti majke, trudnoća može uzrokovati dekompenzaciju i neretko i životno ugroziti trudnicu. Prethodno neprepoznate ili neležene bolesti majke predstavljaju poseban zdravstveni rizik, jer ugrožavaju zdravlje i život žene koja je prethodno smatrana zdravom. Posredni uzroci smrti predstavljaju pogoršanje svih prethodno postojećih bolesti, do kojih dolazi kao odgovor na fiziološke promene organizma u trudnoći (Cresswell i sar., 2025). Bolesti srca, neretko i skrivane od članova porodice predstavljaju predstavljaju najčešći pojedinačni posredni faktor rizika za nepovoljan ishod trudnoće po majku.

Do smrti trudnice može doći i nesrećnim slučajem i u odsustvu lekarske greške. Ovakvi slučajevi su neretko praćeni značajnim interesovanjem medija i publicitetom na društvenim mrežama. U prilog tome govore i primeri iz kliničke prakse, kao npr. u slučaju pojave neočekivane forme teške alergijske reakcije na antibiotike, čija primena u

trudnoći se smatra relativno bezbednom. Nastupanje nepovoljnih posledica lečenja usled okolnosti koje se nisu mogle predvideti, a nakon što je lekar prethodno sproveo adekvatnu dijagnostiku i postavio ispravnu dijagnozu, dao odgovarajuću terapiju i primenio sve mere predviđene savremenom kliničkom praksom u cilju sprečavanja posledica po zdravlje smatra se nesrećnim slučajem. Smrtni ishod trudnoce u ovakvim uslovima se ne može smatrati posledicom stručne greške.

Smrt porodilje

Akušerstvo je visokorizična oblast medicine, povezana često sa hitnim i nepredvidivim situacijama, koje često mogu biti praćene nepovoljnim ishodom. Sve ovo za lekara nosi brojne medikolegalne konsekvence, što često predstavlja predmet medicinskog veštačenja. Neretko je u ovakvim situacijama prisutno više faktora rizika za nastanak nepovoljnog ishoda lečenja (Ghosh, 2025). Adekvatno vođena medicinska dokumentacija u ovakvim situacijama, pored toga što obezbeđuje adekvatan postupak lečenja, predstavlja objektivnu potvrdu rada lekara i značajan element medicinskog veštačenja. U kliničkoj praksi, veoma je važno zabeležiti sva odstupanja u toku lečenja, kao i vrstu sprovedenih medicinskih i terapijskih postupaka. Ovo veštaku omogućava definisanje postojanja uzročne veze između nastanka štetne posledice i procedure lečenja. Brojni primeri iz sudsko-medicinske prakse ovo i potvrđuju. Medicinski su poznate činjenice da se učestalost pojave krvarenja tokom porođaja povećava proporcionalno broju prethodnih porođaja, kao i da primena niskomolekularnog heparina u prevenciji tromboembolijskih komplikacija nakon porođaja može dodatno povećati obim krvarenja. Zbog ovoga se u nekim slučajevima, naročito kod višerotki primena heparina odlaže za nekoliko časova, radi prevencije masivnog krvarenja. Sve ovo je neophodno adekvatno zabeležiti u medicinskoj dokumentaciji, a odsustvo ovih podataka otežava veštačenje, a zaključak o ovakvom toku lečenja se može posredno doneti detaljnim pregledom medicinske dokumentacije. U ovakvim situacijama od veštaka se očekuje detaljno objašnjenje razloga nepostojanja krivičnogopravne odgovornosti lekara. Nije retkost da je dokumentacija koja se dostavlja za potrebe veštačenja neadekvatna, kao i da se može postaviti opravdana sumnja u njenu verodostojnost, naročito u slučaju postojanja duplikata dokumentacije i/ili dokumentacije u kojoj se opisuju komplikovane procedure koje nije moguće izvesti u vremenskom okviru koji je uobičajen za nekomplikovane procedure i upisan u preostaloj medicinskoj dokumentaciji. S druge strane, adekvatno

vođena medicinska dokumentacija, sa jasnim i čitkim zapisima lekara, predstavlja značajnu komponentu koja olakšava kako proces medicinskog veštačenja, tako i procenu pojedinačne odgovornosti svakog lekara koji je učestvovao u lečenju pacijenta.

Prema podacima iz literature, najčešći uzroci smrti prirodne smrti majke tokom porođaja i babinja su masivno krvarenje, tromboembolijske komplikacije i posledice preeklampsije i/ili eklampsije, odnosno hipertenzivnog sindroma u trudnoći, a učestalost smrtnog ishoda u svetu 2020. godine je iznosila 223 na 100.000 živorođene dece (Cresswell i sar., 2025). Najveći broj ovih smrtnih ishoda, čak 70% se registruje u Subsaharskoj Africi (Langlois, Reid, Khosla, 2025).

Naročito kompleksne primere veštačenja predstavljaju slučajevi kada je jednu pacijentkinju lečio veći broj lekara u kontinuitetu, kao i multidisciplinarni timovi. U ovim slučajevima, potrebno je sagledati postupanje svakog lekara tokom lečenja, kao i svakog od lekara u okviru tima, što je često teško, a nekada i nemoguće, pogotovo uz loše vođenje medicinske dokumentacije. Konkretno, cilj veštačenja u ovakvim situacijama određen je i načinom na koji su postavljena pitanja tužioca, sudija i advokata, koja se, ne tako retko odnose samo na postupajuće lekare u trenutku nastanka štetnog događaja.

Timski rad je osnova pružanja adekvatne zdravstvene zaštite svakoj trudnici, porodilji i novorođenčetu. Ovaj tim u svakom pojedinačnom slučaju čini veći broj zdravstvenih radnika, a konkretan sastav tima zavisi od konkretne situacije, odnosno od vrste i oblika zdravstvene usluge koja se pruža. Pojednostavljeno, uloga svakog člana tima je da uradi svoj deo posla *lege artis*. Zdravstveni tim, s obzirom da ga čini veći broj zdravstvenih radnika mora imati jasno definisane odnose između članova tima. Upravljanje timom zdravstvenih radnika je odgovornost lekara koji je u timu odgovoran za usmeravanje i koordinaciju članova tima, kao i njihovih pojedinačnih zadataka u okviru tima. Lekar koji je nosilac odgovornosti za rad zdravstvenog tima ne može biti odgovoran za propuste i greške koje učini bilo koji zdravstveni radnik u okviru svog samostalnog obavljanja lečenja, ali ima odgovornost za greške nastale iz propusta u procesu koordinacije i usmeravanja pojedinaca u okviru timskog rada. Greške u radu pojedinačnih članova zdravstvenog tima mogu biti praćene prethodnim ili istovremenim greškama drugih članova unutar tima. U ovakvim slučajevima se može desiti i da pojedinačni član lekarskog tima nije u mogućnosti da sagleda grešku drugog člana tima. Oslanjanje rada pojedinih članova zdravstvenog tima na prethodno već učinjenu grešku drugog člana, rezultira serijom naknadnih grešaka sa

domino efektom i konačno mogućim nastankom štetne posledice. U ovakvim situacijama, neophodno je sagledati sve aspekte rada svakog pojedinačnog člana zdravstvenog tima i utvrditi jasne granice gde počinje i gde se završava njihova pojedinačna odgovornost. Pravosudni sistem mora prepoznati svakog zdravstvenog radnika kao pojedinca, činioca i subjekta unutar zdravstvenog tima.

Čedomorstvo

Koncept kontrole rađanja je unazad više decenija znatno razvijeniji nego ranije (Berisavac, Sparić i Argirović, 2009). Široko dostupne metode planiranja porodice koje osiguravaju željeni razmak između trudnoća, kao i dostupnost bezbednog prekida neželjene trudnoće doprinele su značajnom smanjenju učestalosti čedomorstva. Čedomorstvo (*infanticidium*) je prisutno u istoriji od početka ljudskog roda u gotovo svim društvima i predstavlja ubistvo novorođenčeta od sopstvene majke za vreme ili neposredno nakon porođaja. Za postojanje krivičnog dela čedomorstva neophodni su sledeći uslovi: da je plod novorođenče, da je živorođeno i da je usmrćeno namerno od svoje majke. Zakon ovo krivično delo sankcioniše blaže (tzv. privilegovano ubistvo) jer se smatra da je porodilja za vreme i neposredno nakon porođaja može da pati od postporođajne (postpartalne) depresije ili psihoze (Friedman i sar., 2024). Zbog toga ona može biti psihički i fizički neuravnotežena, iz čega proističe njena smanjena uračunljivost (Brockington i sar., 2024).

Ovakvi slučajevi u našoj sredini su često predmet značajnog senzacionalizma, a mediji izveštavaju o njima detaljno i često na osuđujući način. Najčešće se radi o trudnoćama skrivenim od okoline, a velika većina čedomorki se porađa van porodilišta. Ove majke se u slučaju pojave komplikacija povremeno javljaju u bolnicu nakon porođaja. Ginekološkim pregledom se u ovakvim slučajevima mogu utvrditi znaci nedavnog porođaja, kao i približna starost trudnoće. U pojedinim slučajevima nalaz pregleda može ukazivati na porođaj koji se desio u proteklih nekoliko časova. U ovakvim situacijama, pravovremena i koordinisana reakcija ginekologa kliničara, policije i svih ostalih nadležnih, ukoliko je čedomorstvo pokušano radnjama koje se preuzimaju u cilju uzrokovanja smrti deteta (npr. bacanje u smeće) – tzv. aktivno čedomorstvo, ili nepreduzimanjem radnji koje majka treba da učini (tzv. pasivno čedomorstvo) da bi omogućila preživljavanje deteta može rezultirati spasavanjem života novorođenčeta.

Kompletna sudskomedicinska ekspertiza slučajeve čedomorstva, osim sudskomedicinske obdukcije novorođenčeta i pregleda posteljice (ako je dostupna), zahteva i pregled majke kako bi se utvrdile činjenice koje ukazuju na skorašnji porođaj i, eventualno, identifikaciju (prvenstveno DNK analizom).

Fenomen „nestalih beba“

Prema podacima sa Vikipedije nestale bebe se odnose na „otmice u Jugoslaviji i post-jugoslovenskim državama, u kojima su novorođenčad otimana iz porodilišta, a potom i prodavana, uglavnom po inostranstvu“ (Krađa beba u porodilištima, 2025). Smatra se da se ovaj fenomen odnosi na porođaje nakon 1954. godine i kasnije, a zaokuplja značajnu medijsku pažnju.

Veliki broj veštačenja u oblasti ginekologije i akušerstva se odnosi na ove slučajeve. Dokumentacija koja se dostavlja veštacima je uglavnom veoma oskudna i neadekvatno vođena. Banalne greške u dokumentaciji povremeno izazivaju sumnje roditelja, a većina lekara koji su sprovodili porođaje i zbrinjavala decu su nedostupni pravosudnom sistemu.

U značajnom broju slučajeva radi se o novorođenčadi koja ni u uslovima savremene danas dostupne medicinske nege ne bi preživela. Neophodno je imati u vidu da u periodu koji je u žiži javnosti ultrazvučne kontrole trudnoće nisu rađene. Primena ultrazvuka u ginekološkoj praksi je počela krajem pedesetih godina prošlog veka u Škotskoj, a pregledi trudnica su uvedeni u kliničku praksu krajem sedamdesetih godina, najčešće u slučajevima visokorizičnih trudnoća (Campbell, 2013). Takođe, moderni prenatalni testovi koji se danas koriste nisu postojali. Posledično, veliki broj anomalija ploda koje su inkompatibilne sa životom se završavao porođajem, a sami roditelji nisu bili unapred upoznati sa njihovim postojanjem.

Jedan od faktora koji otežava rešavanje dilema u vezi sa ovim fenomenom jeste i sahranjivanje mrtvorođene dece i novorođenčadi koja umre u prvim danima/nedeljama života u vidu medicinskog otpada, u zajedničke grobnice. Uz česte administrativne propuste, to sve praktično onemogućava adekvatno uzrokovanje, a time i identifikaciju ostataka, a što dodatno povećava sumnje javnosti.

Moderne metode dijagnostike i lečenja, naročito neonatalne intenzivne nege nisu bile dostupne tokom prošlog veka, što je svakako uzrok veće smrtnosti novorođenčadi u tom periodu, naročito onih

prevremeno rođenih. Najčešći uzrok smrti novorođenčadi i danas je prevremeni porođaj.

ZAKLJUČAK

Oblast ginekologije i akušerstva je specifična po velikom broju veštačenja koji iz nje proizilaze. Ključni zadatak veštačenja u ovoj oblasti je razgraničenje lekarske greške u odnosu na komplikacije. Značajan broj ovih predmeta se odnosi na komplikacije trudnoće i porođaja, kako po majku, tako i po novorođenče. Zato je osnovna karakteristika foreničke u ovoj oblasti isprepletanost različitih medicinskih oblasti. Ovo ukazuje na potrebu multidisciplinarnosti u oblasti medicinskog veštačenja u ginekologiji i akušerstvu, odnosno učešće veštaka iz oblasti patologije, anestezije i reanimatologije, psihijatrije, sudske medicine i pedijatrije, a neretko i hirurgije i urologije.

LITERATURA

Berisavac, M., Sparić, R., Argirović, R. (2009) 'Contraception: modern trends and controversies'. *Srpski Arhiv Za Celokupno Lekarstvo*, 137(5–6). <https://doi.org/10.2298/sarh0906310b>

Brockington, I. *et al.* (2024) 'Serial neonaticide: Analysis of 126 cases'. *Medicine, Science and the Law*, 65. <https://doi.org/10.1177/00258024241298149>

Campbell, S. (2013) 'A short history of sonography in obstetrics and gynaecology'. *Facts, Views & Vision in ObGyn*, 5(3), 213–229.

Cresswell, J. A. *et al.* (2025) 'Global and regional causes of maternal deaths 2009–20: a WHO systematic analysis'. *The Lancet. Global Health*, 13(4), e626–e634. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(24\)00560-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(24)00560-6)

Friedman, S.H. *et al.* (2024) 'Practice Resource for Reproductive Psychiatry/Women's Mental Health in Forensic Psychiatry Practice', *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 52(4 Suppl), pp. S1–S31. <https://doi.org/10.29158/JAAPL.240103-24>.

Ghosh, A. (2025) 'Delaying factors influencing the maternal health care disparities in developing countries: A scoping review'. *Women & Health*, 65(4), 340–375. <https://doi.org/10.1080/03630242.2025.2486985>

Langlois, E. V., Reid, A., Khosla, R. (2025) 'Mothers deserve better: evidence-based strategies to address maternal mortality'. *The Lancet*.

Global Health, 13(5), e797–e798. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(25\)00149-4](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(25)00149-4)

Wang, Q., Ma, J., Lan, Y. (2025) 'Long-term trends in the global burden of maternal abortion and miscarriage from 1990 to 2021: joinpoint regression and age-period-cohort analysis'. *BMC public health*, 25(1), 1554. <https://doi.org/10.1186/s12889-025-22716-1>

Internet izvori

'Krađa beba u porodilištima' (2025) Wikipedia. Dostupno na: https://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%92%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B1%D0%B0_%D1%83_%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B0&oldid=29512772 (pristupljeno: 30. april 2025).

Radmila SPARIĆ*

FORENSIC MEDICAL EXPERTISE IN GYNECOLOGY AND OBSTETRICS

Gynecology and obstetrics constitute a highly specialized branch of medicine from which a considerable number of investigative and judicial proceedings arise. All such proceedings carry profound social, emotional, and media repercussions, thereby engendering widespread public interest. This phenomenon reflects the paramount importance of the female reproductive system for a woman's health and her fulfilment of familial roles, as well as the unique dual responsibility borne by obstetricians during gestation and parturition, in safeguarding both the mother and her unborn child. Society and family alike invariably anticipate the preservation of a woman's fertility following gynecological intervention and, in the context of pregnancy, the safe delivery of a healthy neonate alongside maternal well-being.

* Faculty of Medicine, University of Belgrade Clinic for Gynecology and Obstetrics, University Clinical Center of Serbia, Belgrade, <https://orcid.org/0000-0003-0515-1951>
E-mail: radmila@rcub.bg.ac.rs

The death of a pregnant woman—whether due to natural causes or otherwise—provokes intense public scrutiny, and in instances of non-violent demise, questions of medical malpractice almost invariably arise. Pregnancy itself entails myriad physiological adaptations to accommodate emergent demands; some of these demands may imperil the health or survival of the mother and/or fetus. Maternal and parturient fatalities may also occur as the result of unfortunate accidents in the absence of any professional error.

Despite the considerable advancements in contraceptive practice, infanticide remains a challenge in contemporary clinical settings. It is imperative to recognise that timely, coordinated action by the clinical gynecologist, law enforcement authorities, and all other relevant agencies can be lifesaving for the neonate. A particularly troubling phenomenon within our forensic-medical practice is the disappearance of infants, which necessitates a long-term systemic solution that remains unrealised. This issue, like many other adverse outcomes of pregnancy and childbirth, is accompanied by significant public and media attention, as well as pervasive discourse on social networks.

Keywords: gynecology; obstetrics; medical expert testimony; pregnant woman; parturient

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

VOŽNJA POD UTICAJEM PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI: IZAZOVI TOKSIKOLOŠKOG VEŠTAČENJA

Vera LUKIĆ*

Vožnja pod uticajem psihoaktivnih supstanci predstavlja ozbiljan bezbednosni problem i zakonom je zabranjena. Procene pokazuju da su učesnici pod dejstvom alkohola, droga ili njihove kombinacije odgovorni za više od 50% saobraćajnih nezgoda. Toksikološko veštačenje ima ključnu ulogu u dokazivanju prisustva psihoaktivnih supstanci u organizmu učesnika saobraćajnih incidenata, ali i u stručnom tumačenju nalaza i proceni potencijalnog uticaja otkrivene supstance na sposobnost za upravljanje vozilom.

Jedan od najvećih izazova je interpretacija toksikoloških rezultata, posebno u slučajevima kada su korišćeni testovi sa ograničenom pouzdanošću ili kada odabrani biološki uzorak, poput urina, ne omogućava pouzdanu procenu farmakološkog dejstva supstance na vozačke sposobnosti. Čak i kada se droga ili njen metabolit dokažu u krvi, ostaje pitanje koje koncentracije zaista koreliraju sa smanjenom vozačkom sposobnošću.

Većina zemalja usvojila je zakonodavstvo o vožnji pod uticajem droga, koje se najčešće zasniva na proceni smanjene sposobnosti za vožnju, graničnim vrednostima

* Doktor nauka, specijalista toksikološke hemije, Institut za sudsku medicinu „Milovan Milovanović“; Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu; <https://orcid.org/0000-0003-4624-6391> E-mail: vera_lukic2006@yahoo.com.

koncentracija psihoaktivnih supstanci u krvi ili na principu nulte tolerancije.

Ovaj rad prikazuje toksikološki pristup u forenzičkom kontekstu, sa posebnim naglaskom na izbor biološkog uzorka, primenu odgovarajućih analitičkih metoda i interpretaciju nalaza u slučajevima vožnje pod uticajem droga, uz razmatranje pravnog okvira, zakonskih granica i njihovih varijacija.

Ključne reči: vožnja pod uticajem droga, forenzička toksikologija, biološki uzorci, psihoaktivne supstance, nulta tolerancija

UVOD

Vožnja pod uticajem psihoaktivnih supstanci predstavlja jedan od ozbiljnih izazova za bezbednost saobraćaja i javno zdravlje. Brojni izveštaji ukazuju na to da su psihoaktivne supstance, bilo da je reč o alkoholu, ilegalnim drogama ili lekovima koji utiču na centralni nervni sistem, značajan faktor rizika u saobraćajnim nezgodama (Schulze et al., 2012). Najčešće detektovane droge kod vozača su kanabis, kokain, opijati, benzodiazepini i z-lekovi, dok su kombinacije droga i alkohola povezane sa posebno visokim rizikom od teških posledica (Schulze et al., 2012).

Zbog sve veće učestalosti upotrebe droga u saobraćaju tokom decenije koja je završena 2010. godine, brojne inicijative u Evropi i SAD dovele su do testiranja vozača na prisustvo droga na kontrolnim punktovima u okviru anketa ili rutinske kontrole (Beirness i Beasley, 2010), tokom hapšenja na osnovu nasumičnih ili ciljano sprovedenih saobraćajnih zaustavljanja (Senna et al., 2010), kao i u slučajevima sa smrtnim ishodom u saobraćajnim nesrećama (Schwilke et al., 2006). Rezultati su ukazali na visok nivo upotrebe droga među vozačima, koji je u nekim slučajevima čak premašivao učestalost upotrebe alkohola.

Sa rastućim prepoznavanjem ovog problema, dodatni naponi usmereni su ka sprovođenju zakona u vezi sa vožnjom pod uticajem droga (Boorman, Owens, 2009) i sveobuhvatnom testiranju, a primenjeni su i različiti zakonski pristupi koji omogućavaju krivično gonjenje vozača pod dejstvom droga (Walsh i sar., 2002). Posebno zabrinjava kombinovana upotreba droga i alkohola, jer studije, uključujući i pomenute, ukazuju na to da i do 50% smrtnih ishoda u

saobraćaju koji uključuju alkohol može istovremeno biti povezano i sa prisustvom droga. Droge i alkohol mogu delovati aditivno ili sinergistički, izazivajući veći stepen oštećenja sposobnosti nego kada se konzumiraju pojedinačno.

Ovi nalazi ukazuju na potrebu za sistematskim i pouzdanim toksikološkim testiranjem, ne samo u svrhu sankcionisanja, već i kao deo šireg javnozdravstvenog odgovora. Testiranje na droge i alkohol u slučajevima sumnje na vožnju pod uticajem ovih supstanci, kao i u saobraćajnim nesrećama sa smrtnim ishodom, ima višestruku funkciju. Rezultati dobijeni ovim testiranjima mogu se koristiti u okviru krivičnih istraga, kao dokazni materijal u parničnim postupcima, ali i u procesima lečenja i rehabilitacije vozača koji su osuđeni zbog vožnje pod uticajem psihoaktivnih supstanci. Toksikološka analiza biološkog materijala doprinosi boljem razumevanju obima i uzroka problema, čime se omogućava efikasnije usmeravanje resursa ka edukaciji javnosti i razvoju preventivnih programa. Uz to, prikupljeni podaci predstavljaju osnovu za unapređenje zakonodavstva, razvoj metoda detekcije i efikasniju primenu zakonskih mera. Da bi toksikološko testiranje imalo punu vrednost u ovim kontekstima, ono mora ispuniti određene standarde: mora biti forenzički odbranljivo, precizno, pravovremeno i obuhvatiti detekciju svih relevantnih supstanci u odgovarajućim koncentracijama (D’Orazio et al., 2021).

Za razliku od alkohola, čiji je uticaj na sposobnost vožnje odavno prepoznat i praćen efikasnim zakonskim rešenjima, strategijama detekcije i merama rehabilitacije, pristupi rešavanju problema droga u saobraćaju razvijani su sporije. Ipak, oni sada privlače sve veću pažnju kako se ozbiljnost problema sve jasnije uočava (Logan, Osselton, 2017).

U savremenoj forenzičkoj praksi, toksikološko veštačenje ima ključnu ulogu u otkrivanju i tumačenju prisustva psihoaktivnih supstanci u organizmu učesnika u saobraćaju. Pored analitičkog dela, koji obuhvata detekciju i identifikaciju supstanci, toksikološka ekspertiza uključuje i tumačenje mogućeg farmakološkog uticaja otkrivenih supstanci na funkcije od značaja za bezbedno upravljanje vozilom. Time se pruža stručna podrška proceni uticaja psihoaktivnih supstanci na sposobnost za vožnju, koju u pravilu sprovodi lekar odgovarajuće specijalnosti, najčešće, psihijatar.

U praksi se, međutim, javljaju brojni izazovi, od pouzdanosti skrining testova i izbora adekvatnog biološkog uzorka, do interpretacije koncentracija u svetlu vremena proteklog od incidenta. Otežavajuća okolnost je i postojanje izraženih interindividualnih razlika u osetljivosti

na delovanje psihoaktivnih supstanci, kao i razvoja tolerancije na neke od njih. Dodatne poteškoće nastaju u situacijama kada zakonski nisu propisane granične vrednosti, što komplikuje tumačenje toksikološkog nalaza i otežava donošenje zaključaka u okviru toksikološkog veštačenja.

Cilj ovog rada jeste da prikaže kompleksnost toksikološkog veštačenja u slučajevima vožnje pod uticajem psihoaktivnih supstanci, kroz analizu ključnih aspekata forenzičke toksikologije – od izbora uzorka i primenjenih analitičkih metoda, do interpretacije nalaza i sastavljanja stručnog mišljenja koje može imati značajne posledice u pravnom postupku, uz poseban osvrt na važeću zakonsku regulativu.

Izbor biološkog materijala za toksikološku analizu u slučajevima vožnje pod uticajem droga

Izbor odgovarajućeg biološkog uzorka od presudnog je značaja u forenzičkom toksikološkom veštačenju, posebno u slučajevima vožnje pod uticajem psihoaktivnih supstanci. Vrsta uzorka direktno utiče na mogućnost detekcije supstanci, procenu vremena konzumacije, kao i na pouzdanost interpretacije rezultata u kontekstu sposobnosti za vožnju.

U okviru sprovođenja zakona u slučajevima vožnje pod uticajem droga (*Driving Under the Influence – DUI*), najčešće se koriste tri vrste bioloških uzoraka: krv, oralna tečnost (OT) i urin. Svaki od ovih uzoraka ima svoje prednosti i ograničenja, koja treba pažljivo razmotriti prilikom odlučivanja o odgovarajućem uzorku u konkretnom slučaju.

Oralna tečnost

Oralna tečnost predstavlja složenu mešavinu supstanci koje se nalaze u usnoj šupljini, uključujući vodu, elektrolite, bakterije, ćelije, ostatke hrane i, pre svega, sekrete pljuvačnih žlezda. S obzirom na bogatu vaskularizaciju pljuvačnih žlezda, pljuvačka se formira kao filtrat krvi, što omogućava prenos droga i njihovih metabolita iz krvi u oralnu tečnost (Aps, Martens, 2005).

Proces prelaska droga i metabolita u oralnu tečnost zavisi od brojnih fizioloških i fizičko-hemijskih faktora, kao što su pH vrednost pljuvačke, pKa supstance, rastvorljivost leka i stepen vezivanja za proteine. Takođe, droga može dospeti u oralnu tečnost direktnim kontaktom sa sluzokožom usne šupljine. Način unosa droge, kao što su pušenje, inhalacija i ušmrkavanje, često rezultira visokim koncentracijama

roditeljskih droga u oralnoj tečnosti (Desrosiers, Huestis, 2019; Krotulski et al., 2018).

Zahvaljujući ovim osobinama, oralna tečnost je postala atraktivan biološki matriks za testiranje na prisustvo droga, posebno u oblasti forenzičke toksikologije i ispitivanjima vezanim za vožnju pod uticajem psihoaktivnih supstanci. Jednostavnost i efikasnost uzorkovanja dodatno doprinose njenoj primeni u istragama vožnje pod uticajem droga (*Driving Under the Influence of Drugs – DUI/D*). Uzorkovanje je brzo, minimalno invazivno, lako se nadgleda, teško se može falsifikovati, ne zahteva posebnu medicinsku obuku i može se obaviti na različitim lokacijama. Još jedna prednost u odnosu na urin je kraći vremenski okvir detekcije, što ukazuje na nedavnu upotrebu droga (Sarris et al., 2024).

Međutim postoje velike varijacije između pojedinaca u odnosima koncentracija između droga u oralnoj tečnosti i krvi (OT/K odnosi) što predstavlja značajan izazov prilikom interpretacije rezultata testiranja uzoraka oralne tečnosti od osumnjičenih za DUI/D prekršaje (Sarris et al., 2024).

Urin

Urin je dobar uzorak za detekciju droga, međutim on je u suštini uzorak „van tela“, što znači da se droge ili metaboliti mogu otkriti u urinu i nakon prestanka njihovog delovanja. Zbog toga, iako je pozitivan test na drogu u urinu čvrst dokaz o upotrebi droga u poslednjih nekoliko dana, on se ne može sam po sebi koristiti za dokazivanje poremećaja u ponašanju tokom kritičnog događaja. Zato urin nije dobar uzorak za interpretaciju dobijenih rezultata u smislu njihovog uticaja na sposobnost za vožnju. Urin je, dakle, odličan uzorak za odgovor na pitanje „da li je osoba u nekom trenutku pre davanja uzorka koristila drogu“, ali je sam po sebi od male koristi kod tumačenja „da li je osoba u datom momentu bila pod uticajem droge“. S druge strane, ako je unošenje droge bilo neposredno pre davanja uzorka, test u urinu može biti negativan na prisustvo leka, iako je lek prisutan u telu i deluje na osobu (Logan, Osselson, 2017).

Krv

Krv se obično smatra uzorkom izbora u istragama vožnje pod uticajem psihoaktivnih supstanci, jer pruža najdirektniji uvid u prisustvo droga koje aktivno cirkulišu u organizmu i potencijalno deluju na centralni nervni sistem. S obzirom na to da koncentracije droga u krvi odražavaju stanje

ravnoteže s mozgom, one mogu ukazivati na trenutno farmakološko dejstvo supstance u trenutku uzorkovanja. Prisustvo supstance ili njenog aktivnog metabolita u krvi najrelevantnije je za procenu farmakološkog efekta. Međutim, važno je uzeti u obzir vremenski razmak između vožnje i uzorkovanja, jer mnoge supstance brzo napuštaju krvotok ili se redistribuiraju u tkiva, što može dovesti do lažno negativnih nalaza.

Sa stanovišta interpretacije, koncentracije leka u krvi mogu se povezati sa poznatim koncentracijama koje odgovaraju terapijskim ili toksičnim dozama, kao i sa obrascima terapijske ili rekreativne upotrebe. Takođe se mogu povezati sa istraživanjima koja se bave uticajem droga na sposobnosti relevantne za bezbedno upravljanje vozilom. Ipak, za mnoge psihoaktivne supstance još uvek nisu uspostavljene pouzdane veze između određene koncentracije u krvi i nivoa oštećenja funkcija, osim za alkohol i neke druge depresore centralnog nervnog sistema koji su bolje proučeni (Bramness et al., 2003; 2004). Koncentracije leka/droge u krvi zavise od doze, vremena od poslednje upotrebe i toga da li je upotreba akutna ili hronična. Krv se najčešće analizira u slučajevima kada su drugi preliminarni testovi (u oralnoj tečnosti ili urinu) pozitivni.

Prikupljanje uzorka krvi mora obaviti kvalifikovano medicinsko osoblje. Najčešće se za testiranje koristi oko 10 mL krvi, što je obično dovoljno za sprovođenje širokog spektra testiranja, kao što su toksikološki skrining, potvrдна analiza i kvantifikacija. Droge u krvi obično ostaju prilično stabilne, pod uslovom da je uzorak prikupljen sa inhibitorom enzima poput natrijum-fluorida. Takođe, važno je i korišćenje antikoagulansa, kao što su heparin, citrat ili oksalat, kako bi se sprečilo zgrušavanje krvi i očuvala homogenost uzorka (Logan, Osselton, 2017).

Kosa

Kosa omogućava dugoročno praćenje upotrebe supstanci i korisna je u dokazivanju hronične ili ponavljane konzumacije. Međutim, ne pruža informacije o tačnom vremenu konzumacije niti o aktuelnom farmakološkom dejstvu, zbog čega nije pogodan uzorak za procenu sposobnosti za vožnju u konkretnom trenutku.

U zaključku, krv i dalje ostaje uzorak izbora u istragama o vožnji pod uticajem droga, dok oralna tečnost postaje vredna alternativa u okviru zakonskih propisa koji regulišu toksikološka testiranja u saobraćaju.

Toksikološko testiranje: analitičke metode i laboratorijska praksa

Forenzičke toksikološke laboratorije primenjuju metode analitičke hemije za ispitivanje bioloških uzoraka uzetih od vozača pod sumnjom da su vozili pod uticajem droga. Analitički proces obuhvata dva glavna koraka: početno testiranje (*skrining*) i potvrdu rezultata uz kvantifikaciju detektovanih supstanci.

Testovi skrininga imaju orijentacionu ulogu i služe za usmeravanje daljeg ispitivanja, a najčešće se zasnivaju na imunološkim i hromatografskim tehnikama. U praksi se u oblasti imunološkog testiranja najčešće koriste ELISA testovi i imunohromatografski testovi (tzv. test trake) za brzo otkrivanje prisustva droga u biološkim uzorcima. Ove metode funkcionišu na osnovu reakcije antigena (droge) sa specifičnim antitelima, pri čemu se prisustvo droge u uzorku očitava kroz meru vezivanja. Međutim, zbog mogućnosti unakrsne reaktivnosti, imunološki testovi mogu reagovati i sa hemijski srodnim jedinjenjima. Na primer, test dizajniran za detekciju opijata može, pored morfina, detektovati i kodein ili hidrokodon, što može uticati na tumačenje rezultata i dalje pravne posledice (National Alliance to Stop Impaired Driving, 2023).

Hromatografske tehnike skrininga uključuju gasnu hromatografiju (GC) i tečnu hromatografiju (LC) uz primenu različitih detektora. Ove metode omogućavaju ciljani skrining, usmeren na određeni broj psihoaktivnih supstanci, ili sveobuhvatan skrining kojim se detektuje širi spektar jedinjenja.

Rezultati skrininga, bez obzira na primenjenu tehniku, moraju se potvrditi specifičnim analitičkim metodama kao što su GC-MS (gasna hromatografija-masena spektrometrija), LC-MS (tečna hromatografija-masena spektrometrija) ili osetljivija LC-MS/MS (tečna hromatografija-tandem masena spektrometrija).

Bez obzira na korišćenu tehniku, rezultati skrininga moraju biti potvrđeni specifičnim analitičkim metodama, kao što su gasna hromatografija u kombinaciji sa masenom spektrometrijom (GC-MS), tečna hromatografija sa masenom spektrometrijom (LC-MS) ili osetljivija tandem masena spektrometrija (LC-MS/MS). Ove metode omogućavaju pouzdanu identifikaciju psihoaktivnih supstanci i njihovih metabolita, na osnovu vremena zadržavanja i masenih spektralnih karakteristika, u poređenju sa sertifikovanim referentnim standardima.

Kvantifikacija, odnosno određivanje koncentracije droge u uzorku, ponekad se vrši istovremeno sa potvrdnom analizom, korišćenjem kalibracione krive dobijene analizom poznatih koncentracija (kalibratora) (*National Alliance to Stop Impaired Driving*, 2023).

Laboratorije se razlikuju po opsegu droga koje testiraju i osetljivosti svojih metoda, što korisnici toksikoloških usluga treba da imaju u vidu. Međutim, postoje i laboratorije koje vrše samo skrining testove i na osnovu njih izveštavaju, što se smatra neadekvatnom praksom (*National Alliance to Stop Impaired Driving*, 2023).

Radi obezbeđenja kvaliteta i forenzičke validnosti rezultata, laboratorije treba da sprovedu testiranja u skladu sa važećim standardima i preporukama. U laboratorijama koje se bave toksikološkim ispitivanjem u slučajevima vožnje pod uticajem droga i saobraćajnih nesreća sa smrtnim ishodom, postoji potreba za ispunjavanjem minimalnih kriterijuma osetljivosti i opsega testiranja. Ovi kriterijumi obezbeđuju forenzičku odbranljivost, ujednačenost rezultata i njihovu relevantnost za potrebe istraga.

Preporuke za minimalne kriterijume proizašle su iz višegodišnjeg sagledavanja praksi laboratorija, sprovedenih anketa, analize dostupnih podataka i iskustava forenzičkih stručnjaka. Ovaj proces je detaljno opisan u radu D'Orazio i saradnika (2021), koji predstavlja osnovu za formulisanje smernica za toksikološko testiranje u DUID istragama i istragama saobraćajnih nesreća sa smrtnim ishodom (D'Orazio et al., 2021).

Na osnovu prethodnih preporuka i iskustava izrađen je predlog američkog nacionalnog standarda ASB Standard 120: "Standard za analitički opseg i osetljivost forenzičkog toksikološkog testiranja krvi u istragama o vožnji pod uticajem droga". Cilj standarda je dodatna harmonizacija laboratorijskih praksi i postavljanje obaveznih tehničkih zahteva koje laboratorije treba da ispune kako bi osigurale visoke standarde kvaliteta analiza. Standard obuhvata etanol, kanabinoide, stimulanse centralnog nervnog sistema (CNS), depresore CNS-a, benzodiazepine i narkotičke analgetike, sa precizno propisanim pragovima osetljivosti za skrining i potvrdu (*American Academy of Forensic Sciences Standards Board*, 2021), što je prikazano u Tabeli 1.

Implementacija ovakvih standarda doprinosi povećanju pouzdanosti rezultata, boljoj forenzičkoj odbrani nalaza i opštem unapređenju bezbednosti saobraćaja.

Tabela 1

Minimalni analitički opseg i osetljivost za testiranje krvi u istragama vožnje pod uticajem droga

Grupa supstanci	Supstanca	Skrining (ng/mL ili g/dL)	Potvrda (ng/mL ili g/dL)
Etanol	Etanol (g/dL)	0,01	0,01
Kanabinoidi	THC	N/A	1
	Karboksil-THC	10	5
	11-OH-THC	N/A	1
Stimulansi CNS-a	Amfetamin	20	20
	Metamfetamin	20	20
	MDA	25	20
	MDMA	25	20
	Kokain	N/A	10
	Kokaetilen	N/A	10
	Benzilekgonin	50	50
Depresori CNS-a	Karisoprodol	1000	1000
	Meprobamat	N/A	1000
	Zolpidem	10	10
Benzodiazepini niske doze	Alprazolam	10	10
	Klonazepam	15	10
	7-aminoklonazepam	N/A	10
	Lorazepam	15	10
Benzodiazepini visoke doze	Diazepam	50	20
	Nordiazepam	50	20
	Oksazepam	50	20
	Temazepam	50	20
Narkotički analgetici	Morfin	10	10
	Kodein	10	10
	6-acetilmorfin	N/A	5
	Hidrokodeon	10	10
	Oksikodon	10	10
	Metadon	50	20
	Fentanil	1	0,5
	Buprenorfin	1	0,5
	Norbuprenorfin	N/A	0,5
	Tramadol	100	50
	o-desmetiltramadol	N/A	50

Napomena: Koncentracije za skrining zasnivaju se na imunološkim testovima. Kada se za skrining koriste metode koje nisu imunološke (npr. hromatografske metode), primenjuju se koncentracije navedene za potvrdu. "N/A" znači da skrining koncentracija nije primenljiva.

Izvor: American Academy of Forensic Sciences Standards Board (2021) *Standard for Toxicology Testing in Impaired Driving Investigations*. Colorado Springs, CO: AAFS Standards Board.

Vrste psihoaktivnih supstanci i njihov efekat na sposobnost za vožnju

Psihoaktivne supstance koje najčešće utiču na sposobnost za vožnju mogu se svrstati u nekoliko glavnih grupa: kanabinoidi (npr. THC), stimulansi (npr. kokain, amfetamini), depresori centralnog nervnog sistema (npr. alkohol, benzodiazepini, opiodi) i halucinogeni. Njihovo prisustvo u organizmu vozača ne znači nužno i postojanje funkcionalnog deficita, ali u velikom broju slučajeva može uticati na pažnju, percepciju, koordinaciju, brzinu reagovanja i donošenje odluka.

Kanabis (THC)

THC je najčešće detektovana ilegalna supstanca među vozačima. Nakon konzumacije dolazi do smanjenja kratkoročne memorije, poremećaja percepcije vremena i prostora, usporenih reakcija i smanjene sposobnosti procene udaljenosti. Efekti su najizraženiji u prvih nekoliko sati, ali se metaboliti THC-a mogu detektovati danima nakon konzumacije, što otežava određivanje vremena dejstva u odnosu na trenutak vožnje (Kerrigan, 2024).

Stimulansi (kokain, amfetamini, MDMA)

Ove supstance ubrzavaju aktivnost centralnog nervnog sistema. Vozači pod njihovim uticajem mogu pokazivati prekomerno samopouzdanje, agresivnost, sklonost ka rizičnom ponašanju i precenjivanju svojih sposobnosti. Iako u početku mogu delovati kao „poboljšivači budnosti“, kasniji pad energije i iscrpljenost dodatno povećavaju rizik od grešaka u vožnji (Kerrigan, 2024)

Depresori (benzodiazepini, opiodi, alkohol)

Ove supstance usporavaju moždane funkcije i značajno utiču na motoričku koordinaciju, pažnju i sposobnost reagovanja. Kombinacija

alkohola i lekova iz ove grupe posebno je rizična jer se efekti međusobno pojačavaju. Kod opioida, osim sedacije, javlja se i usporeno disanje i pad koncentracije, što značajno povećava rizik u saobraćaju (Kerrigan, 2024).

Halucinogeni (LSD, psilocibin, ketamin)

Halucinogene supstance remete percepciju stvarnosti, izazivaju dezorijentaciju, vizuelne i auditivne halucinacije, te gubitak osećaja za vreme i prostor. Upravljanje vozilom pod njihovim dejstvom gotovo uvek predstavlja ozbiljan rizik (Kerrigan, 2024).

Nove psihoaktivne supstance (NPS)

Poseban izazov predstavljaju NPS – supstance koje imitiraju efekte poznatih droga, ali nisu uvek zakonski regulisane. Njihova prisutnost je teško detektovati standardnim metodama, a klinički efekti nisu uvek dovoljno poznati, što dodatno komplikuje toksikološku procenu (*National Alliance to Stop Impaired Driving*, 2023).

Sprovođenje zakona i krivično gonjenje u slučajevima vožnje pod uticajem droga

Upravljanje motornim vozilom predstavlja složen proces koji zahteva usklađeno funkcionisanje brojnih psihomotornih i kognitivnih sposobnosti. Vozač mora da upravlja vozilom, prati saobraćaj, reaguje na saobraćajne znakove i uslove na putu, održava bezbedno rastojanje od drugih učesnika u saobraćaju i kontroliše sve komande u vozilu. Pored toga, često obavlja dodatne aktivnosti kao što su komunikacija sa saputnicima, podešavanje uređaja u vozilu ili korišćenje mobilnog telefona. Ove aktivnosti mogu biti podložne ometanju i zahtevaju stalnu prilagodljivost uslovima na putu, tehničkom stanju vozila i vremenskim prilikama. (Kerrigan, 2004). Kada je pažnja podeljena, kao u vožnji, integracija svih tih funkcija je lako narušena prisustvom psihoaktivnih supstanci koje utiču na centralni nervni sistem, naročito depresori, stimulansi i opiodi. Ove supstance mogu značajno otežati sposobnost za obavljanje složenih zadataka, usporiti reakcije i narušiti sposobnost za donošenje ispravnih odluka, što povećava rizik od saobraćajnih nesreća (Logan, Osselton, 2017). S obzirom na ove rizike, regulative u mnogim zemljama prepoznaju važnost usklađivanja zakona sa realnim problemima koje izaziva vožnja pod uticajem droga. Prema Loganu i Osseltonu (2017), postoje dva glavna pristupa u regulisanju vožnje pod uticajem droga:

Pristup zasnovan na narušenoj sposobnosti za vožnju ("impairment-based") – Vozač se smatra odgovornim ako postoje dokazi da mu je upotreba droga (ili alkohola) umanjila sposobnost upravljanja vozilom. Ovaj pristup se oslanja na ponašajne i fizičke pokazatelje kao što su govor, koordinacija, kao i testovi trezvenosti na terenu. Svi ovi elementi zajedno predstavljaju kumulativni dokaz da se osoba nalazi u stanju u kojem su kognitivne i psihomotorne veštine potrebne za bezbednu vožnju u određenoj meri narušene, i to iz određenog razloga. Toksikološka analiza se koristi kako bi se potvrdio uzrok oštećenja. U nekim zemljama, poput SAD, ovakvi pokazatelji su potrebni da bi se ostvario pravni osnov (npr. verovatan razlog) za hapšenje i testiranje (Logan, Osselton, 2017).

"Per se" pristup – Vožnja je zakonom zabranjena ukoliko je u organizmu prisutna određena (ili bilo koja detektabilna) količina zabranjene supstance. U okviru ovog modela postoje:

- 1) Granične vrednosti (zakonom je postavljena kvantitativna granica koncentracije supstance, najčešće u krvi, retko i u pljuvački)
- 2) Politika nulte tolerancije (svako prisustvo droge smatra se prekršajem, bez obzira na količinu)

Zemlje i jurisdikcije se razlikuju u primeni ovih modela, kao i u formulaciji zakona. Dok neke zemlje propisuju zakonske granice za vožnju pod uticajem droga (Gjerde, Strand, 2023), druge idu korak dalje i, na osnovu koncentracija supstanci u krvi, određuju i stepen kazne, što je prikazano u Tabeli 2 (Gjerde, Strand, 2023).

Ovi zakoni se obično primenjuju na kontrolisane supstance, ali mogu obuhvatiti i lekove na recept, naročito kada osoba ne poseduje važeći recept. Iako posjedovanje važećeg recepta obično predstavlja potpunu odbranu u slučajevima optužbi prema principu „per se“, u većini jurisdikcija osoba može biti optužena i na osnovu standardnog kriterijuma „pod uticajem“, čak i ako ima recept, ako postoje dokazi o smanjenoj sposobnosti za vožnju (Logan, Osselton, 2017).

Tabela 2

Jurisdikcije sa stepenovanim pragovima za sankcionisanje (ng/mL).

Jurisdiction	Sanction Level	Biological Matrix	THC	AMP	MET	MDMA	Cocaine	GHB	Ketamine	LSD	Morphine
Canada	1	Blood	2	–	–	–	–	–	–	–	–
	2	Blood	5 (or 2.5 with alcohol)	–	–	–	5000	–	–	–	–
Denmark	1	Blood (ng/g)	1	20	20	20	10	20,000	10	0.5	10
	2	Blood	3	–	–	–	–	–	–	–	–
	3	Blood	9	–	–	–	–	–	–	–	–
New Zealand	1	Blood	1	20	10	10	5	10,000	10	10	–
	2	Blood	3	100	50	50	20	50,000	50	20	–
Norway	1	Blood	1.3	41	45	97	24	10,300	95	1	9
	2	Blood	3.1	203	224	–	–	30,900	–	–	24
	3	Blood	9.4	487	537	–	–	123,600	–	–	61

Preuzeto iz: *Gjerde, Strand, 2023.*

U Republici Srbiji, vožnja pod uticajem psihoaktivnih supstanci reguliše se Zakonom o bezbednosti saobraćaja na putevima (*Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, 2025*). Prema članu 187. ovog zakona, zabranjeno je upravljanje vozilom ako je vozač pod dejstvom psihoaktivnih supstanci, bez obzira na količinu prisutne supstance. Ovakav pristup predstavlja model nulte tolerancije, jer zakon ne propisuje granične vrednosti, već se svako prisustvo psihoaktivnih supstanci može smatrati osnovom za pokretanje prekršajnog ili krivičnog postupka, u zavisnosti od okolnosti slučaja.

Pripadnici saobraćajne policije ovlašćeni su da sprovedu orijentaciono testiranje na prisustvo psihoaktivnih supstanci, najčešće upotrebom brzih testova iz oralne tečnosti. Ukoliko je rezultat pozitivan ili postoji sumnja na konzumaciju, nadležni organ može naložiti uzimanje uzoraka krvi i/ili urina radi sprovođenja toksikološke analize u ovlašćenoj laboratoriji. Na osnovu nalaza toksikološke analize i ukupne ocene stanja vozača, odlučuje se o eventualnoj odgovornosti i merama koje će biti preduzete.

Izazovi toksikološkog veštačenja psihoaktivnih supstanci u saobraćaju

Toksikološko veštačenje u slučajevima vožnje pod uticajem psihoaktivnih supstanci predstavlja važan, ali izuzetno složen segment forenzičke prakse, sa brojnim stručnim, tehničkim i pravnim izazovima. Jedan od ključnih izazova ogleda se u samom izboru biološkog uzorka. Iako

se krv najčešće smatra zlatnim standardom zbog svoje forenzičke vrednosti i mogućnosti kvantifikacije aktivnih supstanci, njeno uzimanje zahteva medicinski kadar, vreme i jasno regulisane protokole. Sa druge strane, uzorci kao što su pljuvačka ili urin često se koriste za inicijalni skrining na terenu, ali njihova interpretacija može biti otežana zbog različitih farmakokinetičkih i farmakodinamičkih karakteristika pojedinih droga, kao i zbog razlika u trajanju detektabilnosti i korelaciji sa trenutnim psihofizičkim stanjem vozača. Značajan problem u praksi predstavlja pogrešna interpretacija preliminarne testova. Brzi testovi koji se primenjuju na licu mesta daju orijentacione rezultate, ali nisu dovoljno specifični i često mogu biti podložni greškama. Uprkos tome, dešava se da se rezultati skrining testova posmatraju kao konačni, bez sprovođenja odgovarajućih potvrdnih analiza. Takva praksa nije u skladu sa toksikološkim standardima, jer forenzički validan rezultat mora biti potkrepljen analizom metodama visoke specifičnosti, kao što su GC-MS ili LC-MS/MS. Samo potvrđena analiza može se smatrati pouzdanom osnovom za pokretanje prekršajnog ili krivičnog postupka. Tumačenje nalaza dodatno komplikuju farmakološke osobine psihoaktivnih supstanci, njihovi aktivni metaboliti, potencijalni efekti tolerancije kod korisnika, kao i činjenica da prisustvo supstance u organizmu ne mora nužno da znači i funkcionalnu nesposobnost za vožnju. U takvim slučajevima, uloga toksikologa nije samo da identifikuje i kvantifikuje prisutne supstance, već i da pruži stručno mišljenje o mogućem uticaju identifikovanih droga na vozačeve sposobnosti, uzimajući u obzir sve relevantne faktore. Konačno, izazov leži i u efikasnoj komunikaciji sa pravosudnim organima. Tužioci, sudije i advokati često nisu dovoljno upoznati sa granicama i mogućnostima toksikoloških analiza, zbog čega veštak toksikolog mora ne samo da iznese nalaz, već i da ga jasno i precizno objasni na način razumljiv stručnjacima izvan oblasti toksikologije. Zbog svega navedenog, toksikološko veštačenje u saobraćajnim slučajevima zahteva visoku stručnost, jasno definisane standarde rada, kontinuirano obrazovanje svih uključenih strana i stalno unapređenje laboratorijskih i interpretativnih procedura kako bi se obezbedila pouzdana, objektivna i pravno održiva procena prisustva i uticaja psihoaktivnih supstanci.

ZAKLJUČAK

Toksikološko veštačenje ima nezamenjivu ulogu u procesuiranju slučajeva vožnje pod uticajem psihoaktivnih supstanci, ali njegovo uspešno sprovođenje zahteva pažljiv izbor biološkog uzorka, primenu pouzdanih analitičkih metoda i stručno tumačenje rezultata. Pravni okvir, koji se razlikuje od zemlje do zemlje, dodatno komplikuje tumačenje nalaza, naročito u pogledu toga da li je otkrivena koncentracija droge zaista dovela do smanjenja sposobnosti za vožnju. Problem se dodatno produbljuje kada se koriste testovi ograničene pouzdanosti ili kada preliminarni rezultati bivaju pogrešno interpretirani kao konačni dokazi. Stoga je, pored tehničke preciznosti, od suštinskog značaja i međusektorska saradnja toksikologa, pravnika i donosioca politika kako bi se osiguralo da toksikološki dokazi u saobraćajnim slučajevima budu naučno zasnovani, pravilno interpretirani i zakonski održivi.

LITERATURA

Aps, J. K. M., Martens, L. C. (2005). 'Review: The physiology of saliva and transfer of drugs into saliva'. *Forensic Sci. Int.*, 150(2–3), 119-131. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2004.10.026>

Beirness, D. J., Beasley, E. E. (2010) 'A Roadside Survey of Alcohol and Drug Use Among Drivers in British Columbia'. *Traffic Inj. Prev.*, 11(3), 215-221. <https://doi.org/10.1080/15389581003735626>

Boorman, M., Owens, K. (2009) 'The Victorian legislative framework for the random testing drivers at the roadside for the presence of illicit drugs: An evaluation of the characteristics of drivers detected from 2004 to 2006'. *Traffic Inj. Prev.*, 10(1), 16-22. <https://doi.org/10.1080/15389580802542365>

Bramness, J. G., Skurtveit, S., Mørland, J. (2003) 'Testing for benzodiazepine inebriation—relationship between benzodiazepine concentration and simple clinical tests for impairment in a sample of drugged drivers'. *Eur. J. Clin. Pharmacol.*, 59(7), 593-601. <https://doi.org/10.1007/s00228-003-0677-0>

Bramness, J. G., Skurtveit, S., Mørland, J. (2004) 'Impairment due to intake of carisoprodol'. *Drug Alcohol Depend.*, 74(3), 311-318. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2004.01.007>

Desrosiers, N. A., Huestis, M. A. (2019) 'Oral fluid drug testing: Analytical approaches, issues and interpretation of results'. *J. Anal. Toxicol.*, 43(6), 415-443. <https://doi.org/10.1093/jat/bkz048>

D'Orazio, A. L. et al. (2021) 'Recommendations for Toxicological Investigation of Drug-Impaired Driving and Motor Vehicle Fatalities—2021 Update'. *J. Anal. Toxicol.*, 45(6), 529-536. <https://doi.org/10.1093/jat/bkab064>

Gjerde, H., Strand, M. C. (2023) 'Legal limits for driving under the influence of illicit drugs: Large variations between jurisdictions'. *Forensic Sci. Int.: Rep.*, 8. <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2023.100336>

Harper, C. E. et al. (2023) 'Implementation of the first comprehensive state oral fluid drug testing program for roadside screening and laboratory testing in DUID cases – a 5-year review'. *J. Anal. Toxicol.*, 47(8), 694-702. <https://doi.org/10.1093/jat/bkad051>

Krotulski, A. J. et al. (2018) 'Field detection of drugs of abuse in oral fluid using the Aleris™ DDS®2 mobile test system with confirmation by liquid chromatography tandem mass spectrometry (LC-MS/MS)'. *J. Anal. Toxicol.*, 42(3), 170-176. <https://doi.org/10.1093/jat/bkx105>

Logan, B. K., Osselson, M. D. (2017) 'Driving under the influence of drugs', in: Moffat, A. C., Osselson, M. D., Widdop, B. (eds.) *Clarke's Analysis of Drugs and Poisons in Pharmaceuticals, Body Fluids and Postmortem Material*, 4th ed. London: Pharm. Press, 87-114.

Sarris, G. G. et al. (2024) 'Development and validation of a simple chromatographic method to screen oral fluid samples for drugs in DUID investigations'. *J. Anal. Toxicol.*, 48(8), 528-534. <https://doi.org/10.1093/jat/bkae068>

Schulze, H. et al. (2012) *Driving Under the Influence of Drugs, Alcohol and Medicines in Europe — findings from the DRUID project*. DRUID Thematic Pap., EMCDDA.

Schwilke, E.W., Sampaio dos Santos, M. I., Logan, B. K. (2006) 'Changing patterns of drug and alcohol use in fatally injured drivers in Washington State'. *J. Forensic Sci.*, 51(5), 1191-1198. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2006.00239.x>

Senna, M. C. et al. (2010) 'First nationwide study on driving under the influence of drugs in Switzerland'. *Forensic Sci. Int.*, 198(1-3), 11-16. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2010.02.014>

Propisi

Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (2025), Službeni glasnik RS, br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 - odluka US, 55/2014, 96/2015 - dr. zakon, 9/2016 - odluka US, 24/2018, 41/2018, 41/2018 - dr. zakon, 87/2018, 23/2019, 128/2020 - dr. zakon, 76/2023 i 19/2025.

American Academy of Forensic Sciences Standards Board (AAFS-SB) (2021) *Standard practices for measurement traceability in forensic toxicology testing: E2700-21e1*. Dostupno na: https://www.aafs.org/sites/default/files/media/documents/098_Std_e1.pdf (pristupljeno: 26. april 2025.)

Kerrigan, S. (2024) *Drug Toxicology for Prosecutors: Targeting Hardcore Impaired Drivers*. Alexandria, VA: American Prosecutors Research Institute. Dostupno na: <https://ndaa.org/wp-content/uploads/Drug-Toxicology-for-Prosecutors.pdf> (pristupljeno 27 april 2025.).

National Alliance to Stop Impaired Driving (2023) *Drug Toxicology for Prosecutors – 2023 Edition*. Dostupno na: https://nasid.org/wp-content/uploads/2023/03/RO_NASID_Doc_DrugToxicology_2023_Final-compressed.pdf (pristupljeno 24. april 2025.).

Walsh, J. M., Flegel, R., McCartt, A. T. (2002) *Investigation and prosecution of driving while under the influence of drugs*. Natl. Inst. Justice. Available at: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/investigation-and-prosecution-driving-while-under-influence-drugs>.

Vera Lukić*

DRIVING UNDER THE INFLUENCE OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES: CHALLENGES IN FORENSIC TOXICOLOGY

Driving under the influence of psychoactive substances is a significant public safety concern and is prohibited by law. Estimates show that individuals under the influence of alcohol, drugs, or a combination of both are responsible for more than 50% of traffic accidents. Forensic toxicology plays a crucial role in detecting the presence of psychoactive substances in

* PhD, toxicologist, Institute of Forensic Medicine "Milovan Milovanović"; University of Belgrade - Faculty of Medicine; <https://orcid.org/0000-0003-4624-6391> E-mail: vera_lukic2006@yahoo.com.

individuals involved in traffic incidents, as well as in interpreting findings and assessing the potential impact of the detected substance on driving ability. One of the greatest challenges is the interpretation of toxicological results, particularly in cases where tests with limited reliability are used or when a biological specimen, such as urine, is selected, which does not allow for a reliable assessment of the pharmacological effect of the substance on driving performance. Even when a drug or its metabolite is detected in blood, the question remains as to which concentrations are truly associated with impaired driving. Most countries have adopted legislation on drug-impaired driving, which is most commonly based on the assessment of impaired driving ability, blood concentration limits for psychoactive substances, or a zero-tolerance principle. This paper outlines the forensic toxicological approach in such cases, with particular focus on the selection of biological samples, application of appropriate analytical methods, and interpretation of findings in drug-impaired driving cases, while also addressing the legal framework, concentration limits, and their variations.

Keywords: drug-impaired driving, forensic toxicology, biological samples, psychoactive substances, zero tolerance

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

TRZAJNE POVREDE VRATA: MEDICINSKI I PRAVNI IZAZOVI

Đorđe ALEMPIJEVIĆ*

Trzajne povrede vrata nastaju usled naglih pokreta glave u saobraćajnim nesrećama i drugim traumatskim događajima. One predstavljaju značajan medicinski i pravni problem zbog složenosti dijagnostike i procene posledica. Klinički nalazi često ne pružaju jasne dokaze povrede, što komplikuje utvrđivanje uzročno-posledične veze sa incidentom.

Dijagnoza se u praksi najčešće postavlja na osnovu simptoma, koji mogu uključivati bol u vratu, glavobolje, vrtoglavicu i ograničenu pokretljivost. Međutim, odsustvo objektivnih znakova povređivanja često dovodi do sporova u postupcima nadoknade štete.

Sa pravnog aspekta, trzajne povrede su izazovne zbog subjektivnosti simptoma i potrebe za standardizovanim kriterijumima procene. Istraživanja pokazuju da multidisciplinarni pristup može doprineti preciznijoj dijagnostici i pravičnoj nadoknadi za oštećene osobe. U radu će biti prikazani slučajevi iz bogate kazuistike autora. Prikazani slučajevi će se razmatrati u svetlu domaće i inostrane prakse veštačenja trzajne povrede vrata.

* Doktor medicinskih nauka, Institut za sudsku medicinu „Milovan Milovanović“; Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, <https://orcid.org/0000-0002-0810-9559> E-mail: djordje.alempijevic@med.bg.ac.rs.

Zaključno, neophodno je unapređenje metodologija procene trzajnih povreda kako bi se izbegle zloupotrebe, ali i obezbedila adekvatna medicinska i pravna zaštita.

Ključne reči: trzajne povrede vrata, niskoenergetski sudari, simulacija, medicinsko-pravna procena, kompenzacija

UVOD

Trzajne povrede vrata predstavljaju specifičnu kategoriju povreda koje najčešće nastaju usled naglog, nekontrolisanog pokreta glave u pravcu hiperekstenzije i potom hiperfleksije. Nastanak ove povrede rezultat je delovanja akcelerationih i deceleracionih sila na vrat (Macnab, 1964). U najvećem broju slučajeva, ovakve povrede se javljaju kao posledica saobraćajnih nezgoda, naročito zadnjih udara u vozilo, kada vozač ili putnik nije u mogućnosti da adekvatno reaguje ili stabilizuje muskulaturu vrata. Mehanizam povrede, iako naizgled bezazlen, može dovesti do složenih neuromuskuloskeletnih posledica, uključujući povrede mišića, ligamenata, fascija, mekih tkiva, pa čak i intervertebralnih diskova (Eck, Hodges, Humphreys, 2001).

Sama terminologija „*whiplash*“ potiče iz metafore koja opisuje ubrzano savijanje i ispravljanje vrata nalik kretanju kraja biča. Iako je ovaj termin široko prihvaćen u kliničkoj praksi, u naučnoj zajednici se sve više ukazuje na potrebu za preciznijom definicijom, zbog nedovoljno specifičnih kriterijuma i širokog spektra mogućih simptoma koji se pripisuju poremećaju udruženom sa trzajem (*Whiplash-Associated Disorders – WAD*). U tom kontekstu, Kvebečki radni tim (*Quebec Task Force*) razvio je klasifikaciju *WAD* u pet kategorija (0 i I–IV), što predstavlja značajan pokušaj da se unese red u procenu i praćenje ovih povreda (Spitzer *et al.*, 1995; Versteegen *et al.*, 2001).

Prema različitim epidemiološkim studijama, učestalost *WAD* varira u zavisnosti od geografskih, pravnih i socioekonomskih okolnosti. U nekim zemljama poput Kanade i Nemačke, učestalost hroničnih *WAD* značajno je viša u poređenju sa, recimo, Litvanijom ili Grčkom, gde se ovakve dijagnoze gotovo i ne postavljaju (S. D. Ferrara *et al.*, 2016). Ova pojava ukazuje na snažan uticaj nemedicinskih faktora kao što su postojanje ili nepostojanje sistema za naknadu štete, pravosudnog procesuiranja ovakvih zahteva, ali i kulturološka očekivanja vezana za ponašanje nakon traume. Ima indicija da promene u načinu naplate nematerijalne štete, kao što je to bio slučaj u Kanadskoj provinciji Saskačevan, može dovesti do značajne redukcije

potraživanja naknade za trzajnu povredu vrata (Cassidy *et al.*, 2000). Slična praksa zabeležena je i u Australiji (Ferrari, Russell, 1999).

Pored medicinske i biomehaničke komponente, WAD predstavljaju poseban izazov u oblasti sudske medicine i pravne prakse. Kako simptomi mogu biti subjektivni i nespecifični, odsustvo objektivnih nalaza stvara prostor za potencijalne zloupotrebe — posebno u situacijama u kojima postoji mogućnost naknade štete ili dugotrajnog bolovanja.

Kasidi i saradnici i Dufton i saradnici su pokazali da je u kanadskom pravnom sistemu ukidanje kompenzacije za bol i patnju dovelo do značajnog smanjenja prijavljenih slučajeva WAD, što je indirektan pokazatelj da pravni i socijalni faktori utiču na učestalost i ishode ovih povreda (Cassidy *et al.*, 2000; Dufton *et al.*, 2012).

Klinička praksa ukazuje na to da značajan broj osoba koje zadobiju WAD razvijaju prolazne simptome koji se povlače u roku od nekoliko dana do nekoliko nedelja. Ipak, procenjuje se da kod 10–20% pacijenata simptomi mogu prerasti u hronični bolni sindrom, uz mogućnost razvoja drugih funkcionalnih poremećaja kao što su nesanica, kognitivna dezorganizacija, anksioznost, depresija i socijalna disfunkcija (Freeman, Centeno, 2006). Međutim, prisustvo hroničnih simptoma kod trzajne povrede vrata koje se prema Speringu i saradnicima opisuje kod približno polovine slučajeva, ostaje kontroveržno pre svega zbog toga što se dijagnoza često zasniva samo na simptomima koje pacijent prijavljuje (Hartling *et al.*, 2001; Spearing *et al.*, 2012).

Jedan od dodatnih aspekata koji otežavaju procenu WAD jeste tzv. zakasnelo javljanje (eng. *delayed onset*) simptoma – pojava bola i drugih tegoba nekoliko sati ili čak dana nakon saobraćajne nezgode. Ova pojava dovodi do toga da pacijenti često ne traže lekarsku pomoć odmah, što rezultira kašnjenjem u evidenciji simptoma i otežanom procenom u sudskoj ekspertizi. Inicijativa za trzajne povrede vrata Britanske Kolumbije preporučuje da se, u slučaju zakasnelog javljanja, trzajne povrede vrata svrstaju u WAD prvu grupu I (Cassidy *et al.*, 2000).

Važno je istaći i fenomen očekivanjem indukovanih simptoma (eng. *„expectation-induced symptoms“*), gde sama očekivanja pacijenta u vezi sa povredom i njenim posledicama mogu uticati na pojavu i perzistenciju simptoma (Holm *et al.*, 2008). Bas i Vejd ukazuju na to da medicinski neobjašnjivi simptomi predstavljaju čestu pojavu u medicinskoj praksi posebno u slučajevima koji, kao kod osoba sa WAD, uključuju sudski postupak ili procenu telesnog oštećenja. Ovi autori zaključuju da to dodatno ukazuje na potrebu za multidisciplinarnim pristupom koji uključuje psihijatrijsku, psihološku i somatsku procenu (Bass, Wade, 2019).

Upravo zbog svih navedenih faktora – složenosti mehanizma povrede, nedostatka objektivnih nalaza, uticaja nemedicinskih motiva, kao i ograničenja postojećih dijagnostičkih i ekspertiznih alata – WAD predstavlja jedan od najvećih izazova za sudskomedicinske eksperte. Pitanje validnosti prijavljenih simptoma, procena doslednosti simptoma u vremenu, analiza usklađenosti mehanizma povrede sa ispoljenim tegobama, kao i kritička analiza celokupne medicinske i ostale dokumentacije, predstavljaju osnove na kojima se gradi kredibilna sudskomedicinska procena u ovakvim slučajevima.

Ovaj rad ima za cilj da predstavi ključne izazove povezane sa WAD, fokusirajući se na kliničku evaluaciju, procenu moguće simulacije, ekspertiznu dijagnostiku i ulogu biomehaničke analize u sudskom kontekstu. Posebna pažnja biće posvećena veštačenju u situacijama niske promene brzine (engl. „*low-speed impacts*“), što predstavlja čestu kontroverzu u sudskom postupku, kao i ulozi kompenzacije, bolovanja i sudskih sporova u formiranju i perzistenciji simptoma.

Klinička evaluacija trzajnih povreda vrata

Klinička procena trzajnih povreda vrata predstavlja jedan od najkontroverznijih aspekata savremene medicine, jer obuhvata procenu subjektivnih simptoma u odsustvu objektivno verifikovanih nalaza. Dijagnostički pristup kod WAD uglavnom se zasniva na anamnezi i fizikalnom pregledu, a ne na nalazima radiološke ili laboratorijske dijagnostike. To dovodi do toga da se kod velikog broja pacijenata dijagnoza postavlja isključivo na osnovu ličnog doživljaja simptoma - bola, ukočenosti, glavobolje, vrtoglavice - bez mogućnosti da se postojanje povrede u potpunosti potvrdi ili isključi.

Kvebečki radni tim (*Quebec Task Force*), u pokušaju da uvede određenu standardizaciju, formulisao je klasifikaciju WAD u pet nivoa (0–IV), gde su prva dva najčešće predmet sudskih veštačenja (Spitzer *et al.*, 1995). Step 1 označava prisustvo bola i ukočenosti bez fizikalnih znakova, dok step 2 uključuje ograničenje pokreta ili osetljivost u mišićima, takođe bez dokaza o neurološkim oštećenjima. U praksi, najveći broj tužbi za naknadu štete odnosi se upravo na ova dva stepena, čime se naglašava značaj procene subjektivnih simptoma.

Fizikalni pregled pacijenata sa WAD često otkriva nespecifične nalaze, kao što su ograničena pokretljivost vrata, osetljivost pri palpaciji i bol pri određenim pokretima. Međutim, ovi nalazi nisu specifični za WAD i mogu biti posledica drugih stanja, uključujući degenerativne

promene, psihogene tegobe ili čak mogu predstavljati simulaciju. Radiološke metode, uključujući rendgen, kompjuterizovanu tomografiju (CT) i magnetnu rezonancu (MR), u većini slučajeva ne pokazuju jasne patološke promene. Ovo je naročito izraženo u ranim fazama posle povrede. Nekoliko studija pokazuje da čak i napredne tehnike, kao što je funkcionalni MR ili difuziona tenzorska traktografija, ne pružaju dovoljnu senzitivnost za otkrivanje mikrostrukturnih lezija koje se povezuju sa WAD (Eck, Hodges, Humphreys, 2001; Jang, Kwon, 2018).

Ovakva dijagnostička neodređenost ostavlja širok prostor za simulaciju i preuveličavanje simptoma.

U jednoj od ključnih studija, (Monaro *et al.*, 2021) koristili su metode mašinskog učenja u analizi kognitivnih i motoričkih reakcija ispitanika, utvrdivši da se uz pomoć algoritama može sa visokom verovatnoćom razlikovati osoba koja iskreno prijavljuje simptome od one koja ih simulira. U tom smislu ističe se potreba za procenom i psihosocijalnih faktora jer oni imaju značajan uticaj na perzistenciju simptoma i iskustvo bola.

Pitanje motivacije pacijenta igra ključnu ulogu u kliničkoj proceni. Prisustvo sudskog postupka, mogućnost dobijanja novčane naknade, strah od gubitka radnog mesta i druge životne okolnosti mogu dovesti do povećanog iskazivanja simptoma. U tom kontekstu se često koristi pojam „sekundarne dobiti“ koji podrazumeva psihološke ili socijalne koristi od bolesti, bilo svesne ili nesvesne. Procena da li je simptomatologija dosledna, fiziološki objašnjiva i vremenski usklađena sa tipičnim tokom WAD, jedan je od značajnih zadataka za kliničare, a ključni je zadatak sa sudskomedicinske eksperte. Jedna od tehnika koje se primenjuju u proceni doslednosti simptoma jeste analiza amplitude i obrasca pokreta vrata. Pacijenti koji simuliraju bol često imaju neuobičajene obrasce kretanja koji nisu u skladu sa anatomskim ograničenjima (Monaro *et al.*, 2021).

U nekim slučajevima, pacijenti koji prijavljuju simptome WAD imaju istoriju sličnih tegoba pre povrede. U takvim slučajevima, potrebno je napraviti jasnu razliku između pogoršanja postojećeg stanja i novonastale povrede. Ova razlika je od izuzetne važnosti u sudskom kontekstu, jer od nje zavisi stepen odgovornosti i visina moguće naknade. U praksi, ovo zahteva temeljnu analizu medicinske dokumentacije pre i posle incidenta.

U literaturi postoji veliki broj studija koje ukazuju na vezu između trajanja simptoma i psiholoških faktora. Na primer, pacijenti sa visokim nivoom anksioznosti i depresije imaju veću verovatnoću da razviju

hronični bol nakon WAD, čak i u odsustvu objektivnih oštećenja (Malanga, Peter, 2005). Ovo postavlja pitanje da li se WAD, u nekim slučajevima, može tretirati kao psihosomatski poremećaj. U prilog tome govori i analiza koju su sprovedi Kvan i Frejla, u kojoj su u placebo sudarima prijavljuju simptomi WAD (Kwan, Friel, 2003).

Osim procene na pojedinačnom nivou, važno je uzeti u obzir i širu epidemiološku sliku. Studije Duftona i sradnika i Ferare i saradnika pokazuju da regulatorni i kulturni okviri značajno utiču na učestalost dijagnostikovanja i trajanje simptoma. U državama gde ne postoji finansijska dobit od dijagnoze WAD, učestalost i težina simptoma su drastično niži (Dufton *et al.*, 2012; S.D. Ferrara *et al.*, 2016).

Uzimajući u obzir sve navedeno, klinička evaluacija WAD mora biti obazriva, višeslojna i kritički orijentisana. Potrebno je kombinovati standardne kliničke postupke sa procenom psihološkog statusa, analizom motivacionog konteksta, kao i praćenjem simptoma u vremenu. Jedino takav pristup može omogućiti da se razluče stvarni od simuliranih slučajeva i obezbedi pravična zdravstvena i pravna zaštita.

Ekspertizna dijagnostika trzajnih povreda vrata

Forenzička procena trzajnih povreda vrata predstavlja složen zadatak u sudskom veštačenju, posebno u kontekstu niskoenergetskih saobraćajnih nezgoda. Za razliku od mnogih drugih telesnih povreda koje se mogu direktno verifikovati pomoću dijagnostičkih procedura, WAD zahteva složenu interpretaciju subjektivnih simptoma u odnosu na mehanizam povređivanja, anamnestičke podatke, tok lečenja i psihosocijalne okolnosti. Zadatak sudskog veštaka u ovakvim slučajevima nije samo da proceni da li je povreda nastala, već i da analizira verovatnoću, doslednost, obim i trajnost simptoma u kontekstu raspoloživih podataka.

Prvi korak u forenzičkoj proceni jeste analiza mehanizma povrede. Ovde je od suštinske važnosti procena kinematike sudara — uključujući promenu brzine (ΔV), vrstu sudara (zadnji, prednji, bočni), masu uključenih vozila, upotrebu sigurnosnih pojaseva i položaj osobe u trenutku udara. Kroft i Friman ističu da WAD može nastati i pri manjim promenama brzine (ΔV), naročito ako se radi o osetljivim pacijentima ili ako osoba nije očekivala udar (Croft, Freeman, 2005).

Postoje matematički modeli koji služe za procenu prenosa energije u sudaru i opterećenja na vratnu muskulaturu (Krafft *et al.*, 2005). Korišćenje „*crash test*“ podataka, analiza oštećenja vozila, fotografije sa

lica mesta i policijski zapisnici predstavljaju značajne izvore informacija (Castro *et al.*, 1997; Pujol Robinat, 2017). Ako se pokaže da je preneti energija minimalna i da nije došlo do značajnog deformacionog uticaja, to ne isključuje povredu, ali smanjuje njenu verovatnoću i klinički značaj. U tom smislu, veštačenje u domenu biomehanike može biti od pomoći, ali ne sme se koristiti izolovano, već kao komplementarni deo procene.

Sledeći korak je analiza medicinske dokumentacije. Od posebnog značaja je vreme koje je prošlo od nezgode do prvog pregleda. Ukoliko pacijent tvrdi da je imao jake bolove, ali se javlja lekaru tek nakon nekoliko dana, to može ukazivati na nedoslednost (Easton, Akehurst, 2011). Dodatno, važno je analizirati kontinuitet lečenja, primenu terapije, broj i tip specijalističkih pregleda i rezultate sprovedenih dijagnostičkih procedura (Davis, 2000).

Brojni autori insistiraju na proceni „medicinske doslednosti“, odnosno da li je tok simptoma, način lečenja i reakcija na terapiju u skladu sa tipičnim tokom WAD. U slučajevima kada se simptomi ne menjaju ili čak pogoršavaju uprkos adekvatnoj terapiji, otvara se pitanje psiholoških ili sekundarnih motiva za perzistenciju simptoma (Teasell, Merskey, 1999).

U proceni verodostojnosti simptoma često se koristi tehnika procene doslednosti između izjavljenih simptoma i uočenog ponašanja. Primeri uključuju situacije u kojima pacijent na pregledu pokazuje ograničenu pokretljivost, ali se na snimcima sa video-nadzora ili prilikom slučajnog posmatranja kreće bez ograničenja. Ovakve situacije ne moraju nužno ukazivati na simulaciju, ali mogu motivisati dalju proveru (Bass, Wade, 2019).

Psihološka procena predstavlja posebno važan deo ekspertizne dijagnostike. Osobe sa istorijom anksioznih ili depresivnih poremećaja imaju veći rizik od razvoja hroničnog bola. Bas i Vejd ukazuju na fenomen „medicinski neobjašnjivih simptoma“, koji se često javljaju kod osoba sa visokim psihološkim stresom i mogu imitirati simptome WAD (Bass, Wade, 2019). Stoga je preporuka da se u slučajevima sumnje na psihogenu simptomatologiju sprovede neuropsihološko testiranje ili konsultacija sa psihijatrom (Santo Davide Ferrara *et al.*, 2016).

Još jedan važan element je analiza prethodne medicinske dokumentacije. Pacijenti koji su i ranije imali bolove u vratu ili kičmi mogu biti skloniji da postojeću simptomatologiju povežu sa novim incidentom. U takvim slučajevima, forenzička procena mora da razgraniči da li se radi o novoj povredi, pogoršanju postojećeg stanja ili nastavku prethodnih

tegoba (Schmitt *et al.*, 2003; Holm *et al.*, 2008). Ovo je od suštinskog značaja u određivanju stepena i obima naknade štete.

Od posebne važnosti je procena motivisanosti pacijenta. Prisustvo sudskog postupka, sporova sa osiguranjem, dugotrajna bolovanja ili prethodne kompenzacije za druge povrede mogu uticati na ponašanje pacijenta. Neki autori predlažu korišćenje skrining alata za procenu simulacije, poput Strukturisanog inventara simuliranih simptoma (eng. *Structured Inventory of Malingered Symptomatology - SIMS*) ili Testa simuliranja pamćenja (eng. *Test of Memory Malingering - TOMM*), u slučajevima kada je simulacija moguća (Monaro *et al.*, 2021).

U praksi, procena forenzičke verovatnoće postojanja povrede često se formuliše kao jedan od sledećih zaključaka: (1) postojanje povrede je visoko verovatno, (2) povreda je moguća ali ne potkrepljena dokazima, (3) postoji neslaganje između mehanizma povrede i prijavljenih simptoma, (4) nalazi upućuju na simulaciju. Nijedan od ovih zaključaka ne sme biti donet olako, već na osnovu integracije svih raspoloživih podataka.

Na kraju, važna komponenta ekspertizne dijagnostike WAD jeste analiza konteksta u kojem je došlo do povrede. Veštak treba da uzme u obzir i pravnu i socioekonomsku situaciju pacijenta - zaposlenost, nivo obrazovanja, porodične obaveze, prethodne povrede - jer sve ovo može uticati na percepciju bola i motivaciju za prijavljivanje simptoma. U studiji (Cassidy *et al.*, 2000) prikazano je da se ukidanjem kompenzacije za bol i patnju u kanadskom sistemu broj prijava WAD značajno smanjio, što je indirektni dokaz uticaja pravnog konteksta.

Ekspertiza WAD, kao što pokazuje praksa, ne može biti formalna. Zahteva duboku kliničku intuiciju, razumevanje psiholoških motiva, kritičko tumačenje medicinskih izveštaja i sposobnost procene ukupne doslednosti. Samo tako veštak može doneti objektivan, verodostojan i u sudskom smislu relevantan zaključak.

ZAKLJUČAK

Slučajevi trzajnih povreda vrata predstavljaju polje preseka medicine, psihologije, biomehanike i prava, gde se prepliću složenosti kliničke dijagnostike, ograničenja dijagnostičkih metoda, individualna psihološka osetljivost i društveni kontekst. Upravo ta višeslojnost čini ovu vrstu povrede izuzetno zahtevnom za objektivnu procenu — kako u kliničkoj praksi, tako i u sudskomedicinskoj ekspertizi.

Jedan od osnovnih uvida koji proizilazi iz analize trzajnih povreda vrata jeste činjenica da nijedna oblast samostalno - ni medicina, ni biomehanika,

ni psihijatrija, ni sudsko-medicinska ekspertiza - ne mogu pružiti kompletnu procenu verodostojnosti prijavljenih simptoma. Svako oslanjanje na jedan izvor dokazivanja, bilo da je to snimak MR, procena brzine udara ili psihološko profilisanje, dovodi do redukcionizma koji je u direktnoj suprotnosti sa kompleksnom prirodom ovog problema. Neophodna je multidisciplinarna sinteza - ne samo formalno, već suštinski - u kojoj će se klinički nalazi, anamnestički podaci, psihološki profili i tehnička analiza povezivati u integrativnu procenu.

Drugi značajan uvid tiče se uloge subjektivnosti - ne samo na strani pacijenta, već i na strani stručnjaka koji vrši procenu. Dok se simptomi kao što su bol, ukočenost vrata ili vrtoglavica ne mogu direktno merititi, stručnjaci se oslanjaju na sopstvenu procenu doslednosti i smislenosti iskaza pacijenta. Ta procena je neizbežno podložna ličnom iskustvu, kognitivnim sklonostima i, u nekim slučajevima, pravnom ili institucionalnom pritisku. Postoji razumljiv strah da bi priznavanje niskog praga povrede moglo dovesti do zloupotreba u kompenzacionim sistemima, što dodatno opterećuje pravosudni sistem i osiguravajuća društva.

S tim u vezi, formiranje standardizovanih instrumenata, skala i algoritama koji bi pomogli u proceni verovatnoće simulacije, doslednosti simptoma i njihove usklađenosti sa mehanizmom povrede, predstavlja prioritet u razvoju ove oblasti.

Uticaj nemedicinskih faktora - posebno kompenzacije, dugotrajnog bolovanja i sudskih sporova - pokazuje da procena trzajnih povreda vrata ne može biti isključivo medicinski proces. Pacijent koji očekuje novčanu naknadu za svoju patnju ima drugačiju motivacionu osnovu u odnosu na onoga koji se leči iz isključivo zdravstvenih razloga. Ovo ne znači da su svi pacijenti, odnosno osobe koje prijavljuju trzajnu povredu vrata pod sumnjom, ali znači da se motivisanost mora uzeti u obzir kao faktor koji utiče na percepciju i prezentaciju simptoma. Takva svest treba da bude uključena ne samo u ekspertizu, već i u kreiranje kliničkih protokola i politika zdravstvenog sistema.

Ono što dodatno komplikuje procenu jeste kulturni i pravni kontekst u kojem se povreda procenjuje. Uporedne studije pokazuju da u zemljama gde ne postoji finansijska kompenzacija za bol i patnju, broj prijavljenih slučajeva *WAD* drastično opada. To ukazuje na postojanje izvesne elastičnosti u proceni simptoma od strane samih pacijenata, što se mora uzeti u obzir. Ovaj podatak ne treba tumačiti cinično, već kao poziv na kreiranje sistema u kome će se pažljivo odvajati stvarna patnja od sekundarno motivisane prezentacije.

Time dolazimo do još jednog važnog zaključka - neophodnosti pojačanog obrazovanja i edukacije, kako zdravstvenih radnika, tako i sudskih veštaka, u oblasti procene trzajnih povreda. Svest o mehanizmu povrede, njenim varijabilnostima, kao i o psihološkim i pravnim komponentama, mora biti deo obavezne obuke svih koji učestvuju u proceni. Edukacija mora obuhvatiti i interpretaciju biomehaničkih parametara, procenu neuropsiholoških stanja i razlikovanje posttraumatskog sindroma od simuliranih obrazaca.

S druge strane, neophodno je i unapređenje medicinske dokumentacije. Precizna, vremenski definisana, dosledna i interdisciplinarna dokumentacija predstavlja ključni resurs za kasniju procenu, u procesu ekspertize. Uvođenje struktura kao što su obrasci inicijalnog pregleda *WAD*, sa detaljnim opisom simptoma, znakova, anamnestičkih podataka i psihosocijalnih okolnosti, omogućilo bi kvalitetniju i pravičniju procenu u sudskom postupku.

Takođe, treba imati u vidu da čak i kod osoba koje simuliraju, može postojati realna patnja - bilo zbog psiholoških konflikata, depresije ili traume iz drugih izvora.

Stoga procena *WAD* ne treba biti isključivo usmerena na „hvatanje simulanata“, već na razumevanje složenih motiva koji stoje iza simptoma. U tom smislu, integracija psihijatrijske i psihološke procene sa somatskom i biomehaničkom analizom predstavlja najbolju praksu.

Na kraju, postoji potreba za daljim istraživanjem i validiranjem novih alata - kako dijagnostičkih, tako i ekspertiznih - koji bi mogli doprineti pouzdanijem utvrđivanju I. Metode mašinskog učenja, analiza pokreta, kognitivno-ponašajni testovi i analiza govora predstavljaju potencijalne pravce razvoja, ali samo ako budu kombinovani sa kliničkim i forenzičkim iskustvom.

Zaključno, procena trzajne povrede vrata mora biti više od prostog sumiranja njenih delova. Ona zahteva spoj naučne preciznosti, kliničke intuicije i pravne obazrivosti. Samo takav pristup omogućava istinski objektivnu procenu u slučajevima koji se kreću na tankoj liniji između iskrene patnje i namerne simulacije. Potrebna je izrada smernica i protokola za sudske veštace, koji bi objedinjavali biomehaničke, kliničke i psihološke kriterijume. Samo na taj način se mogu osigurati pravednost, doslednost i zaštita kako stvarno povređenih osoba, tako i institucionalnog kredibiliteta zdravstvenog i pravosudnog sistema. U vremenu kada se sve više pitanja postavlja o zloupotrebama u sistemu zdravstvene i pravne zaštite, upravo ovakvi pristupi predstavljaju temelj pouzdanosti, doslednosti i pravičnosti.

LITERATURA

Bass, C. and Wade, D. T. (2019) 'Malingering and factitious disorder'. *Practical neurology*, 19(2), 96-105. <https://doi.org/10.1136/practneurol-2018-001950>

Cassidy, J. D. *et al.* (2000) 'Effect of eliminating compensation for pain and suffering on the outcome of insurance claims for whiplash injury'. *The New England journal of medicine*, 342(16), 1179-1186. <https://doi.org/10.1056/NEJM200004203421606>

Castro, W. H. *et al.* (1997) 'Do "whiplash injuries" occur in low-speed rear impacts?'. *European spine journal : official publication of the European Spine Society, the European Spinal Deformity Society, and the European Section of the Cervical Spine Research Society*, 6(6), 366-375. <https://doi.org/10.1007/BF01834062>

Croft, A. C. and Freeman, M. D. (2005) 'Correlating crash severity with injury risk, injury severity, and long-term symptoms in low velocity motor vehicle collisions'. *Medical science monitor : international medical journal of experimental and clinical research*, 11(10), RA316-321. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16192914>

Davis, C. G. (2000) 'Injury threshold: Whiplash-associated disorders'. *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*, 23(6), 420-427. <https://doi.org/10.1067/mmt.2000.108140>

Dufton, J. A. *et al.* (2012) 'Delayed recovery in patients with whiplash-associated disorders'. *Injury*, 43(7), 1141-1147. <https://doi.org/10.1016/j.injury.2012.03.006>

Easton, S. and Akehurst, L. (2011) 'Tools for the Detection of Lying and Malingering in the Medico-legal Interview Setting'. *Medico-Legal Journal*, 79(3), 103-108. <https://doi.org/10.1258/mlj.2011.011023>

Eck, J. C., Hodges, S. D. and Humphreys, S. C. (2001) 'Whiplash: a review of a commonly misunderstood injury'. *The American Journal of Medicine*, 110(8), 651-656. [https://doi.org/10.1016/S0002-9343\(01\)00680-5](https://doi.org/10.1016/S0002-9343(01)00680-5)

Ferrara, Santo Davido *et al.* (2016) 'Padova Charter on personal injury and damage under civil-tort law'. *International Journal of Legal Medicine*, 130(1), 1-12. <https://doi.org/10.1007/s00414-015-1244-9>

Ferrara, S. D. *et al.* (2016) 'Whiplash-Associated Disorders: Clinical and medico-legal guidelines on the methods of ascertainment'. *International journal of legal medicine*, 130(1), 13-22. <https://doi.org/10.1007/s00414-015-1243-x>

Ferrari, R. and Russell, A. S. (1999) 'Epidemiology of whiplash: an international dilemma'. *Annals of the rheumatic diseases*, 58(1), 1-5. <https://doi.org/10.1136/ARD.58.1.1>

Freeman, M. D. and Centeno, C. J. (2006) 'Whiplash and Causation'. *Journal of Whiplash & Related Disorders*, 5(2), 1-5. https://doi.org/10.3109/J180v05n02_01

Hartling, L. et al. (2001) 'Prognostic value of the Quebec Classification of Whiplash-Associated Disorders'. *Spine*, 26(1), 36-41. <https://doi.org/10.1097/00007632-200101010-00008>

Holm, L. W. et al. (2008) 'Expectations for Recovery Important in the Prognosis of Whiplash Injuries'. *PLoS Medicine*, 5(5), e105. <https://doi.org/10.1371/JOURNAL.PMED.0050105>

Jang, S. H. and Kwon, Y. H. (2018) 'A Review of Traumatic Axonal Injury following Whiplash Injury As Demonstrated by Diffusion Tensor Tractography'. *Frontiers in neurology*, 9(FEB). <https://doi.org/10.3389/FNEUR.2018.00057>

Krafft, M. et al. (2005) 'Influence of Crash Severity on Various Whiplash Injury Symptoms: A Study Based on Real-life Rear-end Crashes with Recorded Crash Pulses', *Proc. 19th Int. Techn. Conf. on ESV*, p. Paper, nos. 05–0363. <http://webfiles.ita.chalmers.se/~mys/MyPubl/18ESV-000214.pdf>

Macnab, I. (1964) 'Acceleration Injuries of the Cervical Spine'. *The Journal of bone and joint surgery. American volume*, 46, 1797-1799.

Monaro, M. et al. (2021) 'The detection of malingering in whiplash-related injuries: a targeted literature review of the available strategies'. *International Journal of Legal Medicine*, 135(5), 2017-2032. <https://doi.org/10.1007/S00414-021-02589-W>

Pujol Robinat, A. (2017) 'Medicolegal issues in whiplash injury'. *Spanish Journal of Legal Medicine*, 43(3), 89-91. <https://doi.org/10.1016/j.remle.2017.07.004>

Schmitt, K. U. et al. (2003) 'Whiplash injury: cases with a long period of sick leave need biomechanical assessment'. *European spine journal : official publication of the European Spine Society, the European Spinal Deformity Society, and the European Section of the Cervical Spine Research Society*, 12(3), 247-254. <https://doi.org/10.1007/s00586-002-0490-y>

Spearing, N. M. et al. (2012) 'Are people who claim compensation "cured by a verdict"? A longitudinal study of health outcomes after whiplash'. *Journal of law and medicine*, 20(1), 82-92.

Spitzer, W.O. et al. (1995) 'Scientific monograph of the Quebec Task Force on Whiplash-Associated Disorders: redefining "whiplash" and its management'. *Spine*, 20(8 Suppl), 1S-73S.

Teasell, R.W. and Merskey, H. (1999) 'The Quebec Task Force on Whiplash-Associated Disorders and the British Columbia Whiplash Initiative: A Study of Insurance Industry Initiatives'. *Pain Research and Management*, 4(3), 141-149. <https://doi.org/10.1155/1999/304509>

Internet izvori

Kwan, O., Friel, J. (2003) 'A review and methodologic critique of the literature supporting "chronic whiplash injury". Part II. Reviews, editorials, and letters'. *Medical science monitor: international medical journal of experimental and clinical research*, 9(9), RA230-6. Dostupno na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12960938> (pristupljeno: 26. jul 2025.).

Malanga, G. and Peter, J. (2005) 'Whiplash injuries'. *Current pain and headache reports*, 9(5), 322-325. Dostupno na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16157060> (pristupljeno: 26. jul 2016.).

Versteegen, G. J. *et al.* (2001) 'Applying the Quebec Task Force criteria as a frame of reference for studies of whiplash injuries'. *Injury*, 32(3), 185-93. Dostupno na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11240293> (pristupljeno: 26. mart 2016).

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

SPORNA PITANJA SAOBRAĆAJNO-TEHNIČKIH VEŠTAČENJA U PREKRŠAJNOM POSTUPKU

Gorica SEKULIĆ*
Leonida POPOVIĆ**

Izvođenje dokaza u prekršajnom postupku vrši se između ostalog i sprovođenjem saobraćajno-tehničkog veštačenja i na taj način utvrđuju propusti učesnika saobraćajnih nezgoda, iako se najčešće, ova vrsta veštačenja sprovodi kod težih i složenijih saobraćajnih nezgoda. U radu se u uvodnom delu daje kratak koncept prekršajnog postupka, a zatim osvrt na pojam i uslove veštačenja. U prekršajnom postupku (sudskom procesu) se utvrđuju okolnosti nastanka saobraćajne nezgode na osnovu uviđajne dokumentacije, stoga je posebna pažnja posvećena uviđaju saobraćajnih nezgoda. Od precizno prikupljenih tragova i predmeta na licu mesta saobraćajnih nezgoda putem uviđaja, zavisi kvalitetno sprovođenje saobraćajno-tehničkog veštačenja koje treba da omogući efikasan sudski proces, a sve u cilju donošenja pravične presude. Na kraju, kroz primere iz sudske prakse, autori su ukazali na sporne pravno relevantne činjenice koje sud nije mogao da razjasni samo na osnovu uviđajne dokumentacije, već je bilo neophodno izvođenje dokaza saobraćajno-tehničkim veštačenjem.

* Sudija i predsednik Prekršajnog apelacionog suda u Beogradu goricasekulic66@gmail.com

** Sudija Prekršajnog apelacionog suda u Beogradu u penziji. E-mail: leonpop@mts.rs

Ključne reči: dokazi u prekršajnom postupku, veštačenje, uviđaj, uviđajna dokumentacija, neoprezna radnja vozilom, neprilagođena brzina

Kratak koncept prekršajnog postupka

Prekršajni postupak spada u grupu kaznenih postupaka koji je regulisan Zakonom o prekršajima (dalje: ZOP, 2019). Predmet prekršajnog postupka je utvrđivanje postojanja prekršaja, odgovornosti učinioca i izricanje sankcije učiniocu za učinjeno delo. Kao način sudskog rešavanja spornih pitanja u vezi izvršenja prekršaja, prekršajni postupak ima velikih sličnosti sa krivičnim postupkom i postupkom koji se vodi za privredne presteupe.

Opis pojedinog prekršaja, koji omogućava njegovu pravnu kvalifikaciju, sadržan je u odgovarajućem pravnom propisu kojim je taj prekršaj propisan, dakle nije sadržan u materijalno pravnim odredbama ZOP. Jedan od zakona kojim je propisan najveći broj saobraćajnih prekršaja je Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (dalje: ZOBS, 2023).

Prekršajni postupak se odvija kroz sledeće faze: 1. pokretanje, 2. sprovođenje dokaznog postupka, 3. održavanje pretresa (fakultativno određena), 4. donošenje odluke, 5. postupak po žalbi-drugostepeni prekršajni postupak, 6. postupak po vanrednim pravnim lekovima, 7. izvršenje.

Zakon o prekršajima reguliše zakonske uslove za preduzimanje pojedinih dokaznih radnji u glavama XXII-XXV. Te dokazne radnje su: saslušanje okrivljenog, suočenje, saslušanje svedoka, uviđaj, veštačenje i pretresanje prostorija i lica. Navedene su u Zakonu upravo po onom redu kako bi i trebalo da se primenjuju u prekršajnom postupku. U skladu sa navedenim, utvrđivanje činjenica se vrši i putem dokazivanja u skladu sa odredbama čl. 89 ZOP. Dokazivanje u prekršajnom postupku odvija se kroz sledeće faze: odlučivanje koji se dokazi mogu izvesti, izvođenje dokaza i ocenu dokaza.

Načelo dokazivanja u smislu čl. 89 ZOP u suštini odgovara raspravnom načelu, jer svaka stranka zastupa svoje interese i stoga je u obavezi da predlaže dokaze radi utvrđivanja relevantnih činjenica. U skladu sa načelom dokazivanja, teret dokazivanja obeležja prekršaja i prekršajne odgovornosti je na ovlašćenom podnosiocu zahteva (čl. 89 st. 2 ZOP). Sud izvodi dokaze na predlog stranaka, (čl. 89 st. 3 ZOP) koja je sa druge strane dužna da pribavi dokaze čije je izvođenje predložila (čl.

89 st. 4 ZOP). Izuzetno, sud je ovlašćen da po službenoj dužnosti pribavi dokaze kada to okrivljeni ne može sam da učini ili je to opravdano iz razloga celishodnosti ili efikasnosti (čl. 89 st. 5 ZOP). Naročito će sud odlučiti da izvede dopunske dokaze ako oceni da su izvedeni dokazi protivrečni ili nejasni i da je to neophodno da bi se predmet dokazivanja svestrano raspravio (čl. 89 st. 6 ZOP).

Dakle, podnosilac zahteva je dužan da dokaže da je okrivljeni izvršio prekršaj koji mu je stavljen na teret, a s druge strane okrivljeni nije dužan da dokazuje svoju nevinost.

Međutim, u slučaju sumnje u dokazanost pojedinih činjenica u prekršajnom postupku, sud će uzeti da iste nisu dokazane, shodno pravilu *in dubio pro reo* utemeljenom u čl. 16 st. 5 Zakonika o krivičom postupku (dalje: ZKP, 2021). Ovakve odredbe nema u ZOP, ali bi se ona morala primenjivati u prekršajnom postupku, jep sve procesne situacije koje ZOP nije regulisao, ili ih je nepotpuno regulisao moraju biti prevaziđene i protumačene shodno primeni odredaba ZKP, što ukazuje i odredba čl. 99 ZOP. Naime, ZOP u svojim procesnim odredbama na više mesta upućuje na ZKP.¹

Veštačenje²

Kao i u drugim sudskim postupcima, u prekršajnom postupku veštačenje se primenjuje kada sud ne može samostalno da utvrdi relevantne činjenice za koje je potrebno stručno znanje kojim ne raspolaže. Određuje se na predlog zainteresovanih stranaka (zastupnika oštećenog, branioca okrivljenog) ili po službenoj dužnosti, pisanom naredbom suda u kojoj mora biti naveden predmet veštačenja (činjenice u pogledu kojih se obavlja veštačenje) i stručna ustanova, državni organ ili stručnjak (po pravilu veštak koji je upisan u Registar veštaka) kome se poverava veštačenje.³ Registar veštaka vodi se u elektronskom obliku i javno je dostupan preko internet stranice Ministarstva pravde.

Nepriistrasnost veštaka obezbeđena je zakonskim pravilima da se apsolutno ne može imenovati kao veštak lice koje se u konkretnom

¹ Odredbama čl. 99 ZOP predviđeno je da se na prekršajni postupak shodno primenjuju odredbe ZKP, osim ako ovim ili drugim zakonom nije drukčije određeno.

² Poslovi veštačenja, u smislu ovog zakona, predstavljaju stručne aktivnosti čijim se obavljanjem, uz korišćenje naučnih, tehničkih i drugih dostignuća, pružaju sudu ili drugom organu koji vodi postupak potrebna stručna znanja koja se koriste prilikom utvrđivanja, ocene ili razjašnjenja pravno relevantnih činjenica (čl. 2 Zakona o sudskim veštacima, 2010).

³ Vidi čl. 218 st. 3 i 4 ZOP.

slučaju ne bi smelo saslušati kao svedok ili koje bi bilo oslobođeno od dužnosti svedočenja, kao ni ono koje je prekršajem oštećeno. Sud po službenoj dužnosti mora da pazi na tu okolnost, čak i kada stranke predlažu veštaka, jer se na nalazu i mišljenju tog lica ne može zasnivati presuda (čl. 219 ZOP). tj. postoji apsolutno bitna povreda postupka iz čl. 264 st. 1 tač. 11 ZOP. Stranke mogu tražiti isključenje veštaka iz relativnih razloga (izuzeće), iz istih koje važe i za izuzeće sudije.⁴

U ZOP opisan je redosled izvođenja veštačenja, pošto se veštak odazove pozivu suda i najpre upozna sa sadržinom pisane naredbe kojom je određeno veštačenje, veštak se upozorava na to da tačno navede sve što opazi i da svoje mišljenje iznese nepristrasno, u skladu sa pravilima nauke ili veštine. Posebno se upozorava na posledice davanja lažnog iskaza (čl. 221 ZOP). Pošto se veštak upozna sa svojim procesnim pravima i dužnostima (čl. 224 ZOP), pristupa samom veštačenju tako što pregleda predmete veštačenja u prisustvu sudije, osim ako su za veštačenja potrebna duža ispitivanja. Po pravilu, veštak najčešće u roku koji odredi sud, sastavlja pisani nalaz i mišljenje (čl. 223 ZOP). U postupku veštačenja veštaku se mogu davati dopunska razjašnjenja, po predlogu veštaka se mogu izvoditi novi dokazi kako bi se utvrdile okolnosti važne za veštačenje. Pisani nalaz i mišljenje veštaka dostavlja se strankama koje se o njemu mogu izjasniti u roku od 15 dana.

Saobraćajno-tehničko veštačenje

U osnovi analize saobraćajne nezgode su saobraćajno-tehnički proračuni, na osnovu tragova nezgode (određivanje brzine učesnika nezgode, utvrđivanje mesta sudara, utvrđivanje međusobnog položaja i brzine neposredno pre sudara, određivanje položaja i brzine u trenucima reagovanja, prostorno vremenska analiza, analiza postupanja po saobraćajnim znakovima, analiza mogućnosti izbegavanja sudara, itd.) Da bi ovi proračuni bili kvalitetni i pouzdani mora se veoma kvalitetno fiksirati mesto događaja, a posebno tragovi i predmeti nezgode na uviđaju. Poseban značaj imaju merenja na mestu događaja, crtanje skica i situacionih planova mesta saobraćajne nezgode, fotografisanje). Uviđaj saobraćajne nezgode je osnova sudskog procesa i treba da omogući efikasan sudski proces, odnosno na uviđaju se zasniva saobraćajno-tehničko veštačenje, a samim tim se posebno vodi računa da se presuda temelji samo na činjenicama koje su nesumnjivo dokazane.

⁴ Vidi čl. 112 ZOP.

Kod saobraćajnih nezgoda sa malom materijalnom štetom zakon ne predviđa obavezu obaveštavanja policije o saobraćajnoj nezgodi. U ovim situacijama učesnici nezgode se mogu sporazumeti i to: 1. mogu se složiti oko uslova nastanka nezgode, oko krivice i iznosa štete i na osnovu toga jedan drugome isplatiti štetu, ili 2. može se složiti oko uslova nastanka nezgode, prisustva i položaja tragova i predmeta nezgode i na osnovu toga popuniti i potpisati Evropski izveštaj o saobraćajnoj nezgodi. Evropski izveštaj se predaje osiguravajućem društvu, koje je dužno da na osnovu saglasnosti učesnika i popunjenog Evropskog izveštaja o nezgodi razmatra nezgodu, postupi po zahtevu oštećene stranke, proceni štetu i izvrši isplatu.⁵

Kod saobraćajnih nezgoda sa većom materijalnom štetom, kod nezgoda u kojima se učesnici nisu sporazumeli oko načina nastanka nezgode (krivice), kao i u drugim slučajevima kad jedan od učesnika traži da se izvrši uviđaj, zakon je predvideo da su drugi učesnici dužni da ostanu na mestu događaja, a policija je dužna da izvrši uviđaj na mestu događaja. Po pravilu, policijski službenik vrši obradu i fiksiranje tragova, izrađuje skicu, situacioni plan, sačinjava foto-dokumentaciju, zapisnik o uviđaju i preduzima druge radnje (ovo sve čini obavezne elemente uviđajne dokumentacije). U slučaju saobraćajnih nezgoda sa obeležjem prekršaja, zahtev za pokretanje prekršajnog postupka podnosi policija (ili oštećena stranka). Uz ovaj zahtev dostavlja se kompletna uviđajna dokumentacija. Tada se analizira prekršajna odgovornost učinioca nepropisne radnje, odnosno lica koja su postupila suprotno pravilima saobraćaja propisanih ZOBS. Ovakve nezgode raspravlja Prekršajni sud. Pravilo je da se u uviđajnoj dokumentaciji mora naći sve ono što sudu ili veštaku može biti od značaja, a moglo se utvrditi na mestu saobraćajne nezgode.

Podaci o izgledu mesta uviđaja se pre svega odnose na put – treba da omoguće preciznu lokaciju mesta saobraćajne nezgode i karakteristike puta na tom mestu (na primer: u kom se pravcu pruža, da li je u krivini ili je kolovoz puta pod nagibom, pod usponom, da li postoje oštećenja kolovoza, kolika i kakva), ocene preglednosti puta – razlozi smanjene preglednosti i eventualno merenje kompletne preglednosti, postojanje horizontalne vertikalne sinhronizacije (Vujanić, 2002, str. 69-70).

Većina saobraćajnih nezgoda kod kojih se vrši uviđaji nisu sa elementima krivičnih dela, već sa elementima prekršaja. Ukoliko nakon

⁵ Manja materijalna šteta je šteta nastala u saobraćajnoj negodi prouzrokovana u vrednosti manjoj od one za koju je propisana krivična odgovornost (čl. 7 st. 1 tač. 104 ZOBS, 2023).

saobraćajne nezgode, stručno lice (lekar) konstatuje postojanje lake telesne povrede ili se na uviđaju konstatuje imovinska šteta veća od 200.000,00 dinara, saobraćajna nezgoda će se tretirati kao krivično delo. Ovo znači da postojanje bilo kakve povrede povlači krivičnu odgovornost. U tom slučaju organi postupka koji vrše uviđaj su javni tužilac i policijski službenik.

Ovde treba napomenuti da se od 23. novembra 2007. godine primenjuje obavezna instrukcija Ministarstva unutrašnjih poslova kojom se uređuju konkretni poslovi, odnosno bliže se uređuje način postupanja policijskih službenika i drugih zaposlenih u MUP-u prilikom organizovanja i sprovođenja mera i poslova obezbeđenja lica mesta i vršenja uviđaja na putevima u Republici Srbiji. Da bi se to obezbedilo, kao prateći dokument uz obaveznu instrukciju se primenjuje i "Priručnik policijskih obrada saobraćajnih nezgoda – Obezbeđenje lica mesta saobraćajnih nezgoda i vršenje uviđaja", koji dodatno pojašnjava obaveznu instrukciju (Nešić, Lipovac, Malešić, 2011, 144).

Osim toga, Zakon o policiji (2018) je pored ostalih pitanja organizacije i rada policije, uredio i osnovna ovlašćenja policije u vezi sa obezbeđenjem i pregledom mesta događaja, pronalaženjem i obezbeđenjem tragova predmeta i predmeta pronalaskom učinioca prikupljanjem obaveštenja i tako dalje.

Sudska praksa

U dvadeset pregledanih predmeta, autori su utvrdili da su najčešći prekršaji po kojima je vršeno saobraćajno tehničko veštačenje u prekršajnom postupku prekršaji iz čl. 333 st. 1 tač. 9 u vezi st. 2 ZOBS, zatim iz čl. 333 st. 1 tač. 22 u vezi st. 2 ZOBS i čl. 331 st. 1 tač. 7 u vezi st. 2 ZOBS.

Neoprezna radnja vozilom

Odredbama čl. 32 stav 2 ZOP na putevima propisano je da vozač koji namerava da pomeri vozilo u desno ili levo, menja saobraćajnu traku, pretiče, obilazi, zaustavlja, skreće, okreće se polukružno, vozi unazad, prestrojava se i slično, sme da otpočne takvu radnju samo ako se uverio da to može da učini na bezbedan način, a kaznena odredba koja sankcioniše kršenje te zakonske odredbe je čl. 333 st. 1 tač. 9 u vezi st. 2 ZOBS.

Navedenom zakonskom odredbom propisana je opšta obaveza, kao i opšti uslovi za izvršenje neke od navedenih radnji vozilom, te ukoliko takozvani prethodni uslovi nisu ispunjeni, a radnja otpočeta, stvoreni su uslovi za saobraćajnu nezgodu.⁶

Primer br. 1

Okrivljena se zahtevom za pokretanje prekršajnog postupka tereti što je izazvala saobraćajnu nezgodu, na taj način što je upravljala putničkim vozilom marke „Citroen DS 5“, krećući se unazad prema pijaci, započela radnju vozilom uključivanje u saobraćaj u ulicu B.D., a da se nije uverila da to može da izvrši na bezbedan i propisan način, usled čega je zadnjim desnim delom vozila udarila u središnji deo desne bočne strane autobusa marke „Wrightbus commander“, kojim je ulicom B. D., smerom od Požarevca ka pijaci, upravljao vozač ____, čime je učinila prekršaj iz člana 333. stav 2. u vezi stava I. tač. 9. ZOP.

Sporne činjenice: Okrivljena je navela da je parkirala ukoso, prednjim delom vozila na parking, a zadnjim delom vozila na kolovozu, ostavila je uključeno vozilo, ručna kočnica je bila podignuta, a menjač je bio u neutralnom položaju, tako da se vozilom nije kretala kada je došlo do kontakata.

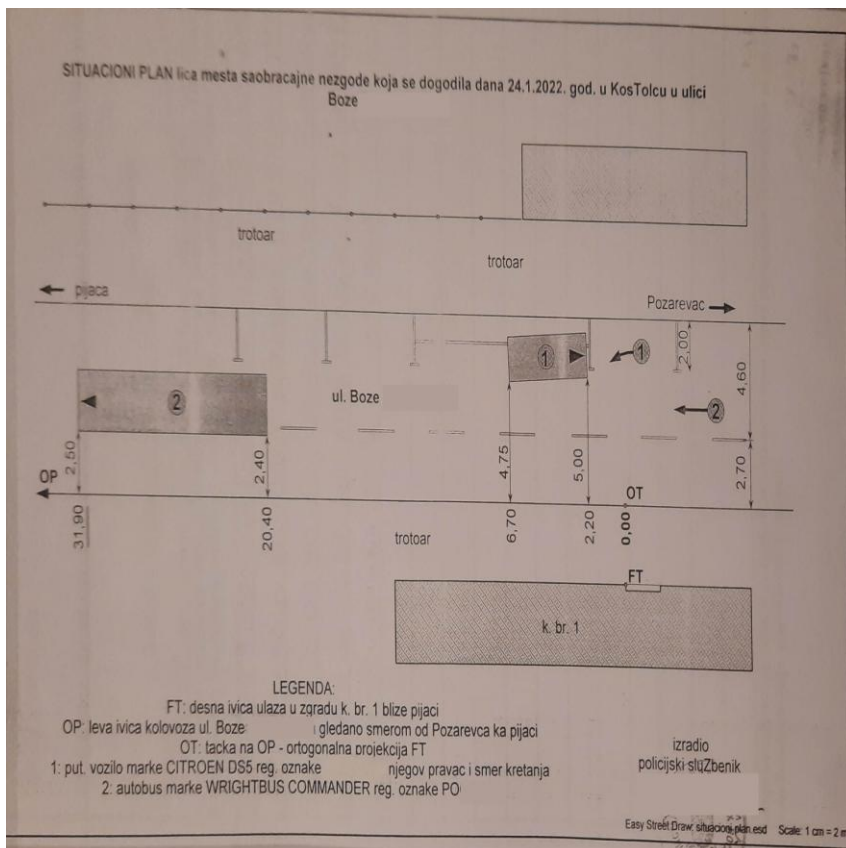
Epilog: Okrivljena je oslobođena odgovornosti za navedeni prekršaj, jer nije dokazano da je izvršila prekršaj za koji je protiv nje podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka.

U izvodu iz Nalaza i mišljenja veštaka stoji: „Analizom toka dešavanja saobraćajne nezgode, veštak je mišljenja da je ona nastala kao posledica propusta vozača autobusa, koji je započeo obilaženje nepropisno parkiranog vozila na kolovoznoj traci, a da se nije prethodno uverio da tu radnju može da izvrši na bezbedan i siguran način i tom prilikom je zadnjim desnim delom svog vozila zakačio u zadnju desnu stranu i zadnji desni branik Citroena, te je takvim načinom kretanja stvorio direktnu konfliktnu tačku sa Citroenom i opasnu prepreku, koju je mogao boljim manevrisanjem da izbegne, te je njegov propust uzročno vezan za nastanak te saobraćajne nezgode. U slučaju da se vozilo Citroen kretalo unazad, isto bi udarilo prvo zadnjim desnim branikom u zadnji deo autobusa i ne bi mogla da nastanu oštećenja na Citroenu iznad zadnjeg desnog točka. Veštak je mišljenja da na strani vozača Citroena ima

⁶ Saobraćajna nezgoda je nezgoda koja se dogodila na putu ili je započeta na putu, u kojoj je učestvovalo najmanje jedno vozilo u pokretu i u kojoj je najmanje jedno lice poginulo ili povređeno ili je nastala materijalna šteta (čl. 7 st. 1 tač. 82 ZOBŠ, 2023).

propusta koji je doprineo nastanku ove nezgode, jer je isto bilo parkirano na mestu na kome to nije dozvoljeno, a zadnji deo vozila Citroen je bio na 0,55 metara parkiran van zamišljene linije za parking prostor na kolovoznoj traci i svojim položajem ometao normalno kretanje autobusa.”

Skica lica mesta primera br. 1

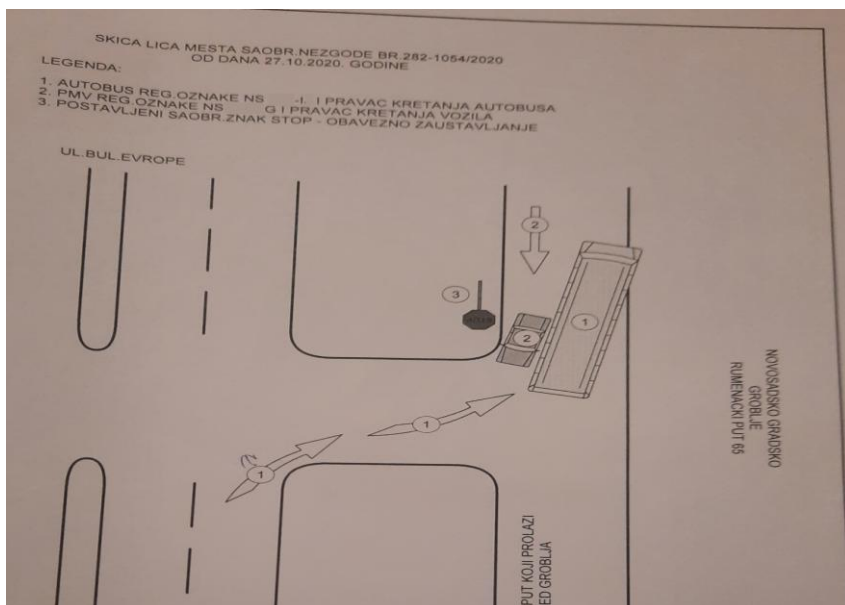
Primer br. 2

Okrivljeni se zahtevom za pokretanje prekršajnog postupka tereti da je u ulici ____ (prilazni put koji prolazi pored Gradskog groblja), upravljajući autobusom marke ____ izazvao saobraćajnu nezgodu sa materijalnom štetom na taj način što je krećući se od pravca R., dolaskom do Gradskog groblja vršio radnju skretanja udesno, a zatim ulevo na prilazni put, a da se prethodno nije uverio da skretanje može da izvrši na bezbedan i propisan način, te je prilikom skretanja ulevo zadnjim levim bočnim delom autobusa udario u zadnji levi ugao putničkog vozila marke FORD kojim je upravljao ____ kretao se prilaznim putem koji prolazi pored Gradskog groblja ulicom ____, u smeru R. i koji je dolaskom do drugog prilaznog puta zaustavio vozilo, čime je učinio prekršaj iz čl. 333 st. 1 tač. 9 u vezi sa st. 2 ZOBS.

Sporne činjenice: kako su se kretala vozila neposredno pre kontakta, koji su propusti vozača u pogledu poštovanja pravila saobraćaja, kojom brzinom se kretao vozač autobusa.

Epilog: Okrivljeni je oslobođen odgovornosti za prekršaj iz čl. 333. st. 2. u vezi st. 1. tač. 9. ZOBS, jer nije dokazano da je izvršio prekršaj za koji je protiv njega podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka. Prema Nalazu i mišljenju sudskog veštaka brzina kretanja autobusa u sudaru je procenjena na oko 15 km/h, dok je u sudaru vozilo Ford zaustavljeno. Pregledom krim-tehničke dokumentacije, veštak nije uočio prepreke koje bi onemogućavale pravovremeno uočavanje učesnika u saobraćajnoj nezgodi, a saobraćajni znak II-2 „Obavezno zaustavljanje“ je postavljen na mestu u skladu sa standardom na mestu na kome trouglovi preglednosti omogućavaju dovoljnu preglednost i vidljivost. Po Nalazu veštaka, vozač Forda ima uzročni doprinos u smislu stvaranja opasne situacije za nastanak saobraćajne nezgode, što se ogleda u tome da se nepravilno kretao na kolovozu i da se nije zaustavio ispred saobraćajnog znaka „Obavezno zaustavljanje“ II-2. Kada bi putničko vozilo Ford bilo zaustavljeno uz desnu ivicu kolovoza ispred saobraćajnog znaka izričite naredbe II-2 „Obavezno zaustavljanje“ skretanje autobusa bi bilo izvršeno na bezbedan način, bez kontakta među vozilima, te bi saobraćajna nezgoda bila izbegnuta. Vozač autobusa, okrivljeni..., nema doprinos nastanku saobraćajne nezgode.”

Skica lica mesta primera br. 2

Neprilagođena brzina

Odredbama čl. 42 st. 1 ZOBS je propisano da je vozač dužan da brzinu kretanja vozila prilagodi osobinama i stanju puta, vidljivosti, preglednosti, atmosferskim prilikama, stanju vozila i tereta, gustini saobraćaja i drugim saobraćajnim uslovima, tako da vozilo može blagovremeno da zaustavi pred preprekom koju pod datim okolnostima može da vidi ili ima razloga da predvidi, odnosno da vozilom upravlja na način kojim ne ugrožava bezbednost saobraćaja. a kaznena odredba koja sankcioniše kršenje te zakonske odredbe je čl. 332 st. 1 tač. 7 u vezi st. 2 ZOBS

Kada vozač vidi prepreku, npr. u uslovima normalne vidljivosti vidi motorno vozilo zaustavljeno na kolovozu (obeleženo i sa uključenim svim pokazivačima pravca) na putu van naselja, pri tome se kreće brzinom od 80 km/čas, a kolovoz je zbog poledice klizav i ne uspe da zaustavi svoje vozilo, te udari u zaustavljeno vozilo, izvesno je da bi se radilo o neprilagođenoj brzini, tj. da takav vozač brzinu kretanja svog vozila

nije prilagodio klizavom kolovozu, jer brzina od 80 km/čas je maksimalno dozvoljena brzina, ali u idealnim uslovima kao što su dobra vidljivost, a put prav i suv.

Primer br. 3

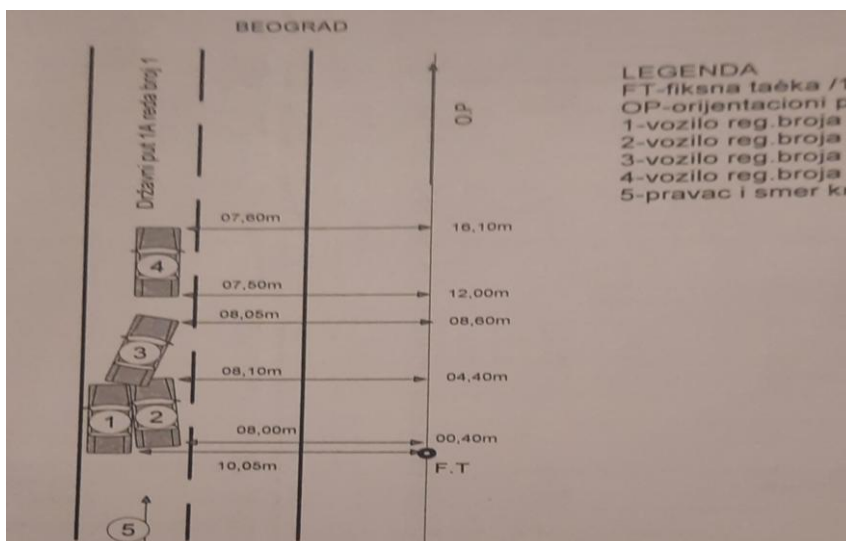
Okrivljeni se zahtevom za pokretanje prekršajnog postupka tereti što je dana ____, u saobraćaju na putu na teritoriji opštine ____ na Državnom putu 1A reda broj 1 kod 138-og km + 500 m puta na deonici petlja ____, izazvao saobraćajnu nezgodu na taj način što je upravljajući putničkim vozilom marke Mercedes, krećući se iz pravca N. S. u pravcu Beograda levom saobraćajnom trakom kolovozne trake usled neprilagođene brzine, uslovima puta i saobraćaja – gustina saobraćaja, svojim prednjim desnim bočnim delom udario u levu bočnu stranu vozila marke BMW kojim je upravljao ____ koji se kretao istim putem iz pravca N. S. u pravcu Beograda levom saobraćajnom trakom kolovozne trake, a potom prednjim čeonim delom udario u zadnji deo putničkog vozila marke Porse Panamerta koji se nalazio zaustavljen u levoj saobraćajnoj traci, te se od siline udara svojim vozilom odbio i prednjim čeonim delom udario u zadnji deo putničkog vozila Toyota Corolla, koji se nalazio zaustavljen u levoj saobraćajnoj traci kolovozne trake, čime je učinio prekršaj iz čl. 332. st. 1. Tač. 7. u vezi stava 2. ZOBS.

Sporne činjenice: sporan je doprinos okrivljenog nastanku predmetne saobraćajne nezgode, zatim kretanje učesnika u smislu njihovog pravca i smera, kao i mesto saobraćajne nezgode. Na osnovu iskaza svedoka očevidaca saobraćajne nezgode, uviđajne dokumentacije i ocene odbrane okrivljenog, sud je doneo oslobađajuću presudu. Prekršajni apelacioni sud je rešavajući po žalbi podnosioca zahteva ukinuo prvostepenu presudu i naložio saobraćajno-tehničko veštačenje.

Epilog: Okrivljeni je oslobođen odgovornosti za prekršaj iz čl. 332. st. 2. u vezi st. 1. tač. 7. ZOBS, jer nije dokazano da je izvršio prekršaj za koji je protiv njega podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka. U Nalazu i mišljenju sudskog veštaka saobraćajne struke je navedeno da veštak ne nalazi dokaziv doprinos vozača "Mercedesa"(ovde okrivljenog), budući da: u vremenskom i prostornom smislu nije moguće utvrditi niti dokazati koliko dugo je u levoj saobraćajnoj traci auto-puta bila zaustavljena "Toyota" (kojom je upravljao ____), niti koliko dugo je to vozilo bilo kočeno, kolikim intenzitetom, niti je poznata njegova brzina pre kočenja; u vremenskom i prostornom smislu nije moguće utvrditi niti dokazati koliko dug period vremena je protekao od paljenja "STOP"

svetla na "Toyoti" i njenog zaustavljanja do zaustavljanja "Poršea" (kojim je upravljao___), nije poznato ni da li je i šta je mogao preduzeti vozač "Poršea"; u vremenskom i prostornom smislu nije moguće utvrditi niti dokazati vreme, prostor i putanju koju je realizovao vozač "BMW-a" (kojim je upravljao___), te nije moguće sa tehničke tačke gledišta utvrditi šta je vozač "BMW-a" mogao učiniti da izbegne sudar sa NN vozilom kočenjem i zadržavanjem u svojoj desnoj saobraćajnoj traci; te u skladu sa navedenim, nije moguće izračunati niti dokazati kako se kretao "Mercedes", kojom brzinom, niti utvrditi kakve je radnje vozač mogao preduzeti da bi se vozilo moglo zaustaviti bez naleta na "Porše" i bez kontakta sa "BMW-om"; vozač "Mercedesa" nije mogao blagovremeno videti razloge zbog kojih su se na auto-putu zaustavili vozači "Toyote" i "Poršea", niti je imao mogućnost spoznavanja krajnjih namera vozača "BMW-a", niti je imao razloga da predviđa naglo zaustavljanje i ulazak u putanju "Mercedesa". Zbog navedenog, veštačenjem nije moguće dokazati da li i koliko vozač "Mercedesa" nije držao odstojanje, tj. da se kretao brzinom koja nije bila u skladu sa okolnostima odvijanja saobraćaja."

Skica i fotografija lica mesta br. 3

Video animacije koje se odnose na predmet veštačenja se nalaze na:
<https://www.forensic.co.rs/oblasti-vestacenja/saobracaj>

Mimoilaženje⁷

Primer br. 4

Zahtevom za pokretanje prekršajnog postupka terete se dva vozača da su upravljajući putničkim vozilom izazvali saobraćajnu nezgodu na taj način što prilikom mimoilaženja sa svoje leve strane nisu ostavili dovoljno rastojanje između vozila kojim su upravljali i vozila sa kojim se mimoilaze, kojom prilikom je došlo do kontakta levih strana vozila, a koja su se kretala iz suprotnih smerova, u kojoj saobraćajnoj nezgodi je nastala materijalna šteta na vozilima, čime bi učinili po jedan prekršaj iz čl. 333 st. 2, u vezi st. 1 tač. 22 ZOBS.

Ovde treba napomenuti da se vozač putničkog vozila marke „Mercedes 1“ nakon nastanka saobraćajne nezgode, a pre dolaska uviđajne ekipe udaljio ulicom____ u nepoznatom pravcu, dok je vozač vozila marke „Mercedes 2“ nakon saobraćajne nezgode, a pre dolaska uviđajne ekipe pomerio vozilo u ulicu____ u visini kućnog broja 24 uz desnu ivicu kolovoza, kao i da je u nezgodi nastala materijalna šteta na vozilima u vidu oštećenja levih retrovizora oba vozila.

Sporne činjenice: da li su, prema spisima predmeta oba okrivljena prouzrokovala saobraćajnu nezgodu, na način opisan u zahtevu za pokretanje prekršajnog postupka, odnosno da li je do nezgode došlo propustom i radnjama oba okrivljena ili jednog od njih (skica lica mesta saobraćajne nezgode nije u spisima).

Epilog: Okrivljeni su oslobođeni odgovornosti za prekršaj iz čl. 333. st. 2. u vezi st. 1. tač. 22. ZOBS jer nije dokazano da su učinili prekršaje za koje je protiv njih podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka. U pisanom nalazu i mišljenju vestaka je navedeno da “iz zapisnika o izvršenom uviđaju proizilazi kako je primarni kontakt između vozila nastao udarom levih retrovizora vozila, što ukazuje da jedan ili oba učesnika nezgode u kretanju vozila nisu držali bezbedno bočno odstojanje između vozila u trenutku njihovog mimoilaženja, da su odbrane okrivljenih potpuno suprotne i da ne postoji mogućnost da se one saobraćajno-tehničkim veštačenjem pozudano i precizno provere”.

⁷ Čl. 51 ZOBS - Prilikom mimoilaženja vozač je dužan da sa svoje leve strane ostavi dovoljno rastojanja između svog vozila i vozila sa kojim se mimoilazi, po potrebi i da vozilo pomeri ka desnoj ivici kolovoza, kaznena odredba iz čl.333. st. 1 tač. 22 u vezi st. 2 ZOP.

Vozač koji nije ostao na mestu saobraćajne nezgode do završetka uviđaja oglašen je odgovornim i osuđen na plaćanje novčane kazne za prekršaj iz čl. 331. st. 1. tač. 48. u vezi čl. 171 st. 2. ZOBS.

Tahografi

Pregled i veštačenje analognih odnosno digitalnih tahografa ili tahografskih uložaka (kojih još uvek ima u praksi) koji su ugrađeni u teretnom vozilu ili autobusu, vrši se u prekršajnom postupku kako bi se utvrdilo radno vreme posade vozila, kada je vozilo krenulo na put, da li su pravljene pauze tokom vožnje i koliko su trajale, da li je tahografski listić pravilno popunjen i korišćen, što ukazuje na okolnosti poštovanja važećih zakonskih propisa, Zakon o radnom vremenu posade vozila u drumskom saobraćaju i tahografima (2018). Osim toga, kod saobraćajnih nezgoda u kojima je učestvovalo teretno vozilo ili autobus, moguće je pregledom tahografa, tahografskih listića i tahografskih kartica utvrditi brzinu kojom se vozilo kretalo pre nezgode i momenat kada je došlo do nezgode, pod uslovom da je uređaj ispravan. Ako organ vrši uviđaj, posumnja u ispravnost uređaja naložiće oduzimanje celog tahografa. Odredbama ZOBS predviđena je primena analognog i digitalnog tahografa s obzirom na to da je od 16. jula 2010 godine, uvedena upotreba digitalnog tahografa (propisano direktivama EU-EC 561/206 i AETR sporazumom o korelaciji sa vremenom vožnje i odmora vozača i vozila).

UMESTO ZAKLJUČKA

Veštačenja saobraćajnih nezgoda spadaju u red najbrojnih, ali i najsloženijih i najkompleksnijih veštačenja. Uviđaj saobraćajne nezgode je osnova saobraćajno-tehničkog veštačenja koji treba da omogući efikasan sudski proces. Samo svi elementi uviđajne dokumentacije zajedno, obezbeđuju kvalitetno i sveobuhvatno veštačenje, a uviđajnu dokumentaciju čine: zapisnik o uviđaju sa podacima o licima učesnicima nezgode, uključujući i podatke o putnicima u vozilima, zatim skica lica mesta saobraćajne nezgode, situacioni plan, foto-dokumentacija i ostali prilozi. Na licu mesta ovlašćeno službeno lice koje vrši uviđaj treba da proceni štetu i na osnovu toga da se opredeli da li će nezgodu tretirati kao krivično delo ili prekršaj. Izvođenje dokaza saobraćajno-tehničkim veštačenjem je od uticaja na utvrđivanje propusta učesnika saobraćajne nezgode, na vreme trajanja sudskog postupka, troškove sudskog

postupka. Ipak brojne važne činjenice u vezi sa uslovima koji su prethodili nezgodi i u vezi sa samom nezgodom nikada se ne utvrde u sudskom procesu.

Primeri sudske prakse koji su obrađeni u ovom radu su izuzetak, u smislu da je veštak saobraćajne struke utvrdio da lice protiv koga je podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka nije odgovorno za izazvanu saobraćajnu nezgodu. U ovakvim slučajevima Prekršajni sud ne može oglasiti odgovornim drugo lice, s obzirom da je u prekršajnom postupku zastupljeno optužno načelo, odnosno isključena je mogućnost postupanja prekršajnog suda po službenoj dužnosti, po saznanju za prekršaj. Takođe, sud može voditi postupak samo protiv onog okrivljenog na koga se zahtev odnosi i to u odnosu na prekršaj naznačen u optužnom aktu-zahtevu.

Na kraju treba napomenuti da su često na licu mesta policajac i učesnici nezainteresovani da evidentiraju lake telesne povrede, kako bi se saobraćajna nezgoda tretirala kao prekršaj, što pojednostavljuje proceduru, ali smanjuje odgovornost učesnika nezgode.

LITERATURA

Lipovac, K. i sar., (2018) *Uviđaj saobraćajnih nezgoda za javne tužioce i saobraćajnu policiju*. Beograd: Pravosudna akademija, IP Glosarijum.

Nešić, M., Lipovac, K., Malešić, S. (2011) 'Savremeno vršenje uviđaja saobraćajnih nezgoda u funkciji unapređenja analize saobraćajne nezgode'. X Simpozijum "Analiza složenih saobraćajnih nezgoda i prevare u osiguranju", Zlatibor.

Vujanić, M. (2002) 'Značajan način prikupljanja podataka za saobraćajno tehničko veštačenje'. *Vještak*, 5, 69-70.

Propisi

Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (2023), Sl. glasnik RS, br. 41/09, 53/10, 23/19, 76/23.

Zakon o policiji (2018), Sl. glasnik RS, br. 6/2016, 24/2018, 87/2018.

Zakon o prekršajima (2019), Sl. glasnik RS, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - odluka US, 91/2019.

Zakon o radnom vremenu posade vozila u drumskom saobraćaju i tahografima (2018), Sl. glasnik RS, br. 96/2015 i 95/2018.

Zakon o sudskim veštacima (2010), Sl. glasnik RS, br. 44/10.

Zakonik o krivičnom postupku (2021), Sl. glasnik RS, br. 72/11, 101/11, 121/12, 35/19, 27/21, 62/21.

Sudska praksa

- III 207 Prž. 27490/22, Prekršajni Apelacioni sud.
- Pr. br. 1024/22, Prekršajni sud u Požarevcu.
- Pr. br. 14825/20, Prekršajni sud u Novom Sadu.
- Pr. br. 5240/23, Prekršajni sud u Novom Sadu.
- Pr. br. 6284/23, Prekršajni sud u Nišu.

Gorica SEKULIĆ*
Leonida POPOVIĆ**

DISPUTED ISSUES REGARDING TRAFFIC AND TECHNICAL EXPERTISE IN MISDEMEANOUR PROCEEDINGS

The presentation of evidence in misdemeanour proceedings is performed, inter alia, by conducting traffic and technical expertise, thus determining the negligence of participants in traffic accidents, although this type of expertise is most often conducted in serious and complex traffic accidents. The paper provides a brief concept of misdemeanour proceedings in the introduction, followed by an overview of the concept and requirements for expertise. In misdemeanour (court) proceedings, the circumstances of a traffic accident are determined based on on-scene documents; therefore, special attention is paid to on-scene traffic accident investigations. The quality of traffic and technical expertise depends on the properly collected traces and objects at the scene of traffic accidents through on-scene investigations, which should enable efficient court proceedings, with the aim of reaching a fair verdict. Finally, through case-law examples, the authors emphasised legally relevant facts at issue that the court could not clarify only on the basis of the on-scene investigation documents, but which rather required the presentation of evidence through traffic and technical expertise.

Keywords: evidence in misdemeanour proceedings, expertise, on-scene investigation, on-scene investigation documents, careless driving, inappropriate speed

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

* Judge and President of the Misdemeanour Appellate Court in Belgrade.

** Retired Judge of the Misdemeanour Appellate Court in Belgrade. E-mail: leonpop@mts.rs.

UTICAJ KVALITETA PREGLEDA VOZILA NA IZLAZNI REZULTAT SAOBRAĆAJNO-TEHNIČKOG VEŠTAČENJA

Milan BOŽOVIĆ*

Savremena tehnologija primenjena u vozilima značajno odstupa od tehnologija koje su se primenjivale krajem prošlog veka, pa je iz tog razloga neophodno stalno usavršavanje veštaka kako bi pregled vozila bio urađen na način da se iz vozila izuzmu svi važni dokazi i kako bi činjenično stanje bilo utvrđeno potpuno. Primena znanja i iskustava sa kraja prošlog veka, bez usavršavanja za poznavanje i primenu savremenih tehnologija ostavlja značajan prostor za nepotpuno utvrđeno činjenično stanje, odnosno za izostanak dokaza koji bi omogućili pouzdanu i preciznu analizu saobraćajne nezgode. Savremena putnička vozila poseduju uređaje koji beleže pojedine greške, ali i uređaje koji beleže podatke o načinu kretanja vozila do 5 sekundi pre sudara, dok savremena komercijalna vozila poseduju tahografe (digitalni i novije generacije) koji pamte podatke o načinu vožnje kroz odgovarajući fajl. Adekvatno izuzimanje ovih dokaza i kasnija adekvatna analiza može razjasniti uzrok i okolnosti nastanka saobraćajne nezgode sa minimalnim uticajem subjektivnosti veštaka.

Ključne reči: pregled vozila, obezbeđenje dokaza, savremene tehnologije, veštačenje saobraćajnih nezgoda

* MA, student doktorskih studija na Saobraćajnom fakultetu Univerziteta u Beogradu,
<https://orcid.org/0009-0000-8396-3918> E-mail: bozovicmilan@yahoo.com.

UVOD

Podaci Svetske zdravstvene organizacije i UN ukazuju da je u prethodnoj deceniji akcije bezbednosti saobraćaja ostvaren pomak u pogledu smanjenja broja saobraćajnih nezgoda na globalnom nivou (pad od 5%), iako je u istom periodu udvostručen broj registrovanih vozila i zabeležen porast populacije za skoro milijardu osoba (*WHO*, 2023). Ovakvi pokazatelji ukazuju na potrebu promene u pristupu detekciji uzroka saobraćajnih nezgoda, kao i promene u pogledu upravljanja bezbednošću saobraćaja, kako bi se uspostavio značajniji pad broja saobraćajnih nezgoda i broja stradalih u saobraćajnim nezgodama.

U prvoj dekadi akcije bezbednosti saobraćaja je upravljanje bezbednošću saobraćaja bilo bazirano na principima generalne prevencije (smanjenje procenta alkoholisanih vozača u saobraćajnom toku, povećanje procenta upotrebe sigurnosnog pojasa i sl.). Druga dekada akcije bezbednosti saobraćaja ponovo forsira principe generalne prevencije, koji svakako imaju svoj maksimum, pa je neophodno promeniti pristup kako bi rešenje problema suštinski pogodilo problem koji postoji.

Kada svi učesnici u saobraćaju budu imali vezan sigurnosni pojas, kada u saobraćajnom toku ne bude vozača pod uticajem alkohola i psihoaktivnih supstanci odnosno lekova koji po svojim karakteristikama predstavljaju psihoaktivne supstance, kada svi budu vozili u skladu sa najvećom dozvoljenom brzinom, kada svi budu poštovali principe generalne prevencije, saobraćajne nezgode će se i dalje događati. I u takvim saobraćajnim nezgodama će biti smrtno stradalih odnosno povređenih lica.

Sadašnji principi upravljanja bezbednošću saobraćaja su bazirani na prikupljanju i obradi uticajnih faktora, kao osnovnih pokazatelja o obeležjima saobraćajnih nezgoda. Uticajni faktori se beleže prilikom vršenja uviđaja i sačinjavanja uviđajne dokumentacije, ali se rezultati daljeg toka postupka ne nalaze među uticajnim faktorima, pa ih zvanična statistika ne vidi. Drugim rečima, identifikacija uzroka saobraćajnih nezgoda nije zasnovana na rezultatima postupaka, već je ostala na detaljima koji su uočeni u prvoj fazi postupka (tokom vršenja uviđaja).

U zavisnosti od toga koliko sumnja koja se javi prilikom vršenja uviđaja i navođenja uticajnih faktora odstupa od pravnosnažne presude, zavisi i pouzdanost statističkih podataka na osnovu kojih se zasnivaju dalji pravci upravljanja bezbednošću saobraćaja. Zapravo od pouzdanosti sumnje na početku postupka zavisi i pouzdanost mera kojima se upravlja bezbednošću saobraćaja.

Savremena istraživanja ukazuju na utvrđivanju latentnih uzroka saobraćajnih nezgoda kao osnovu za pouzdano upravljanje bezbednošću saobraćaja. Latentni uzroci saobraćajnih nezgoda ne moraju biti prepoznati tokom vršenja uviđaja, pa se ne moraju ni naći među uticajnim faktorima. Latentni uzroci saobraćajnih nezgoda se ne moraju naći ni među dokazima u spisu predmeta, pa na njima ne mora biti zasnovana ni pravnosnažna presuda. Latentni uzroci saobraćajnih nezgoda su stvarni uzroci saobraćajnih nezgoda, odnosno oni uzroci na koje iskusni "istražitelji" (tužioci, veštaci, branioci, zastupnici oštećenih, sudije, i sl.) posumnjaju, ali ih među dokazima najčešće nema. Svakako bi se proces upravljanja bezbednošću saobraćaja unapredio, a broj stradalih smanjio, kada bi postojala mogućnost da u određenoj fazi postupka (ili po okončanju postupka) neko od stranaka u postupku navede na šta sumnja da je zaista uzrokovalo saobraćajnu nezgodu. U ovom trenutku takva aktivnost nije prihvatljiva, ali ako bi bila odvojena od postupka i ako ne bi uticala na postupak možda bi bila sprovodljiva. Za ovakvu aktivost bi bilo neophodno do tančina razmotriti sve potencijalne dokaze vezane za saobraćajnu nezgodu uključujući i dokaze nastale kao posledica kvalitetnog pregleda vozila.

Kvalitetan pregled vozila može ukazati na dalji tok istrage (ukazati na probleme sa vozilom ili isključiti vozilo kao uzrok nezgode), a može i zakomplikovati dalji tok postupka obzirom da svi savremeni alati za analizu saobraćajnih nezgoda kao ulazni podatak zahtevaju tačne karakteristike vozila koje je učestvovalo u saobraćajnoj nezgodi. Ovakvi podaci o vozilu, do sada, uglavnom izostaju uprkos veštačenju vozila nakon saobraćajne nezgode.

Dosadašnji način pregleda vozila

Pregled vozila, odnosno veštačenje vozila, ne bi smelo da podrazumeva ustaljenu (šablonsku) aktivnost veštaka, već bi moralo zahtevati poseban (detaljan) pristup konkretnom vozilu kao predmetu veštačenja koji veštak razmatra do najsitnijih detalja. Praksa pokazuje da uobičajeno veštačenje vozila podrazumeva pregled i izveštaj vezan za:

- Motor (pogonski agregat) sa uređajima;
- Uređaj za upravljanje;
- Uređaj za kočenje;
- Svi svetlosno-signalni uređaji;
- Prednji pneumatici;
- Zadnji pneumatici.

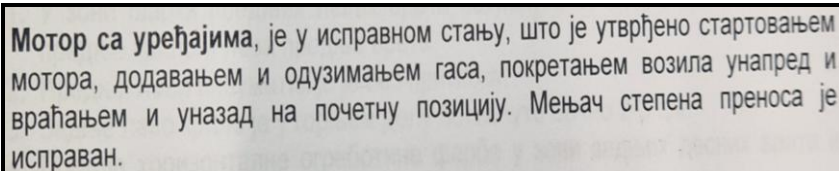
Sam pregled vozila i sačinjavanje izveštaja je bazirano na prostim radnjama, koje kada su u pitanju savremena vozila, ne mogu dati zadovoljavajući odgovor. Na osnovu prostih radnji prilikom veštačenja se dolazi do zaključka da li je vozilo u vreme nezgode bilo ispravno ili ne. Suštinski, savremena vozila sadrže čitav niz modula koji prikupljaju, obrađuju i pamte podatke, a koji mogu dati znatno više podataka od onih koji se u dosadašnjoj praksi pribavljaju veštačenjem.

Motor sa uređajima

Utvrđivanje ispravnosti motora sa uređajima najčešće ne obuhvata sve radnje koje bi mogle da ukažu na potencijalni problem. Samo startovanje motora i pokretanje vozila napred i nazad (na parkingu) ukazuju samo na ispravnost motora na malom broju obrtaja i ništa više od toga, ali se na bazi takvog ispitivanja najčešće izvodi zaključak da je čitav sistem u svim režimima rada ispravan, pa i zaključak da je sistem u vreme nezgode bio ispravan, što je naravno nepotpuno utvrđeno činjenično stanje (vidi Sliku br. 1).

Slika br. 1

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

Мотор са уређајима, је у исправном стању, што је утврђено стартовањем мотора, додавањем и одузимањем гаса, покретањем возила унапред и враћањем и уназад на почетну позицију. Мењач степена преноса је исправан.

Uređaj za upravljanje

Uređaj za upravljanje se takođe najčešće proverava okretanjem upravljača u jednu i u drugu stranu i na taj način se izvodi zaključak da li je ceo sistem u vreme nezgode bio u ispravnom stanju ili ne, što je takođe nepotpuno utvrđeno činjenično stanje. Naime, savremeni sistemi upravljanja i oslanjanja na vozilima imaju čitav niz senzora čiji otkazi mogu biti trenutni i povremeni, a što se može odraziti na funkcionisanje sistema za upravljanje. Primera radi, ukoliko nastupi otkaz senzora ugla upravljača (usled npr. lošeg kontakta u prenosu električnog signala), tada točak upravljača može ostvariti niz pokreta u jednu i u drugu stranu u vidu oscilacija. Na ove pokrete vozač ne može uticati, ali će oni stvoriti opasnu

situaciju jer će se točak upravljača u rukama vozača sam okretati u jenu i u drugu stranu. Uzimajući u obzir karakteristike sistema za upravljanje i oslanjanje, ovakav način pregleda vozila ne garantuje potpuno utvrđeno činjenično stanje (vidi Sliku br. 2).

Slika br. 2

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

Уређај за управљање је у исправном стању, што је утврђено окретањем точка управљача лево и десно до краја. Нема никаквих оштећења, ограничења или зазора у систему ослањања точкова (визуелна провера и практична провера), као и механизму између осовине управљача и управљачких точкова.

Уређај за кочење

Исправност уређаја за кочење се проверава покретањем возила и наглим кочењем (на parkingу на коме се налази изузето возило). У том убрзаванју нема никаквих података који би се односили на максималну постигнуту брзину, остварено успорење, остварен затавни пут, односно нема података на основу којих би се могло разматрати да ли је уређај за кочење у свим режимима рада исправан или не нити података на основу којих би се могло ценити колико је тај систем био исправан (види Сliku br. 3). У случајевима када возило не може да се покрене (услед оштећења), тада се исправност уређаје за кочење проверава притиском на pedalу коћнице и затим се констатује да ли pedalа коћнице пружа отпор или не, што је опет непотпуно утврђено činjenično stanje.

Slika br. 3

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

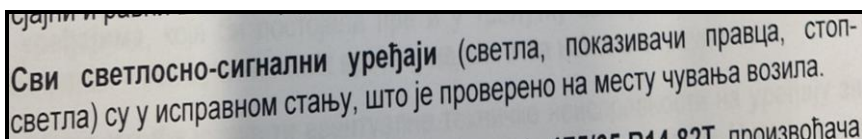
Уређај за кочење је у исправном стању. Радна коћница је исправна, што је проверено убрзавањем празног возила и наглим кочењем на сувој подлози. Помоћна – паркирна коћница је такође исправна, што је проверено покретањем возила када се укључи ручна коћница. Коциони дискови су сјајни и равни што потврђује да су били у функцији пре незгоде.

Svetlosno-signalni uređaji

Ispravnost svetlosno signalnih uređaja se proverava na mestu čuvanja vozila, ali se najčešće ne navodi kako se ovi uređaji proveravaju, pa nam ostaje da verujemo i ne pitamo. Ako se postavi pitanje načina provere lako se dolazi do odgovora da je pitanje suvišno (vidi Sliku br. 4).

Slika br. 4

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

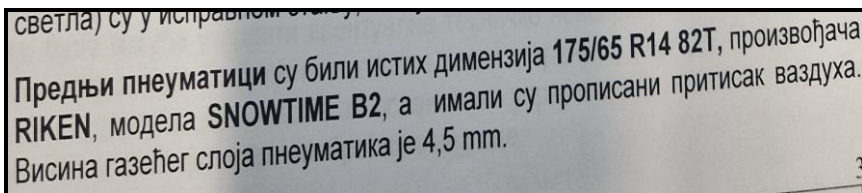
Razlog za sumnju u način provere svetlosno signalnih uređaja se lako može opravdati pitanjem kako je veštak (jedna osoba) uspeo da utvrdi da "stop svetla" rade, ako je za aktivaciju "stop svetala" potrebno da se pritisne pedala kočnice (koja se nalazi unutar vozila) i da se u tom trenutku posmatraju "stop svetla" (koja se nalaze na zadnjem delu vozila).

Pneumatici

Provera pneumatika se obično vrši očitavanjem dimenzija, marke pneumatika, tipa pneumatika, kao i namene pneumatika (letnji, zimski ili za sve sezone). Zatim se pristupa merenju dubine šare, kao i pritiska u pneumaticima (vidi slike br. 5 i br. 6).

Slika br. 5

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

Slika br. 6

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

Задњи пнеуматици су били истих димензија 175/65 R14 82T, произвођача HANKOOK, модела WINTER CPT RS, а имали су прописани притисак ваздуха. Висина газећег слоја пнеуматика је 3 mm.

Ako je navedeno da su pneumatici imali propisan pritisak vazduha, tada bi bilo neophodno da se navede i ko je propisao taj pritisak (ako je to proizvođač odao da se priloži dokaz), kao i koliki je pritisak u pneumaticima bio ali i koliki pritisak je propisan. Visina gazećeg sloja nije termin koji objašnjava šta je mereno. Podzakonski akti propisuju dubinu šare, a ne visinu gazećeg sloja pneumatika. Nakon ovako izvršenog veštačenja tehničke ispravnosti vozila sledi i zaključak (vidi Sliku br. 7).

Slika br. 7

Prikaz dela Nalaza i mišljenja veštaka

На основу извршеног саобраћајно – техничког прегледа и извршених могућих провера на месту затеченог возила, имајући у виду функционалност и техничко стање уређаја и делова, битних за безбедно учешће у саобраћају, закључујем да је путничко возило FORD FIE [] и исправно за безбедно учешће у саобраћају на јавном путу пре и у тренутку саобраћајне незгоде.

Ovakav, uobičajeni pregled vozila, nije obuhvatio izuzimanje podataka pomoću dijagnostičkih uređaja iz ovlašćenog servisa. Nije obuhvatio ni pokušaj očitavanja centrale vazdušnog jastuka.

Naime, neispravnosti na vozilu često ostaju zabeležene, pa se ponekad mogu i očitati. Prekid u prenosu električnih signala ostaje zabeležen, ponekad se očitavanjem može dobiti podatak o datumu i vremenu nastanka prekida, o brzini vozila u trenutku prekida u prenosu signala, pa i pređena kilometraža vozila u trenutku prekida u prenosu signala.

U nalazu i mišljenju veštaka nisu navedeni ni podaci o tehničkim karakteristikama vozila koji su neophodni ulazni podaci u primeni savremenih softverskih alata za analizu saobraćajnih nezgoda. Izostanak podataka o tehničkim karakteristikama vozila u daljem toku postupka poprilično komplikuje veoma jasne i precizno utvrđene parametre. Ako se u daljem toku postupka vrši analiza saobraćajne nezgode primenom savremenih softverskih alata za analizu saobraćajnih nezgoda (za šta su

tehničke karakteristike vozila ulazni podaci), tada se na pitanje "da li ste u softveru koristili vozilo koje je identično vozilu iz saobraćajne nezgode?" dobija odgovor "ne znam".

Podaci o vozilu potrebni za analizu saobraćajne nezgode primenom savremenih softverskih alata

Savremeni softverski alati za analizu saobraćajnih nezgoda poseduju sopstvenu bazu podataka o tehničkim karakteristikama vozila, kao i mogućnost za pravljenje (unošenje podataka o tehničkim karakteristikama vozila) vozila kojih u bazi podataka nema. Samo navođenje marke i tipa vozila nije dovoljan podatak za izbor odgovarajućeg vozila iz baze podataka o tehničkim karakteristikama vozila.

Neophodno je obezbediti podatke:

- Marki, tipu, verziji i varijanti vozila;
- Godini početka proizvodnje vozila, odnosno periodu proizvodnje vozila;
- Masama i dimenzijama vozila;
- Opterećenju vozila;
- Dimenzijama pneumatika i pritiscima u pneumaticima;
- Eventualnim prepravkama na vozilu.

Svi softveri za analizu saobraćajnih nezgoda poseduju sopstvenu bazu podataka o tehničkim karakteristikama vozila, pa je pre početka analize saobraćajne nezgode primenom softvera neophodno izabrati vozilo koje po svojim tehničkim karakteristikama odgovara vozilu koje je učestvovalo u saobraćajnoj nezgodi (vidi slike br. 8 i br. 9).

Slika br. 8

Prikaz dela baze podataka o tehničkim karakteristikama vozila – AnalyzerPro 25

1er Reihe	1	0005	BLY	2013	1598	75/102	4,32	1,77	1290
1er Reihe	114d (F20)	0005	BMG	2012	1598	70/95	4,324	1,765	1395
1er Reihe	116d EfficientDynamics Edition (F20)	0005	CAQ	2015	1496	85/116	4,329	1,765	1395
1er Reihe	116i (E87) 85KW	0005	163	2004	1596	85/116	4,227	1,751	1280
1er Reihe	116i (F20)	0005	CAJ	2015	1499	80/109	4,329	1,765	1375
1er Reihe	118d (E87) 90KW	0005	173	2004	1995	90/122	4,227	1,751	1385
1er Reihe	118d (F20)	0005	CAS	2015	1995	110/150	4,329	1,765	1425
1er Reihe	118i (F20)	0005	CAL	2015	1499	100/136	4,329	1,765	1375
1er Reihe	120d (E82) Cabrio 130KW	0005	0	2007	1995	130/177	4,36	1,748	1585
1er Reihe	120d (E82) Coupe 130KW	0005	0	2008	1995	130/177	4,36	1,748	1450
1er Reihe	120d (E82) Cpe 130KW	0005	0	2007	1995	130/177	4,36	1,748	1450
1er Reihe	120d (E87) 120KW	0005	167	2004	1995	120/163	4,227	1,751	1415
1er Reihe	120d xDrive (F20)	0005	CAX	2015	1995	140/190	4,329	1,765	1525
1er Reihe	120i (E87) 110KW	0005	166	2004	1995	110/150	4,227	1,751	1335
1er Reihe	120i (F20)	0005	CAM	2015	1598	130/177	4,329	1,765	1375
1er Reihe	123d (E82) Cpe 150KW	0005	0	2007	1995	150/204	4,36	1,748	1495
1er Reihe	125d Aut. (F20)	0005	CAV	2015	1995	165/224	4,329	1,765	1500
1er Reihe	125i (F20)	0005	BLX	2015	1997	160/218	4,329	1,765	1425
1er Reihe	135i (E82) Cpe 225KW	0005	0	2007	2979	225/306	4,36	1,748	1560
1er Reihe	135i (E88) Cabrio 225KW	0005	0	2007	2979	225/306	4,36	1,748	1675

Slika br. 9

Prikaz dela baze podataka o tehničkim karakteristikama vozila – PC Crash

Vozilo-Banka podataka

Banka podataka:
DSD 2020

Vozilo broj:
1

Tip:
Sve

Predpregled

Oznaka upita:

KBA Broj ključa (XXXXXX-0035-433XXX):

1: XXXXX

2: 0035

3: 433

Upit

Proizvođač
BMW

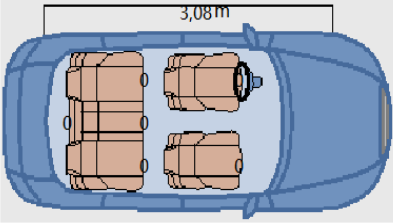
Oznaka

Oznaka	Snaga	Godina proizvodnje	Oblik karoserije
114d	70 kW	01.2014-12.2014	Sedan/3 doors
114d	70 kW	01.2015-12.2016	Sedan/3 doors
114d Coupe	70 kW	01.2010-?	Coupe
114d Coupe	70 kW	01.2010-?	Sedan
114i	75 kW	01.2007-?	Coupe
114i	75 kW	01.2011-?	Hatchback
114i	75 kW	01.2011-?	Hatchback
114i	75 kW	01.2011-?	Hatchback
114i	75 kW	01.2013-12.2013	Sedan/2 doors
114i	75 kW	01.2014-12.2016	Sedan/3 doors
114i Coupe	75 kW	01.2007-?	Coupe

U svakom od softvera za analizu saobraćajnih nezgoda se (u zavisnosti od proizvođača vozila) nalazi po više različitih tipova verzija i varijanti vozila, pa je neophodno izabrati odgovarajuće vozilo. Ukoliko nije moguće izabrati odgovarajuće vozilo (jer se ne nalazi u bazi ili je vozilo prepravljano) tada postoji mogućnost "ručnog" unosa važnih podataka o tehničkim karakteristikama vozila (vidi sliku br. 10 i br. 11).

Slika br. 10

Prikaz okruženja za unos podataka o tehničkim karakteristikama vozila – AnalyzerPro 25

Vozac: Proizvodac: BMW Model: 1er Reihe 116i (E87) 85KW Registarske tal: Tip: Osobno vozilo			
		Krovni ter 0 kg og tereta: 0,00 m	

Duljina:	4,227 m	Masa:	1280 kg	Razmak Tež. - t	1,330 m
Širina:	1,751 m	Ukupna masa:	1280 kg	Visina težišta:	0,56 m
Visina:	1,430 m	Dozvoljena masa	1705 kg		
Meduosovinski r	2,660 m	EES-Masa:	1280 kg		

Prevjes:	0,733 m	Radijus okretar 10,70 m Pravokutnik-Ispr.: 0,20 m
Širina 1. osovine	1,491 m	1. os.-tež. 2,660 m Omjer upravljanja: 1 : 16
Širina 2. osovine	1,491 m	Omjer trenja uzduž : poprecno = 1 : 1,00
Radijus gume 1. os:	0,310 m	
Radijus gume 2. os:	0,310 m	
		Širina gum? 1. os: 0,195 m Širina gum? 2. os: 0,195 m

—Koordinate težišta natovarenog vozila—					
Vo:	-1,33	m	X:	0,00	m
			Y:	0,56	m

—Momenti inercije:—			
Skretanje s	1826 kg*m2	Kotr:	609 kg*m2
		Nagib:	1826 kg*m2

Slika br. 11

Prikaz okruženja za unos podataka o tehničkim karakteristikama vozila – PC Crash

Podaci za vozilo

Geometrija i masa

Elastičnost

Opterećenje

Sila kočenja stražnje osovine

Spajanje prikolice

Oblik karoserije

Parametar sudara

Kontrola stabilnosti

Parametar pogona

Model pneumatika

Model vozača

Kinematika upravljanja

Otpor zraka

1 BMW-114i - -

Vozač:

Broj osovine 2

Dužina 4.324 m

Širina 1.765 m

Visina 1.421 m

Prednji prepust 0.865 m

Stupanj prijenosa 15

Razmak kotača 1: 1.535 m

Razmak kotača 2: 1.535 m

Tip Osobno vozilo

Vlastita masa 1290.0 kg

Razmak težište-prednja osovina 1.280 m

Visina težišta 0.500 m

Momenti inercije:

Rotacija: 1904.1 kgm²

Zibanje: 571.2 kgm²

Ljuljanje: 1904.1 kgm²

☐ ABS 0.1 sec

☒ place on slopes automatically

Razmak osovine 2.690 m

1 BMW-114i - -

Izbor modela: Linearno

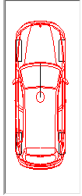
☒ Svi kotači isto

Dimenzije pneumatika, Promjer kotača: Širina: Razmak:

Prednja osovina: 235/40 R 17 (620 mm) 620.0 mm 185.0 mm 300.0 mm

Stražnja osovina: 235/40 R 17 (620 mm) 620.0 mm 185.0 mm 300.0 mm

Maksimalni kut bočnog skretanja u stupnjima: 10 10 10 10

Svakako, dosadašnja praksa ne podrazumeva prikupljanje podataka o tehničkim karakteristikama vozila, za potrebe daljih analiza. Razlozi za to mogu biti različiti (od ne prihvatanja savremenih softverskih alata za analizu saobraćajnih nezgoda—"ja to ne priznajem", preko zadržavanja u zoni komfora i ne napredovanja u oblasti saobraćajno-tehničkog veštačenja, zatim zadržavanja u okvirima šablonskog pristupa radi omasovljenja broja urađenih nalaza i mišljenja do menadžerskog pristupa u organizaciji poslova saobraćajno-tehničkog veštačenja).

Bez obzira na razloge, kvalitet pregleda vozila svakako utiče na dalji tok postupka, a veoma često deplasira primenu savremenih softverskih alata za analizu saobraćajnih nezgoda u daljem toku postupka.

PODACI POTREBNI ZA ANALIZU SAOBRAĆAJNE NEZGODE PRIMENOM SAVREMENIH SOFTVERSKIH ALATA – KOMERCIJALNA VOZILA

Razvoj tahografa nužno menja pristup u načinu izuzimanja podataka potrebnih za dalju analizu saobraćajnih nezgoda. Ubrzani razvoj tahografa je nametnuo uspostavljanje procesa ovlašćivanja i kontrole rada radionica za tahografe od strane Agencije za bezbednost saobraćaja Republike Srbije. Radionica za tahografe može biti ovlašćena od strane Agencije za bezbednost saobraćaja ukoliko ispunjava ogovarajuće uslove u pogledu kadrovskih i tehničkih kapaciteta. Tehnički kapaciteti predstavljaju odgovarajuću opremu za rad sa tahografima za koju je neophodno ulaganje od više desetina hiljada eura. Bilo bi neracionalno od veštaka očekivati da obezbede odgovarajuću opremu za rad sa tahografima, ali nije neracionalno očekivati odgovarajuću tehničku asistenciju veštaku od strane radionice za tahografe u pogledu izuzimanja tahografa i izuzimanja podataka sa tahografa. Savremeni tahografi (digitalni i napredne verzije digitalnih tahografa) čuvaju podatke u elektronskom obliku. Veštacima je za analizu saobraćajnih nezgoda potreban fajl sa digitalnog (ili napredne verzije digitalnog) tahografa. Fajl nosi oznaku DDD i očitava se jednostavnim uvozom u odgovarajući softver za analizu saobraćajnih nezgoda (vidi Sliku br. 12).

Slika br. 12

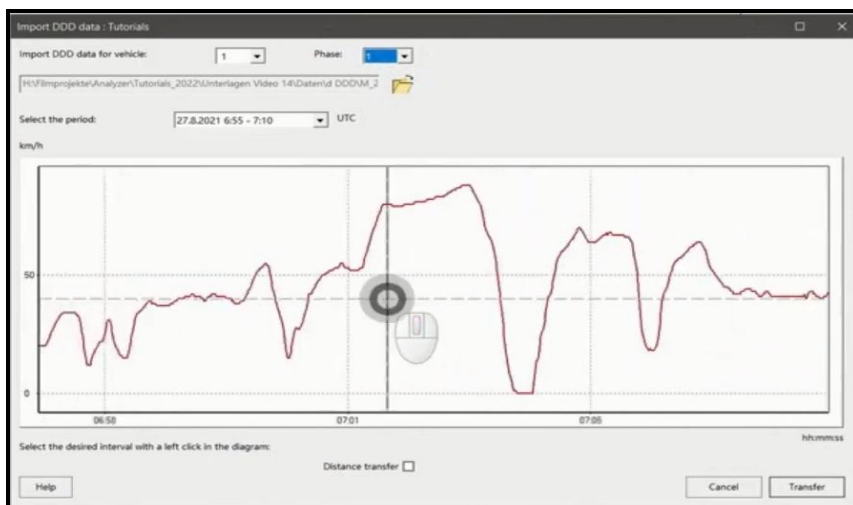
*Prikaz okruženja za analizu fajla sa digitalnog tahografa –
AnalyzerPro 25*

Pomoću odgovarajućih funkcija, softver analizira zapis iz DDD fajla, i daje prikaz svih potrebnih parametara za nastavak saobraćajno-tehničkog veštačenja (vidi slike br. 13., br. 14 i br. 15). Na Slici br. 13 je prikazan dijagram očitán od strane softvera, dok je na Slici br. 14 prikazan vremenski interval (izabran od strane veštaka) koji je predmet dalje analize.

Slika br. 13

Prikaz okruženja za analizu fajla sa digitalnog tahografa– AnalyzerPro 25

Slika br. 14 Prikaz okruženja za analizu fajla sa digitalnog tahografa– AnalyzerPro 25

Slika br. 15

Prikaz okruženja za analizu fajla sa digitalnog tahografa – AnalyzerPro 25

Slika br. 15 prikazuje tabelu puta i vremena (vremensko-prostornu analizu) dobijenu pomoću softvera iz DDD fajla.

Izuzimanje tahografa i DDD fajla (za digitalne i novije verzije tahografa) pruža mogućnost dalje softverske analize zapisa sa DDD fajla (za vramenski interval koji je predmet rasprave) zaključno sa vremensko-prostornom analizom, čime se isključuje neželjeni uticaj subjektivnosti veštaka.

CDR Bosch

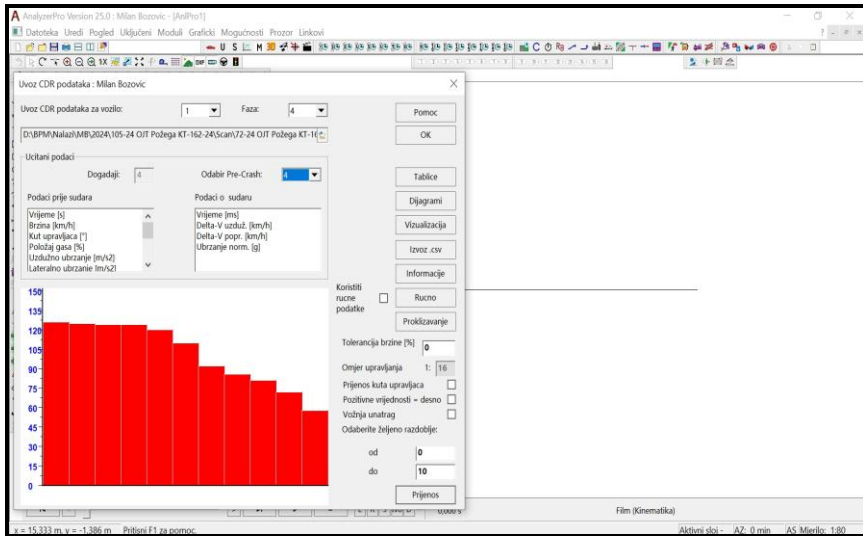
Savremena putnička vozila pružaju mogućnost čuvanja podataka o načinu kretanja vozila u vremenskom intervalu do 5 sekundi pre sudara. Tokom pregleda vozila je neophodno prepoznati da vozilo ima mogućnost očitavanja centrale vazdušnog jastuka i neophodno je da veštak koji pregleda vozilo bude obučen za izuzimanje podataka sa centrale vazdušnog jastuka konkretnog vozila (BOSCH CDR Operator

Technician CERIFICATE). To je jedini način da se obezbedi ispravno izuzimanje podataka sa vozila.

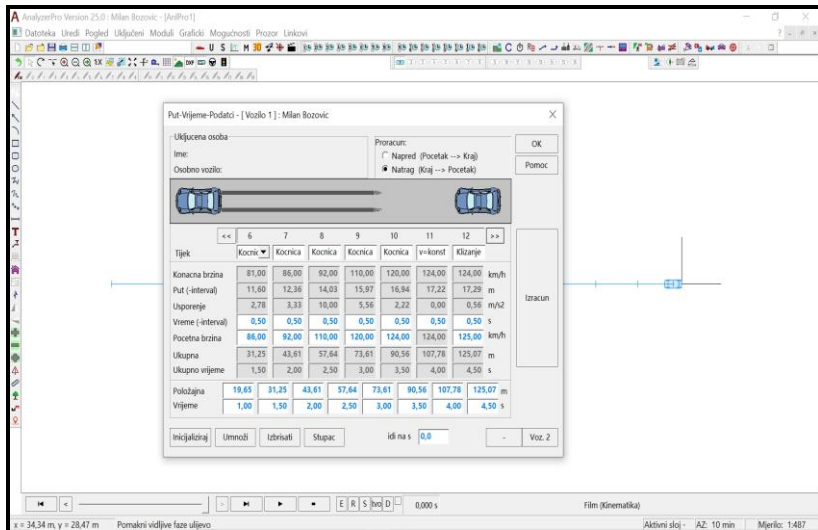
Ovako izuzeti podaci sa vozila se mogu dobiti u vidu *.pdf, *.CDRx, *.CSV i *.csv fajla. Fajl sa oznakom *.CDRx je izvorni fajl i on se u daljem toku postupka (prema dosadašnjim saznanjima) ne može menjati, dok su *.pdf, *.CSV i *.csv izvedeni fajlovi iz fajla *.CDRx jednostavnom komandom "sačuvaj kao" (*.pdf, ili *.CSV). Razlika između fajla *.pdf i *.CSV (*.csv) je u tome što je fajl *.pdf prilagođen za štampu (i u njemu je moguće intervenisati pomoću odgovarajućih softvera), dok je *.CSV (*.csv) fajl prilagođen za uvoz u softver za analizu saobraćajnih nezgoda (AnalyzerPro) i na njemu u daljem toku postupka nije moguće intervenisati (vidi Sliku br. 16).

Nakon uvoza *.CSV fajla u softver za analizu saobraćajnih nezgoda (AnalyzerPro) se pomoću komande "Prenos" prelazi na automatski izveštaj o vremensko-prostornoj analizi i putanji kretanja vozila (vidi Sliku br. 17). Prednost analize *.CSV fajla pomoću odgovarajućeg softvera za analizu saobraćajnih nezgoda u odnosu na *.pdf fajl je u tome što će softver za analizu saobraćajnih nezgoda pročitati i one detalje koji veštaku mogu promaći prilikom analize *.pdf fajla. Na Slici br. 17 je prikazano "klizanje" (bočno proklizavanje vozila), koje analizom *.pdf fajla nije bilo prepoznato.

Slika br. 16
Prikaz okruženja za analizu *.CSV fajla– AnalyzerPro 25

Slika br. 17
Prikaz okruženja za analizu *.CSV fajla– AnalyzerPro 25

Ukoliko se neki od koraka tokom pregleda vozila propusti, kasnija analiza primenom savremenih alata će biti uskraćena za potpuno utvrđivanje činjeničnog stanja.

ZAKLJUČAK

Savremena vozila su opremljena elektronskim uređajima koji čuvaju podatke od značaja za saobraćajno-tehničko veštačenje, pa od načina pregleda vozila zavisi da li će se ovi podaci naći u Spisu i biti dostupni za analize u daljem toku postupka ili ne. Ovakvi sistemi zahtevaju nova znanja veštaka (odnosno odgovarajuće obuke, usavršavanja i investicije u odgovarajuće hardvere i softvere), što je prema dosadašnjem uređenju ostavljeno na volju veštaku.

Savremeni sistemi zahtevaju dodatna ulaganja u opremu za pregled vozila (specijalizovana oprema deklarirana od strane proizvođača vozila i uređaja), što za poslove saobraćajno-tehničkog veštačenja nije uvek racionalno izdvojiti. Za očitavanje softvera sa vozila je neophodno imati odgovarajuću opremu kojom raspolažu servisi, dok je za izuzimanje tahografa i DDD fajla neophodno raspolagati opremom koju moraju imati ovlašćene radionice za tahografe, pa bi u tom delu asistencija veštaku od strane ovlašćenih servisa i radionica za tahografe svakako pružila mogućnost izuzimanja određenih dokaza koje veštak sam ne može da izuzme. Pod ovakvim okolnostima bi na strani veštaka stajala obaveza raspolaganja savremenim znanjima i alatima za analizu izuzetih dokaza, što je u smislu investicije i troškova jeste racionalno.

Izostanak nekog od navedenih koraka prilikom pregleda vozila tokom daljeg toka postupka može se odraziti kroz nedovoljno materijala za potpuno utvrđivanje činjeničnog stanja i pouzdanu analizu saobraćajne nezgode. Iz tog razloga je neophodno usavršavanje veštaka u smislu praćenja savremenih tehničkih dostignuća.

Imajući u vidu ove novine kod savremenih vozila, neophodno je i usavršavanje organa postupka – pre svega javnih tužilaca koji rukovode predkrivičnim postupkom i treba da budu upoznati sa mogućnostima koji se sve podaci mogu još dobiti, pored onih uobičajenih podataka, pregledom novih vozila kako bi znali da pravilno definišu naredbu o pregledu vozila koja se poverava određenom veštaku.

Osim toga, sa ovim novinama kod savremenih vozila treba da budu upoznate i sudije koje postupaju u krivičnim postupcima koji se, pre sudija koje postupaju u vanparničnim odnosno parničnim postupcima,

susreću sa novim vozilima koja su učestvovala u saobraćajnim nezgodama koja po svojim obeležjima predstavljaju krivična dela.

LITERATURA

Antić, B., Vujanić, M., Jovanović, D., Pešić, D. (2011) 'Impact of the new road traffic safety law on the number of traffic casualties in Serbia'. *Scientific Research and Essays*, 6(29), DOI: 10.5897/SRE 11.1419

Farmer C. M., Wells J.K. , Lund A. K. (2003) 'Effects of head restraint and seat redesign on neck injury risk in rear-end crashes'. *Traffic Inj. Prev.*, 4, 83-90.

Obradović, D., Andjelković, B. (2013) 'Naknada štete u saobraćaju – utvrđivanje postojanja povrede vratne kičme i podeljene odgovornosti u saobraćaju', *XVI Međunarodna naučna konferencija: Osiguranje i naknada štete*. Zlatibor: Udruženje za odštetno pravo & Pravosudna akademija, 295-303.

Ivančević, K. (2007) 'Procena opravdanosti zahteva za naknadu nematerijalne štete nastale kao posledica trzajne povrede vratnog dela kičme u saobraćajnim nezgodama', *Aktuelni problemi zakonodavstva u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje za odštetno pravo, 245-256.

Piščević V. (2012) 'Trzajna povrda vrata i njen aspekt na procenu umanjenja životne aktivnosti', *XI simpozijum,, Analiza složenih saobraćajnih nezgoda i prevare u osiguranju*“. Zlatibor: Traffic safety group, 182-184.

Simić, D., Malešić, S., Milinković, B. (2012) 'Stanje bezbednosti saobraćaja u Republici Srbiji u 2011. godini', *VII Međunarodna konferencija "Bezbednost saobraćaja u lokalnoj zajednici"*. Donji Milanovac, 19-21 april 2012.

THE IMPACT OF VEHICLE INSPECTION QUALITY ON THE OUTCOME OF TRAFFIC ACCIDENT EXPERT ANALYSIS

Modern technology applied in vehicles significantly differs from the technologies used at the end of the last century. For this reason, it is essential for experts to continuously improve their skills to ensure that vehicle inspections are conducted in a way that all important evidence is properly collected and the factual situation is fully established. Relying solely on knowledge and experience from the late 20th century, without upgrading to understand and apply modern technologies, creates a substantial risk of an incomplete determination of facts, or a failure to obtain evidence that would enable a reliable and precise analysis of a traffic accident. Modern passenger vehicles are equipped with devices that record specific errors, as well as devices that capture data on vehicle movement up to five seconds before a collision. Contemporary commercial vehicles are equipped with tachographs (digital and newer generations) that store data on driving behavior in a corresponding file. Proper collection of this evidence and its subsequent adequate analysis can clarify the cause and circumstances of a traffic accident with minimal influence from the expert's subjectivity.

Keywords: vehicle inspection, evidence collection, modern technologies, traffic accident analysis

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

* MA, PhD candidate at University of Belgrade – Faculty of Transport and Traffic Engineering;
<https://orcid.org/0009-0000-8396-3918> E-mail: bozovicmilan@yahoo.com.

POJEDINI ASPEKTI TEHNIČKOG PREGLEDA OD ZNAČAJA ZA ANALIZU SAOBRAĆAJNE NEZGODE – POGLED JEDNOG SUDIJE

Dragan OBRADOVIĆ*

Pored čoveka koji upravlja vozilom, jedan od važnih faktora koji utiču na opštu bezbednost saobraćaja na putevima je vozilo. Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima u svojim odredbama poklanja pažnju poklanja tehničkom pregledu motornih i priključnih vozila, koja se određuje radi utvrđivanja njihove tehničke ispravnosti. Tehničkoj ispravnosti vozila dodatno se poklanja pažnja i u podzakonskim propisima. U radu je ukazano na pojedine poslednje zvanične podatke o stradanju učesnika u saobraćaju u Srbiji. Posebno, ukazano je kroz pojedine primere iz sudske prakse na propuste da se posle saobraćajne nezgode od strane organa postupka donese naredba o vršenju tehničkog pregleda i potencijalnoj mogućnosti vozača koji su prouzrokovali saobraćajnu nezgodu da pokušaju da predstave da je saobraćajna nezgoda posledica tehnički nepredvidivog kvara na vozilu. Ukazano je kroz pojedine primere iz sudske prakse i na situacije kada su veštaci mašinske struke tokom veštačenja tehničke ispravnosti vozila izašli iz svog domena veštačenja.

Ključne reči: saobraćajne nezgode, uviđaj, vozila, tehnički pregled

* Doktor pravnih nauka, sudija Višeg suda u Valjevu u penziji, redovni profesor Fakulteta zdravstvenih i poslovnih studija u Valjevu Univerziteta Singidunum u Beogradu; <https://orcid.org/0000-0002-3234-599X> E-mail: dr.gaga.obrad@gmail.com.

1. UVOD

Nema dana da se u svetu, kao i u Srbiji ne događaju saobraćajne nezgode (dalje: SN) na putevima. U najrazvijenijim državama, ali i u onim najsiromašnijim. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije (dalje: WHO) SN su tokom 2019. godine bile vodeći uzrok smrti dece i mladih (starosti od 5 do 29 godina), a kada se posmatraju svi uzrasti saobraćajne nezgode su bile 12. po redu uzrok smrtnog stradanja. Od ukupnog broja poginulih dve trećine su radno sposobne osobe (starosti od 18 do 59 godina) što uzrokuje ogromne zdravstvene, socijalne i ekonomske štete u celom društvu (WHO, 2023). U Srbiji skoro da nema dana da se u medijima ne pojavi neka nova informacija o SN sa teškim odnosno najtežim – smrtnim posledicama. To su direktne posledice masovnog saobraćajnog prestupništva (Mrvić Petrović, Obradović, 2023, str. 63).

U radu će biti reči ukratko o nekim pokazateljima koji se odnose na SN na području Srbije u proteklom periodu zaključno sa 2024. godinom. Faktori koji utiču na bezbednost saobraćaja su isti u svim državama. Samim tim i u Srbiji. To su: čovek, vozilo, put, okolina. Tehnička неисправnost je najvažniji činilac koji motorna vozila stavlja na drugo mesto uticajnih faktora bezbednosti saobraćaja, što se posebno odnosi na delove i uređaje koji su u vezi sa bezbednošću saobraćaja. Utvrđene неисправnosti na vozilima nemaju isti značaj za bezbednost saobraćaja, uticaj jednih može biti minimalan, dok druge mogu biti uzrok SN (Luković, Veljanović, Dumić, 2017, str. 239-240).

Cilj rada je da se nosiocima pravosudnih funkcija, pre svega javnim tužiocima ukaže na mogućnosti koje im stoje na raspolaganju tokom vršenja uviđaja saobraćajnih nezgoda sa učešćem različitih vozila, i neposredno po završetku uviđaja kada na njima leži najveća odgovornost za utvrđivanje tehničke ispravnosti vozila koja su učestvovala u saobraćajnoj nezgodi. Naime, javni tužioci shodno odredbama Zakonika o krivičnom postupku (dalje: Zakonik, 2021) rukovode predistražnim postupkom i njihov propust da donesu naredbu za vršenje tehničkog pregleda vozila koja su učestvovala u saobraćajnoj nezgodi može da dovede do nepotrebnog odugovlačenja krivičnog postupka, povećanja troškova krivičnog postupka usled nemogućnosti utvrđivanja uzroka saobraćajne nezgode sa različitim, a ponekad i najtežim smrtnim posledicama, o kojim primerima će biti reči i u ovom radu.

2. ZVANIČNI PODACI O SAOBRAĆAJNIM NEZGODAMA U SRBIJI

Prema podacima Agencije za bezbednost saobraćaja (dalje: ABS) tokom 2023. godine u SN u Republici Srbiji na putevima dogodilo se 32.850 SN u kojima je smrtno stradalo 503 lica, teške telesne povrede su zadobila 3.398 lica, dok je lake telesne povrede zadobilo 15.661 lica. Dogodilo se i 19.386 SN samo sa materijalnom štetom. Posmatrano procentualno u 2023. godini došlo je do smanjenja broja SN sa smrtno nastradalim licima za oko 7% i ukupnog broja smrtno nastradalih lica za oko 9%, smanjenja ukupnog broja SN sa materijalnom štetom i ukupnog broja SN, odnosno do smanjenja broja SN sa licima koja su zadobila lake telesne povrede i ukupno nastradalih lica. U ostalim parametrima došlo je do neznatnog povećanja broja SN sa povređenim i ukupno nastradalim licima, dok je najveći porast zabeležen kod broja lica koja su u SN zadobila teške telesne povrede.¹ To se još bolje vidi iz Tabele 1.

Tabela 1:

Podaci Agencije za bezbednost saobraćaja: Osnovni pokazatelji stanja bezbednosti saobraćaja u Republici Srbiji, period 2019-2023. godine

Godina	SN POG	SN POV	SN NAST	SN MŠ	Ukupno SN	POG	TTP	LTP	POV	Ukupno NAST
2019	494	13.748	14.242	21.525	35.767	534	3.322	17.094	20.416	20.950
2020	459	11.850	12.309	18.401	30.710	492	2.954	14.297	17.251	17.743
2021	482	13.271	13.753	20.821	34.574	521	3.347	16.557	19.904	20.425
2022	505	12.802	13.307	19.933	33.240	553	3.302	15.817	19.119	19.672
2023	470	12.994	13.464	19.386	32.850	503	3.398	15.661	19.059	19.562
Promena	-7%	1%	1%	-3%	-1%	-9%	3%	-1%	0%	-1%

Izvor: Agencija za bezbednost saobraćaja

¹ Agencija za bezbednost saobraćaja, *Statistički izveštaj o stanju bezbednosti saobraćaja na putevima u Republici Srbiji za 2023.* Dostupno na: <https://www.abs.gov.rs/rs/statisticki-izvestaji> (pristupljeno: 13. mart 2025.).

Prema podacima MUP RS na putevima Srbije dogodile su se 31.922 SN u periodu od 1. januara do 29. decembra 2024. godine, u kojima je život izgubila 501 osoba, dok je 18.807 povređeno.²

To nije konačan i stvarni broj SN na putevima Srbije, ne samo ovih pet godina, nego i bilo koje godine u prethodnom periodu od kada se primenjuje Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (dalje: ZBS, 2023) i od kada postoji u Srbiji primena tzv. Evropskog izveštaja o osiguranju, koji se primenjuje na SN sa manjom materijalnom štetom – koja predstavlja obeležja prekršaja. U tim slučajevima učesnici u SN ne pozivaju policiju da izvrši uviđaj, međusobno razmenjuju podatke, i naknadno se obraćaju osiguravajućim društvima radi naplate prouzrokovane štete. Ne vrše se tehnički pregledi vozila koja su učestvovala u tim SN.

3. TEHNIČKI PREGLED U ODREDBAMA DOMAĆIH PROPISA

Tehnički pregled motornih i priključnih vozila se određuje radi utvrđivanja njihove tehničke ispravnosti i može biti redovni, vanredni i kontrolni, kako je to propisano članom 254 ZBS.

Posle obavljenog uviđaja SN koja po svojim obeležjima predstavlja krivično delo na osnovu naredbe nadležnog javnog tužioca, koji rukovodi predistražnim postupkom shodno ZKP, u prostorijama privrednog društva ovlašćenog za vršenje tehničkog pregleda - ovlašćenom servisu, u prisustvu ovlašćenog lica MUP RS vrši se kontrolni tehnički pregled motornih i priključnih vozila koja su učestvovala u SN. Na kontrolni tehnički pregled može se uputiti samo vozilo koje je u voznom stanju, odnosno vozilo kod kojeg u SN nije došlo do mehaničkih oštećenja uređaja i sklopova od presudnog značaja za bezbedno upravljanje vozilom (član 266 ZBS, 2023). Taj tehnički pregled može da se vrši od strane ovlašćenog lica - kontrolora koji ispunjava propisane uslove i ima važeću dozvolu (licencu) (član 263 ZBS, 2023).

U slučaju da vozila nisu u voznom stanju zbog značajnih mehaničkih oštećenja uređaja i sklopova od presudnog značaja za bezbedno upravljanje vozilom, nadležni javni tužioci određuju vršenje tehničkog pregleda koji po pravilu označavaju kao vanredni tehnički pregled, i donose naredbe za tu vrstu veštačenja koja poveravaju veštacima, najčešće mašinske struke. Suštinski, radi se o kontrolnom tehničkom

² Dostupno na: <https://pravoucentar.rs/tragican-bilans-na-putevima-srbije-u-2024-vise-od-500-stradalih-u-saobraćajnim-nesrecama/> (pristupljeno: 13. mart 2025.).

pregledu! (*Za potrebe rada kontrolni i vanredni tehnički pregled dalje označavamo: tehnički pregled*).

Pravila oko utvrđivanja (ne)ispravnosti vozila, važe i za tzv. “dvotočkaše” – motocikle i bicikle sa pomoćnim motorom, i za nove kategorije vozila koji su prvi put pomenute u ZBS - tricikli i četvorocikli. U slučaju sumnje i njihova ispravnost može se utvrditi na tehničkom pregledu.

U odredbama ZBS navedene su osnovne odredbe u vezi sa tehničkim pregledom. Tehnički pregled je detaljnije regulisan u odredbama Pravilnika o vršenju tehničkog pregleda (dalje: *Pravilnik*, 2022).

Pravilnik propisuje obaveznu sadržinu uređaja i opreme koju mora da obuhvati tehnički pregled vozila – vrste pregleda pojedinačno kada se konstatuju njihove konkretne neispravnosti. To su, shodno članu 34 stav 1 i 2 (*Pravilnik*, 2022):

- 1) uređaji za upravljanje;
- 2) uređaji za zaustavljanje;
- 3) svetlosni i svetlosno-signalni uređaji;
- 4) uređaji koji omogućavaju normalnu vidljivost;
- 5) uređaji za davanje zvučnih znakova;
- 6) uređaji za kontrolu i davanje znakova;
- 7) uređaji za odvođenje i regulisanje izduvnih gasova;
- 8) uređaji za spajanje vučnog i priključnog vozila;
- 9) uređaji za kretanje vozila unazad;
- 10) uređaji za oslanjanje;
- 11) uređaji za kretanje;
- 12) elektro-uređaji i instalacije;
- 13) pogonski uređaji - motor;
- 14) uređaji za prenos snage - prenosni mehanizmi;
- 15) delovi vozila od posebnog značaja za bezbednost saobraćaja;
- 16) oprema vozila.

U Pravilniku je propisano da se kontrolni tehnički pregled vrši na vozilu koje je u voznom stanju i da se ovaj pregled može vršiti i na opterećenom vozilu, ukoliko tehnološka linija to omogućava (član 29, stav 4 i 5, *Pravilnik*, 2022).

4. PREGLED POJEDINIH UREĐAJA U PRAKSI – MOGUĆNOSTI ORGANA POSTUPKA

Po pravilu, tehnički pregled se vrši nakon što su vozila koja su učestvovala u SN prevezena u odgovarajući servis gde treba da se isti izvrši. Neke od ovih podataka u vezi sa tehničkom (ne)ispravnosću vozila koja su učestvovala u SN objektivno nije moguće utvrditi neposredno uviđajem na licu mesta. Međutim, postoje i pojedini od uređaja odnosno delova vozila ili opreme u pogledu kojih organi postupka koji vrše uviđaj (najčešće policijski službenici) mogu na licu mesta da izvrše osnovnu kontrolu ispravnosti tih uređaja odnosno delova u vozilu ili opreme.

Na to ukazuje i profesor Dragač koji navodi da organ koji vrši uviđaj obično ne proverava na licu mesta ispravnost vozila učesnika saobraćajne nezgode iako u velikom broju slučajeva ta mogućnost postoji. Zbog toga se uobičajeno daje naredba da se organizuje transport vozila u odgovarajući servis radi vršenja vanrednog tehničkog pregleda (Dragač, 2000, str. 26). Razlog za to je što u najvećem broju slučajeva ranije istražne sudije, a sada nadležni javni tužioci, i ne znaju na koji način se može proveriti ispravnost pojedinih uređaja odnosno opreme vozila koja su učestvovala u SN na licu mesta.

Međutim, nema većih teškoća da se na licu mesta po završetku uviđaja od strane organa postupka izvrši kontrola nekoliko uređaja vozila koja su učestvovala u SN, kao i delova opreme pojedinih kategorija učesnika SN i to:

- *kontrola zvučnog signala (sirene) odnosno brisača na vozilu koje je učestvovalo u SN,*
- *kontrola sigurnosnih pojaseva na vozilu koje je učestvovalo u SN.*

Kontrola zvučnog signala (sirene) je posebno važna kod SN do kojih dolazi u toku dana gde je drugi učesnik pešak, biciklista, lice koje upravlja biciklom sa motorom, motorom, traktorom ili poljoprivrednom mašinom (motokultivatorom, frezom), od skora i sa električnim biciklom odnosno električnim trotinetom, jer se veliki broj SN dešava u fazi preticanja pojedinih od ovih učesnika odnosno kada se sustigne pešak ili

grupa pešaka (naročito dece) koji nisu zvučnim signalom bili upozoreni na približavanje motornog vozila.

Kontrola ispravnosti brisača je posebno značajna kod vozila koja su učestvovala u SN koje su se dogodile po kiši ili snegu.

Te dve kontrole mogu da se izvrše od strane organa postupka na licu mesta nad svim vozilima koja su učestvovala u SN, zahtevaju kratko vreme koje se meri u sekundama, i potrebu da se u svakom od vozila koje je učestvovalo u SN, ukoliko je moguće, aktivira sirena odnosno motor brisača prednjeg vetrobranskog stakla. Na taj način nedvosmisleno se utvrđuje da li su ta dva uređaja na vozilu bila ispravna u momentu SN, zavisno od doba dana (dnevni uslovi, lepo vreme i bez padavina – zvučni signal) odnosno od vremenskih prilika (kiša, sneg – brisači). To se konstatuje u zapisniku o uviđaju i služi za otklanjanje eventualnih dilema da li su ti uređaji bili ispravni ili ne ukoliko se tehnički pregled vrši nekoliko dana posle SN u krugu nekog ovlašćenog servisa od strane licenciranog kontrolora odnosno veštaka mašinske struke.

U vezi sa *kontrolom sigurnosnih pojaseva* potrebno je i moguće tokom vršenja uviđaja od strane organa postupka ustanoviti da li su u vozilu koje je učestvovalo u SN postojali i da li su bili ispravni sigurnosni pojasevi, a osim toga i ukoliko je to moguće i da li su u konkretnom slučaju bili korišćeni. Odredbama ZBS proširene su obaveze korišćenja sigurnosnog pojasa na svim putevima i to svih pojaseva u vozilima u kojima postoje mesta za njih.

U jednom predmetu prilikom vršenja uviđaja povodom SN sa smrtnom posledicom konstatovano je da su u vozilu u kome su bila dva lica (jedno poginulo, a drugo zadobilo teške telesne povrede opasne po život) oba sigurnosna pojasa isečena i da nedostaju!³

Pored toga, kažnjivo je korišćenje pojasa suprotno načinu koji je predvideo proizvođač vozila (stavljanje štipaljki, graničnika, stavljanje pojasa iza leđa, itd.), a to su podaci koji se mogu utvrditi tokom ili po završetku uviđaja. Sve su to okolnosti na koje treba obratiti pažnju prilikom uviđaja. Kontrola pojedinih uređaja na mesta SN omogućava da se ponekad konstatuje neka neispravnost vozila koja se naknadno ne može više nikada utvrditi, jer je najspecifičnije ustanoviti nastanak neispravnosti na vozilu u momentu nezgode ili neposredno pre SN, koja je uzrokovala SN (Marković, Pešić, Antić, 2011. str. 96).

To značajno pomaže – može da pomogne pravovremenom utvrđivanju uzroka SN, odnosno doprinosu učesnika za nastupele

³ Podaci iz spisa Višeg suda u Valjevu K 42/12 od 15.3.2013. – presuda pravosnažna, neobjavljeno.

povrede u SN koji podaci se možda ne mogu naknadno prikupiti. Tako prikupljeni i zabeleženi podaci od strane nadležnih organa postupka, mogu biti od značaja ne samo za krivični postupak već i za postupak naknade štete koji po pravilu sledi po pravnosnažnom okončanju kaznenog postupka (krivičnog – prekršajnog). Sve ove radnje preduzete na uviđaju od strane organa postupka, koji se obavlja kroz tzv. ostale preduzete radnje od strane policijskih službenika prilikom vršenja uviđaja unose se u tipske zapisnike o uviđaju.

Ako nepažnjom izostane utvrđivanje nekih od ovih podataka, to se najverovatnije može utvrditi tokom tehničkog pregleda ukoliko je isti određen. Međutim, ukoliko je tehnički pregled izostao to predstavlja odnosno može da predstavlja problem u krivičnom postupku zbog otežavanja pravilnog utvrđivanja uzroka SN, a i kasnije ima uticaja na tok i ishod parničnog postupka radi naknade štete.

5. TEHNIČKI PREGLED PO ZAVRŠETKU UVIĐAJA

Kada organ koji vrši uviđaj, posle obavljenog vizuelnog pregleda vozila koje je učestvovalo u saobraćajnoj nezgodi i konstatovanja oštećenja, posumnja u ispravnost vozila učesnika saobraćajne nezgode treba da naredi vršenje vanrednog tehničkog pregleda ako se ispravnost ne može proveriti na licu mesta.⁴

Tehnički pregled treba obaviti u što kraćem roku posle vršenja uviđaja. Najbolje bi bilo da organ postupka (najčešće policijski službenici) sa naredbom nadležnog javnog tužioca odmah sa lica mesta posle obavljenog uviđaja odu do ovlašćenog servisa da se obavi kontrolni - vanredni tehnički pregled. Za vreme dok tehnički pregled ne bude obavljen vozilo čiji se pregled traži bude obezbeđeno od pristupa neovlašćenih lica bilo u prostoru nadležne organizacione jedinice policije ili u ovlašćenom servisu.

Po svojoj suštini tehnički pregled predstavlja svojevrсно veštačenje o kome mora postojati *zapisnik* u kome će biti opisana sva bitna oštećenja, nedostaci, neispravnosti, koji su mogli da budu eventualni uzrok konkretne SN!

Zapisnik o tehničkom pregledu često se radi rutinski, na tipskom obrascu ovlašćenog servisa. Tom prilikom veštaci (mašinske struke a često i automehaničari – kontrolori u ovlašćenom servisu koji vrše pregled) samo zaokruže neispravnosti i / ili oštećenja vozila i prilože

⁴ Vidi detaljnije u: Dragač (2000, str. 25-30).

dijagram izmerene i ostvarene sile kočenja radne i pomoćne (ručne) kočnice, bez podataka koje su neispravnosti (mehanizam za upravljanje, mehanizam za kočenje, svetlosno – signalni uređaji i slično) i kako su nastale, a posebno od kakvog su uticaja neispravnosti bile na upravljanje i zaustavljanje vozila (Vujanić, Obradović, 2002. str. 64). Na takvom obrascu nema podataka koja su lica prisustvovala pregledu vozila (nadležni javni tužilac, policijski službenici, vlasnik vozila ili lice koje je upravljalo vozilom u momentu SN).

O uzrocima nastanka oštećenja, nedostataka, neispravnosti, njihovoj starosti i uticaju na tehničku ispravnost vozila koje pregleda, ovlašćeno stručno lice za obavljanje ovog tehničkog pregleda treba najpre da navede svoj nalaz – stručni opis svega što je uočeno, a potom po mogućstvu i mišljenje o uzroku uočenih oštećenja, nedostataka, neispravnosti ili nastale promene na vozilu.

6. MAŠINSKO VEŠTAČENJE – PREDUSLOV ZA SAOBRAĆAJNO TEHNIČKO VEŠTAČENJE

Suštinski, tehnički pregled vozila koja su učestvovala u SN vrši se u prostorijama ovlašćenog servisa posle SN gde je došlepano vozilo koje je učestvovalo u SN od strane veštaka koga je naredbom odredio organ postupka – javni tužilac. Po pravilu, to je veštak mašinske struke.

Veštačenje se preduzima na osnovu naredbe organa postupka. U naredbi kojom se određuje vršenje vanrednog tehničkog pregleda treba precizno navesti okolnosti na koje treba da se izvrši opšti pregled vozila i sklopova značajnih za utvrđivanje tehničke ispravnosti svakog dela vozila čiji se pregled traži i to: sistema za upravljanje, sistema za kočenje, sistema signalizacije i detaljno snimanje nastalih oštećenja (Jovanović, 2004, str. 80).

Bitan preduslov za obavljanje mašinskog veštačenja je da je vozilo od momenta SN, pa do momenta te vrste veštačenja pod kontrolom organa postupka, a ne da isto bude vraćeno vlasnicima odnosno držaocima vozila. Takvih je situacija bilo u praksi, pa i kod saobraćajnih nezgoda sa najtežim – smrtnim posledicama. Na to ukazuje i sledeći primer:

U konkretnom slučaju dana 13.5.2019. godine oko 16.45. časova u Šapcu se dogodila SN u kojoj su učestvovali putničko vozilo kojim je upravljao maloletni vozač sa probnom vozačkom dozvolom i pešak koji je stajao na travnatoj površini pored trotoara. U vožnji maloletni vozač poreklom iz okoline Valjeva je izgubio kontrolu nad vozilom, u krivini

udesno gledano iz svog pravca kretanja izašao sa vozilom preko trotoara na zelenu površinu gde je udario pešaka koji je stajao pored svoje bicikle. Pešak je tom prilikom zadobio teške telesne povrede opasne po život i naknadno preminu. Posle udara sa vozilom u pešaka maloletni vozač je uspeo da se sa vozilom vrati na kolovoz gde se zaustavio u položaju u kome je zatečeno vozilo od strane policijskih službenika koji su obavili uviđaj. Po završetku uviđaja nadležni javni tužilac je odobrio maloletniku i njegovim roditeljima da preuzmu vozilo i da ga odšlepaju kući (s obzirom da isto nije bilo u voznom stanju) uz obavezu da ga ne popravljaju do završetka krivičnog postupka. U toku pripremnog postupka nakon iznošenje odbrane maloletnika, koji je pored ostalog naveo da se vozilo nalazi u dvorištu pored njihove porodične kuće, sudija za maloletnike je doneo naredbu za privremeno oduzimanja vozila radi vršenja vanrednog tehničkog pregleda vozila od strane veštaka mašinske struke što je i učinjeno od strane policije. Prilikom vanrednog tehničkog pregleda, veštak mašinske struke je pored ostalih oštećenja konstatovao i da je crevo za dovod ulja u kočnice prednjeg desnog točka pokidano na ulazu u kočioni cilindar na vozilu kojim je maloletnik upravljao. Na osnovu vizeuelnog pregleda veštak nije bio u mogućnosti da se izjasni da li je do kidanja kočionog creva došlo kao posledica predmetne saobraćajne nezgode ili je bilo oštećeno od ranije, zbog čega nije bio u mogućnosti da se izjasni da li je radna „nožna“ kočnica bila tehnički ispravna pre SN. U pogledu tehničke neispravnosti vozila veštak saobraćajne struke je naveo da se na fotografijama iz uviđajne fotodokumentacije (br. 9 i 10) jasno vide tragovi kočenja oba prednja točka u krajnjem položaju vozila (pri konačnom zaustavljanju na asfaltnom kolovozu). To znači da je prethodno došlo do intenzivnog kočenja vozila, kada su oba prednja točka bila blokirana.⁵ To je bio ključni razlog za donošenje osuđujuće presude prema maloletniku.

Mašinsko tehničko veštačenje je izuzetno značajno za analizu uzroka SN. To je posebna vrsta veštačenja koja bi trebalo da se obavlja pre saobraćajno - tehničkog veštačenja. Rezultat tog veštačenja koji govori o ispravnosti pojedinih delova vozila koja su učestvovala u nezgodi je preduslov za uspešno obavljanje saobraćajno - tehničkog veštačenja. Bez rezultata tehničkog pregleda vrlo često u pisanom nalazu i mišljenju veštaci saobraćajno – tehničke struke ne mogu da se izjasne o uzroku

⁵ Podaci iz spisa Višeg suda u Valjevu Km 2/20 od 25.6.2020. – presuda pravnosnažna, neobjavljeno.

SN, jer je u prekrivičnom postupku napravljen propust utoliko što nije obavljen kontrolni - vanredni tehnički pregled pojedinih vozila učesnika SN niti je obavljeno mašinsko tehničko veštačenje ispravnosti na iste okolnosti.

Retko kad organ postupka u naredbi određuje detaljno vršenje pregleda svih uređaja odnosno opreme, kako je to opredeljeno u Pravilniku, mada u praksi veštaci koji vrše tehnički pregled najčešće postupaju u skladu sa odredbama Pravilnika i vrše kontrolu svih uređaja odnosno opreme koji su opredeljeni u Pravilniku.

Ukoliko je javni tužilac prisutan prilikom vršenja tehničkog pregleda, što je u praksi izuzetno retko za razliku od ranije prakse postupanja istražnih sudija, on ima mogućnosti da odmah reaguje, u slučaju da je uočeno nešto što nije navedeno u pisanoj naredbi, te da usmeno naredi dodatne preglede pojedinih delova vozila što bi se konstatovalo u zapisniku koji bi se tom prilikom sačinio.

Pravila oko podataka koji moraju biti navedeni odnosno oko podataka u vezi sa utvrđivanjem neispravnosti, važe i za tzv. "dvotočkaše" – motocikle i bicikle sa pomoćnim motorom, ali i za nove kategorije vozila koji su prvi put pomenute u ZBS kao što su tricikli i četvorocikli, jer se u slučaju sumnje i njihova ispravnost može utvrditi na tehničkom pregledu.

6.1 Izjašnjenja veštaka mašinske struke koja nisu u njihovom domenu veštačenja

U praksi javnih tužilaca odnosno sudova susreću se različite situacije kada, prilikom postupanja po naredbi nadležnog javnog tužioca koji od njih naredbom traže da obave tehnički pregled vozila koja su učestvovala u SN, veštaci mašinsko tehničke struke izlaze iz svog domena veštačenja, a što se uočava u dostavljenim nalazima i mišljenjima ovih veštaka.

Naime, u sudskoj praksi uočeno je da su se veštaci mašinske struke pozivali na dokumentaciju sa uviđaja – zapisnik i fotodokumentaciju, potom daju svoje viđenje kako je došlo do pojedinih oštećenja na vozilima koja su učestvovala u SN na osnovu tako dobijenih podataka kako je došlo do SN (Obradović, Krstajić, Karać, 2022, str. 598-599).

To stvara dodatne probleme u toku krivičnog postupka, najčešće u fazi glavnog pretresa, kada se stranke a posebno branioci optuženih pozivaju na nalaze i mišljenja veštaka mašinske struke koji su prilikom tehničkog pregleda u pisanom nalazu i mišljenju dali i svoje viđenje kako

je došlo do pojedinih oštećenja na vozilima koja su učestvovala u SN. U takvim situacijama veštaci saobraćajno tehničke struke moraju da dodatno objašnjavaju da su veštaci mašinske struke u tom delu izašli iz svog delokruga veštačenja i zbog čega se nalazi veštaka mašinske struke u tom delu ne mogu prihvatiti.

Na to ukazuje i sledeći primer u praksi:

U konkretnom slučaju dana 06.08.2018. godine oko 05:00 časova, u mestu Donji Banjani, opština Ljig, došlo je do SN u kojoj je učestvovalo vozilo „Citroen Xsara 1,6 16V“ kojim je upravljao maloletni vozač koji nije imao položen vozački ispit bilo koje kategorije niti je ispunjavao uslove za početak obuke za vozača „B“ kategorije zbog svog uzrasta – 16 godina. U vožnji tog jutra na Ibarskoj magistrali maloletni vozač je izgubio kontrolu nad vozilom prilikom ulaska u krivinu ulevo zbog vožnje neprilagođenom i nedozvoljenom brzinom na toj deonici puta, vozilo je završilo u kanalu pored desne ivice puta. Posledice su bile fatalne po njegove saputnike u vozilu koji su sedeli na zadnjem sedištu – smrt mladića starog 18 godina i teške telesne povrede devojke stare 19 godina.

Po završetku uviđaja vozilo je prevezeno u krug ovlašćenog servisa gde je po naredbi Višeg javnog tužioca u Valjevu obavljen tehnički pregled vozila od strane veštaka mašinske struke. U pisanom nalazu i mišljenju *veštak mašinske struke* je pored ostalog naveo da je obavio pregled putničkog vozila „Citroen Xsara 1,6 16V“ reg. broj VA ... koje je učestvovalo u ovoj nezgodi radi utvrđivanja tehničke ispravnosti, da je konstatovano je da je vozilo teško oštećeno, da nije upućivano na vanredni tehnički pregled i da je prilikom pregleda sačinio fotodokumentaciju. Naveo je da je pregledao sve vitalne uređaje na vozilu koje je opisao u nalazu i to: sistem upravljanja, kočioni sistem, svetlosne i svetlosnosignalne uređaje, uređaje koji omogućavaju normalnu vidljivost, uređaje za davanje zvučnih znakova, uređaj za kretanje vozila u nazad, uređaj za oslanjanje, uređaje za kretanje (točkove), pogonski uređaj, uređaj za prenos snage elektro uređaje i instalacije, pa se izjasnio o ispravnosti – neispravnosti svakog pojedinog od tih uređaja, a u pogledu neispravnosti da li je ista posledica saobraćajne nezgode. Na osnovu obavljenog pregleda izjasnio se koja oštećenja potiču kao posledica SN. U mišljenju naveo je da predmetno putničko vozilo neposredno pre nezgode nije bilo tehnički ispravno imajući u vidu utvrđeno stanje kočionog sistema na zadnjim točkovima i

zadnjeg vešanja, koji nedostaci su postojali pre predmetne saobraćajne nezgode a koji su opisani pod tačkom 12. njegovog nalaza : Delovi vozila od posebnog značaja za bezbednost saobraćaja, mogli su da imaju doprinos u nastanku ove nezgode.

Na glavnom pretresu *veštak saobraćajne struke* je odgovarajući na pitanja branioca maloletnika naveo, pored ostalog, da nije uzeo u obzir nalaz veštaka mašinske struke koji je našao tehničke neispravnosti na Citroenu koje su direktno narušavale stabilnost, i mogućnost upravljivosti, zbog toga što je veštak mašinske struke trebao da utvrdi samo tehničku ispravnost vozila, a ne da se bavi uzrokom SN jer to nije u domenu veštaka mašinske struke. Veštak mašinske struke je trebao da ima u vidu samo tehničku ispravnost vozila a ne i sve ostale brojne elemente koje utiču na kretanje vozila. Iz navedenih razloga taj njegov deo nalaza i mišljenja koji se odnosi na uzrok nezgode nije ni razmatrao. Ta tehnička neispravnost je mogla imati neznatan uticaj na samo kretanje vozila ali nije mogla da dovede do izlaska vozila iz krivine bez uticaja brzine vozila, pa je vozilo i sa tim nedostacima moglo da savlada konkretnu krivinu graničnom brzinom od 91 km/h, kao i tehnički ispravno vozilo. Predmet je završen pravnosnažnom osuđujućom presudom prema maloletniku.⁶

Osim za analizu uzroka SN mašinsko tehničko veštačenje je od posebnog značaja i za procenu visine štete na motornim vozilima. Od pravilnosti procene visine štete ponekad zavisi i odluka nadležnog javnog tužioca o postojanju odnosno pravnoj kvalifikaciji krivičnog dela iz oblasti bezbednosti javnog saobraćaja. U postupku utvrđivanja obima i visine štete mogu se pojaviti greške i propusti koji će uticati na procenu štete (Talijan, 2001, str. 89).

⁶ Podaci iz spisa Višeg suda u Valjevu Km 25/18 od 14.2.2019. – presuda pravnosnažna, neobjavljeno.

ZAKLJUČAK

Po završetku uviđaja povodom saobraćajne nezgode sa nastradalim licima odnosno imovinskom štetom velikih razmera, neophodno je od strane organa postupka - nadležnog javnog tužioca izdati naredbu da se obavi tehnički pregled vozila (jednog ili više) koje je učestvovalo u saobraćajnoj nezgodi.

Propust organa postupka da donese naredbu o vršenju tehničkog pregleda - da se obavi kontrolni - vanredni tehnički pregled vozila koja su učestvovala u saobraćajnoj nezgodi i o tome sačini odgovarajući zapisnik sa neophodnim priložima i fotodokumentacijom, od strane veštaka odgovarajuće – mašinske struke, često je u uzročnoj vezi sa kvalitetom istrage – istražnih radnji koje sprovodi nadležni javni tužilac i pravnom kvalifikacijom krivičnog dela.

Zbog tog propusta organa postupka u predistražnom postupku u nekim krivičnim postupcima nije moguće utvrditi uzrok saobraćajne nezgode odnosno da li ima propusta ne samo lica koje je upravljalo „sumnjivim“ vozilom u momentu saobraćajne nezgode, nego eventualno i drugih lica i kojih, što se naročito odnosi na teretna vozila odnosno autobuse koji imaju specifična pravila pre izlaska u saobraćaj.

Takođe, taj propust često je u uzročnoj vezi sa dužinom trajanja i troškovima krivičnog postupka.

LITERATURA

Dragač, R. (2000) 'Uticaj pregleda vozila posle nezgode na kvalitet veštačenja'. *Vještak*, 1(1), 25-30.

Jovanović, V. (2004) 'Značaj vršenja vanrednog tehničkog pregleda vozila posle saobraćajne nezgode'. *EXPERTUS FORENSIS – časopis udruženja sudskih vještaka Crne Gore*, 2(3), 79-84.

Luković, N., Veljanović, V., Dumić, M. (2017) 'Uticaj stanja tehničke ispravnosti vozila na nastanak saobraćajne nezgode', *XII Međunarodna konferencija „Bezbednost saobraćaja u lokalnoj zajednici“*, Tara, 19-22. april 2017. Beograd: Bezbednost saobraćaja u lokalnoj zajednici, 237-245.

Marković, N., Pešić, D., Antić, B. (2011) 'Posebni slučajevi uticaja neispravnosti vozila na saobraćajnu nezgodu', *X Simpozijum „Analiza složenih saobraćajnih nezgoda i prevare u osiguranju“*, Zlatibor, 17-19.

novembar 2011. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Saobraćajni fakultet, Traffic Safety group, 95-107.

Obradović, D., Krstajić, G., Karać, S. (2022) 'Veštačenja saobraćajne nezgode od strane veštaka neodgovarajuće struke i uticaj na kvalitet odluke u krivičnom postupku', *XXI Simpozijum sa međunarodnim učešćem "Veštačenje saobraćajnih nezgoda i prevare u osiguranju"*, Ivanjica, 3-5. novembar 2022. Beograd: BBN Congress Management, 589- 602.

Talijan, D. (2001) 'Karakteristični propusti pri utvrđivanju obima i visine štete na motornim vozilima', *Stručno savjetovanje „Praksa osiguranja“*, Teslić, 2001, 87-94.

Vujanić, M., Obradović, D. (2002) 'Saobraćajno veštačenje, preduslovi-pravni i tehnički aspekt', *„Problemi veštačenja u krivičnom, panričnom i vanparničnom postupku“*, Vrnjačka Banja, 2002. Beograd: IP Glosarijum, 62-66.

World Health Organization, (2023), Global status report on road safety 2023.

Mrvić Petrović, N., Obradović, D. (2023) 'Reckless driving – how to prevent Russian roulette on Serbian roads', *Međunarodni naučni tematski skup „Saobraćaj, kriminalitet i urbana bezbednost“*, Palić, 14-15. jun 2023. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 63-80.

Propisi

Zakonik o krivičnom postupku (2011) Službeni glasnik RS, br.72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 i 62/2021.

Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (2009), Službeni glasnik RS, br. 41/2009, 53/2010, 101/ 2011, 32/2013, 55/2014, 96/2015, 9/2016, 24/2018, 41/2018, 87/2018, 23/2019, 128/2020, 76/2023.

Pravilnik o vršenju tehničkog pregleda (2018), Službeni glasnik RS, br. 31/2018, 70/2018, 62/2022.

Sudska praksa

Predmet Višeg suda u Valjevu K 42/12 od 15.3.2013. – presuda pravnosnažna, neobjavljeno.

Predmet Višeg suda u Valjevu Km 25/18 od 14.2.2019. – presuda pravnosnažna, neobjavljeno.

Predmet Višeg suda u Valjevu Km 2/20 od 25.6.2020. – presuda pravnosnažna, neobjavljeno.

Internet izvori

Agencija za bezbednost saobraćaja, *Statistički izveštaj o stanju bezbednosti saobraćaja na putevima u Republici Srbiji za 2023*. Dostupno na: <https://www.abs.gov.rs/rsl/statisticki-izvestaji> (13. mart 2025.).

<https://pravoucentar.rs/tragican-bilans-na-putevima-srbije-u-2024-vise-od-500-stradalih-u-saobracajnim-nesrecama/> (pristupljeno:13. mart 2025.).

Dragan OBRADOVIĆ*

SOME ASPECTS OF THE TECHNICAL INSPECTION OF IMPORTANCE FOR THE ANALYSIS OF THE TRAFFIC ACCIDENT - THE VIEW OF A JUDGE

In addition to the person driving the vehicle, one of the important factors that affect the general safety of road traffic is the vehicle. In its provisions, the Law on Road Traffic Safety pays attention to the technical inspection of motor vehicles and trailers, which is determined in order to determine their technical correctness. Additional attention is paid to the technical correctness of the vehicle in the by-laws. The paper points to some of the latest official data on road traffic fatalities in Serbia. In particular, it was pointed out, through individual examples from judicial practice, that after a traffic accident, the authorities of the procedure passed an order on the performance of a technical inspection and the potential possibility of the drivers who caused the traffic accident to try to present that the traffic accident was the result of a technically unforeseeable malfunction of the vehicle. It was pointed out through individual examples from court practice and situations when experts in the mechanical profession, during the expert examination of the technical correctness of the vehicle, went out of their domain of expertise.

Keywords: traffic accidents, investigation, vehicles, technical inspection

© 2025 by authors

Ovaj rad se objavljuje pod licencm Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

* PhD, Former Judge, Higher Court in Valjevo; Full Professor at Singidunum University in Belgrade – Faculty of Health and Business Studies in Valjevo; <https://orcid.org/0000-0002-3234-599X> E-mail: dr.gaga.obrad@gmail.com.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.983.2(082)
343.13:343.148(082)

НАЦИОНАЛНИ научни скуп Вештачење у казним поступцима (36 ; 2025 ; Палић)

[XXXVI] Nacionalni naučni skup Veštačenje u kaznenim postupcima, Palić, 12 - 13 Jun, 2025. / [urednice Milica Kolaković - Bojović, Ivana Stevanović]. - Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2025 (Beograd : Birograf comp). - 299 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-80756-78-3

а) Вештачење -- Кривични поступак -- Зборници

COBISS.SR-ID 168760073